2019 سېنتەبىر-ئۆكتەبىر
ئومۇمىي 2-سان

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

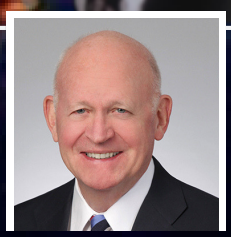

يۈز يىللىق مارافون
1

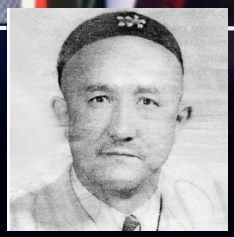

"يەرلىك"كە قارشى كۈرەش
76

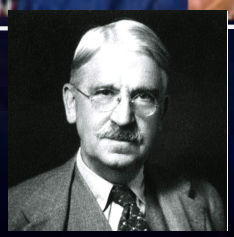

مېنىڭ ئوقۇتۇش ئەقىدەم
20

2019 سېنتەبىر -ئۆكتەبىر ئومۇمىي 2-سان

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۇنىۋېرسال ژۇرنال

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمدە دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇچراشقان مەدەنىيەتلەر مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسىي ئېقىم مەدەنىيىتى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكئارت

مۇھەررىلەر: ھېكمەتيار ئىبراھىم
ئەنۋەر قاراقۇرۇم

چىقارغۇچى ئورۇن :

ئۇيغۇر پروجېكتى فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

ژۇرنالنىڭ نەشر ھوقۇقى:
ئۇيغۇر پروجېكتى فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى بۇ ژۇرنالغا مەنسۇب.

6 009800 461091 >

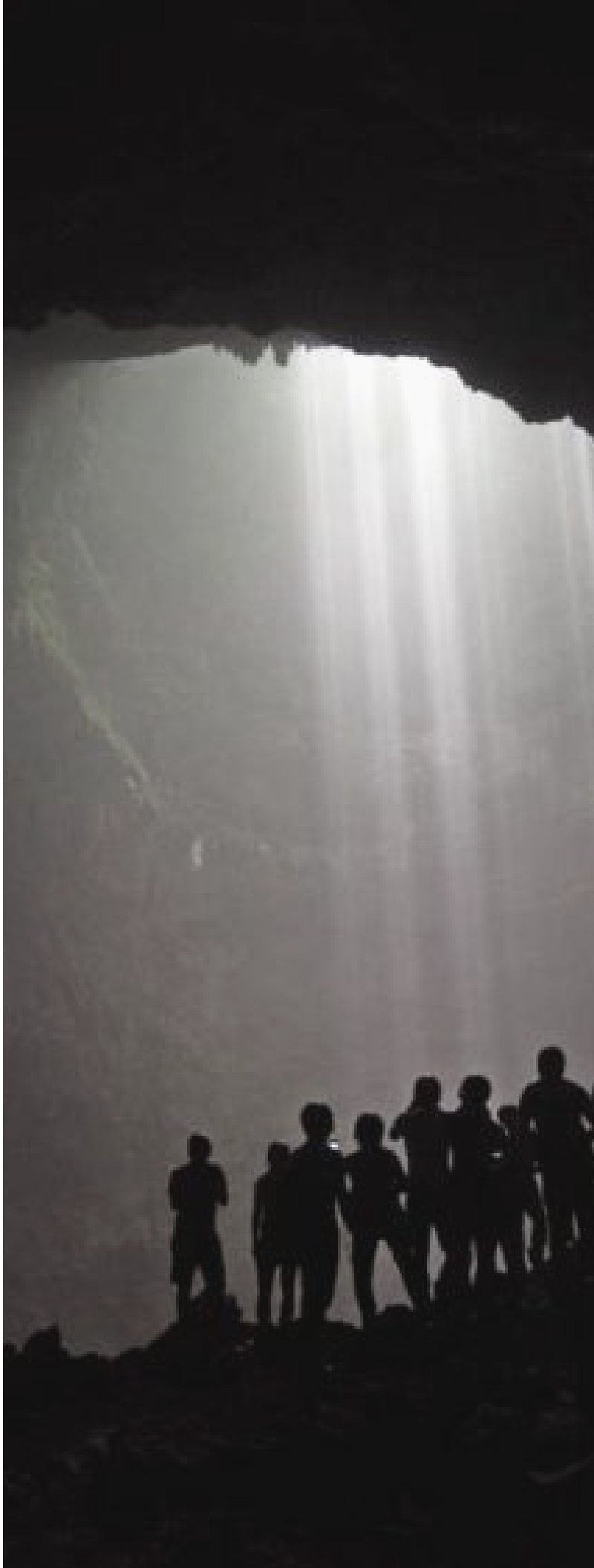

مۇندەرىجە

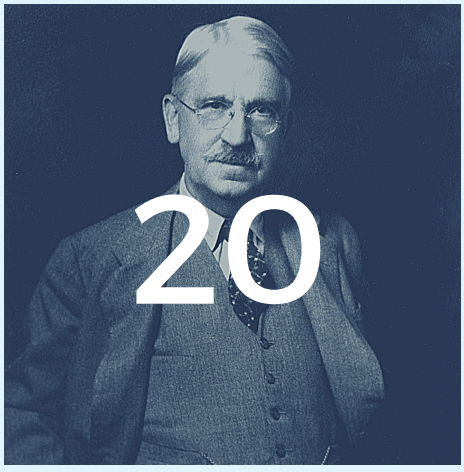

تارىخ ۋە بىز

مىكويان بىلەن ماۋ زېدوڭ ئاراسىدىكى كۆرۈشۈش خاتىرىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئالاقىدار قىسمى 74

1957 ~ 1958 – يىلىدىكى "شىنجاڭ" كومىتېتىنىڭ ئومۇمىي يىغىنى ۋە «يەرلىك مىللەتچىلىك»كە ھۇجۇم

2017-يىلىدىن بۇيان تۈتۈلغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 65

خىتاي تەتقىقاتى

يۇز يىللىق مارافون: خىتاينىڭ ئامېرىكانىڭ ئورنىغا دۇنياۋى ھۆكۈمران بولۇشتىكى مەخپىي ستراتېگىيىسى

خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارغا نېمە قىلىۋاتىدۇ 28

ھۆلىستان

ئايالىلار ھەققىدە تەلقىنلەر - نەزىرە مۇھەممەد سالىھ

مېنىڭ ھاياتىم -ئۆمەرجان بوزقىر 90

مىسلىسىز ئۇيغىنىش

جىن بۇنىن ۋە ئۇنىڭ غايىسى 79

مېنىڭ ئوقۇتۇش ئەقىدەم

بىز ۋەيران قىلىنغان خەلق 81

ھاياتلىقنىڭ قارا مەرمىرى ۋە ئۇنى جۇلالاندۇرۇش 45

كۆپكۆندىكى ئۇيغۇرلار

ئامېرىكا ئۇيغۇرلىرى 40

خەلقئارا ۋەزىيەت

گو ۋېنگۈينىڭ خىتاينىڭ رەزىل پىلانى ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇشى 72

ئۇيغۇر تىلى

روبېرت دانكوف ۋە قۇتادغۇ بىلىك 88

مەدەنىيىتىمىزدە ئىسلام

تولستويىنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەققىدە يازغان ئەسىرى 59

ھېكمەتلەر

مائارىپ دېگەن نېمە 93

بۇيۇك سىمالار

مۇراد ئەپەندى 50

يۇز يىللىق مارافون

خىتاينىڭ ئامېرىكانىڭ ئورنىغا دۇنياۋى ھۆكۈمران بولۇشتىكى مەخپىي ئىستراتېگىيىسى

مايكىل پىلزبېرى

مايكىل پىلزبېرى 1945-يىلى تۇغۇلغان. ئۇ ئامېرىكادىكى ئەڭ داڭلىق خىتاي ئىشلىرى مۇتەخەسسىسىنىڭ بىرى بولۇپ سەككىز ئامېرىكا پرېزىدېنتىغا مەسلىھەتچى بولغان. ئۇ ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ ئالىي مەسلىھەتچىسى ۋە ۋاشىڭتوندىكى نامى مەشھۇر خودسۇن ئىنىستىتۇتى خىتاي ئىستراتېگىيىسى مەركىزىنىڭ دىرېكتورى.

2

ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر

" تەڭرىقۇت داڭقىنىنىڭ ئېغىرلىقىنى سوراشقا تېخى بەكلا بالدۇر."
- ئەمىنىيە تارىخىدىن

خىتاي تارىخىدا 1492-يىلى ياكى 1776-يىلى دېگەندەك (يېقىن تارىخلارلا) مەۋجۇت ئەمەس. خىتاينىڭ تارىخىي يىلنامىلىرى ئۇچ مىڭ يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. خىتايدا ئابراھامغا ۋەدە قىلىنغان زېمىن ئەپسانىسىگە ئوخشاش ياكى مۇستەقىللىق ئېلان قىلىنىشىنىڭ قىسقىلا پەيتتە قوبۇل قىلىنىشىغا ئوخشاش دۆلەت قۇرۇش ھېكايىسى يوق. ئەكسىچە، خىتاينىڭ تارىخى مۇئەييەن جۇغراپىيىلىك چېگرالاردىكى ئۇرۇش ۋە رىقابەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ چېگرالار شەرقتىكى بىپايان ئوكيان، شىمالدىكى بىزار قىلارلىق چۆللۈكلەر ۋە غەربتىكى ئاسمان-يەلەك تاغلاردۇر. خىتايدا كۆپلىگەن سۇلالىلەر ۋە پادىشاھلار ئالمىشىپ تۇردى. خىتايلاردا سۇلالىلەر ۋە پادىشاھلارنىڭ كېلىپ كېتىشىگە مىڭ يىل كېتىدۇ دەيدىغان كۆز قاراش بار. ھېنرىي كېسسىنگېرنىڭ بايان قىلغىنىدەك «خىتايلارنىڭ ۋاقىت قارىشى ئامېرىكىلىقلارنىڭ ۋاقىت قارىشى بىلەن ئوخشىمايدۇ. خىتايلار بىرەر ۋەقەنى بايان قىلسا، ئۇنى پالانچى ئەسىردە يۈز بەرگەن دەپ بايان قىلمىدۇ. خىتاينىڭ ئون تۆت سۇلالىسىدىن ئون سۇلالىسىنىڭ ھەر بىرىنىڭ ئۆمرى پۈتكۈل ئامېرىكىنىڭ تارىخىدىن ئۇزۇن.»(1) خىتاي قاتتىق قوللىرى ئۆزلىرىنىڭ ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ تارىخىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايدۇ. ئەكسىچە، ئۇلار مارافوندا يېڭىپ چىقىش ئۈچۈن تارىختىكى غەلىبە ۋە مەغلۇبىيەتلىرىدىن ساۋاق يەكۈنلەيدۇ.

خىتاي قاتتىق قوللىرى تارىختىكى مۇھىم دەۋرلەر ھەققىدە كىتابلارنى يازغان بولۇپ، بۇ ئەسىرنىڭ دەۋرى ۋە ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرى دەپ ئاتالغان (2)، بەش يۈز يىللىق سىياسىي كۆرەش داۋاملاشقان ئەسىرلەردۇر. بۇ دەۋرلەر بولمىسا خىتاي پىشىپ-يېتىلمىگەن بولاتتى. مىلادىدىن بۇرۇنقى 475-يىلىدىن باشلانغان ئاخىرقى ئىككى يېرىم ئەسىرلىك جىدىيچىلىك

دەۋرى يەتتە ئۇرۇشقاق بەگلىكىنىڭ چىن سۇلالىسى تەرىپىدىن بىرلەشتۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە ئاياقلاشتى. (چاينا دېگەن سۆز «چىن» نامىدىن كەلگەن.) يۇقارقى ئىككىلى دەۋر شۇ دەۋرنىڭ ئاتامانلىرى ئارىسىدىكى سىياسىي كۈچلەر، قىلتاقلار، ئالدامچىلىقلار ۋە ئۇلارنىڭ قوزغىغان ئۇرۇشلىرى سەۋەبلىك بالا-قازالىق دەۋرلەردىن بولغان. بۇ دەۋر كۆچلۈكلەرلا پۈت دەسسەپ تۇرالايدىغان شەپقەتسىز دەۋر بولغان. بۇ چاغدىكى ئاتامانلار بىر-بىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئۆز ئالدىغا ئىتتىپاقلارنى تۈزگەن، ھەممىسىلا مۇتلەق ھاكىمىيەتگە بولۇشنى كۆزلىگەن. ئەمىنىيە دەۋرىدە بەش ھاكىمىيەتگە ئوتتۇرىغا چىقىپ چۈشكەن بولۇپ، ئاقىۋەتتە ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە ئىككى گورۇھ بولۇپ ئۆز-ئارا رىقابەتكە چۈشكەن. خىتاي قاتتىق قوللىرى يۇقارقى ئىككىلى گورۇھتىن ئۆزلىرىگە كېرەكلىك ساۋاقلارنى يەكۈنلىگەن.

بېيجىڭدىكى خىتاي قاتتىق قوللىرى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن مۇھىم تاكتىكىلارنى يەكۈنلەشكەن بولۇپ، بۇ تاكتىكىلار خىتاينىڭ بۈگۈنكى ئىستراتېگىيىسىنى بەلگىلىشىدە مۇھىم رول ئوينىماقتا. بىراق، ئامېرىكىنىڭ خىتاي سىياستى كومېتېتى بۇ نۇقتىنى تېخى ئەمدىلەتىن ھېس قىلىپ يەتتى. شۇنداقلا، بۇ نۇقتا ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدە كەڭرى قوبۇل قىلىنغىنى يوق. خىتاينىڭ ئىستراتېگىيە چۈشەنچىسى ھەققىدە نەچچە ئون يىللاردىن بېرى ھېچنېمە بىلمەي يۈرۈشمىزنىڭ بەدىلى يۈقىرى بولدى. بۇ خىل بىلمەسلىكىمىز تامامەن گالۋاڭدەك كۆرىنىدىغان خىتايغا ئەخمەقلەرچە يول قويىشمىزغا يول ئاچتى.

شۇ نەرسە ئېنىقكى، ئامېرىكىنىڭ خىتاي ئىستراتېگىيىسىنى بىلمەسلىكى ــ بۇ خىل بىلمەسلىك غەربتە كەڭ تارقالغان ــ ئاز دېگەندە ئىككى جەھەتتىن ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بىرىنچىدىن، ئون يەتتىنچى ئەسىردىن باشلاپ زامانىمىزغىچە بولغان دەۋرلەردە خىتاينى زىيارەت قىلغان خىتايشۇناسلار، دىن تارقاتقۇچىلار ۋە تەتقىقاتچىلارغا ئەمەلىيەتتە ساختا خىتاي تارىخى سۇنۇلدى. يەنى، خىتاي تەرەپ خىتاينى تىنچلىقپەرۋەر كۈلتۈرگە ئىگە قىلىپ كۆرسىتەلەيدىغان كۆڭزىچىلىق تونىنى كىيىپ، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى قانلىق تارىخنى ئۇلارنىڭ كۆزىدىن نېرى تۇتۇپ (3)، كۆپىنچە ئەھۋالدا بۇنىڭغا ئالاقىدار مەنبەلەرنى تامامەن يوق قىلىپ كەلدى. ئىككىنچىدىن، خىتاي كومپارتىيىسى ماۋزېدۇڭنىڭ «تۆت كونىنى يوقىتىپ، تۆت يېڭىنى رويابقا چىقىرىش» ھەرىكىتىدىن باشلانغان مەدەنىيەت ئىنقىلابى ئارقىلىق، ئۇزاقتىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن خىتاي ئەنئەنىسىنى، مەدەنىيىتىنى، ئىدىيىسىنى ۋە ئادەتلىرىنى يوق قىلىش ۋە ئۆچۈرۈپ تاشلاش يولىنى ئاچتى. شۇنداقلا بۇ ئارقىلىق كەڭ غەرب دۇنياسىنىڭ «خىتاي كومپارتىيىدىن بۇرۇنقى ئۆتمىشىدىن پۈتۈنلەي خوشلىشىش يولىغا ماڭدى» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشىگە مۇۋاپىق بولدى.

ئامېرىكا سىياسەت بەلگىلىگۈچىلىرى بارغانچە تونۇپ يېتىۋاتقان رېئاللىق شۇكى، خىتاي سىياستىنىڭ يادروسى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن ئېلىنغان ساۋاق-تاكتىكىلارنى مەركەز قىلغان. شۇڭلاشقا، خىتايمۇ يېقىندىن بۇيان بۇنىڭدا (يەنى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە قوللىنىلغان سىياسەتنى قوللىنىشتا) ئاشكارا قەدەملەرنى ئالماقتا. دەسلىپىدە بۇ قەدىمىي ساۋاقلارنى پەقەت خىتاي قاتتىق قوللىرىلا تىلغا ئېلىشاتتى. بۇ ھەقتە خىتايدا تۇنجى نەشر قىلىنغان كىتاب-ماتېرىياللار 1990-يىللىردا ئوتتۇرىغا چىقتى. خىتايلار ئامېرىكا ئىستىخبارات تارماقلىرى خىتايلاردىن ئىگىلىگەن ئاخباراتلار ۋە ھەربىي تەلىماتلارغا ئائىت مۇلاھىزىلەردە ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ۋەقەلەر ۋە ئەقلىيە سۆزلەرنى تىلغا ئېلىپ كەلمەكتە. 1991-يىلى خىتاي رەھبەرلىرى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە ئائىت بولغان «韬光养晦» دېگەن ئەقلىيە سۆزنى يوشۇرۇن ھالدا قوللاندى. بۇ جۈملىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھۆججەت ئاشكارىلانغاندا، بېيجىڭ تەرەپ بۇنى پەردازلاپ «ئۆز ئىقتىدارىڭنى يوشۇرۇپ، ئۇنى ئاشكارىلىما» دېگەن مەنادا تەرجىمە قىلدى.(4) ھالبۇكى، بۇ ئەقلىيە سۆز «ئەسلىدىكى ھۆكۈمران كۈچنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، قانلىق قىساس ئېلىش» دېگەن مەنانى ئىشارە قىلاتتى. ئامېرىكىدىكى نۇرغۇنلىغان مۇتەخەسسىلەر دەسلىپىدە بۇ ماتېرىياللارغا ئىشەنمىدى. چۈنكى، بۇ ماتېرىياللار ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى بىر تەرەپلىمە قارىشىغا زىت ئىدى. ئۇلار خىتاينىڭ ھۇجۇم خاراكتېرلىك ئىستراتېگىيە نىيىتى ــ ئەگەردە خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ ئاغزى ياكى قەلىمى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن بولسا ــ ئېتىبارغا ئېلىنماسلىقى كېرەك دەپ قارايتتى. خىتاي قاتتىق قوللىرى بولسا (سىرتقى دۇنيا تەرىپىدىن) مەركەزدىن يىراق ئېلىمىنتلار دەپ قارىلاتتى.

******

خىتاينى تەتقىق قىلىدىغان ئالىملارنىڭ كۆپچىلىكى ئومۇمىي جەھەتتىن خىتاينىڭ كونا ئۆتمۈشى ئۇنىڭ بۈگۈنىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ دەپ قارايدۇ.

ئەمما، بۇ پەقەت مەجازى نۇقتىدىن شۇنداق.(5) ھالبۇكى، بۇ ئالىملار خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ قەدىمكى زامانىدىكى خىتاي پىرىنسىپلىرىنى ئەينى پېتى قوللانغان مەخپىي پىلان خاراكتېرلىك دوكلاتلىرى بىلەن ئۇچراشقان ئەمەس، ئوخشاشلا ئەينى چاغدا خىتايدا يۈقىرى ھوقۇق تۈتۈپ كېيىن خىتايدىن يۈز ئۆرىگە ئەمەلدارلار بىلەنمۇ يۈز كۆرۈشۈپ باقمىغان. خىتاي ئارمىيىسى ۋە خىتاي بىخەتەرلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن بولغان قىرىق يىللىق مۇناسىۋىتىم مېنى خىتاي مەسىلىسى جەھەتتە خىزمەتداشلىرىم بىلەن زىت كۆز قاراشقا كەلتۈرگەن بولۇشى مۇمكىن. مەن ھازىر خىتاي قاتتىق قوللىرىنى (خىتاي سىياسىتىدىكى) يادرولۇق ئېقىم دەپ قارايمەن. خىتاي مۆتىدىللىرى بەزىدە خىتاي قاتتىق قوللىرىغا يۆۋاشلىق بىلەن تەسلىم بولغاندەك كۆرۈنىدۇ. ئۇلار پارتىيە ئىنتىزامى ئاستىدا قاتتىق قوللارنىڭ كۆچىيىۋاتقان تەسىرى توغرىسىدا ھېچنېمىنى ئاشكارلىمايدىغاندەك تۇرىدۇ.

مەن خىتايدىن يۈز ئۆرىگەن سابىق ئەمەلدارلارنىڭ تەۋسىيىسىگە ئاساسەن، خىتاينىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى گېنېراللىرىنىڭ ۋە ئىستراتېگىيىچىلىرىنىڭ ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن قانداق تاكتىكا ئۆگىنىش ۋە ئۇنى بۈگۈنكى خىتاينىڭ دۇنيا خوجىسى بولۇشى ئۈچۈن قانداق تەدبىقلاش توغرىسىدىكى ئاۋامدىن مەخپىي ماقالىلىرىنى ئوقۇشقا باشلىدىم. بۇ ئارقىلىق شۇنى ئۆگەندىمكى، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەردىكى زېھنىيەت ئۇزۇندىن بېرى خىتاي رەھبەرلىرى ئارىسىدا ھۆكۈمران ئورۇندا ئىكەن. ئامېرىكا ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىدىن بىرىنىڭ 1995-يىلىدىكى بېيجىڭغا قىلغان زىيارىتىدە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئاۋامغا يېيىق كىتابخانىلارنى ئارىلاش پۈرسىتىگە ئېرىشتىم، بۇ مېنىڭ ئاۋامغا سېتىلىۋاتقان كىتابلارنىڭ ئاپتورلىرىدىن بەزىسى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشمىدىن كېيىن بولغان ئىدى. خىتاينىڭ بۇ خىل كىتابخانىلىرىدىكى كىتاب-ماقالىلىرىدا ئۇزلىرىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مۇۋەپپەقىيىتى ۋە ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىدىكى يۈكسەلگەن كۆچلەرنىڭ مەغلۇبىيەتلىرى مەزمۇن قىلىنغان.

1990-يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى يېڭى ۋە يارقىن يۈزلىنىشلەردىن بىرى، خىتايدا ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن ساۋاق يەكۈنلەشكە باشلىغان ئاپتورلارنىڭ كۆپىيىشى بولدى. بۇلارنىڭ ئەڭ ئاۋانگارتى گېنېرال لى بىن يەندۇر. خىتاي گېنېراللىرىدىن ئوتتۇرى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە ئالاقىدار كلاسسىك ئەسىرى «سۈنزى ھەربىي دەستۇرى» نى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن نەچچە يىلدا بىر قېتىم يىغىن چاقىراتتى. مەن بەش بۇرجەكلىك بىناغا تەۋە ئالىم بولۇش سالاھىيىتىم بىلەن بۇنداق يىغىنلاردىن ئۈچىگە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلىنغان ئىدىم. خىتاي قاتتىق قوللىرى مېنى ئامېرىكا بىخەتەرلىك تارمىقىغا تەۋە قاتتىق قوللار قوللىغۇچىسى سۈپىتىدە كۆرۈپ مۇئامىلە قىلدى. ئۇلار مېنى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ تاكتىكىلىرىنى بىلىدۇ دەپ قالغان ئىدى (ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئۇلارنىڭ خاتا پەرىزى بولسىمۇ كېيىن راستقا ئايلاندى). بۇنداق يىغىنلار بۈگۈنگىچە داۋام قىلماقتا. مەن 2013-يىلى ئۆكتەبىردە خىتاينىڭ ھەربىي كىتابخانىسىنى كۆرۈپ ئىككى ئىشتىن ھەيران قالدىم. بىرى، بۇ يەردە خىتاينىڭ قەدىمكى تارىخىغا ئائىت ساۋاق خاراكتېرلىك ماتېرىياللار ئىلگىرىكى ھەر قانداق چاغدىكىگە قارىغاندا كۆپ ئىدى. مەن ھەربىي ئەمەلدارلاردىن بىرىدىن بۇ كىتابخانىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلىرىدا «پەقەت خىتاي ھەربىي ئەمەلدارلىرى ئۈچۈنلا» دەپ بەلگە قويۇلغان تېخمۇ كۆپ تارىخىي ماتېرىياللار بارمۇ دەپ سورىغىنىمدا، ئۇ چاقچاق ئارىلاش «شۇنداق، بۇ كىتاب-ماتېرىياللار چەتئەللىكلەر ئۈچۈن ھازىرلانغان ئەمەس، چۈنكى چەتئەللىكلەرنىڭ كىتاب-ماتېرىياللىرى بەك كونكېرت (ھەممە گەپ ئوچۇق دەۋېتىلگەن)» دەپ جاۋاب بەردى.

مەن بۇ ھەرىكەتنى (يەنى خىتاي قەدىمكى تارىخىدىكى تاكتىكىلارنى ئۆزى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش ھەرىكىتىنى) يىگىرمە يىل ئاۋۋال قوزغىغان ئاپتورلارنىڭ كوللېكتىپ بولۇپ تەشكىللەنگەنلىكىنى ۋە تەتقىقات گۇرۇپپىسى بولۇپ ئۈيۇشقانلىقىنى بايقىدىم. بۇ خىل گۇرۇپپىلارنىڭ تۇنجىسى 1996-يىلى تەشكىللەنگەن بولۇپ، ئەڭ كېيىنكىسىمۇ 2012-يىلى ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ تۈردىكى تەتقىقاتلارنى باشلىغان پولكوۋنىكلار گېنرال، دېڭىز ئارمىيە قوماندانى قاتارلىق رەھبەرلىك ئورۇنلىرىغا ئۆستۈرۈلدى. بۇنىڭدىن سىرت، ئەمدىلىكتە يېڭىدىن سەپكە قېتىلغان ياشلار بۇ خىزمەتنى يۈرۈتمەكتە.

«ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ ھىيلە-نەيرەڭلىرى» ھېچقاچان ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلىنىپ باقمىغان رىۋايەتلەر توپلىمى بولۇپ، بۇ ئەسەر خىتايدا ناھايىتى مودا بولغان ۋە كۆچلۈك تەتقىق قىلىنغان. بۇ ئەسەر ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلىنغان تەقدىردە، كۆپلىگەن

ئامېرىكىلىقلار خىتاي رەھبەرلىرىنى ۋە بۇ رەھبەرلەرنىڭ خىتاي تارىخىدىكى ئاشۇ بۆھرانلىق دەۋردىن ئۆگەنگەن دەرس، تاكتىكىلارغا ئاساسلىنىپ سۆزلەۋاتقان چاغدىكى نىيىتىنى ياخشى چۈشىنىپ يەتكەن بولاتتى.

خىتاي ئوقۇغۇچىلىرىغا ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرىگە ئائىت دەرسلەر ئۆگىتىلىدۇ، بۇ تۈردىكى دەرسلەرنىڭ كۆپۈنچىسى دۆلەتنى ئىدارە قىلىش قوللانمىسى ھېسابلانغان «ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ ھېيلە-نەيرەڭلىرى» دىن ئېلىنغان. خىتاينىڭ بۈگۈنكى ھەربىي ئالىملىرى ۋە سىياسىي پەلسەپەشۇناسلىرى ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىنى خىتاي تارىخىدىكى باشقا ھەر قانداق دەۋردىكىدىنمۇ بەك ئەسلىشىدۇ. يىگىرمە بىر خىتاي گېنېرالىدىن تەشكىللەنگەن بىر كومىتېت «قەدىمكى خىتاي تارىخىدىن ساۋاقلار» نامىدىكى توققۇز تومۇق يۇرۇشلۇك كىتابنىڭ نەشر قىلىنىشىغا يېتەكچىلىك قىلدى. بۇ كىتابلار ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە ئائىت. كۇنمىڭدە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئارخىپ-ھۆججەتلىرىدە قوللىنىلۇاتقان ئەقلىيە سۆزلەرنىڭ نۇرغۇنى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى جېدەل-يېغىلىقلارغا مۇناسىۋەتلىك.
بۈگۈنكى خىتاي رەھبەرلىرى قوغلىشۋاتقان ـــ شۇنداقلا نەچچە ئون يىللاردىن بېرى ئىلگىرى سۈرۈپ كەلگەن ـــ مارافون ئىستراتېگىيىسى ئومۇمەن خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىدىن ئۆگەنگەن تەجرىبە ساۋاقلىرىنىڭ يەكۈنلىرىدىن ئىبارەت.
خىتاينىڭ يۇز يىللىق مارافون ئىستراتېگىسىنى تەشكىل قىلغان توققۇز پىرىنسىپ بار بولۇپ، بۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

بىرىنچى: رەقىبىنى كۆرەڭلىتىش ئارقىلىق ئۇنىڭغا شەپە بېرىپ قويۇشتىن ساقلىنىش .
خىتاينىڭ ئىستراتېگىيە چۈشەنچىسىدە ئامېرىكىغا ئوخشاش كۆچلۈك دۆشمەننى ھەرگىزمۇ مۇددەتتىن ئاۋۋال غەزەپلەندۈرۈپ قويماسلىق، ئەكسىچە، ھەقىقىي غەرەز تاكى ھۆجۇمغا ئۆتۈشىنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتى يېتىپ كەلمىگۈچە تامامەن يوشۇرۇلۇشى كېرەك دېگەن نەرسە بار.
ئىككىنچى: دۆشمەننىڭ مەسلەھەتچىلىرىنى ئۆز پايدىسىغا ئىش قىلدۇرۇش.
خىتاينىڭ ئىستراتېگىيىسى رەقىبىنىڭ لىدېرلىق ئاپپاراتى ئەتراپىدىكى تەسىرى چوڭ مەسلەھەتچىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق دۆشمەننىڭ ئۆزىنى ئۆزىنىڭ ئۆيى ھالىغا كەلتۈرۈشنى تەكتىلەيدۇ. بۇ خىل تىرىشچانلىقلار ئۆزۈندىن بېرى خىتاينىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدىكى ئالاھىدىلىك بولۇپ كەلدى.

ئۈچىنچى: غەلىبە كەلگۈچە ئون يىللاپ، ھەتتا ئونىڭدىنمۇ ئۇزۇن ۋاقىت سەبرچان بولۇش.
ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ھەل قىلغۇچ غەلىبىلەر ھەرگىزمۇ تېزلا قولغا كەلگەن ئەمەس. غەلىبە بەزىدە پەخەس بولۇپ ئىش كۆرۈپ، سەبىر بىلەن كۈتۈش نەتىجىسىدە نەچچە ئون يىللار ئۆتكەندىن كېيىن قولغا كېلىدۇ. بۈگۈنكى خىتاي رەھبەرلىرى بۇ ساقلاش ئويۇنىنى ئويىنىغانغا تولىمۇ خۇشال.

تۆتىنچى: ئىستراتېگىيىلىك نىشانغا يېتىش ئۈچۈن دۆشمەننىڭ (پايدىلىق) ئىدىيە ۋە تېخنىكىلىرىنى ئوغرىلاش.
غەربنىڭ قانۇنىي چەكلىمىلىرى ۋە قانۇن نىزاملىرى تەرىپىدىن تەسلىكتە توسۇپ تۇرۇلۇۋاتقان خىتاي ئىستراتېگىيىلىك مەنپەئەت جەھەتتىكى ئوغرىلىقلىرىنى ئوچۇق-ئاشكارا قوبۇل قىلماقتا. بۇ خىل ئوغرىلىق نىسبەتەن ئاسان، ئۇنۇملۇك تەننەرخ ۋاستىسى بىلەن تەمىنلەيدىغان بولۇپ، بۇ ئارقىلىق ئاجىز دۆلەت كۈچلۈك دۆلەتنىڭ كۈچىنى ئىگىلەيدۇ.

بەشىنچى: ھەربىي كۈچ ئۇزۇن مۇددەتلىك رىقابەتتە يېڭىپ چىقىشتىكى ھەل قىلغۇچ ئامىل ئەمەس.

بۇ تاكتىكا خىتاينىڭ نېمە ئۈچۈن تېخمۇ كۈچلۈك ئارمىيە قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن تېخمۇ كۆپ بايلىق مەنبەسىنى سەرپ قىلمايۋاتقانلىقىنى قىسمەن ھالدا چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. خىتاينىڭ ئىستراتېگىيىسى قورقۇنچلۇق كۈچ توپلاشتىن بەكرەك، دۆشمەننىڭ ئاجىز نۇقتىلىرىنى نىشانغا ئېلىش ئارقىلىق ۋاقىت جەھەتتىن ئۈتۈشنى تەرغىپ قىلىدۇ.

ئالتىنچى: بىلىش كېرەككى، ھۆكۈمران كۈچ ئۆز ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ساقلاش ئۈچۈن جىددىي، ھەتتا قاپ يۇرەكلەرچە ۋاستە قوللىنىدۇ.
ھۆكۈمران كۈچنىڭ قەد كۆتۈرۈشى ۋە يىمىرىلىشى بەلكىم

ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ھەل قىلغۇچ ئالاھىدىلىك بولۇشى مۇمكىن. خىتاي ئىستراتېگىيىسىدە، ھۆكۈمران كۈچ ــ بۈگۈنكى ھۆكۈمران كۈچ ئامېرىكىدۇر ــ باشقا دۆلەتلەرگە سېلىشتۇرغاندا ئۆزىنىڭ كۈچىدە چۈشۈش كۆرۈلۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن، كېچىگە جىمجىت ھالدا كىرمەيدۇ (يەنى بۇ خىل ئاجىزلىشىشقا جىمجىت قاراپ تۇرمايدۇ)، دەپ قارىلىدۇ. خىتاي ئىستراتېگىيىسىدە يەنە ھۆكۈمران كۈچ مۇتلەق ھالدا بارچە رېئال ۋە يوشۇرۇن خىرىسلارنى يوق قىلىدۇ، دەپ چۈشىنىلىدۇ.

يەتتىنچى: «شى» (势) نى ھەرگىز ئېسىڭدىن چىقارما.

«شى» ئۇقۇمى توغرۇلۇق كېينىكى بايانلىرىمىزدا تەپسىلىي توختالمىز. بۇ يەردە «شى» ئۇقۇمى ئىككى جەھەتتىن خىتاي ئىستراتېگىيىسىدىكى مۇھىم نۇقتا ئىكەنلىكىنى دەپ ئۆتىشىمىز يېتەرلىكتۇر، ئۇ بولسىمۇ، ۋاقىت جەھەتتىن ئۇتۇش ئۈچۈن باشقىلارنى ئالداش، يەنە بىرى زەربە ئۈچۈن ئەڭ يۇقىرى پۇرسەت پەيتىنى كۈتۈشتىن ئىبارەت.

سەككىزىنچى: باشقا يوشۇرۇن رەقىبلەرگە سېلىشتۇرۇپ ئۆز ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن مىزان بەلگىلەش ۋە قوللىنىش.

خىتاي ئىستراتېگىيىسى ھەربىي جەھەتكىلا ئېسىلۇالماستىن، ھەم تىنچلىق دەۋرلىرىدە، ھەم ئۇرۇش دەۋرلىرىدە ئۆزىنىڭ نىسپىي كۈچىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدۇ. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، ئامېرىكا ئەزەلدىن بۇنداق قىلىپ باققان ئەمەس.

توققۇزىنچى: باشتىن ئاياق ھوشيارلىقنى ساقلاش. باشقىلار تەرىپىدىن قورشاۋغا ئېلىنىشتىن ياكى ئالدىنىشتىن ساقلىنىش.

خىتاي رەھبەرلىرى قان-قېنىغا سىڭىپ كەتكەن تەرسالىق ھېسسىياتى بىلەن شۇنداق دەپ قارايدۇكى، خىتاينىڭ بارلىق يوشۇرۇن رەقىبلىرى خىتاينى بوزەك قىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، خىتاي چوقۇم ئۆزىنىڭ قوش ئۆلچەملىك ۋاستىسى ئارقىلىق بۇنىڭغا ئىنكاس قايتۇرۇشى كېرەك. ۋەھشىيلىكتە ئۇچىغا چىققان ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىدە مەرت ۋە سەممىي لېدېرلار پەقەت جەڭدە مەغلۇبىيەتكىلا ئۇچراپ قالماي، تامامەن ھالاك بولغان. بەلكىم، خىتاينىڭ ئىستراتېگىيىلىك جەھەتتىكى ئەڭ چوڭ قورقۇنچى قورشاۋدا قېلىش بولسا كېرەك. خىتاينىڭ قەدىمىي ئويۇنلىرىدىن ھېسابلانغان «قورشاۋ شاھمات» تا، رەقىبىڭىز تەرىپىدىن قورشاۋغا ئېلىنىشتىن ساقلىنىشىڭىز كېرەك، بۇنى رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن ماس ھالدا دۈشمىنىڭىزگە توزاق قۇرىشىڭىز ۋە ئۇنىڭ توزىقىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلىنىشىڭىز كېرەك بولىدۇ. كۈنىمىزدە خىتاي رەھبەرلىرى ــ قورشاۋ شاھماتقا ئوخشاش ــ رەقىب دۆلەتلەر مۇقەررەر ھالدا بىر-بىرىنى قورشاۋغا ئالىدۇ دېگەن ئىدىيەدە ئىش يۈرگۈزۈۋاتىدۇ.

خىتاينىڭ مارافون ئىستراتېگىيىسىدىكى ئەڭ مۇھىم ئامىللار ئارمىيە ساھەسىدىكىلەر تەرىپىدىن، بولۇپمۇ خىتاي قاتتىق قوللىرى تەرىپىدىن تۇزۇلگەن. خىتاينىڭ 1920-يىللاردىن باشلانغان خىتاي كوممۇنىستىك ھاكىمىيىتىدىن ئاۋۋالقى خەلق ئارمىيىسى ئەنئەنىسىگە ئاساسەن خىتاينىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي خادىملىرى ئاۋام ئىستراتېگىيىسى پلانىدا مۇھىم رول ئوينىشى كېرەك دەپ قارىلىدۇ. بۇنىڭ ئامېرىكا سىستېمىسى بىلەن قانچىلىك دەرىجىدە زور پەرقىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىش ئۈچۈن، ئامېرىكىدىكى ئائىلە پىلانى، باج، ئىقتىسادىي سىياسەت دېگەندەك ئومۇمەن ئامېرىكا ساھەلەردىكى لېدېرلار دەپ قارالغان شەخسلەرنى گېنېراللار ۋە دېڭىز ئارمىيە قوماندانلىرىنىڭ ئورنىغا بەش بۇرجەكلىك بىناغا ئەكىرىپ قويۇلغانلىقى پەرەز قىلىنسا بولىدۇ. يەنە، ئامېرىكىدا ئالىي سوت مەھكىمىسى بىلەن مۇستەقىل تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىسىڭىز (خىتايدا بۇ ئورگانلار ئۆز ئالدىغا ئەمەس، كومپارتىيەنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئىش يۈرگۈزىدۇ)، بىزنىڭ ھەربىي رەھبەرلىرىمىزنىڭ مەلۇم دائىرىدە چەكلەنگەن تەسىرى بىلەن خىتاينىڭ ھەربىي رەھبەرلىرىنىڭ تاكى 1949-يىلىدىن بۇگۈنگە دۆلەت مىقياسىدا ئەڭ ئۈستۈن مەسلەھەتچىلىك رولىنى ئويناپ كېلىۋاتقانلىقى ئارىسىدىكى ئاسمان-زېمىن ئوخشىماسلىقنى بايقايسىز.

يېڭى زامانىدىكى خىتاينىڭ تۇنجى قېتىملىق تاشقى ئىشلار مىنىستىرى گېنېرال ئىدى. بىز ئەمدىلىكتە

هېنري كىسىنگېرنىڭ (Henry Kissinger) ئەسلىمىسىدىن شۇنى ئۇقتۇقكى، خىتاينىڭ ئامېرىكا بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش قارارى خىتاينىڭ خەلق رەھبەرلىرى تەرىپىدىن ئەمەس، تۆت خىتاي گېنېرالدىن تەشكىل تاپقان بىر كومېتىت تەرىپىدىن چىقىرىلغان ئىكەن.(6)

1979-يىلىدا بولسا، خىتاينىڭ قورال-ياراغ لاھىيەلىگۈچىسىدىن بىرى بىر پەرزەنتلىك بولۇش سىياسىتىنى تەتقىق قىلىپ تەرەققي قىلدۇردى. 1980-يىلى، خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ داڭلىق ئىنىستىتۇتلىرىدىن بىرسى بولغان ھەربىي -ئارمىيە ئىلىم پەن ئاكادېمىيەسىنىڭ ھەربىي يازغۇچىسى، خىتاينىڭ مارافون ئىستىگراسىيەسىنى يولغا قويۇش ۋە داۋاملاشتۇرۇش جەريانىدىكى تەرەققىيات ۋە ئىلگىرلەش ئەھۋالىنى ئۆلچەيدىغان بىر خەلقئارالىق ئۆلچەم سىستېمىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خىتايدىكى ئىستراتېگىيە توغرىسىدىكى ئەڭ مەشھۇر كىتابلاردىن بىرى ھەربىي ئىلىملەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئاپتورلىرىدىن بىرى يازغان «مۇھىم ئىستراتېگىيە» دېگەن كىتابتۇر.(7) خىتاي گېنېراللىرىدىن بىرى خىتاينىڭ ئېنېرگىيە مەنبەسىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئىستراتېگىيە بەلگىلىگەن. خىتاينىڭ ئۆزۈن مۇددەتلىك ھەربىي ئىلىم ۋە تېخنولوگىيە پىلانى 1986-يىلى خىتاي قاتتىق قوللىرىغا مەنسۇپ بىر گۇرۇپپا ئاتوم قورالى ئالىملىرى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن.(8)

1970-يىلى ئىيۇندا خىتاينى تەتقىق قىلىدىغان باشقا مۇتەخەسسىلەرگە ئوخشاشلا يۇقىرىدا دېيىلگەنلەرنىڭ ھېچقايسىدىن خەۋىرىم يوق ئىدى. مەن شۇ يىلى ئىيۇندا تەيۋەن دۆلەتلىك ئۇنۋېرسىتېتىغا دوكتورلۇق ئوقۇشىغا تاللانغان ئامېرىكىلىقلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلدۇم. بۇ مېنىڭ خىتاي مەدەنىيىتى ۋە تارىخىغا تۇنجى رەت قەدەم بېسىشىم ئىدى. (تەتقىقات ھاياتىمىزنىڭ) ئىككى يىلى خىتاينىڭ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقىنى تەتقىق قىلىش بىلەن ئۆتتى. مەن تەيۋەنده تەيۋەنلىك خىتاي ئائىلىسىدىن بىرى بىلەن ياشىدىم، ھەر كۈنى بىر كىچىك زالدا دەرسلەرگە قاتناشتىم. دەرسكە تۆت ئوقۇتقۇچى ئىچىدىكى كۈنبويى نۆۋەت بىلەن دەرسكە قاتنىشىدىغان ئوقۇتقۇچىلاردىن بىرى بىلەن قاتنىشاتتىم. دەرس بىر يۈرۈش دەرسلىك كىتابنى ئاساس قىلغان بولۇپ، خىتاينىڭ ئەڭ ياخشى كلاسسىك تارىخى دەپ قارىلىدىغان بۇ دەرسلىكلەرنى خىتاي ئوقۇغۇچىلىرى بۈگۈنگە قەدەر ئوقۇيدۇ. مەن بۇ تىل دەرسلىكلىرىدە ئوقۇغان ئەقلىيە سۆزلەر ۋە ھېكايىلەرنىڭ ھەممىسى خىتايلارنىڭ قانداق قىلغاندا ئەڭ يۇقىرى چەكتە دۇنيانى چۆشىنەلىشىنى ئاساسىي مەۋقە قىلغان. بۇ ۋەجىدىن، بۇ دەرسلىكلەر خىتاينىڭ ئىدىيىسى، تارىخى ۋە دۇنيا قارىشىنى چۆشىنىشىمدىكى پەنجىرە بولۇپ قالغان. بۇ دەرسلىكلەر شۇنىڭدىن كېيىنكى نەچچە ئون يىلدا ئۆزۈم چەكسىز ھوزۇر ئالغان بىلىم مەنبەسى بولۇپ كەلدى. ئوقۇتقۇچىلىرىمىز خىتاي ئەنئەنىسىنى ــ خەيرسۆيەرلىك ۋە سەمىمىيەتنى چىقىش قىلغان كۆڭزىچىلىق دۇنياسى بىلەن ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرى زوراۋانلىرىنىڭ شەپقەتسىزلىك دۇنياسىدىن ئىبارەت ــ بىر-بىرىگە زىت ئىككى كاتېگورىيىگە ئايرىيتتى. بىز خىتاينىڭ تارىخىنى خۇلاسىلەش ئۈچۈن خىتاينىڭ مۇنۇ ئەقلىيە سۆزىنى يادلىۋالغان ئىدۇق: «外儒内法» (سىرتقا شەپقەتلىك، ئىچىگە شەپقەتسىز بول.)(ئاپتورنىڭ تەبىرى ئۆز پېتى تەرجىمە قىلىندى-ت)

*****

خىتاي قاتتىق قوللىرى كۇنمىزدە ئامېرىكا بىلەن خىتاي توغرىسىدا مۇنداق بىر ھېكايىنى تىلغا ئېلىشىدۇ. بۇ ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىگە تەۋە مەشھۇر ۋەقەلىك بولۇپ، بۇنىڭدا كۇچۇيۋاتقان «چۇ» بەگلىكى بىلەن ئاجىزلاشقان «جۇ» سۇلالىسى ئارىسىدىكى ۋەقەلىك مەۋجۇت. چۇ بەگلىكىنىڭ ئاتامانى چۆكۈۋاتقان جۇ سۇلالىسىنىڭ ئۆزىگە قوشنا چېگرىسىدا، جۇ سۇلالىسىنىڭ خادىملىرىدىن بىرىنىڭ ئالدىدا ئۆز قوشۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقاچ، ئۇ خادىمدىن ئىختىيارسىز ھالدا جۇ سۇلالىسى ئوردىسىدىكى تەڭرىقۇت داڭقىنىنىڭ چوڭلۇقى ۋە ئېغىرلىقى توغرىسىدا سورايدۇ. جۇ سۇلاسىنىڭ خادىمى جاۋابەن مۇنداق دەيدۇ:«سۇلالە-خاندانلىقلار ھەر قانداق چاغدا تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن يوقىلىشقا مېڭىپ، تەڭرىقۇتنىڭ داڭقىنى قولدىن كېتىدۇ. جۇ سۇلاسى پادىشاھىنىڭ داڭقىنى بار. پادىشاھنىڭ ئەجدادلىرى تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئوتتۇز ئەۋلاد، ياكى يەتتە يۈز يىل جاھان سوراشنى ئارزۇ قىلغان. گەرچە خاندانلىقىمىزنىڭ شەۋكىتى تۆۋەنلەپ قالغاندەك بولسىمۇ، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى تېخى ئۆزگەرگىنى يوق.تەڭرىقۇتنىڭ داڭقىنىنىڭ ھەجمى ۋە ئېغىرلىقىنى سوراشقا تېخى بەك بالدۇر .»(9) (جۇ سۇلالىسى خادىمىنىڭ جاۋابى مۇشۇنداق بولدى.) چۇ بەگلىكىنىڭ ئاتامانى تەڭرىقۇت داڭقىنى توغرىسىدا سوراش سەۋەبلىك، ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزىنىڭ جۇ سۇلالىسىغا بولغان خىرىسىنى چاندۇرۇپ قويغان ئىدى.

خىتايدا «تەڭرىقۇت داڭقىنىنىڭ ئېغىرلىقىنى سوربما» دېگەن سۆز ئىنتايىن مەشھۇر. باشقىچە ئېيتقاندا، سەن دۇشمەن دەپ بىلگۈچىگە تاكى ئۇ سېنى چېكىندۈرەلمەس ھالغا كەلمىگۈچە، ئۆزۈڭنىڭ ئۇنىڭغا قارشى نىيىتىڭنى ھەرگىز چاندۇرۇپ قويما. ئەگەر سەن خەلقئارادىكى كۆتۈرۈلۈۋاتقان كۈچ بولۇپ، دۇنياغا ھۆكۈمران كۈچ تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنماي دېسەڭ، شۇ كۈچلەرنىڭ چۈشەنچىسىنى تىزگىنلىشىڭ كېرەك.تەڭرىقۇت داڭقىنىنىڭ ھەجمى ۋە ئېغىرلىقىنى سوراش چۈ بەگلىكىنىڭ ئاتامانىنىڭ ئەڭ چوڭ ئىستراتېگىيىلىك خاتالىقى بولغان.

ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە باش كۆتۈرۈۋاتقان كۈچلەر كۆپلىگەن بۇيۇك كۈچلەرنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغان. ھەر قانداق چاغدا، غەلىبىلىك ھالدا باش كۆتۈرۈۋاتقان كۈچ پادىشاھلىق تەختىنى كۆزلەۋاتقان قارا نىيىتىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق ئەسلىدىكى پادىشاھنى كۆرەڭلىكىنى داۋاملاشتۇرۇشقا قويۇپ بەرگەن. باش كۆتۈرۈۋاتقان كۈچنىڭ ئاتامانى قىلالايدىغان ئەڭ خەتەرلىك ئىش، ئۆزى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پۈرسەت كەلگەنگە قەدەر، رەقىبىنى تېخىمۇ كۈچلۈك رەقىبگە قارشى كۈشكۈرتۈش بولغان. پادىشاھ قارشىلىق كۆرسەتكەن بەكلا ئاجىز كەلگەن، شۇنداقلا كونا ئىتتىپاقداشلىرى ئۇنى تاشلۇەتكەندىن كېيىنلا، توختاۋسىز باش كۆتۈرۈۋاتقان كۈچ ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەقسىدىنى ئاشكارىلىغان.

«ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ ھىيلە-نەيرەڭلىرى» گە ئاساسەن، ھەتتا يېڭىدىن باش كۆتۈرۈۋاتقان بەزى دانا ئاتامانلار ئۆز رەقىبى بولغان پادىشاھنى ــ پادىشاھقا قىلچە سەزدۈرمەستىن ــ ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ياردەم قىلىشقا قايىل قىلغان. بۇنداق ئەھۋاللاردا، يېڭىدىن باش كۆتۈرۈۋاتقان كۈچ پادىشاھنىڭ ئەتراپىدىكى ئۆزىگە زىيانلىق دەپ قارىغان مەسلەھەتچىلەرنى جازالىشى ئۈچۈن پادىشاھنى قايىل قىلغان. شۇنداقلا، ئۆزى كونترول قىلالايدىغان مەسلەھەتچىلەرنى ئۆزى بىلەن ھەمكارلىشىشقا كۆندۈرگەن.

«ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىنىڭ ھىيلە-نەيرەڭلىرى» دە، تەبئىي دۇنيا تەرتىپى قاتلامچانلىققا ئىگە، ئۈست قاتلامدا بىر ھۆكۈمدارنىڭ بولماسلىقى پەقەتلا ۋاقىتلىق ھادىسە دەپ قارىلىدۇ. بۇ يەردە دېيىلۋاتقان دۇنيا تەرتىپى بۇگۈنكى بېيجىڭدىكى رەھبەرلەرنىڭ چۈشەنچىسىدىكى بىلەن ئوخشاش ئەمەس، ئەلۋەتتە.

خىتاي رەھبەرلىرى ئامېرىكا بىرىنچى بولغان، كۆپ قۇتۇپلۇق دۇنيانى تەرغىپ قىلىدۇ. ھېكايىدىكىسى بىلەن ئوخشىمايدىغان يېرى، ئۇلار تەڭرىقۇت داڭقىنىنىڭ ئېغىرلىقىنى سورىمايدۇ.

ئەمەلىيەتتە، ئۇلار كۆپ قۇتۇپلۇق دۇنيانى پەقەتلا ئۆزلىرى ئەڭ ئۈستۈن ئورۇندا تۇرغان يېڭى دۇنيا خاراكتېرلىك تەبىقىلىك تۈزۈلمە سۈپىتىدە كۆرىدۇ. ئۇلار بۇ يېڭى تۈزۈلمىنى ئاتاشتا قوللانغان ئاتالغۇ غەرب ئالىملىرى تەرىپىدىن «فېدراتسىيە» ياكى «بىرلەشكەن دەۋر» دېگەندەك مەنالاردا تەرجىمە قىلىندى. بىراق، بۇ ئاتالغۇنى ئەسلىدە «بىر قۇتۇپلۇق جاھان سوراش» دەپ تەرجىمە قىلىش ئەڭ توغرا ھېسابلىنىدۇ. خىتاي رەھبەرلىرى 2005-يىلىدىن ئېتىبارەن بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ۋە باشقا ئاممىۋي مۇنبەرلەردە مۇشۇ خىلدىكى تەڭپۇڭ دۇنيانى تىلغا ئېلىپ كەلدى.

خىتاينىڭ بۇيۇك ئىستراتېگىيەسىدىكى مۇھىم ئامىللاردىن بىرى غەربتە سودىگەرلەرچە تىجارەت خاراكتېرى دەپ ئاتالمىدىغان، يۇقىرى تاموژنا بېجى قويۇلغان، تەبئىي بايلىقلار بۇۋاستە كونترول قىلىنغان، ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش قوغدالغان سېستىمىدىن كەلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر دۆلەتنىڭ پۈل زاپىسىنى قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن. خىتايلار «تىجارەت مەنپەئەتچىلىكى»(重商主义 - mercantilism) نى ئىجاد قىلدى. خىتاي رەھبەرلىرى غەربنىڭ «ئەركىن بازار ۋە ئەركىن تىجارەتنىڭ غەلىبىسى مەنپەئەتچىلىكىنى زامانىدىن قالدۇرۇپ قويدى» دېگەن قارىشىنى رەت قىلىپ كەلدى.(10)

خىتايدا تىجارەت مەنپەئەتچىلىكى بولغانلىقى ئۈچۈن، خىتاي سودا ۋە بازارنىڭ ئېھتىياجلىق مەنبەلەرگە بولغان ئېھتىياجنى يېتەرلىك دەرىجىدە قامداشتا ئېھتىيات بىلەن ئىش كۆرىدۇ. خىتاي رەھبەرلىرى كېلىش ئالدىدىكى كىرىزىسنىڭ رايون خاراكتېرلىك ياكى يەر شارى خاراكتېرلىك ئېنىرگىيە يېتىشمەسلىكىگە سەۋەب بولۇشدىن بەكمۇ قورقۇشىدۇ. نەتىجىدە، بەئەينى ياۋروپالىق مەنپەئەتپەرەس خانلار ئون ئالتە ۋە ئون يەتتىنجى ئەسىرلەردە يېڭى زېمىنلارنى بېسىۋالغىنىدەك، خىتايلار چەتئەلدىكى تەبىئىي بايلىق مەنبەلىرىگە ئىگە بولۇشنى ياكى ئۇلارنى كونترول قىلىشنى قارار قىلغان. مانا بۇ «ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىنىڭ ھىيلە-نەيرەڭلىرى» دىكى كۆپلىگەن تاكتىكىلارنىڭ بىرىدۇر. ئامېرىكا

كارخانىلىرى پەسىللىك دوكلاتلارغا تايىنىدۇ، ئامېرىكا سىياسىئونلىرى قىسقا مۇددەتلىك سايلام چەمبىرىكىدە ئىش يۈرگۈزىدۇ. شۇنداقلا، غەلىبىلىك پاي-چەك بازىرى ئىستراتېگىيىسى بىر كۈن ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان سودىنى ئاساس قىلىشى مۇمكىن. بىراق، ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى دەۋرىدىكى يېڭىدىن باش كۆتۈرگەن رىقابەتچى كۈچلەرنىڭ ۋەقەلىكلىرى غەلىبىنىڭ ھەرگىزمۇ بىر كۈندە، ياكى بىر يىلدا، ھەتتاكى ئون يىلدىمۇ قولغا كەلمەيدىغانلىقىنى، پەقەت ئەسىرلەر ھالقىغان ئۇزاق مەزگىللىك پىلانىنىڭلا غەلىبە ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئۇقتىدۇ. خۇلاسىلىغاندا، بۈگۈنكى ئون يىلدىن ئىككى قارار ھاكىمىيەت بېشىدا بولىدىغان خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ يېرىم ئەسىردىمۇ ياكى ئۇنىڭدىن ئۇزاق مۇددەتتىمۇ يېتىپ بولالمايدىغان، نەچچە ئەۋلادنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان پىلانلارنى تۈزۈشى كۆپ ئۇچرايدىغان ئەھۋال.

خىتاينىڭ ئۇرۇشقاق بەگلىكلىرى ئەدەبىياتى ۋە باشقا فولكلور ھېكايىلىرىدىكى باش قەھرىمانلارمۇ ئوخشاشلا دۈشمەندىن ئىدىيە ۋە تېخنىكا ئوغرىلاشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكتلىشىدۇ. كۈنىمىزدە، خىتاي ئىستىخباراتى توختاۋسىز ھالەتتە تېخنولوگىيە ۋە رەقىبىدىن ئۇچۇر ئوغرىلايدۇ. بۇ ئوغرىلانغان نەرسىلەر ئۇدۇللا خىتاي رەھبەرلىرىگە تەمىنلىنىدۇ.(11) كۆپلىگەن ئامېرىكا ئەمەلدارلىرى كۈنىمىزدىكى خىتاينىڭ سودا جاسۇسلۇقى قىلىشى ياكى ئەقلىي مۈلۈك ھوقۇقىغا تاجاۋۇز قىلىشى قاتارلىق بۇلاڭچىلىق خاراكتېرىنى ئالغان ئىقتىسادىي ھەرىكەتلىرىنى ئۆتكۈنچى دەۋرنىڭ بىر ۋاريانتى دەپ قارايدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، بۇ ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن قالغان ھېيلە ــ نەيرەڭگە ئاساسلانغان تېخنىمۇ بۈيۈك ئىستراتېگىيىنىڭ بىر قىسمىدىن ئىبارەت.

بۇ ھال ئامېرىكا ئىستىخبارات ئورگانلىرىنىڭكى بىلەن روشەن زىتلىققا ئىگە. ئامېرىكادا دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي يۈكسىلىشىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھۆكۈمەتنىڭ ئامېرىكا شىركەتلىرىنى ئاخبارات بىلەن تەمىنلىشى سەتچىلىك، ھەتتا قانۇنسىزلىق دەپ قارىلىدۇ. مەن ئامېرىكا ھۆكۈمىتىدە خىزمەت قىلۇاتقاندىن بۇيانقى قىرىق يىلدا ئامېرىكا ئىستىخبارات ئورگانلىرىنىڭ دۆلەت ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى (GDP) نى كۆچلەندۈرۈش ئۈچۈن خىتاينىڭ قىلۇاتقانلىرىغا ئوخشاش ھالدا ۋەزىپىلەندۈرۈلگەنلىكىنى ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىدىم. ئامېرىكا باش ئەلچىلىرى ئامېرىكا شىركەتلىرىنىڭ چەتئەللەر بىلەن بولغان سودىدا زور پايدىغا ئېرىشىشى ئۈچۈن بۇ شىركەتلەرگە ھەمدەمدە بولۇشقا تامامەن قادىر، بىراق بۇ ھۆكۈمەت جاسۇسلىرىنىڭ ئامېرىكا شىركەتلىرىدىن بۇئاستە ھالدا تېخنولوگىيە ۋە ئەقىل-مۇلۈك ھوقۇقىغا تەۋە ئۇچۇرلارنى ئوغرىلىشى بىلەن تامامەن ئوخشىمايدىغان بىر ھال.

بىز يەنە ئامېرىكا بىلەن خىتاينىڭ ھەربىي قوشۇننىڭ كۆلىمى ھەققىدىكى كۆز قاراش پەرقىنىمۇ نەزەردە تۇتۇشىمىز كېرەك. ئامېرىكىنىڭ كاتتا غەلىبىلىرىنىڭ نۇرغۇنى زور قوشۇن ئارقىلىق رويابقا چىققان. گىرانت (James Grant) لي (Lee)نى تېخىمۇ كۆپ ئەسكەر ۋە تېخىمۇ كۆپ قورال ئارقىلىق يەڭگەن. 1944 – يىلى 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، دۇنيا ئىزىنخاۋېر تارىختىن بۇيانقى ئەڭ چوڭ دېڭىز فىلوتىنى نورماندىغا ئەۋەتكەن. ھەتتا يېقىنقى زامانلاردىكى ئاتالمىش «پوۋېل تەلىماتى» (powell doctrine) دىمۇ دۈشمەننىڭكىدىن زور دەرىجىدە كۆپ قوشۇن تۇرغۇزۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى تەكىتلەنگەن. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە ھەربىي خىراجەت ئۇنچە زور بولغان ئەمەس. نەچچە ئون يىلغا سوزۇلغان پاسسىپ رىقابەت بۇ دەۋردىكى تىركىشىشنىڭ ئاساسىي شەكلىگە ئايلانغان. بۇ دەۋردىكى ئەڭ مەشھۇر تاكتىكىلاردىن بىرى رەقىبىنى ھەربىي خىراجەتنى زىيادە كۆپەيتىشكە قىزىقتۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق مالىيە جەھەتتىن ھالسىرىتىش بولغان. شۇنىڭدىن 2000 يىل كېيىن، ئامېرىكامۇ موسكۋانى دۆلەت مۇداپىيەسىگە زىيادە كۆپ مەبلەغ ئاجرىتىشقا قىزىقتۇرۇپ ۋەيران قىلدى.

مەسىلەن، 2011 – يىلىنى مىسالغا ئالساق، شۇ يىلى ئامېرىكا ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى (GDP)نىڭ بەش پىرسەنتىنى ھەربىي خىراجەتكە ئاجراتقاندا، خىتاي ئاران ئۆز GDP سىنىڭ 2.5 پىرسەنتىنى ئاجراتقاندى (12). خىتاي ئىزچىل ھالدا ئۆزىنىڭ خەلقئارادىكى ھەربىي تەسىرىنى كېڭەيتمەيدىغانلىقى ۋە ناھايىتى ئاز ساندىكى، بەلكىم 300 دىن ئاز يادرو ئوق بېشى بار قورال يارىغ زاۋۇتىنىلا ساقلاپ قالىدىغانلىقى ھەققىدە يالغان ۋەدە بېرىش ئىستراتېگىيىسىنى قوللىنىپ كەلدى. خىتاي ئامېرىكا ئايروپىلان ياسىسا ئايروپىلان، پاراخوت ياسىسا پاراخوت ياساپ، ئامېرىكا بىلەن (قارىغۇلارچە) بەسلىشىشنىڭ ئورنىغا، ئەڭ ئاز تەننەرخ بىلەن ئەڭ كۆپ ئۇنۇمگە ئېرىشىش ئۈچۈن لايىھەلەنگەن غەيرىي سىممېترىك سىستېمىغا كۆپلەپ مەبلەغ سالدى.

خىتايلار نۆۋەتتە سۈنئىي ھەمراھلىغا قارشى باشقۇرۇلىدىغان سىناردە ياساش تېخنىكىسىدا باشلامچى ئورۇنغا ئۆتتى، رادارغا چۈشمەس بومبارديمانچى ئايروپىلانغا تاقابىل تۇرۇش چارىسىنى تېپىپ چىقتى. ئۇلار يەنە خاككېرلىق ھۈجۈمى ئۈچۈن زور مەبلەغ ئاجراتتى، شۇنداقلا بىر نەچچە مىليون دوللار سەرپ قىلىپ، ئامېرىكىنىڭ تۆت مىليارد دوللارغا پۈتكەن ئاۋىياماتكىسىنى چۆكتۈرۈۋېتەلەيدىغان باشقۇرۇلىدىغان بومبا ياساپ چىقتى (13). شۇنچە يۇقىرى ئىقتىدارغا ئىگە بۇ باشقۇرۇلىدىغان بومبىنىڭ بۇنچە تۆۋەن تەننەرخته پۈتۈشىدە، ئۇشبۇ بومبىنىڭ ئامېرىكادىن ئوغرىلانغان تېخنىكىغا تايىنىپ ياسالغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن.

غەربتىكى نۇرغۇن تەھلىلچىلەر خىتايىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆزىنى ۋە دېڭىز قاتناش يولىنى قوغداش ئۈچۈن ھەربىي كۈچىنى تېخىمۇ زورايتىمايدىغانلىقىغا ھەيران بولۇشىدۇ. بۇنىڭ جاۋابىنى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىن تېپىش مۇمكىن. خىتاي بۇ ئارقىلىق رەقىبىنى چۆچۈتۈپ قويۇشنى خالىمايدۇ. خىتاي رەھبەرلىرى شۇنىڭغا ئىشىنىدۇكى، خىتايىنىڭ ھەربىي كۈچىنى تېخىمۇ زورايتىشى ئامېرىكىنىڭ خۇيىنى تۇتقۇزىدىغان ئاپەت خاراكتېرلىك قۇتراتقۇلۇق ھېسابلىنىدۇ. (قانداقلا بولمىسۇن، 1949 – يىلىدىن 1963 – يىلىغىچە ئامېرىكىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئېمبارگوسى ئاستىدا ياشىغان خىتاي ئامېرىكىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشنىڭ ئاچچىق تەمىنى ئاللىقاچان تېتىپ باققان) (14).

خىتايلارنىڭ نەزىرىدە، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلالىغۇدەك، ئەمما مۇددەتتىن بۇرۇن ئامېرىكىنىڭ نوپۇزىغا خىرس قىلمىغۇدەك دەرىجىدىكى ھەربىي كۈچكە موھتاج. ھالبۇكى، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى پىرىنسىپقا ئاساسەن، نەچچە ئون يىللىق رىقابەتنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا، يەنى ئامېرىكا خىتايىنى توسۇش جەھەتتە بەكلا كېچىكىپ كەتكەن ۋاقىتتا، خىتاي ئۆزى بېكىتمۇالغان ھەربىي خىراجەت چەكلىمىسىنى بىر ياقتا چۆرۈۋېتىشنى قارار قىلىشى مۇمكىن. 20 يىلدىن بۇيان خىتايدىكى ھەربىي ئىنقىلابقا دائىر ئەسەرلەردە خىتايىنىڭ (ئۆز كۈچىنى نامايەن قىلىپ) پارتلىشىغا ماس كېلىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك ۋاقىت ھەققىدە بېشارەتلەر بېرىلگەن بولۇپ، (ئۇلار پۈرتىپ ئۆتكەن كۆڭۈلدىكىدەك ۋاقىت) ھازىردىن نۇرغۇن يىللار كېيىن ئىدى (15).

ئەگەر ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر زېھنىيىتى بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئەنئەنىۋى دۇنيا قارىشى ئارىسىدىكى سېلىشتۇرمىنى بىرلا پەرقتە يىغىنچاقلاش مۇمكىن بولسا، بۇ پەرق شۈكى: ئامېرىكىلىقلار باشقا دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىڭ رىقابەت ۋە ھەمكارلىق داۋامىدا گاھ گۈللىنىپ، گاھ يىرىكلىشىپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ؛ بېيجىڭ (خىتايلار) بولسا ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى ئۇزۇندىن بۇيان خىتاي ھۆكۈمىتىگە قارىتا دۈشمەنلىك ۋە ئالداش سىياسىتى يۈرگۈزۈپ كەلگەن دەپ قارايدۇ. ئەگەر بۇ نوقۇل ھالدا خىتايىنىڭ نادانلىقى سەۋەبلىك كېلىپ چىققان خاتا چۈشەنچە بولسا ئىدى، ئامېرىكىنىڭ بۇ خاتا چۈشەنچىنى تۈگىتىشكە، ھېچبولمىسا ئازايتىشقا ئۇرۇنۇشى مۇمكىن ھەم ئاقىلانىلىك بولغان بولاتتى. ئەمما، ئەپسۇسكى، ئىش بۇنداق ئەمەس. خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ ئامېرىكىغا ئىشەنمەسلىگە خىتايىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم ئىستراتېگىيىلىك قارارلىرىنىڭ مەنبەسى بولغان، يىلتىزى چوڭقۇر كۈلتۇر ئەنئەنىسى سەۋەب بولغان. شۇ ۋەجدىن، خىتايىنىڭ ئامېرىكىغا بولغان ئىشەنمەسلىكىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن ئاساسەن ئۈمىد يوق (16).

*****

خىتاي ئىستراتېگىيىسىنىڭ يادروسىدا «شى» (势) ئۇقۇمى بار. بۇ ئۇقۇمنى غەربتىكى ئوقۇرمەنلەرگە چۈشەندۈرۈش قىيىن. بۇ سۆزنى ئېنگلىزچىغا ئۆدۈل تەرجىمە قىلغىلى بولمايدۇ. لېكىن، خىتاي تىلشۇناسلىرى «شى» نى ماھىر ئىستراتېگىيىچىلەرلا ئۆزىدىن قۇدرەتلىك كۈچنى يېڭىشنىڭ كاپالىتى سۈپىتىدە ئىشلىتەلەيدىغان «كۈچلەرنىڭ بىرىكمىسى» ياكى «ئىشلارنىڭ يۈز بېرىش خاھىشى» دەپ ئىزاھلىشىدۇ. شۇنىڭدەك، پەقەت ناھايىتى پىشقان رەقىبلەرلا ئۆزىنىڭ «شى» ئالدىدا قانچىلىك ئاجىز ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلەيدۇ.(17) ئامېرىكىنىڭ خىتايغا قارىتىقان سىياسىتىنى مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم قىلىۋاتقان «شى» دىن يوشۇرۇن پايدىلىنىش قىلمىشلىرى جەھەتتە بىزنىڭ چۈشەنچىمىزمۇ ھەقىقەتەن كەمچىل.

ئامېرىكا كۆلتۇرىدە «شى» غا يېقىنراق كېلىدىغان ئۇقۇم جورجى لۇكاسنىڭ شەرق پەلسەپىسىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان «پىلانېتلار ئۇرۇشى» دېگەن ئەسىرىدە ئىشلىتىلگەن «كۈچ» (the force) ئۇقۇمىدۇر. گەرچە بۇ بىر مۇكەممەل قىياس بولمىسىمۇ، «شى»

سىرلىق كۆچمىك پاراسەتلىك رەھبەرنى پۇرسەتنى تونۇش ۋە تىزگىنلەش ئارقىلىق ئىشلارنى ئۆزىنىڭ خاھىشىغا بويسۇندۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىدىغانلىقىنى تەرغىب قىلىدۇ. ھەتتا، («شى» ئۇقۇمىدا) ئەڭ قابىل كىشىلەر مۇشۇ پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ، باشقىلارنى ئۆزىنىڭ (شۇ قابىللارنىڭ) مەنپەئىتىگە ئۇيغۇن شەكىلدە ھەرىكەت قىلغۇزالايدۇ. بۇلار سۈنزى ئۆزىنىڭ «ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» (ئۇرۇش سەنئىتى) دېگەن ئەسىرىدىكى «شى» بابىدا قەيت قىلغاندەك، «دۇشمەن چوقۇم كۆنمىسە بولمايدىغان ۋەزىيەتنى يارىتىش ئارقىلىق، دۇشمەننى ئۆزى كۆزلىگەن شەكىلدە ھەرىكەت قىلدۇرۇشقا ماھىر كىشىلەر»دۇر (18). (غەرب ئوقۇرمەنلىرى) «شى» ئۇقۇمىنى ھەم ئاسان، ھەم ياخشىراق چۈشىنىش ئۈچۈن، توم ساۋېير (مارك تىۋېننىڭ ئەسىرىدىكى بالا پېرسوناژ، ت) نىڭ قانداق قىلىپ دوستلىرىنى ئالداپ، (ئۆزى سىرلاشقا تېگىشلىك) قاشا تامنى ئۆلارغا سىرلاتقۇزغانلىقىنى ئويلىسا بولىدۇ. توم ساۋېير باشقا بالىلارنىڭ پىسخىكىسىنى، نېمىنىڭ ئۇلارنى جەلب قىلالايدىغانلىقىنى بىلىۋالغان ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆزىنىڭ ئىشقا سالغان. «شى» نىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىلىرىدىن ياكى فۇنكسىيەلىرىدىن بىرى «无为» بولۇپ، بۇ باشقا مىللەتلەرنى ئۆزۈڭ ئۈچۈن ئىشقا سېلىش دېگەنلىكتۇر.

«شى» ئۇقۇمى خىتاينىڭ گەۋدىلىك دۇنيا قارىشىنىڭ يادروسىغا چېتىلىدۇ، چۈنكى بۇ ئۇقۇم ئىنسانلارنىڭ ئالەمدىكى رولىغا نىسبەتەن سىرلىق تەقدىرچىلىك چۈشەنچىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. (بۇ ئۇقۇمغا كۆرە) ئىنسانلار ۋە مىللەتلەر ئۆزئارا تەسىر قىلىشالايدۇ ۋە ھادىسىلەرنى ئۆزگەرتەلەيدۇ، لېكىن بۇ ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچكە ئىگە. «شى» سۆزى خىتاي تىلىدىكى «ۋەزىيەت شەكىللەندۇرۇش»، «ھەربىي ھالەت بەرپا قىلىش»، «ئومۇمىي ئىستراتېگىيىلىك سىياسىي ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەش» ياكى «كۈچلەرنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ئىزدەش» دېگەندەك مەنىلەردىكى تۈراقلىق ئىبارىلەردە ئۈچرايدۇ.

دۇشمەندىن بۇرۇن «شى» نى بايقاش، مەنىسى كۈنمىزدىكى سىياسىيون ياكى ئىستىخبارات مۇتەخەسسىسىگە يېقىن كېلىدىغان «دانىشمەن» لەرنىڭ ۋەزىپىسىدۇر.

غەرب تەتقىقاتچىلىرى تېخى يېقىنقى يىللاردا ئاندىن «شى» ئۇقۇمىنى ئاڭقىرىشقا باشلىدى. بۇ ئۇقۇم (غەربتە) تۇنجى قېتىم ھاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پەلسەپە پەنلىرى پروفېسسورى روگېر ئېيمىس (**Roger Ames**) بىر بۆلۈكنى تەرجىمە قىلغان، خىتاينىڭ ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى سىياسىي باشقۇرۇشقا ئالاقىدار، ئاساسەن تونۇلمىغان كىتابى ـــ «ھۆكۈمدارلىق سەنئىتى» دە كۆرۈلگەن. «ھۆكۈمدارلىق سەنئىتى»نىڭ ئېنگلىزچە تەرجىمىسى (19) نەشىر قىلىنغاندىن كېيىن، فرانچويس جۈلىيىن (**François Jullien**) ئىسىملىك فرانسىيەلىك تەتقىقاتچى ئىشنى روگېر ئېيمىس توختىغان يەردىن داۋاملاشتۇردى. جۈلىيىن «شى» نى خاس خىتايچە ئۇقۇم دەپ خاراكتېرلىگەن يەتتە پارچە كىتابى ئارقىلىق بۇ ئۇقۇمنى كىشىلەرگە تونۇتتى (20). جۈلىيىننىڭ بۇ ئەسەرلىرى سەۋەبلىك، سولچىل تەنقىدچىلەر ئۇنى «خىتاي مەدەنىيىتىگە يات مەدەنىيەت سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلغان ۋە شۇ ۋەجىدىن مەلۇم مەنىدە خىتاي مەدەنىيىتىنى تۆۋەن كۆرگەن» دەپ تەنقىدلەشكەنىدى. تەنقىدچىلەرنىڭ نەزىرىدە «شى» قانداقتۇر (خىتايغا) خاس نەرسە ئەمەس ئىدى (21).

ئەلۋەتتە، جۈلىيىننى قوللىغۇچىلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ خىتاي ھەربىيلىرى ئارىسىدا بۇ خىل قوللىغۇچىلار كۆرۈنەرلىك كۆپ ئىدى. «خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى»دىكى يازغۇچىلار «شى» (势) ۋە خىتاينىڭ ئىستراتېگىيە پەلسەپىسىنىڭ باشقا جەھەتلىرىنى ھەقىقەتەن خىتايغىلا خاس دەپ كېسىپ ئېيتىشاتتى.

مەن 1990 – يىللارنىڭ ئاخىرىدا «شى» ئۇقۇمىنى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى ماتېرىياللىرىدا تۇنجى قېتىم

1مارك تىۋېننىڭ ئەسىرىدىكى توم ساۋېير دېگەن بۇ بالا ناھايىتى كەپسىز بولۇپ، بىر قېتىملىق بەڭگۈشلىقى تۈپەيلى، ھاممىسى جازا سۈپىتىدە ئۇنى قاشا تاملارنى سىرلاپ چىقىشقا بۇيرۇيدۇ. توم ساۋېير قاشا تامنى سىرلاۋاتقاندا، بىر دوستى كېلىپ ئۇنى مازاق قىلىشقا باشلايدۇ. ئەمما، توم ساۋېير ئۇنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي: «بۇنداق ئىشنى قىلىش پۈرستى كۆندە كېلىۋەرمەيدۇ. ھاممامنىڭ دېيىشىچە، بۇ ئىشنى پەقەت مەڭ بالىدىن بېرەرسى، ھەتتا ئىككى مىڭ بالىدىن بېرەرسىلا قىلالايدىكەن» دەيدۇ (ئەمەلىيەتتە، ھاممىسى ئۇنداق دېگەن ئەمەس، بۇنى ئۇ ئۆزى توقۇپ چىققان). شۇنىڭ بىلەن، ھېلىقى دوستىنىڭ قاشا تامنى سىرلاپ باققۇسى كەپ كېتىدۇ، توم ساۋېير باشتا ئۇنمايدۇ، دوستى يالۋۇرۇپ يۇرۇپ، قولىدىكى ئالمىسىنى ۋە ئويۇنچۇقىنى بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئۇنىڭ قاشا تامنى سىرلىشىغا «پۇرسەت» بېرىدۇ، تەرجىماندىن.

كۆرگىنىمىزدە، ئۇنىڭ ئېنىق مەنىسىنى ۋە يوشۇرۇن مەنالىرىنى بىلمىسەممۇ، بۇ ئۇقۇمنىڭ خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ ئىستراتېگىيە تەپەككۇرىدا پەۋقۇلئاددە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىقىنى دەرھال بايقۇالغانىدىم. مەن روگېر ئېيمىس ۋە فرانچويس جۇللىين بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇلارنىڭ «شى» ئۇقۇمى ھەققىدىكى بايقاشلىرى ۋە چوڭقۇر چۈشەنچىلىرى مېنىڭ «شى» ئىبارىسى تەكرار تىلغا ئېلىنىدىغان، خىتاينىڭ ھەربىي ۋە ئىستىخبارات دوكلاتلىرىدىكى مەخپىي ئۇچۇرلارنى قېزىپ چىقىشىمغا ياردەم قىلدى.

ئۇلار ماڭا «شى» ئۇقۇمىدا داۋجياۋ (道教) نىڭ ناھايىتى كۆچلۈك تەسىرى بارلىقىنى ئېيتتى. داۋجياۋ ئۆز نۆۋىتىدە ھەم بىر دىن، ھەم بىر پەلسەپە سىستېمىسى بولۇپ، بۇ دىنىنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى قوزغاتقۇچ كۈچ، يەنى «道» بىلەن ماسلىقىنى ساقلاپ ياشاشقا ئىنتىلىدۇ. بۇ دىنىنىڭ تەرغىباتلىرىدا، «شى» نىڭ كۆچى ۋە قۇتۇپچانلىقى تۈيۈقسىزلا ئاستىن – ئۈستۈن بولۇپ كېتەلەيدۇ. خىتاينىڭ ھەربىي ساھەسىدىكى يازغۇچىلار دائىم «شى» نىڭ باشقا يۇنىلىشلەرگە بۇرۇلۇپ كېتىشى، ھەتتا تۈيۈقسىزلا ئەسلى ھالىتىگە قارشى بولۇپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى تىلغا ئېلىشىدۇ. بۇ نەزەريىدە، ئۆزگىرىشنى بالدۇر بايقاشنىڭ ۋە شۇ خىل ئۆزگىرىش يۈز بېرىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرىدىغان ئامىللارنى كۆزىتىپ تۇرۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى تەكىتلىنىدۇ.

ئېيمىس بىلەن جۇللىين ماڭا «شى» نىڭ ئېنگلىزچىدە (مەلۇم بىر خىل ۋەزىيەتنى) «شەكىللەندۈرۈش» ياكى «يۈز بەرگۈزۈش» دېگەندەك نۇرغۇن خىل تەرجىمىلىرى بارلىقىنى ئېيتتى. باشقا تەرجىمانلار «شى» (势)نى پۈرسەتنى ياكى يۈزلىنىشنى يارىتىش دەپ تەرجىمە قىلغان. «شى» نىڭ ئىشلىتىلىدىغان ئورۇنلىرى ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، ئۇ خىتاي خەتتاتلىقىنىڭ سۈپىتىنى ئۆلچەشتە، خىتايدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ تەسىر كۈچىنى، خىتاي شېئىرلىرىنىڭ ئىستېتىك قىممىتىنى مۆلچەرلەشتە ئىشلىتىلىدۇ، جۇللىين بىلەن ئېيمىس يەنە ماڭا «شى» (势)نىڭ پەلسەپىدىكى «سىلىشتۇرغىلى بولماسلىق» (incommensurability) دەپ ئاتىلىدىغان ئۇقۇمنىڭ مىساللىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. يەنى بۇ بىر يۇرۇش ئۇقۇم سىستېمىسى بولۇپ، بۇنى ئۆز تىل(خىتايچە) مۇھىتىدىن ئايرىپ تۇرۇش چۈشىنىش بەسىي مۇشكۇل.

ماۋ زېدۇڭ «شى» سۆزىنى ئىشلىتىشكە ھېرىس ئىدى. ئۇنىڭ خىتاي ئىستراتېگىيىسى ھەققىدىكى، ھېلىھەم ھەربىي ۋە پۇقراۋى مەكتەپلەردە ئوقۇتىلىدىغان داڭلىق ماقالىسىدا «شى» غا ئىلتىجا قىلىنغان. 1978-– يىلىدىن كېيىنكى خىتايچە ئەسەرلەردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بەزى ئىستراتېگىيەچىلەر خىتاي رەھبەرلىرى 1950-، 1960 - يىللاردىكى خىتاي – سوۋېت ئىتتىپاقى مۇناسىۋىتى داۋامىدا «شى» نى توغرا مۆلچەرلىيەلمىگەن دەپ قارايدۇ. چۈنكى، سوۋېت ئىتتىپاقى خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كوممۇنىزم دۇنياسىدىكى رەھبەرلىك ئورنىنى تارتىۋالماقچى بولغانلىقىنى بايقاپ قالغاچقا، خىتاي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن تېخىمۇ كۆپ چەت ئەل مەبلىغى، سودا پۇرسىتى، ھەربىي تېخنىكا ياكى سىياسىي قوللاشقا ئېرىشىشتىن مەھرۇم قالغان. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە «شى» نى تىزگىنلىيەلمىگەنلىكىدىن ئۆكۈنگەن خىتايلار 1978 ــ يىلىدىن كېيىن ئامېرىكاغا قاراتقان يېڭى ئىستراتېگىيەسىنى شەكىللەندۈرۈشتە ئوخشاش خاتالىقنى تەكرارلىماسلىققا بەل باغلىغان.

شۇنىڭ ئورنىغا، خىتاي بىر ئامال قىلىپ ئامېرىكانى ئىندەككە كەلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ تېخىمۇ چوڭ نىشانىنى ئامېرىكاغا تۈيدۈرمىغان ئاساستا، ئامېرىكانىڭ تېخنىكىسى، مەبلىغى، سىياسىي قوللىشىغا ئېرىشىدىغان، خىتاي مەھسۇلاتلىرىنى ئامېرىكا بازىرىغا كىرگۈزىدىغان يولنى تاپماقچى بولغان. بېيجىڭ ئامېرىكا ئىستىخبارات ساھەسىدىكىلەرنى ھۆكۈمەتنى خىتاي (تەھدىتى) ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇشنىڭ ئورنىغا، خىتاينى كۈچلەندۈرۈشكە ياردەم قىلدۇرىدىغان ئامالنى تېپىپ چىقتى. ئەينى چاغدا ك گ ب مۇ خىتاينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان غەرىزى ھەققىدە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئىشنى قىلغاندى (يەنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زىيىنىغا، خىتاينىڭ پايدىسىغا خىزمەت قىلغاندى، ت). بېيجىڭ ھەتتا ئامېرىكادىكى كونسېرۋاتىپلارنى خىتاينى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە (1971- يىللىرى نىكسون دەۋرىدە ۋاقىتلىق ئىشقا ئاشقان) سوۋېت - ئامېرىكا ئارىسىدىكى يۇمشاق مۇناسىۋەتكە قارشى ئىتتىپاقداش، ھەتتا كوممۇنىستىك دۆلەتمۇ ئەمەس دەپ تونۇشقا رىغبەتلەندۈردى (22).

«شى» ۋە خىتاينىڭ بۈيۈك ئىستراتېگىيىسى رەقىبىنىڭ ئۆزىنى قورشاۋغا ئېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن،

ئۇنىڭ باشقا دۆلەتلەر بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاقىنى بۇزۇپ تاشلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، رەقىبىگە قارشى ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۇنى قورشاۋغا ئېلىشنى تەقەززا قىلىدۇ. خىتايچىدىكى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە ئائىت، مەخسۇس ئىستراتېگىيىچىلەر ئۇچۇنلا ئىشلىتىلىدىغان سۆز «纵横家» (بۇ ئىبارىنىڭ خەت مەنىسى گورىزونتال – تىك مۇتەخەسسىسى دېگەنلىك بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇرۇشقان بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ئالاھىدە مەسلىھەتچىلەر توپىنى كۆرسىتىدۇ، ت) ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ئىككى چوڭ ئىتتىپاققا ئالاقىدار ئۇقۇمدۇر. «گورىزونتال» ئىتتىپاق خەرىتىدە شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان رايوندىكى، كۆچلۈك چىن بەگلىكى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، ئۇنىڭ ھامايىسى ۋە ھەمكارلىقىغا ئېرىشىشنى ئويلىغان بەگلىكلەرنىڭ ئىتتىپاقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئىتتىپاقنىڭ رەقىبى بولمىش «تىك يۇنلىش ئىتتىپاقى» كۆچىيىۋاتقان چىن بەگلىكىگە قارشى بىرلەشكەن، شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان رايوندىكى نۇرغۇن بەگلىكلەردىن تەشكىللەنگەن. مەزكۇر ئىككى ئىتتىپاق ئون يىللار مابەينىدە بىر – بىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن قاتتىق – يۇمشاق ۋاستىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىشلىتىپ تىركىشىشكەن. ئەڭ ئاخىرىدا، «گورىزونتال» ئىتتىپاق ئۇزۇنىڭ «تىك يۇنلىش ئىتتىپاقى»نىڭ ئورنىنى ئېلىش غەرىزى يوقلۇقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى كۆز ئالدىدىكى مەنپەئەت ئارقىلىق كولدۇرلىتىپ يۇرۇپ، ئاخىرى ئۇلارنى يەڭگەن. «گورىزونتال» ئىتتىپاقىنىڭ ئەڭ كۆچلۈك ئەزاسى ـ چىن بەگلىكى ئالدامچىلىق ئارقىلىق «تىك يۇنلىش ئىتتىپاقى»نى پارچىلىغان ۋە ئاخىرىدا ئۇلارنى تارمار قىلغان. نۆۋەتتە، خىتاي (ھەربىي) يازغۇچىلىرى ئامېرىكانىڭ خەلقئارا ئىتتىپاقداشلىق سىستېمىسىغا ـــ باشقا بىر ئىتتىپاقنىڭ شەكىللىنىۋاتقانلىقىنى ئامېرىكاغا تۇيدۇرمىغان ھالدا ـــ ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكىنى پات – پاتلا تىلغا ئېلىۋاتىدۇ.

خىتاينىڭ ئەڭ مەشھۇر ئويۇنلىرىدىن بىرى بولغان «قورشاۋ شاھمات» نىڭ تارىخى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى «گورىزونتال ـ تىك يۇنلىش ئىتتىپاقلىرى» زامانىغا تۇتىشىدۇ. بۇ ئويۇندىكى مەقسەت غەرب شاھمىتىدىكىگە ئوخشاش دۈشمەننى بۇاستە تارمار قىلىش ئەمەس. ئەكسىچە، قورشاۋ شاھماتتا ئىككى تەرەپ (ئاق – قارا) ئۇرۇقلارنى نۆۋەتلىشىپ تاختىغا قويۇپ، ئاخىرىدا قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇقلىرىنى قورشۇۋېلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ ئويۇندا يېڭىشنىڭ ئاچقۇچى قارشى تەرەپنى مەغرۇرلاندۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق ئۇنىڭ ئېنېرگىيەسىنى ئۇزۇنىڭزنىڭ پايدىسى ئۈچۈن سەرپ قىلدۇرۇشتۇر.

قورشاۋ شاھماتتا يېڭىشنىڭ ئىككىنچى ئاچقۇچى ئۇزۇنىڭ ھەقىقىي (ئۇرۇق قويۇش) يۇنلىشى ۋە نىيىتى توغرىسىدا قارشى تەرەپنى ئېزىقتۇرۇشتۇر. سىز بۇ ئويۇندا يېڭىش ئۈچۈن رەقىبىڭىزنى ئاستىرتتىن قورشاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېڭى ئورۇنلارنى ئېچىپ، دۈشمىنىڭىزنىڭ سىزنىڭ ھەقىقىي تاكتىكىڭىزنى بايقاپ قېلىشىدىن ھەزەر قىلىشىڭىز كېرەك. قورشاۋ شاھماتتا ئويۇنچىلار ئۇزۇنىڭ قارشى تەرەپنى قانچىلىك دەرىجىدە قورشاپ بولغانلىقىنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن، (بىرلا ۋاقىتتا) قورشاش ۋەزىيىتى ۋە قورشاشقا قارشى ۋەزىيەت شەكىللەندۈرىدۇ. ئويۇنىنىڭ نەتىجىسى كىمنىڭ قارشى تەرەپنىڭ رايونىنى كۆپرەك قورشىغانلىقىغا قارىتا بەلگىلىنىدۇ.

ئەگەر سىز ئالدامچىلىقنىڭ رەقىبىڭىزنىڭ ئىستراتېگىيىسى ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى بىلمەي تۇرۇپ قورشاۋ شاھمات ئويىنىغان ھالىتىڭىزنى تەسەۋۋۇر قىلالىسىڭىز، ئامېرىكانىڭ خىتاي تەرىپىدىن قانداق ئويىنتىلىۋاتقانلىقىنى ئازراق بولسىمۇ چۈشىنەلەيسىز. ئامېرىكىلىقلار ئويۇنىنىڭ قائىدىسى ھەققىدە ھېچنەرسە بىلمەيدۇ. كۆپچىلىكىمىز ئەزەلدىن «شى» دېگەن ئۇقۇمنىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان. بىز ئۇزۇنىمىزنىڭ ئويۇندا ئۇتتۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. ئەمەلىيەتتە، بىز ھەتتا ئويۇنىنىڭ باشلانغانلىقىنىمۇ بىلمەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز خىتاينىڭ ئۈستۈن ئىستراتېگىيىسىدىن، شۇنداقلا مەن ۋە خىزمەتداشلىرىمغا ئوخشاش كىشىلەر شۇنچە ئۇزۇن يىل چىڭ تۇرۇپ كەلگەن خاتا چۈشەنچىدىن رەنجىسەك بولىدۇ.

ھېنرىي كىسسىنجېر ئۇزۇنىڭ خىتاي ھەققىدىكى كىتابىدا، خىتايلارنىڭ «شى» دىن قانداق پايدىلىنىدىغانلىقى ھەققىدە بەش مىسال كەلتۈرىدۇ. بۇ مىساللارنىڭ ھەممىسى خىتاينىڭ ئۇرۇش ۋە كىرىزىسقا مۇئامىلە قىلىش ئۇسۇلۇغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى. «شى» نىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدىكى ئىزدىنىش كىسسىنجېرنىڭ خىتاي ھەققىدىكى كۆز قارىشىغا كۆرۈنەرلىك تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇنىڭ خىتاي رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈش جەريانى بايان قىلىنغان، «شى» تىلغا ئېلىنمىغان دەسلەپكى توت پارچە كىتابىغا ئوخشىمايدىغىنى (23)، ئۇنىڭ يېڭى ئەسەرلىرىدە «شى» ئۇقۇمى تەكرار قەيت قىلىنىدۇ. كىسسىنجېر خىتاينىڭ ئۇزۇنىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى «ئۇرۇشقا مايىل تەك مەۋجۇتلۇق» دەپ خاراكتېرلەيدىغانلىقى ھەققىدە ئاگاھلاندۇرۇش ئارقىلىق «شى» نىڭ مۇھىم بىر تەرىپىنى تەكتىلىگەن. «بۇگۈنگە قەدەر، ئامېرىكالىقلار <خىتايغا ئېچىۋېتىلىش>نى مۇقىم دوستلۇق شەرتى ئاساسىدىكى

يېتەكلەش دەپ قاراپ كەلدى. لېكىن، خىتاي رەھبەرلىرى ئىشلارنى ھەربىرىتچان ئېقىم ئىچىدە چۈشىنىدىغان «شى» ئۇقۇمىنىڭ تەسىرىدە چوڭ بولغان... خىتايچە ئەسەرلەردە، ئامېرىكا سۆزلۈكلىرىدىكى قانۇنلۇق خەلقئارا تەرتىپنى بىلدۈرىدىغان مۇقەددەس ئىبارىلەر كەمدىن كەم ئۇچرايدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، (ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە) خىتاي مەلۇم بىر خىل <ئۇرۇشقا مايىل مەۋجۇتلۇق> ئارقىلىق ئەمىلىك ۋە ئىلگىرىلەشنى قولغا كەلتۈرەلەيدىغان ئىبارىلەر ئىشلىتىلىدۇ. بۇ خىل ئىبارىلەردە <ئۇرۇشقا تەييار تۇرۇش> <تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش>قا ئوخشاشلا پەخىرلىنىش ئىلكىدە تىلغا ئېلىنىدىغان ئىشتۇر» (24).

كىسسىنگېر (Kissinger) خىتاينىڭ 1979 – يىلى ۋېيتنامغا ھۇجۇم قىلىشىنىڭ «شى» ئۇقۇمىنىڭ مەسئۇلى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ شۇنداق دەيدۇ: «تېخىمۇ كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ ئۇرۇش بېيجىڭنىڭ سۈنئىي «شى» ئۇقۇمى ھەققىدىكى، يەنى ئىستراتېگىيەلىك ئەندىزىنىڭ يۈزلىنىشى ۋە <يوشۇرۇن ئېنېرگىيەسى> ھەققىدىكى تەھلىلىدىن نەتىجىلەنگەن. دېڭ شياۋېپىڭ (بۇ ئۇرۇشتا) ئۆزىنىڭ نەزىرىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ئىستراتېگىيەسىنىڭ قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغان يۈزلىنىشىنى توختىتىش، ئەگەر مۇمكىن بولسا ئۇنى ئاستىن – ئۈستۈن قىلۋېتىشنى نىشان قىلغان. خىتاي بۇ نىشانىنىڭ بىر قىسمىنى ھەربىي جاسارىتى ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرغان بولسا، يەنە بىر قىسمىنى ئامېرىكانى ئۆزى بىلەن بولغان مۇسلىمسىز يېقىن ھەمكارلىقتا <سۆرەپ> كىرىش ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇردى» (25).

«شى» خىتاي ئىستراتېگىيىچىلىرىنىڭ مۇئەييەن ئەھۋالدا كۈچ تەڭپۇڭلۇقىنى قانداق مۆلچەرلەيدىغانلىقى ۋە شۇنىڭغا ئاساسەن «شى» نىڭ يۈزلىنىشىگە ماس ھالدا ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى چۈشىنىشتە پەۋقۇلئاددە مۇھىم. ئۇلارنىڭ مۆلچەرىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە ئەۋج ئالغاندىكىدەك مىقدار جەھەتتىن پىلانلىغۇچىغا تايىنىدۇ. خىتاينىڭ «شى» توغرىسىدىكى باھاسىنىڭ ئەڭ كۆرۈنەرلىك ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى شۇكى، ئۇلار «شى» ئاتالغۇسىنى ھەم تەھلىلچىلەر چوقۇم تەكشۈرۈشى كېرەك بولغان ئۆلچەم ئۇقۇمى سۈپىتىدە، ھەم قوماندانلىنىڭ ياكى دۆلەت رەھبەرلىرىنى ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرگىلى ۋە تىزگىنلىگىلى بولىدىغان نەرسە سۈپىتىدە ئىشلىتىدۇ. (كىشىلەر ئارىسىدا) قەدىمكى خىتاي كۆلتۇرى ئومۇمەن كۈچلۈك تەلىماتلىرى، شېئىرىيەت، خەتتاتلىق، خىتاي سەنئىتىدىن ئىبارەت دەيدىغان خاتا قاراش مەۋجۇت. بۇ خىل قاراش كىشىگە <قەدىمكىلەر تەھلىل ۋە ھېسابلاشقا قارىغاندا، ئىجادچانلىق ۋە پەلسەپىۋىلىك جەھەتتە كۆچلۈكرەك ئىدى> دەيدىغان تۈيغۇ بېرىپ قويىدۇ. ئەمما، RAND شىركىتىنىڭ تەتقىقاتچىسى ھېربېرت گولدھامممېرنىڭ كۆرسىتىشچە، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە، بەزى ئىستراتېگىيىچىلەر رەقىبلىرىگە ئۇلارنىڭ (ئۆزى بىلەن جەڭ قىلغان تەقدىردە) چوقۇم يېڭىلىدىغانلىقىغا دائىر سانلىق مەلۇماتلارنى كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۇلارنى يول قويۇشقا قايىل قىلالايدىكەنتۇق (26). مىقدار جەھەتتىن ئۆلچەش (سانلىق مەلۇمات) قەدىمكى خىتاي سىياسىتىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان ۋە ھېلىھەم شۇنداق رولنى ئويناپ كەلمەكتە.

خىتاينىڭ ھەربىي ۋە ئىستىخبارات ئاپپاراتلىرى مىقدار جەھەتتىن ئۆلچەش ئارقىلىق، خىتاينىڭ گېئوپولىتىك رىقابەتچىلىرى بىلەن قانداق بەسلىشىدىغانلىقىنى ۋە ئۇلاردىن ئېشىپ كېتىشكە يەنە قانچىلىك ۋاقىت بارلىقىنى بەلگىلەيدۇ. مەن خىتاينىڭ ھەربىي تەھلىلچىلىرى يازغان، قولغا چۈشۈرۈش قىيىن بىر كىتابتىن مۇشۇ خىل مىقدار جەھەتتىن ئۆلچەش نەتىجىلىرىنى ئوقۇغىنىمدا (27)، خىتاينىڭ خەلقئارا كۈچ ۋە دۆلەت تەرەققىياتىنى قانچىلىك ئىنچىكە ئۆلچىگەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالغانىدىم. مېنى ھەممىدىن بەك ھەيران قالدۇرغىنى، بۇنىڭدا ھەربىي كۈچ دەرىجە جەھەتتە (ئارانلا) ئون پىرسەنتكىمۇ يەتمىگەن سالماقنى ئىگىلەيتتى. بىر مەھەل دۇنيادىكى ئىككىنچى قۇدرەتلىك ھەربىي كۈچ بولغان سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، خىتايلار ئۆزىنىڭ مۆلچەرلەش (تەھلىل) سىستېمىسىنى (ئەسلىدىكى ھەربىي ئىشلارغا ھەممىدىن بەك كۆڭۈل بۆلۈش ھالىتىدىن) ئىقتىسادنىڭ، چەت ئەل مەبلىغىنىڭ، تېخنىكىلىق ئىجادچانلىقنىڭ، تەبىئىي بايلىقلارغا ئىگە بولۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى بەكرەك تەكتىلەيدىغان قىلىپ ئۆزگەرتتى. خىتاينىڭ ئۆز دۆلەت كۈچى ھەققىدىكى بۇ خىل مۆلچەرلىرىدە <نۆۋەتتىكى ئىقتىسادىي ئېشىش يۈزلىنىشى داۋاملاشسا، دۇنيا كۆپ قۇتۇپلۇق ھالەتتىن بىر قۇتۇپلۇق تەرتىپكە قايتىدۇ> دەپ ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان. خىتاي رەھبەرلىرى شۇ چاغدا خىتاينىڭ دۇنيادىكى يېتەكچى كۈچكە (يەنى يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان <بىر قۇتۇپ>قا) ئايلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ.

بۇ نىشانغا يېتىشنىڭ ئاچقۇچى خىتاينىڭ «شى»

ئۇقۇمىدۇر. بېيجىڭ ئۆزىنىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان بارلىق مۇناسىۋىتىدە دېگۈدەك بۇ ئۇقۇمدىن پايدىلىنىدۇ، شۇنداقلا توم ساۋېيېرنىڭ دوستلىرى ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى تىزگىنلەپ، قاشا تامنى سىرلاتقۇزۇۋاتقانلىقىنى سەزمىگەندەك، ئامېرىكىلىق سىياسەت بەلگىلىگۈچىلەرمۇ ئۆزىنىڭ (خىتاي تەرىپىدىن) پايدىلىنىلىۋاتقانلىقىدىن بىخەۋەر.

***

خىتايلارنىڭ ھەربىي ئەسەرلىرىدە «شى» نىڭ ئۆرنىگە سۈپىتىدە ئەڭ كۆپ نەقىل قىلىنىدىغىنى مىلادى 208 - يىلى (ئۇچ پادىشاھلىق مەزگىلىدە) يۈز بەرگەن «قىزىل قىيا ئۇرۇشى» (赤壁之战) دۇر. بۇ ۋەقە خىتاينىڭ ئالدامچىلىقنى ئاساس قىلغان، دۈشمەننىڭ خاتا مۆلچەردىن پايدىلىنىدىغان بۇ ئىستراتېگىيىسىنى ناھايىتى مۇكەممەل نامايەن قىلىپ بېرىدۇ. غەربتىكى سېرموپىلىي (Thermopylae)، كەنى (Cannae)، ئەجىنكورت (Agincourt) ياكى ۋاتېرلۇ (Waterloo) ئۇرۇشلىرىغا ئوخشاش، «قىزىل قىيا ئۇرۇشى» خىتاينىڭ ھەربىي تارىخى ۋە ئەنئەنىسىدىكى مۇھىم ۋەقەلەرنىڭ بىرىدۇر. تا بۈگۈنگىچە، مەزكۇر ئۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بىر يۈرۈش ئالدامچىلىقلار خىتاينىڭ ھەربىي رەھبەرلىرى تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنىۋاتىدۇ ۋە دەرسلىك كىتاب، رومانلاردا مۇھاكىمە قىلىنىۋاتىدۇ (29).

«قىزىل قىيا ئۇرۇشى»دا جەنۇبتىكى ئاجىزراق دۆلەت شىمالدىكى ئۆزىدىن كۆچلۈك دۆلەتكە قارشى ھىيلە ئىشلىتىدۇ، بۇ ئىككىلا دۆلەت پۈتۈن خىتاي زېمىنىنى تىزگىنلەش كويىدا ئىدى. ئۇرۇش باشلانغاندا، شىمالدىكى دۆلەتنىڭ قوماندانى ساۋساۋ بىر مىليوندىن ئارتۇق قوشۇنىنى دەريا بويىغا جايلاشتۇرغان. بۇ قوشۇننىڭ سانى قارشى قىرغاقتىكى جۇگېلىياڭنىڭ قوماندانلىقىدىكى قوشۇننىڭكىدىن خېلىلا كۆپ ئىدى. ھالبۇكى، شىمالىي قوشۇندىكى جەڭچىلەرنىڭ كۆپى سۇ ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ باقمىغان بولغاچقا، شىمالدىكىلەر جەنۇبتىكىلەر بىلەن سۇ يولىنى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى تالاشقان تۈنجى جەڭدە مەغلۇپ بولغانىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ئىككىلا تەرەپ خىلمۇخىل نەيرەڭلەرنى ئىشلىتىشكەن. بۇ نەيرەڭلەرنىڭ ھەربىرى خىتاي تىلىدىكى تۈراقلىق ئىبارىلەردە بار بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى خىتاينىڭ ئەڭ مەشھۇر ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە»دە بايان قىلىنىدۇ.

بىر نەيرەڭدە، شىمالدىكى قوشۇننىڭ قوماندانى ساۋساۋ ئالدىنقى قېتىملىق مەغلۇبىيىتىنىڭ ئورنىنى تولدۇرىدىغان غەلبىگە ئېرىشىش ھەققىدە كاللا قاتۇرۇپ، جۇگېلىياڭنىڭ ئىتتىپاقدىشى جوۋيۇنىڭ بالا ئاغىنىسى ۋە ساۋاقدىشى جياڭگەن (蒋干) نى جەنۇبىي قوشۇننىڭ قوماندانلىنى تەسلىم بولۇشقا قايىل قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتىدۇ. شىمالدىن كەلگەن بۇ ئەلچى جەنۇبىي قوشۇننىڭ باربگاھىغا بارغاندا، ئۆزىنىڭ پەقەت كونا دوستى جوۋيۇنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىدۇ. ھالبۇكى، مەشھۇر نەيرەڭلەردىن بولغان جوۋيۇ دوستىنىڭ يوشۇرۇن غەرىزىنى سېزىپ قالىدۇ. ئەلچىنىڭ ھېيلىسىگە ماسلاشقان جوۋيۇ ئۇنىڭغا زىيادەت بېرىپ، شۇ زىيادەتتە ھاراقنى ناھايىتى كۆپ ئىچكەندەك كۆرۈنىدۇ. شۇ كېچىدە، ئۇ يەنە قاتتىق مەست ھالەتكە كىرىۋېلىپ، كونا «دوستى»نى ئۆزىنىڭ چېدىرىدە قوندۇرۇپ قالىدۇ. جوۋ يۇنىڭ بۇنداق قىلىشى، ئەلچىنىڭ ئۆزىنىڭ «مەستلىكى»دىن پايدىلىنىپ، چېدىردا ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان يالغان «مەكتۇپ»نى كۆرۈشى ئۈچۈن ئىدى. بۇ يالغان «مەكتۇپ» شىمال قوشۇنىدىكى ئىككى نەپەر قابىل سۇ قوشۇنى سەركەردىسىنىڭ نامىدىن يېزىلغان بولۇپ، خەتتىن بۇ ئىككى سەركەردىنىڭ ساۋساۋنىڭ قوشۇنىغا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان جاسۇسلاردىن ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. دەرۋەقە، ئىش جوۋيۇنىڭ كۈتكىنىدەك بولۇپ، ئەلچى (جوۋ يۇنىڭ <مەستلىكى>دىن پايدىلىنىپ) مەكتۇپنى بايقاپ قالىدۇ ۋە ئۇنى ئوغرىلاپ، دەرھال شىمالىي قوشۇننىڭ بارىگاھىغا قايتىدۇ. ساۋساۋ بۇ يالغان مەكتۇپنى ئوقۇغاندىن كېيىن دەرغەزەپ بولۇپ، بۇ ئىككى قابىل سەركەردىسىنى ئۆلتۈمگە بۇيرۇيدۇ. شۇنىڭ بىلەن شىمالىي قوشۇن ئەسلىدىكىدىن ئاجىزلايدۇ. جوۋ يۇ ۋە جۇگېلىياڭ شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنى ئوبدانلا ئوڭشۇالىدۇ. شۇنداقلا، بۇ ئىش ۋەزىيەتتە يېڭى يۇزلىنىش ياكى «شى» شەكىللىنىشىگە تۈرتكە بولىدۇ.

يەنە بىر نەيرەڭدە، جۇگېلىياڭ پاختوك ئىسىملىك مۇشاۋىردىن ساۋساۋنىڭ قوشۇننى قانداق مەغلۇب قىلىش ھەققىدە مەسلىھەت سورايدۇ. بۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ساۋساۋنى ئۆزىنىڭ ياغاچ كېمىلىرىنى بىر – بىرىگە چېتىشقا قايىل قىلىپ (چۈنكى، بۇنداق قىلغاندا بۇ كېمىلەرگە ھۇجۇم قىلىش تېخىمۇ ئاسانغا توختايتتى)، شىمالىي قوشۇننىڭ ئەڭ قۇدرەتلىك قىسمى بولغان ياغاچ كېمە ئەترىتىنى پالەچلەندۇرۇش ئۈچۈن، بىر نەپەر يالغان «يۈز ئۆرۈگۈچى»

ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. پاكىتوكۇنىڭ جەنۇبىي قوشۇننىڭ قوماندانىدىن يۈز ئۆرۈگەن قىياپەتتە يۈرۈشى بىلەن نەيرەڭ باشلىنىدۇ. پاكىتوكۇنىڭ جەنۇبىي قوشۇندىن يۈز ئۆرۈگۈسى بارلىقىنى ئاڭلىغان بىر شىمال ئىشپىيونى ئۇنىڭ ساۋساۋنىڭ يېنىغا قېچىپ بېرىۋېلىشىغا ياردەم قىلىدۇ. قەستەن ئېچىپ بېرىلىدىغان يوچۇق نەيرەڭنىڭ بىر پارچىسىدۇر.

پاكىتوك مەست بولغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ساۋساۋنىڭ سۇ قوشۇنىدىكى لەشكەرلەرنىڭ كېمىدە بېشى قايىدىغانلىقى سەۋەبلىك، (بولغۇسى جەڭلەردە) ئاسانلا مەغلۇب بولىدىغانلىقىنى «دەۋېتىپ» قالىدۇ. دۇشمەنگە ئۇ ئەسلىدىنلا قورقۇپ تۇرغان ئىش ھەققىدە شەپە بېرىشمۇ نەيرەڭنىڭ بىر پارچىسىدۇر. ساۋساۋ ئەسلىدىنلا قول ئاستىدىكى سۇ لەشكەرلىرىنىڭ كېمىدە بېشى قايىدىغانلىقىدىن ئەنسىرەپ يۈرەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ساۋساۋ ھاماقەتلەرچە پاكىتوكىدىن بۇ خىل ئەھۋالدا قانداق قىلىشى كېرەكلىكىنى سورايدۇ. پاكىتوك ھەر 30 ~ 40 كېمىنى بىر گۇرۇپپا قىلىپ، بىر – بىرىگە تۆمۇر زەنجىر بىلەن چېتىش ئارقىلىق كېمىلەرنىڭ تەڭپۇڭلىقىنى ساقلاش، شۇنداقلا ھەر ئىككى كېمىنىڭ ئارىسىغا ياغاچ تاختا ئورنىتىپ، جەڭچىلەرنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلىشىغا ۋە كېمىدىن كېمىگە ئاسانلا ئۆتەلىشىگە قولايلىق يارىتىش «چارە»سىنى كۆرسىتىدۇ. ساۋساۋ بۇ نەيرەڭگە ئالدىنىپ، ئەخمەقلەرچە پاكىتوكنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدۇ. (بۇ تەكلىپ بويىچە ئىش كۆرگەندە) ئەگەر ساۋساۋنىڭ كېمىلىرىدىن بىرىگە ئوت كېتىپ قالسا، پۈتۈن كېمە ئەتىرتى ھالاك بولاتتى. بۇ ۋەقەدىن چىقىرىلىدىغان ئاخىرقى ساۋاق شۇكى، گاھىدا ئەقىل ئىشلىتىپ، تېخىمۇ كۆچلۈك بولغان رەقىبنى ئەڭ زور ئەۋزەللىكىنى سىزگە قارشى قوللانماسلىققا قايىل قىلغىلى بولىدۇ.

ئەمدى، «قىزىل قىيا ئۇرۇشى»نىڭ ئۆزىگە كېلەيلى. بىر ئىستراتېگىيە دەرسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، جەنۇبىي قوشۇن قوماندانلىرىنىڭ «شى» نى قانداق مۇلچەرلىشى بۇ يەردىكى ئاچقۇچلۇق نۇقتىدۇر. جۇگېلىياڭ بۇ ئۇرۇشنىڭ ئالدىدا ھاۋارايىغا يېقىندىن دىققەت قىلىپ، شەرق شامىلى چىقىدىغانلىقىنى مۇلچەرلىگەن. ئاقىللار «شى» نىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى بايقىغان ھامان، ناھايىتى تېزلا ھەربىكەتكە ئۆتمىسە بولمايدۇ. جۇگېلىياڭ ھۇجۇمنى شۇ كېچىدىلا باشلاشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. شۇ كۈنى چىقىان شامال ۋە كېمىلەرنى بىر – بىرىگە باغلاپ تۇرغان تۆمۈر زەنجىرنىڭ تۇرتكىسىدە، شىمالىي قوشۇننىڭ كېمىلىرى ئوت يالقۇنلىرى ئىچىدە كۆيۈپ تۈگەيدۇ. مۇستەبىت (ساۋساۋ) ھاقارەتلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ(30).قۇدرەتلىك سۇ قوشۇنىدىن ئايرىلىپ قالغان مەغلۇپ قوماندان ساۋساۋ ئورمانىنىڭ ئىچى بىلەن قېچىپ كېتىدۇ. ئۇ يولدا نەچچە قېتىم توختاپ، جۇگېلىياڭنىڭ ئۆزىنى قاچۇرۇپ قويغانلىقىدىن ئىبارەت يارامسىزلىقىنى مازاق قىلىپ كۆرەڭلەرچە كۈلىدۇ. سۈنزىنىڭ «ھەربىي ئىشلار دەستۇرى»دىكى <ئاجىز ۋاقىتنىڭدا كۈچلۈك كۈرۈن> دېگەن كۆرسەتمىنى ئېسىگە ئالغان ساۋساۋ دۇشمەن كۈچلىرىنىڭ چوقۇم چوك يول بويىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىغا جەزم قىلىدۇ. شۇنداقلا، (كېمىلەرنى ھالاك قىلغان) ئوت ئۇنى ئۆ يولدىن مېڭىشتىن توسۇپ قويىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ساۋساۋ يەنە بىر قېتىم ئالدىنىدۇ.

ئەڭ ئاخىرقى نەيرەڭدە، خىتاي تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر ئىككى نەيرەڭۋاز كۈرىشىنى ئاياغلاشتۇرىدۇ. جۇگېلىياڭ ساۋساۋنىڭ ئۇيۇ - خىيالىنى پەرەز قىلىپ، ئۆز قوشۇنىنى (ساۋساۋ ئويلىغاندەك) چوڭ يولغا ئەمەس، بەلكى ئىس – تۈتەكنىڭ ئاستىدىكى يولغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ. بۇ يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بۆكتۈرمىنىڭ ھۇجۇمىدا ساۋساۋنىڭ پەقەت 300 لا لەشكىرى قالىدۇ، لېكىن ساۋساۋ بۇ قېتىممۇ قېچىپ قۇتۇلىدۇ. ئاندىن ئۇ خەتەردىن قۇتۇلدۇم دەپ ئويلاپ، يەنە بىر قېتىم جۇگېلىياڭنىڭ ئۆزىنى قاچۇرۇپ قويغانلىقىدەك ھاماقەتلىكىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلىدۇ. ئەمما، ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ يەنە بىر بۆكتۈرمىگە دۇچ كېلىپ، تېخىمۇ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايدۇ.

ئەنە شۇنداق بىر يۈرۈش نەيرەڭلەر (شۇ ۋاقىتتا) خىتايدىكى ئەڭ چوڭ ھەربىي كۈچكە ئىگە ساۋساۋنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ. ئۇ ئۆزىدىن ئەقىللىق، قۇزغۇقتا ئۆچىغا چىققان، پۈرسەتنى بايقاشنى ۋە ئۆز غەرىزىنى پەردازلاپ كۆرسىتىشنى بىلىدىغان بىرىگە (جۇگېلىياڭغا) يېڭىلىدۇ.

«كىچىككىنە نەيرەڭ زور غەلىبىگە تۈرتكە بولالايدۇ» دېگەن بۇ چۈشەنچە خىتاي ھەربىيلىرى ئارىسىدىكى قاتتىق قول مىللەتچىلەر «قىزىل قىيا ئۇرۇشى» توغرىسىدا يازغان نۇرغۇن ئوبزورلاردا تەكرار كۆزگە چېلىقىدۇ.

*****

نۇرغۇن يازغۇچىلار جۇڭخۇلىياڭ «قىزىل قىيا ئۇرۇشى»دا ئىشلەتكەن تاكتىكىلار ناھايىتى ئاقىلانە تەرتىپتە ئورۇنلاشتۇرۇلغان دەپ باھا بېرىشىدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن ۋەزىيەت يۇزلىنىشىنى مۆلچەرلىگەن، ئاندىن نەيرەڭ ئىشلەتكەن، ئاندىن مەخسۇس قوشۇننى ھەل قىلغۇچ ھۇجۇمنى قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرغان، ئاندىن دۈشمەننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىكلىرى ئارىسىغا ئىختىلاپ ئۇرۇقىنى چاچقان، ئاندىن دۈشمىننىڭ يېتىم قالدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىستراتېگىيەلىك ئىتتىپاق قۇرغان (31). بۇنىڭ ئەكسىدە، ساۋساۋ تەجرىبە – ساۋاقلارنى يەكۈنلىمەي، ئۆزى باشلىغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغان. ئىككى نەپەر داڭلىق خىتاي ھەربىي يازغۇچىسى «قىزىل قىيا ئۇرۇشى»نىڭ غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە، ۋەزىيەت يۇزلىنىشى ئۆزىگە پايدىلىق بولغانغا قەدەر «كۈتۈش ۋە كۆزىتىش» ئىستراتېگىيىسى قوللىنىلغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ (32). يەنە بىر يازغۇچى مۇڭاپىق پەيتنى، يەنى دۈشمەن ئىچكى سۇركىلىش سەۋەبلىك ئۆز – ئۆزىنى ھالاك قىلىپ، رەقىبىنىڭ ھۇجۇم قىلىشى ئۈچۈن كۆڭۈلدىكىدەك پۇرسەتنى ھازىرلىغان پەيتنى تېپىشتا، ئىشپىيونلۇقنىڭ ياردىمى بولغانلىقىنى يازىدۇ (33).

بۈگۈنكى ئامېرىكالىقلارغا نىسبەتەن، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ساۋاقلاردىن بىرى شۇ بولۇشى كېرەككى، بىز خىتايغا ئالدىنىپ، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى ئىستراتېگىيىنى قوللىنىۋاتىمىز. خىتاينىڭ ئىستراتېگىيە تەپەككۇرىدا ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى تاكتىكىلار نوقۇل خىتايغىلا مۇناسىۋەتلىك دەپ قارالمايدۇ. بىزنىڭ ئۇزۇندىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن <خىتايدىكى قاتتىق قوللار ئاجىز، ئۇلار قوشۇمچە ئېقىم> دېگەن قارىشىمىز مەسىلىنى توغرا چۈشىنىشىمىزگە توسقۇنلۇق قىلىپ كەلدى. خىتاي ئامېرىكانىڭ ئۆزىنىڭ ئاتامانلىق ئورنىنى ساقلاپ قېلىشقا ئىنتىلىۋاتقان جەدەلخور مۇستەبىتكە ئوخشاش ھەرىكەت قىلىشىنى كۈتكەندە، بۇنىڭ خەتەرلىك ئالامەتلىرى كۆرۈلدى. ئامېرىكا خىتاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشقا تىرىشىپ، خىتايدا «بىرلەشكەن دۆلەتلەر نىزامنامىسى»نى، دېموكراتىيەنى، كىشىلىك ھوقۇقنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنغاندا، خىتاي «ئامېرىكالىقلار زادى نېمە قىلماقچى؟» دەپ تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى. بەلكىم خىتايدىكى بەزى مۇتەدىللەر ۋە ئىسلاھاتچىلار ئامېرىكانىڭ ياخشى نىيىتىنى چۈشىنىشى مۇمكىن. ئەمما، خىتاي قاتتىق قوللىرىنىڭ نەزىرىدە بۇلارنىڭ ھەممىسى ئامېرىكانىڭ «ھىيلە – نەيرەڭى»دىن باشقا نەرسە ئەمەس.

ئېنگىلىزچىدىن تەرجىمە قىلغۇچىلار:
ھېكمەتيار ئىبراھىم، ئەنۋەر قاراقۇرۇم

(ئەسەرنىڭ 3-بابى كېيىنكى سانىدا ئۇلاپ بېرىلىدۇ)

CHAPTER 2: WARRING STATES

1.Henry Kissinger, Does America Need a Foreign Policy? (New York: Simon & Schuster, 2001), 137.

2.I use the term Warring States more broadly than some Sinologists to include the earlier period known as the Spring Autumn era. Instead of dividing in half the five centuries from 771 BC to 221 BC, I use the term Warring States to refer to the entire five hundred years of interstate struggles. The era began with the collapse of the power of the king of the Zhou dynasty. He was defeated and killed in 771 BC by an alliance of his own lords and non-Chinese peoples. He and his predecessors, dating back to 1000 BC, had ruled with real power. After this defeat of 771 BC, the capital city was moved and the king's descendants were virtually powerless. The world of interstate struggles began with competition and warfare enduring until a new king, calling himself the first emperor, unified these Warring States in 221 BC. Most Sinologists divide this period from 771 BC to 221 BC into two periods. In both periods, the ceremonial king was too weak to impose his will. Sometimes he at least attended interstate conferences or sent his envoy. The so-called hegemon had the most power and ruled. The hegemon system evolved into a struggle among the seven major states, who formed contending coalitions and no longer selected a single hegemon. The period from 475 BC to 221 BC is commonly called Warring States.

The distinction is a bit artificial. The names of the two periods do not seem to have been in use at the time, but were created later by historians. For more on the Warring States period, see Ralph Sawyer, The Tao of Deception: Unorthodox Warfare in Historic and Modern China (New York: Basic Books, 2007), especially chapter 2, “Spring and Autumn Precursors,” and chapter 4, “Warring States Commanders.” Sawyer states on p. 447, n. 34, that “an English language history of the Warring States remains to be written.” See also Ralph Sawyer, The Tao of Spycraft: Intelligence Theory and Practice in Traditional China (Boulder, CO: Westview Press, 2004), chapter 3, “The Warring States Period”; James Irving Crump, Legends of the Warring States: Persuasions, Romances, and Stories from Chan-kuo Ts’e (Ann Arbor, MI: Center for Chinese Studies, 1998); William H. Mott and Jae Chang Kim, The Philosophy of Chinese Military Culture: Shih vs. Li (New York: Palgrave Macmillan, 2006); Yuri Pines, Envisioning Eternal Empire: Chinese Political Thought of the Warring States Period (Honolulu: University of Hawaii Press, 2009); and William A. Callahan and Elena Barabantseva, eds., China Orders the World: Normative Soft Power and Foreign Policy (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2012).

3.Lionel M. Jensen, Manufacturing Confucianism: Chinese Traditions and Universal Civilization (Durham, NC: Duke University Press, 1997), is an excellent guide by a Western scholar who discovered these fabrications.

4.Cited in Pillsbury, China Debates the Future Security Environment, prologue.

5.Salisbury, New Emperors, and Ross Terrill, The New Chinese Empire: And What It Means for the United States (New York: Basic Books, 2003).

6.Kissinger, On China, 211.

7.Wu Chunqiu, On Grand Strategy (Beijing: Current Affairs Press, 2000).

For additional information on the Chinese military’s involvement in civilian strategic planning, see Evan A.

8.Feigenbaum, China’s Techno-Warriors: National Security and Strategic Competition from the Nuclear to the Information Age (Stanford: Stanford University Press, 2003).

9.Yang Bosun, Chunqiu Zuozhuan zhu, 2nd ed., Zhongguo Gudian Mingzhu Yizhu Congshu (Beijing: Zhonghua Press, 1990). There are slightly different translations in Wai-yee Li, The Readability of the Past in Early Chinese Historiography, Harvard East Asian Monographs, 253 and 300 (Cambridge,
MA, 2007); David Schaberg, A Patterned Past: Form and Thought in Early Chinese Historiography, Harvard East Asian Monographs 205 (Cambridge, MA, 2001), 60; and James Legge, “The Ch’un Ts’ew with the Tso Chuen,” in The Chinese Classics, 2nd ed. (Oxford: Clarendon, 1895), V, 293.

10.Although it’s true that the size of the private sector has increased in China, the role of the private sector has slowed, and there is consensus among Chinese leaders to maintain control of all strategic economic sectors and of foreign trade policy. In particular, Chinese scholars and officials devote special attention to the control of currency, in part because each of the Warring States had its own currency and used it to conduct what amounted to economic warfare against the others.

11.Indeed, the intelligence services are ordered to make economic growth their highest priority. William C. Hannas, James Mulvenon, and Anna B. Puglisi, Chinese Industrial Espionage: Technology Acquisition and Military Modernisation (New York: Routledge, 2013). For background on Chinese intelligence, see Jeffrey T. Richelson, Foreign Intelligence Organizations (Cambridge, MA: Ballinger, 1988), chapter 9; Patrick E. Tyler, “Cloak and Dragon: There Is No Chinese James Bond. So Far,” New York Times, March 23, 1997, available at http://www.nytimes.com/1997/03/23/weekinreview/there-is- no-chinese-james-bond-so-far.html; Lo Ping, “Secrets About CPC Spies—Tens of Thousands of Them Scattered over 170-Odd Cities Worldwide,” Cheng Ming, January 1, 1997 (U.S. Foreign Broadcast Information Service [FBIS] Daily Reports, CHI-97-016, January 1, 1997); Tan Po, “Spy Headquarters Behind the Shrubs—Supplement to ‘Secrets About CPC Spies,’” Cheng Ming, March 1, 1997 (FBIS Daily Reports, CHI-97-047, March 1, 1997); Peter Mattis, “China’s Misunderstood Spies,” Diplomat, October 31, 2011, available at http://thediplomat.com/2011/10/chinas-misunderstood-spies/; and David Wise, Tiger Trap: America’s Secret Spy War with China (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2011).

12.David C. Gompert and Phillip C. Saunders, The Paradox of Power: Sino-American Strategic Restraint in an Age of Vulnerability (Washington, DC: National Defense University, 2012), 169

13.For background on the cost of Chinese missiles, see Gompert and Saunders, Paradox of Power, 81, 106. As the Washington Post editorial board notes, “China strives to be a regional superpower, not a global one, at least for now. It has put an emphasis on developing advanced weapons systems that could deliver what the United States calls ‘anti-access/area denial,’ meaning to deter adversaries from areas that China claims—or to expel them. Thus, China is investing in weapons such as long-range cruise missiles and an antiship ballistic missile designed to hit an aircraft carrier. Such investments pose asymmetric threats to the United States and its allies. Andrew S. Erickson of the Naval War College presented estimates to the U.S.-China Economic and Security Review Commission in January that China could build some 1,227 of the antiship missiles for what it costs the United States to build a single Ford-class aircraft carrier. It might take just one missile to kill a carrier.” “Beijing’s Breakneck Defense Spending Poses a Challenge to the US,” editorial, Washington Post, March 12, 2014, available at http://www.washingtonpost.com/opinions/beijings-breakneck-defense-spending-poses-a-challenge- to-the-us/2014/03/12/359fc444-a899-11e3-8d62-419db477a0e6_story.html. See also Andrew S. Erickson, Testimony before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on China’s Military Modernization and its Implications for the United States, January 30, 2014, available at http://www.uscc.gov/sites/default/files/Andrew%20Erickson_testimony1.30.14.pdf; and Henry Hendrix, At What Cost a Carrier? (Washington, DC: Center for a New American Security, March 2013), 8, http://www.cnas.org/files/documents/publications/CNAS%20Carrier_Hendrix_FINAL.pdf.

14.For more on the U.S. embargo of China, see Shu Guang Zhang, Economic Cold War: America’s Embargo against China and the Sino-Soviet Alliance, 1949–1963 (Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press; Stanford, CA: Stanford University Press, 2001).

15.Pillsbury, China Debates the Future Security Environment, 300.

16.As a Chinese handbook called The Science of Military Strategy says, “Strategic thought is always formed on the basis of certain historical and national cultural tradition, and formulation and performance of strategy by strategists are always controlled and driven by certain cultural ideology and historical cultural complex.” Thomas G. Mahnken, “Secrecy & Stratagem: Understanding Chinese Strategic Culture,” Lowy Institute for International Policy, February 2011, 3, available at http://www.lowyinstitute.org/files/pubfiles/Mahnken,_Secrecy_and_stratagem.pdf.

17.David Lai, “Learning from the Stones: A Go Approach to Mastering China’s Strategic Concept, Shi,” U.S. Army War College Strategic Studies Institute (May 1, 2004), available at http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?pubID=378.

18.Quoted in ibid., 2.

19.Roger T. Ames, The Art of Rulership (Albany: State University of New York Press, 1994).

20.François Jullien, The Propensity of Things: Toward a History of Efficacy in China, trans. Janet Lloyd (New York: Zone Books, 1999); François Jullien, A Treatise on Efficacy: Between Western and Chinese Thinking, trans. Janet Lloyd (Honolulu: University of Hawaii Press, 2004); François Jullien, The Great Image Has No Form, or On the Nonobject through Painting, trans. Jane Marie Todd (University of Chicago Press, 2009); François Jullien, The Impossible Nude: Chinese Art and Western Aesthetics, trans. Maev de la Guardia (University of Chicago Press, 2000); François Jullien, The Silent Transformations, trans. Krzysztof Fijalkowski and Michael Richardson (New York: Seagull Books, 2011); François Jullien, Detour and Access: Strategies of Meaning in China and Greece, trans. Sophie Hawkes (New York: Zone Books, 2000); and François Jullien, In Praise of Blandness, trans. Paula M. Varsano (New York: Zone Books, 2004).

21.As one critic has said of Jullien’s work in general, “his books easily lead readers to develop a too strong notion of cultural otherness, thereby glorifying a long-gone literati culture and, rather naturally, developing a certain contempt for the Chinese present.” Kai Marchal, “François Jullien and the Hazards of ‘Chinese’ Reality,” Warp, Weft, and Way, September 27, 2012, available at http://warpweftandway.com/2012/09/27/francois-jullien-and-the-hazards-of-chinese-reality/.

22.For example, China invited the U.S. senator Henry Jackson to visit Beijing in 1976. For more on Senator Jackson, see Robert G. Kaufman, Henry M. Jackson: A Life in Politics (Seattle: University of Washington Press, 2000).

23.Henry Kissinger, Diplomacy (New York: Simon & Schuster, 1994); Henry Kissinger, White House Years (New York: Little, Brown, 1979); Henry Kissinger, Years of Renewal (New York: Touchstone, 1999); and Henry Kissinger, Years of Upheaval (London: Weidenfeld & Nicolson, 1982).
24.Kissinger, On China, 235.
25. Ibid., 371.
26.Pillsbury, China Debates the Future Security Environment, xxxvii.
27.Ibid., chapters 6 and 22.
28.Kimberly Besio and Constantine Tung, eds., Three Kingdoms and Chinese Culture (Albany: State University of New York Press, 2007); John J. Tkacik, “A Spirit-Visit to an Ancient Land,” Wall Street Journal, February 28, 2014, available at http://online.wsj.com/news/articles/SB20001424052702303775504579397221926892100.
29.According to Chinese authors, the southern commander’s victory at Red Cliff was due to four factors in the southern coalition’s assessment of shi: avoid anxiety and confusion about superficial phenomena; a coalition is needed to strike the main enemy; strike the enemy first and by surprise; and attack the enemy’s weakest point. Zhang Tieniu and Gao Xiaoxing, Zhongguo gudai haijun shi [Chinese Ancient Naval History] (Beijing: Ba yi chubanshe, 1993), 46, 47. An Academy of Military Science author
emphasizes that the victors at Red Cliff applied the strategy of “wait and see” until propensity was favorable. Yue Shuiyu and Liang Jingmin, Sun Zi bingfa Yu Gao Jishu Ahanzheng [Sun Zi’s Art of War and High Technology Warfare] (Beijing: Guofang daxue chubanshe, 1998), 122.
30.One author summarized the northern commander’s defeat as “faulty strategy,” especially “failing to transform your disadvantages into advantages when dealing with a superior enemy … [he] was suspicious of the people who he should have trusted, and trusted the people that should have been suspect. He was arrogant.” Yu Xuebin, Shuo San Guo, Hua Ren Sheng: “Sanguo Yanyi” Fengyun Renwu Bai Yin Qianshuo [A Discussion on the Lives of the Main Characters in the Three Kingdoms: An Elementary Introduction to the Reasons the Main Characters Were Defeated in “The Romance of the Three Kingdoms”] (Beijing: Jiefangjun chubanshe, 1996), 247–48. Other authors stress the tragedy of the battle’s outcome. The northern commander “could have been one of the outstanding military strategists in our nation’s history.” Pu Yinghua and Hua Mingliang, Yunchou Weiwo—Zhuge Liang Bingfa [Devise Strategies Within a Command Tent—Zhuge Liang’s Art of War] (Beijing: Wuzi chubanshe, 1996), 47.
31.“A single deception can cause a vast defeat.” Central Television Station Military Department and the Navy Political Department Propaganda Department, Sanshiliu Ji Gujin Tan [Ancient and Modern Discussions on the Thirty-Six Deceptions] (Jinan: Huanghe chubanshe, 1995), 166. This belief is echoed in much of the PLA commentary on the Battle of Red Cliff. Several authors stress that the technique of sowing political discord is the key factor in the southern commander’s victory at Red Cliff. Mao Zhenfa, Tian Xuan, Peng Xunhou, Moulue Jia [Strategists] (Beijing: Lantian chubanshe, 1993), 119. Several Chinese authors believe that the formation of the southern coalition was crucial to victory. Zhang Feng, Zhongguo Lidai Canmouzhang [Chiefs of Staff in Past Chinese Dynasties] (Beijing: Kunlun chubanshe, 1999), 180. “Red Cliff occurred one year after the strategic planning conference at Grand Central Village. That was the first step in implementing the coalition strategy which made possible the transformation of the inferior southern side to defeat the hegemon.” Ren Yuan, Zhisheng Bijian-Zhuge Liang De Chengbai Deshi [Getting the Upper Hand Must Be Examined: Zhuge Liang’s Successes and Failures] (Changan: Xibei daxue chubanshe, 1997), 58. Similarly, another PLA author emphasizes that without the formation of the southern coalition, there would have been no defeat of a superior power. Li Zhisun, Zhongguo Lidai Zhanzheng Gailan [An Outline of Warfare in Past Chinese Dynasties] (Beijing: Junshi kexue chubanshe, 1994), 108.
32.Yue Shuiyu and Liang Jingmin, Sun Zi Bingfa Yu Gao Jishu Zhanzheng, 122.
33.Central Television Station Military Department and the Navy Political Department Propaganda Department, Sanshiliu Ji Gujin Tan, 174–75.

مېنىڭ ئوقۇتۇش ئەقىدەم

جون دۇۋي

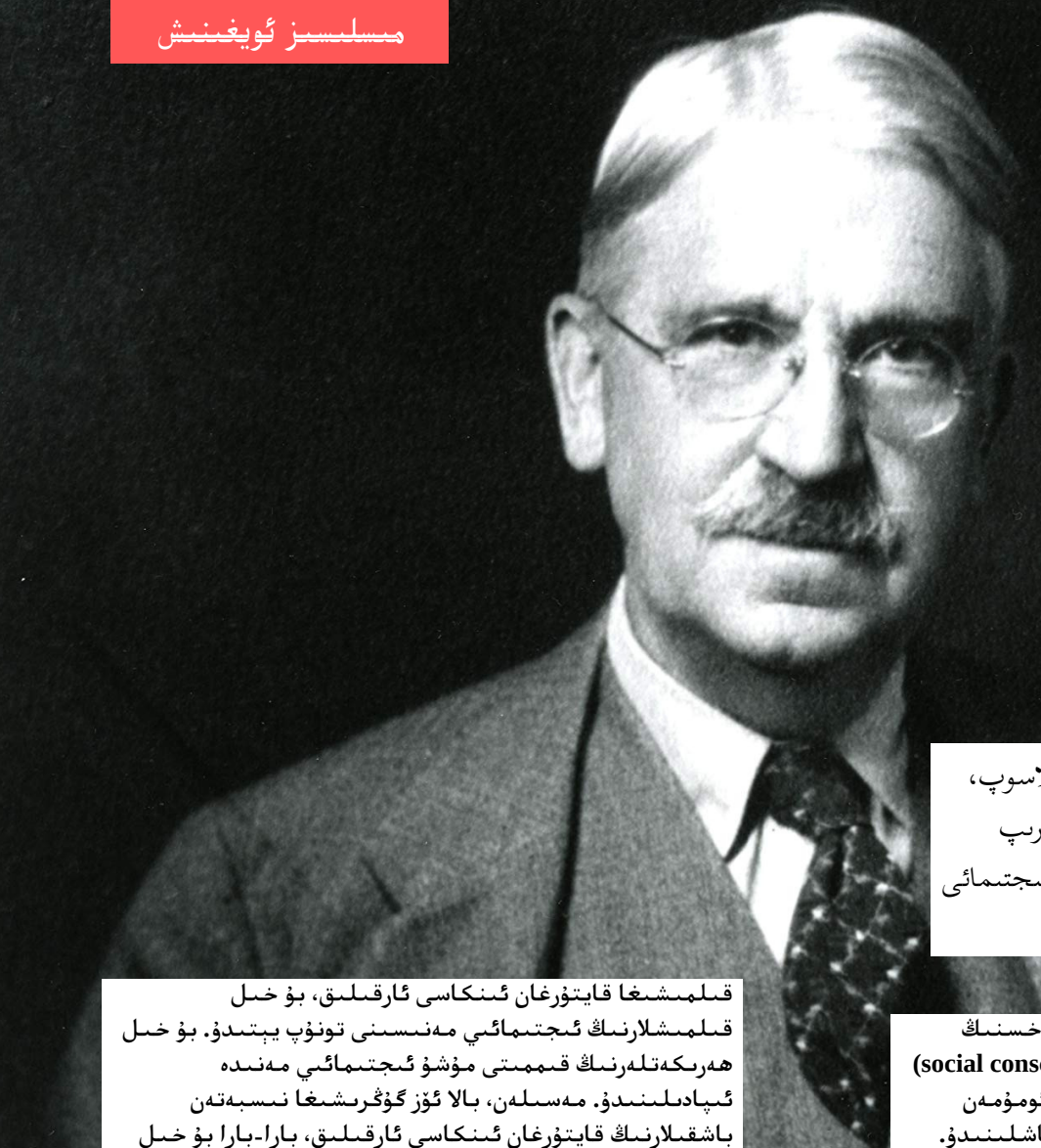

جون دۇۋي (1859- 1952) ئامېرىكالىق پەيلاسوپ، پىسخىلوگ، ۋە دۇنياغا تەسىر كۆرسەتكەن مائارىپ ئىسلاھاتچىسى. ئۇنىڭ ئىدىيىلىرى نۇرغۇنلىغان ئىجتىمائى ئىسلاھاتلارغا سەۋەپ بولغان.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بارچە مائارىپ شەخسىنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي ئېڭىغا **(social consciousness)** قاتنىشىشى ئارقىلىق داۋاملىشىدۇ. بۇ جەريان ئومۇمەن شەخسنىڭ تۇغۇلۇشى بىلەنلا ئاڭسىز رەۋىشتە باشلىنىدۇ. مائارىپ توختاۋسىز ھالدا شەخسنىڭ ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ، ئېڭىنى ئۆستۈرىدۇ، ئادەتلىرىنى شەكىللەندۈرىدۇ، ئىدىيىسىنى تاۋلايدۇ ۋە ھېس-تۇيغۇلىرىنى ئويغۇتىدۇ. شەخس بۇ خىل ئاڭسىز مائارىپ **(unconscious education)** ئارقىلىق ئىنسانىيەت قولغا كەلتۈرگەن ئەقلىي ۋە ئەخلاقىي بايلىقلارغا بارغانچە قاتنىشىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئەزەلدىن بار بولغان مەدەنىيەت كاپىتالىنىڭ مىراسخورىغا ئايلىنىدۇ. دۇنيادىكى ئەڭ رەسمىي ۋە مەخسۇس مائارىپ بۇ خىل ئومۇمىي مائارىپ جەريانىدىن ئايرىلالمايدۇ. مائارىپ پەقەتلا مۇئەييەن يۇنىلىش بويىچە بۇ جەريانىنى تەشكىللەيدۇ ياكى پەرقلەندۈرىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەقىقىي مائارىپ بالا ئۆزىنى بايقاپ چىقالايدىغان ئىجتىمائىي ئەھۋالنىڭ **(social situation)** تەلەپلىرى ئارقىلىق بالىنىڭ قابىلىيىتىنىڭ غىدىقلىنىشى بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ. بۇ خىل تەلەپلەر ئۆنى بىر كوللېكتىپنىڭ ئەزاسىدەك ھەرىكەت قىلىشقا، ئۆزىدە ئەسلىدىن بار بولغان قىلمىش ۋە ھېس- تۇيغۇنىڭ تار رامكىسىدىن چىقىپ كېتىشكە، ئۆزى تەۋە توپنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ ئۆزىنى ھېس قىلىشقا ۋە تەسەۋۋۇر قىلىشقا يېتەكلەيدۇ.بالا باشقىلارنىڭ ئۆز قىلمىشىغا قايتۇرغان ئىنكاسى ئارقىلىق، بۇ خىل قىلمىشلارنىڭ ئىجتىمائىي مەنىسىنى تونۇپ يېتىدۇ. بۇ خىل ھەرىكەتلەرنىڭ قىممىتى مۇشۇ ئىجتىمائىي مەنىدە ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن، بالا ئۆز گۇڭىرىشىغا نىسبەتەن باشقىلارنىڭ قايتۇرغان ئىنكاسى ئارقىلىق، بارا-بارا بۇ خىل گۇڭىراشنىڭ قانداق مەنىسى بارلىقىنى بىلىپ يېتىدۇ. بۇ خىل گۇڭىراشلار بارا-بارا بوغۇملىرى ئېنىق بولغان تىلغا ئايلىنىدۇ. بالا بۇ ئارقىلىق تىلغا يۈكلەنگەن باي ئۇقۇم ۋە ھېس-تۇيغۇلارغا يېتەكلىنىدۇ.

مەن بۇ خىل مائارىپ جەريانىنىڭ پىسخىكىلىق جەريان ۋە ئىجتىمائىي جەريانىدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتكە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن. بۇ ئىككى جەھەتنىڭ ھېچبىرى يەنە بىرىدىن ئۈستۈن بولالمايدۇ، ياكى بۇلاردىن قايسى بىرىگە سەل قارالمايدۇ. بۇنداق بولمايدىكەن ياماق ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. بۇ ئىككىسىدىن پىسخىكىلىق ئامىل ئاساس خاراكتېرلىكتۇر. بالىنىڭ تۇغما قابىلىيىتى ۋە ئىقتىدارى بارچە مائارىپنى خام ماتېرىيال ۋە باشلىنىش نۇقتىسى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئەگەر تەربىيىلىگۈچىنىڭ تىرىشچانلىقى بالىنىڭ تەشەبۇسكار ۋە مۇستەقىل ھالدا شۇغۇللىنىدىغان ھەرىكەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتالمىسا، ئۇ ھالدا تەربىيىلىگۈچى تاشقى جەھەتتىن بېسىم ئىشلەتكۈچى ۋە مەجبۇرلىغۇچىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇ خىلدىكى مائارىپنىڭ ئەلۋەتتە بەزى يۈزەكى ئۇنۇملىرى كۆرۈلىدىغان بولسىمۇ، بىراق بۇ ھەققىقىي رەۋىشتىكى مائارىپ دەپ ئاتالمايدۇ. بۇ ۋەجىدىن، شەخسنىڭ پىسخىك قۇرۇلمىسى ۋە قىلمىشى ھەققىدە چوڭقۇر

تونۇشقا ئىگە بولمىغان مائارىپ جەريانى پىلانسىزلىق ۋە دوگمىلىقنى ئۆزىگە يۈكلىۋالىدۇ. بۇ خىل مائارىپ ئەگەر بالىنىڭ ھەرىكىتى بىلەن بىردەك چىقىپ قالسا، ئۈنۈمگە ئېرىشەلەيدۇ. ئەكسىچە بولغاندا بۇ خىل مائارىپ بىر بولسا بالىنىڭ تەبىئىتى بىلەن سۈركۈلۈش ھاسىل قىلىدۇ، ياكى بولمىسا بالىنىڭ تەبىئىتىنى ۋەيران قىلىدۇ ۋەياكى ئەسىرگە ئېلىۋالىدۇ.

شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئىجتىمائىي شەرتلەرگە ۋە مەدەنىيەتنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىغا ئائىت بىلىم بالىنىڭ قابىلىيىتىنى توغرا تونۇپ يېتىشتىكى شەرتتۇر. بالىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق قابىلىيىتى ۋە مايىللىقى بولىدۇ. بىز بۇ خىل قابىلىيەت ۋە مايىللىقنى بالىغا ماس ھالدىكى ئىجتىمائىي ھادىسىگە ئايلاندۇرالمىغىنىمىزدا، ئۇلاردىكى قابىلىيەت ۋە مايىللىقنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى بىلەلمەيمىز. بىز ئۇلارنىڭ قابىلىيەت ۋە مايىللىقىنى ئۆتمۈشتىكى جەمئىيەتكە ئېلىپ بارالاشمىز ۋە بۇلارغا ئىنسانىيەتنىڭ ئۆتمۈشتىكى ھەرىكىتىنىڭ مىراسى سۈپىتىدە قارىيالىشىمىز كېرەك. بىز يەنە بالىلاردىكى قابىلىيەت ۋە مايىللىقنى كەلگۈسىگە ئېلىپ بارالاشقا ماھىر بولۇشىمىز، بۇ ئارقىلىق ئۇلاردىكى قابىلىيەت ۋە مايىللىقنىڭ كەلگۈسىدە قانداق ئاقىۋەت كەلتۈرىدىغانلىقىغا نەزەر سالالايدىغان بولۇشىمىز كېرەك. مەسىلەن، بالىنىڭ گۇڭرىغان ئاۋازىدىن ئۇنىڭ كەلگۈسىدىكى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت ئىقتىدارى ۋە سۆزلىشىش ئىقتىدارىنى بايقاپ چىقىشىمىز، بۇ ئارقىلىق بالىنىڭ مۇشۇ خىل ئىقتىدارىغا توغرا مۇئامىلە قىلالايدىغان بولۇشىمىز كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپنىڭ پىسخىلوگىيىلىك تەرىپى بىلەن ئىجتىمائىي تەرىپى جانلىق ھالدا بىر-بىرى بىلەن مۇناسىۋەتچانلىققا ئىگە. شۇنداقلا، مائارىپ ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇرەسسە دەپ قارالماسلىقى، ياكى ھەر قايسى بىر تەرەپ يەنە بىرىدىن ئۈستۈن دەپ قارالماسلىقى كېرەك. بەزىلەر مائارىپنىڭ پىسخىكىلىق جەھەتتىكى ئېنىقلىمىسى پۈچەكلىككە ۋە شەكلىيلىككە ئىگە، مائارىپ بىزگە پەقەتلا روھىي كۈچىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرىدىغان ئۇقۇمنى ئاتا قىلىدۇ، ھالبۇكى، بىزگە بۇ كۈچىمىزنى قايسى جەھەتلەردە ئىشلىتىشىمىزنى دەپ بەرمەيدۇ، دەپ قارىشىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن، بەزى كىشىلەر مائارىپنىڭ ئىجتىمائىي جەھەتتىكى ئېنىقلىمىسى مائارىپنى مەجبۇرىي، سىرتتىن كەلگەن جەريان شەكلىدەك كۆرسىتىپ، ئاقىۋەتتە شەخسنىڭ ئەركىنلىكىنى ئالدىن بەلگىلەنگەن ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھالەتكە تەۋە قىلىپ قويىدۇ، دەپ قارايدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئەگەر مائارىپنىڭ ئىككى تەرىپى بىر بىرىدىن ئايرىۋېتىلىپ، بىر بىرىگە قارشى قىلىپ قويۇلسا يۇقىرىدىكى قارشى تۇرۇشلارنىڭ ھەر بىرى توغرا بولغان بولىدۇ. ئىنساننىڭ روھىي كۈچىنىڭ زادى قانداق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ مەقسىدى، ئىشلىتىش ئورنى ۋە فۇنكىسىيىلىرىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى چوقۇم بىلىشىمىز كېرەك بولىدۇ. بىراق، بىز شەخسنى ئىجتىمائىي جەريان داۋامىدا ھەرىكەت قىلىپ تۇرغان مەۋجۇتلۇق دەپ چۈشەنمىگۈچە، بۇ خىل كۈچلەرنى تونۇپ يېتىشتىن ئاجىز كېلىپ قالىمىز. بىراق، يەنە بىر جەھەتتىن، بېكىتىلىپ بولغان ئەھۋال ئاستىدا بىز پەقەتلا بالىنى ئۇنىڭدا بار بولغان بارچە كۈچلەرگە ئىگە قىلالىغان چېغىمىزدىلا، بالىغا ھەقىقىي رەۋىشتە توغرا مۇئامىلە قىلغان بولىمىز.

دېموكراتىيە ۋە زامانىۋى سانائەت شەرتلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى سەۋەبلىك، يىگىرمە يىل كېيىنكى مەدەنىيەت ئەندىزىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئالدىن ئېيتىپ بېرەلمەيمىز. شۇ ۋەجىدىن، بالىنى كەلگۈسىدىكى مۇئەييەن بىر خىل ھالەت ئۈچۈن تەييارلىق قىلدۇرىشىمىزمۇ مۇمكىن بولمايدۇ. بالىنى كەلگۈسى تۇرمۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلدۇرۇش بالىنى ئۆزىنى ئۆزى باشقۇرالايدىغان قىلىشتىن، بالىنى ئۆزىدىكى بارچە ئىقتىدارنى تولۇق رەۋىشتە ۋە خالىغان چاغدا ئىشلىتەلەيدىغان قىلىپ مەشىقلەندۈرۈشتىن، بالىنىڭ كۆز، قۇلاق ۋە قوللىرىنى ھەر قانداق پەيتتە بالىنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىدىغان ئەسۋابلاردىن قىلىپ مەشىقلەندۈرۈشتىن، بالىنىڭ ھۆكۈم قىلىش ئىتقتىدارىنىڭ ئۇ چوقۇم ئۈنۈمىنى جارىي قىلدۇرۇشى كېرەك بولغان ئىجتىمائىي شەرتنى چۈشىنەلىشىدىن، بالىنى ئىقتىسادىي نۇقتىدىن ئۈنۈملۈك ھەرىكەت قىلالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەشتىن دېرەك بېرىدۇ. بىز شەخسنىڭ كۈچىگە، ھەۋىسىگە ۋە قىزىقىشىغا ئىزچىل ھالەتتە دىققەت قىلىشنى داۋاملاشتۇرمىغۇچە، مۇنداقچە ئېيتقاندا، بىز مائارىپنى توختاۋسىز رەۋىشتە قايتىدىن پسخلوگىيىلىك ئۇقۇم قىلىپ چىقمىغۇچە، بۇ خىل مەدەنىيەت ماسلىشىشىغا يېتىشىمىز مۇمكىنسىز بولۇپ قالىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپ تەربىيىسى ئېلىشقا ئېھتىياجلىق شەخس بىر ئىجتىمائىي مەۋجۇتلۇق بولۇپ، جەمئىيەت دېگەن نۇرغۇنلىغان شەخسلەرنىڭ جانلىق رەۋىشتە بىرىكىشى ھېسابلىنىدۇ. ناۋادا بىز بالىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىجتىمائىي ئېلىمېنتلارنى ئېلىپ تاشلىساق، قېلىپ قالىدىغىنى پەقەتلا بىر ئابستراكت جىسىم بولىدۇ. ناۋادا بىز جەمئىيەتتىكى شەخس ئامىلىنى

ئېلىپ تاشلىساق، ئۇ ھالدا قېلىپ قالىدىغىنى روھسىز، ھاياتى كۆچى يوق كوللېكتىپ بولىدۇ. بۇ سەۋېبلىك، مائارىپ چوقۇم پىسخولوگىيە جەھەتتىن بالىنىڭ ئىقتىدار، قىزىقىش ۋە ھەرىكەت شەكلىگە بولغان تونۇشىشىدىن باشلىنىشى كېرەك. مائارىپنى ئىداره قىلىشتىمۇ چوقۇم پىسخولوگىيەنىڭ بۇ جەھەتلەردىكى تونۇشىنى ئويلىشىشى كېرەك. بىز چوقۇم ئىزچىل ھالدا بۇ خىل كۆچ، قىزىقىش ۋە ھەرىكەت شەكلىنى ئوچۇق ئىزاھلىشىمىز، چوقۇم بۇلارنىڭ قانداق مەنىسى بارلىقىنى تونۇپ يېتىشىمىز كېرەك. بىز چوقۇم ئۇلارنى (يەنى كۆچ، قىزىقىش ۋە ھەرىكەت شەكلىنى) ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىپ ھالدىكى ئىجتىمائىي جىسىملارنىڭ ئاتالغۇسىغا ئايلاندۇرىشىمىز كېرەك. چۈنكى، بۇ ئاتالغۇلار ئۇلارنىڭ ئورتاق گەۋدە ئېچىدىكى مۇلازىمىتى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق ئۇلارغا يوشۇرۇنغان مەنانى ئىپادىلەپ بېرىشكە ياردەم بېرىدۇ.

ئىككىنچى مەزمۇن: مەكتەپ دېگەن نېمە؟

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ ئاساسلىقى بىر ئىجتىمائىي تەشكىلاتتۇر. مائارىپ بىر تۇرلۇك ئىجتىمائىي جەريانىدۇر. شۇ ۋەجىدىن، مەكتەپ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. بالىلارنى ئىنسانىيەت مىراسخورلۇق قىلىپ كەلگەن مەنبە ۋە بايلىقلارنى ئەڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلدا ئورتاقلىشالايدىغان قىلىپ تەربىيىلەش، بۇ ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ مەقسىدى ئۈچۈن ئۆز كۈچىنى ئىشلىتىشكە پايدىلىق بارچە ۋاستىلەردىن پايدىلىنىش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مەكتەپتىن ئىبارەت بۇ ئىجتىمائىي ھايات شەكلىگە مۇجەسسەملەشكەن. شۇڭلاشقا مەن شۇنداق قارايمەنكى، مائارىپ كەلگۈسى ھايات ئۈچۈن تەييارلىق قىلىش بولماستىن، ھازىرقى ھاياتنىڭ بىر تۇرلۇك جەريانى ھېسابلىنىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ چوقۇم بۈگۈنكى ھاياتنى ـــ بەئەينى بالىلارنىڭ ئۆيىدە، مەھەللىسىدە ۋە تەنھەرىكەت مەيدانىدا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىگە ئوخشاش، ھەقىقىي قاينام-تاشقىنلىقتا چۈككەن ھاياتنى ـــ گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەر تۇرلۇك ھايات شەكىللىرىسىز، ياكى ئاشۇ ئەسلىدىنلا ياشاشقا ئەرزىيدىغان ھايات شەكىللىرىسىز ئوتتۇرىغا چىقمايدىغان مائارىپ پەقەتلا ھەقىقىي رېئاللىق كەمچىل بولغان ئورۇنباسار نەرسە بولۇپ، بۇنداق مائارىپ چەكلىمىلىككە ۋە ئۇلۇكلۇككە ئىگە مائارىپتۇر.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ بىر قۇرۇم ياكى مۇئەسسەسە بولۇش سۈپىتى بىلەن رېئال ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، ئۇنى بىر تۇرلۇك «ئۆزى ئىچچام ئەمما مەزمۇنى كەڭرى» مودېل شەكلىگە كىچىكلىتىلىشى كېرەك. رېئال تۇرمۇش شۇ دەرىجىدە مۇرەككەپكى، بالا ئۇنىڭ بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەت باغلىشى ۋە ئۇ سەۋەبلىك گاڭگىراشقا چۈشۈپ قالماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. بالا بىر بولسا جەمئىيەتتىكى كۆپ خىل جەريان ۋە پائالىيەتلەر تەرىپىدىن تۇنجۇقۇپ قېلىش سەۋەبلىك، مۇۋاپىق ھالدىكى ئىنكاس قايتۇرۇش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ياكى ھەر خىل-ھەر تۈرلۈك پائالىيەتلەرنىڭ غىدىقلىشى ۋە ئېزىقتۇرۇشى بىلەن ئۆز ئىقتىدارىنى مۇددەتتىن بۇرۇن جارىي قىلدۇرىدۇ ۋە ياكى جەمئىيەت بىلەن بىردەكلىكنى يوقىتىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ ھاياتى بىر تۇرلۇك ئاددىيلاشتۇرۇلغان جەمئىيەت ھاياتى بولغان ئىكەن، ئۇنداقتا، ئۇ ئائىلىۋي تۇرمۇشتىن بارا-بارا تەرەققىي قىلىپ چىققان بولۇشى، بالىنىڭ ئائىلىدىكى چېغىدا پىششىق بولۇپ كەتكەن ھەرىكەتلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان ۋە داۋاملاشتۇرغان بولۇشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ بۇ پائالىيەتلەنى بالىغا كۆرسىتىشى ، شۇنداقلا ئىپادىلەش شەكلى بۇ پائالىيەتلەرنى قايتا نامايان قىلىشى، شۇ ئارقىلىق بالىغا بۇ پائالىيەتلەرنىڭ مەنىسىنى بارا-بارا چۈشەندۈرۈشى، شۇنداقلا بۇ پائالىيەتلەرگە ئۆز ھەسسىسىنى قوشقۇزالايدىغان بولۇشى كېرەك.
مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ بىر تۇرلۇك پىسخىكىلىق زۆرۈرىيەت. چۈنكى، مائارىپ بالىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىكى ئىزچىللىقنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتىكى بىردىنبىر چارە. ئۇ ئۆتمۈشتىكى تەجرىبە ئارقا كۆرۈنۈشىنى مەكتەپ ئۆگەتكەن يېڭى ئۇقۇملارغا يۆكلەشتىكى بىردىنبىر يولدۇر. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۇ يەنە بىر ئىجتىمائىي زۆرۈرىيەت. چۈنكى، ئائىلە ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ شەكىللىرىدىن بىرى بولۇپ، بالا ئائىلىدە بېقىلىشتىن ۋە ئەخلاقىي تەربىيىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. مەكتەپنىڭ ۋەزىپىسى ئوقۇغۇچىنىڭ ئائىلىۋي تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك قىممەت قارىشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىشتىن ئىبارەت.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، كۇنىمىزدىكى مائارىپنىڭ كۆپۈنچە ئەھۋالدا مەغلۇب بولۇشىنىڭ سەۋەبى، مەكتەپنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ بىر خىل شەكلى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي پىرىنسىپقا سەل قاراشتىن بولغان. بۈگۈنكى مائارىپ مەكتەپنى مەلۇم ئۇچۇرلارنى تارقىتىدىغان، مەلۇم دەرسلەرنى ئۆگىتىدىغان، ياكى مەلۇم ئىش-ھەرىكەتلەرنى يېتىلدۇرىدىغان سورۇن قىلىپ قويىدى. بۇ نەرسىلەرنىڭ قىممىتى يىراق كەلگۈسىدە دەپ قارالغاچقا، بالىنىڭ كەلگۈسىدە مەكتەپ سىرتىدا باشقا ئىشلارنى قىلىشى ئۈچۈن، بالىلاردىن بۇ ئىشلارنى چوقۇم قىلىشى تەلەپ قىلىندى. مەكتەپتە قىلىنغىنى دەل بۇنىڭ ئۈچۈن تەييارلىق قىلىش بولۇپ قالغاچقا، بۇ نەرسىلەر ھېچقاچان بالىنىڭ ھايات تەجرىبىسىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنالمايدۇ، شۇنداقلا ھەقىقىي تەربىيىلەش رولىغا ئىگە بولالمايدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئەخلاق تەربىيىسى (moral

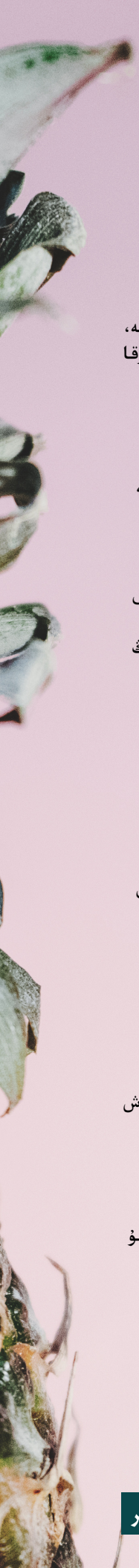

education) مەكتەپنى بىر تۈرلۈك ئىجتىمائىي تۈرمۈش شەكلى دەپ قاراشقا مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ چوڭقۇر ئەخلاق تەربىيىسى كىشىلەر خىزمەت ۋە ئىدىيەدىكى ئورتاق ھەرىكەتتە باشقىلار بىلەن ئۆيغۇن ئۇسلۇبتا مۇئامىلە ئورناتقاندا ھېس قىلىنىدۇ ۋە باشتىن كەچۈرۈلىدۇ.
كۈنىمىزدىكى مائارىپ تۈزۈلمىسى بۇ نۇقتىنى نابۇت قىلدى ياكى بۇنىڭغا سەل قارىدى، بۇ ئارقىلىق ھەقىقىي رەۋىشتىكى ھەرىكەت ئارقىلىق تەربىينى قىينىلاشتۇرۇۋەتتى ياكى ئۇنى مۇمكىنسىز ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بالا ئۆزى تەۋە بولغان ئورتاق گەۋدىدىكى ئىش-ھەرىكەتلەر ئارقىلىق غىدىقلىنىشى، باشقۇرۇلۇشى ۋە كونترول قىلىنىشى كېرەك. شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇگۈنكى شارائىتىمىزدا بەكمۇ نۇرغۇنلىغان غىدىقلاش ۋە كونترول قىلىش ئوقۇتقۇچى تەرىپىدىن كەلمەكتە. بۇنىڭ سەۋەبى، مەكتەپنىڭ بىر تۈرلۈك ئىجتىمائىي تۈرمۈش شەكلى ئىكەنلىكىگە بۈگۈنكى مائارىپنىڭ سەل قارىغانلىقىدىن بولغان. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئورنى ۋە خىزمىتىمۇ ئوخشاش ئاساسلار ئارقىلىق ئېچىرىلەپ چۈشەندۈرۈلۈشى كېرەك. ئوقۇتقۇچى مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلارغا مۇئەييەن ئۇقۇملارنى يەتكۈزىدىغان، ياكى ئوقۇغۇچىلارنى مۇئەييەن ئادەت ۋە ھەرىكەت شەكلىنى شەكىللەندۈرۈشكە مەجبۇرلايدىغان مەۋجۇتلۇق بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئورتاق گەۋدىنىڭ بىر ئەزاسى بولۇش سۈپىتى بىلەن بالىنى تەربىيەلەش رولىنىڭ تەسىرىنى تاللىشى، ھەمدە بالىلارنىڭ بۇ تەسىرلەرگە مۇۋاپىق ئىنكاس قايتۇرالالىشغا ياردەم بېرەلىشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپتىكى مەشغۇلات ھەرگىزمۇ بۇۋاستە ھالدا ئوقۇتقۇچى تەرىپىدىن ئەمەس، بىر پۈتۈن گەۋدە سۈپىتىدىكى مەكتەپ ھاياتىنى چىقىش قىلغان ئاساستا ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋەزىپىسى پەقەتلا ئۆزىنىڭ نىسبەتەن كۆپراق تەجرىبىسىگە ۋە نىسبەتەن پىشقان قاراشلىرىغا ئاساسلىنىپ تۈرۈپ قانداق قىلىپ ئوقۇغۇچىلارنى تۈرمۈش تەربىيىسىگە ئېرىشتۈرەلىشنى قارار قىلىشتىن ئىبارەت.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇغۇچىنىڭ سىنىپلارغا تەقسىم قىلىنىشى ۋە سىنىپ ئاتلىشى دېگەندەكلەرگە ئائىت بارلىق مەسىلىلىرى ھەممە كىشىلەرگە ئورتاق بولغان ئۆلچەم ئاساسىدا قارار قىلىنىشى كېرەك. ئىمتىھان پەقەتلا ئوقۇغۇچىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتقا ماسلىشىش ئىقتىدارىنى سىناشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇنداقلا، ئىمتىھان ئوقۇغۇچىنىڭ قايسى خىل سورۇنلاردا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرالايدىغانلىقىنى، قايسى خىل سورۇنلاردا ياردەمگە موھتاج ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ.

ئۈچىنچى مەزمۇن: مائارىپنىڭ مەزمۇنى ۋە ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇغۇچىنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشى ئۇنىڭ بارچە ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنىڭ يىغىندىسىنىڭ ياكى بۇلارنىڭ بىرىكمىسىنىڭ ئاساسىدۇر. ئىجتىمائىي تۈرمۈش ئۇنىڭ ئىش-ھەرىكىتىنى بىرەكىلىككە، ئۇنىڭ بارلىق تىرىشچانلىقى ۋە نەتىجىسىنى بىر تۈرلۈك ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە قىلىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ دەرسلىكلىرىنىڭ مەزمۇنى ۋە دەرسلىك ماتېرىياللىرى چوقۇم ھاياتلىقتىكى ئەڭ ئېتىدائى ئاڭسىز بىرەكلىكىنىڭ تەدرىجى پەرقلىرىگە تامغا باسقان بولۇشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ناۋادا بىز توساتتىن ئوقۇغۇچىغا ئۇنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشى بىلەن مۇناسىۋىتى يوق ئوقۇشلۇق، يېزىقچىلىق ۋە مۇناسىۋەتسىز جۇغراپىيە قاتارلىق تارماق دەرسلىكلەرنى ئۆگەتسەك، ئۇنداقتا بالىنىڭ تۇغما تەبىئىتىگە زىت ئىش قىلغان، ھەتتا ئەڭ ياخشى نەزەرىيۋى ئۇنۇمنى تەسەللىشتۇرۇۋەتكەن بولىمىز.
بۇ سەۋەبلىك، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپتىكى ئوقۇتۇش تۈرلىرىنىڭ ئۆز-ئارا مۇناسىۋىتىنىڭ مەركىزىدە تۇرىدىغىنى ئىلىم-پەنمۇ، ئەدەبىياتمۇ، تارىخ ياكى جۇغراپىيەمۇ بولماستىن، بالىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان ئىجتىمائىي پائالىيەتتىن ئىبارەت.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپ ئىلىم-پەن تەتقىقاتى بىلەن ياكى ئاتالمىش تەبىئەت تەتقىقاتى بىلەن بىرەكلىك ئىزدىسە بولمايدۇ. چۈنكى، ئىنسانىيەتنىڭ ئىش-پائالىيەتلىرىدىن ئايرىلغان تەبىئەت ئەسلىدىنلا بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە ئەمەس. تەبىئەت دېگەن ۋاقىت ۋە بوشلۇقتىن ئىبارەت بىر قاتار ئوخشاش بولمىغان جىسىملاردىن تەشكىل تاپىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، تەبىئەتنى ئەسلىدىنلا خىزمەت مەركىزى قىلىشقا ئورۇنۇش مەركىزىي پىرىنسىپ بىلەن ئەمەس، تارقاق پىرىنسىپ بىلەن تەمىنلەش بولۇپ قالىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئەدەبىيات ئىجتىمائىي كەچۈرمىشنىڭ ئەكس ئېتىشى ۋە چۈشەندۈرۈلىشىدۇر. ئۇ سەرگۈزەشتىدىن بۇرۇن ئەمەس، كېيىن ئاپىرىدە بولىدۇ. مۇشۇ سەۋەب تۇپەيلىدىن، ئەدەبىيات دەرسلىكلەرنىڭ ئورتاق ئاساسى بولۇشقا مۇناسىپ كەلمەيدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، تارىخ ئۆزى تەمىنلىگەن ئىجتىمائىي تۈرمۈش ۋە ئۇسۇپ ئېتىلىشنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا تەربىيەلەش قىممىتىگە

ئىگە بەن. تارىخ چوقۇم ئىجتىمائىي تۈرمۈش مۇناسىۋەتلىرى ئارقىلىق تېخىمۇ چوڭقۇر كونترول قىلىنىشى كېرەك. ئەگەر تارىخقا ئادەتتە ھالدا تارىخ سۈپىتىدىلا مۇئامىلە قىلىنسا، ئۇ ھالدا تارىخ ئۇزاق ئۆتمۈشكە غەرق بولۇپ ئۆلۈك، جانسىز بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. تارىخنى پەقەتلا ئىنسانىيەتنىڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشىنىڭ تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن بايانى سۈپىتىدە كۆرگەندىلا، ئاندىن ئۇ ھەقىقىي مەنىگە ئىگە بولىدۇ. بىراق، مەن شۇنىڭغىمۇ ئىشىنىمەنكى، بالىلار پەقەت ئوخشاش ۋاقىتتا ئىجتىمائىي تۈرمۈشقا بىۋاستە ئېلىپ كىرىلگەندىلا، ئاندىن ئۇلاردا بۇ خىل چۈشەنچە پەيدا بولىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مەكتەپ مائارىپىنىڭ تۈپ ئاساسى بالىلارنىڭ كۆچىگە باغلىق. بۇ كۆچلەر زامانىۋى مەدەنىيەت ئۇلىنى سالغان ئوخشاش قۇرۇش خاراكتېرلىك لېنىيەنى بويلاپ ئېچىلغان ۋە تەرەققىي قىلغان.
مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇغۇچىغا ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى تونۇتىدىغان بىردىنبىر ئۇسۇل ئۇنى مەدەنىيەتلەرنى شەكىللەندۈرگەن ئاساسى خاراكتېرلىك ئىش-پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش پۈرسىتىگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مۇشۇ سەۋەبلىك ئاتالمىش بايان خاراكتېرلىك ياكى قۇرۇش خاراكتېرلىك ئىش-پائالىيەتلەر ئۆز-ئارا مۇناسىۋەتنىڭ مەركىزىدە تۇرۇشى كېرەك.
مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ مەكتەپتىكى تاماق ئېتىش، تىككۈچىلىك قىلىش، قول ئىشى مەشىقى قىلىش قاتارلىق جەھەتلەرنى ئۆلچەم بىلەن تەمىنلەيدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ ئىش-پائالىيەتلەرنىڭ كىرگۈزۈلۈشى باشقا كۆپلىگەن دەرس تۈرلىرىدىن سىرت قوشۇلغان بىر قىسىم كۆڭۈل ئېچىش، تەڭپۇڭلۇق، ھەددىدىن ئارتۇق ئۆگىنىش ياكى مەخسۇس ماھارەت ئۆگىنىش ئۈچۈن ئەمەس. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۆلار ئىجتىمائىي ھەرىكەتنىڭ ئاساسىي شەكلىگە تېخىمۇ بەك ۋەكىللىك قىلالايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ خىل ئىش-پائالىيەتلەر ۋاستىسى ئارقىلىق بالىلارنى تېخىمۇ رەسمىي ھالدىكى دەرسلەرگە ئېلىپ كىرگىلى بولىدۇ. بۇ مۇمكىن بولىدىغان، شۇنداقلا ئىنتىلىشكە ئەرزىيدىغان ئەھۋال.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، زامانىۋى ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىكى خىلمۇ-خىل ماتېرىياللار ۋە ئۇسۇللارنى قارار قىلىشنى نامايەن قىلغانلا تەقدىردە، تەبىئىي پەن تەتقىقاتىمۇ تەرىبىلەش قىممىتىگە ئىگە ھېسابلىنىدۇ.

شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، دەۋرىمىزدىكى تەبىئىي پەن ئوقۇتۇشىدىكى ئەڭ چوڭ قىينىچىلىقتىن بىرى، ماتېرىياللارنىڭ بىر بولسا ساپ ھالدىكى ئوبيېكتىپ شەكىلدە ئوتتۇرىغا چىقىشى، ياكى ئۇنى يېڭىچە، ئالاھىدە تەجرىبە ماتېرىيالى سۈپىتىدە كۆرۈشتىن ئىبارەت. ئەمەلىيەتتە، ئىلىم-پەننىڭ قىممەتكە ئىگە بولۇشىدىكى سەۋەب، ئۇ بىزگە بۈگۈنگىچە بولغان تەجرىبىلەرنى چۈشىنىش ۋە ئۇنى كونترول قىلىش ئىقتىدارىنى ئاتا قىلىدۇ. بىز ئۇنى تامامەن يېڭى دەرسلىك ماتېرىياللارنىڭ ئۇستى-ئۈستىلەپ كىرگۈزۈلۈشى سۈپىتىدە كۆرمەستىن، بەلكى بالىلارنىڭ ئۆتمۈشتىكى تەجرىبىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئامىللارنى تېخىمۇ بەك گەۋدىلەندۈرۈش دەپ كۆرۈشىمىز، شۇنداقلا ئۇنى تېخىمۇ ئاسان، تېخىمۇ ئۇنۇملىك ھالدا تەجرىبىلەرنى كونترول قىلىشتىكى قورال سۈپىتىدە كۆرۈشىمىز كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بىز ئەدەبىيات ۋە تىل دەرسلىكلىرىدىن ئىجتىمائىي ئېلمىنتلارنى چىقىرىۋەتكەنلىكىمىز ئۈچۈن، ئەدەبىيات ۋە تىل دەرسلىكلىرىدىكى نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك تەرەپلەر قولدىن كەتتى. مائارىپقا ئائىت ئەسەرلەردە، تىل ئومۇمەن دېگۈدەك ئىدىيەنىڭ ئىپادىلىنىشى سۈپىتىدە كۆرۈلدى. تىل ئەلۋەتتە بىر تۈرلۈك لوگىكىلىك قورال، ئەمما، ئەڭ ئاساسلىقى، ئەڭ مۇھىمى، تىل بىر تۈرلۈك ئىجتىمائىي قورالدۇر. تىل بىر تۈرلۈك ئالاقە ۋاستىسى بولۇپ، ئۇ كىشىنىڭ باشقىلار بىلەن ئۆز ئىدىيىسى ۋە ھېس-تۇيغۇلىرىنى ئورتاقلىشىشىدىكى قورالدۇر. ناۋادا تىل پەقەتلا ئۇچۇرغا ئېرىشىش ۋاستىسى قىلىۋېلىنسا، ياكى ئۆگىنىلىپ بولغان بىلىملەرنى ئىپادىلەشتىكى قورال قىلىۋېلىنسا، ئۇ ھالدا تىل ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي غەرەز ۋە مەقسىدىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ.

شۇ ۋەجىدىن، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، غايىمىزدىكى مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكلىرىدە ھەر قايسى پەنلەرنىڭ ئىلگىرى كېيىنلىك تەرتىپى مەۋجۇت بولماسلىقى كېرەك. (يەنى مەلۇم پەن مۇھىم، مەلۇم پەنلەر مۇھىم ئەمەس دېيىلمەسلىكى كېرەك. ـ ت) ئەگەر مائارىپ تۈرمۈش بولغان تەقدىردە، بارچە تۈرمۈشنىڭ باشلىنىشىدىنلا ئىلىم-پەنگە ئائىت بىر تەرىپى، سەنئەت ۋە مەدەنىيەتكە ئائىت بىر تەرىپى ۋە ئۆز-ئارا باردى-كەلدىگە ئائىت يەنە بىر تەرىپى بولغان بولىدۇ. بۇ ۋەجىدىن، ئوقۇغۇچى بۇ يىلدا پۈتۈن دىققىتىنى ئوقۇش ۋە يېزىقچىلىققا، كېلەر يىلدا پۈتۈن دىققىتىنى ئەدەبىياتقا ياكى تەبىئىي پەنگە قارىتىشى كېرەك بولىدۇ. بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس. دەرسلىك ماتېرىياللىرىنىڭ تەرەققىياتى ھەر قايسى دەرسلىكلەرنىڭ تەرتىپىگە باغلىق بولماستىن، ئەكسىچە تەجرىبىنىڭ يېڭىچە پوزىتسىيىسىگە ۋە قىزىقىشىنىڭ تەرەققىياتىغا باغلىق.

ئاخىرىدا، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپنى جەزمەن تەجرىبىنىڭ توختاۋسىز ھالدا ئۆزگەرتىلىشى دەپ چۈشىنىش كېرەك. مائارىپ جەريانى ۋە مەقسىدى تامامەن ئوخشاش بىر نەرسە.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئەگەر مائارىپتىن باشقا بىر مەقسەدنى تىكلەش كېرەك بولسا، مەسىلەن، مائارىپقا بىر نىشان ۋە ئۆلچەم بېرىلسە، بۇ ھالدا تەربىيەش جەريانىدىكى

مەنە تارتۇبلىنىدۇ. شۇنداقلا، بىز باللارغا مۇئامىلە قىلغاندا سىرتقى، ساختا غىدىقلاشلارغا تايىنىشمىزنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

تۆتىنچى مەزمۇن: مېتود خاراكتېرى

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مېتود مەسىلىسى ئەڭ ئاخىرىدا بالىنىڭ ئىقتىدارى ۋە قىزىقىشىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى تەرتىپ مەسىلىسىگە يىغىنچاقلىنىدۇ. دەرسلىك ماتېرىياللىرىنى شەكىللەندۈرىدىغان ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىدىغان پىرىنسىپ چوقۇم بالىنىڭ مىجەزىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى بىلەن بىردەك بولۇشى كېرەك. بۇ سەۋەبتىن، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، تۆۋەندىكى بايانلار مائارىپتا داۋام قىلىدىغان روھنى بەلگىلەشتە تولىمۇ مۇھىم ھېسابلىنىدۇ:

1. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇغۇچىنىڭ خاراكتېرىنىڭ تەرەققىياتىدا ئاكتىپ جەھەت پاسسىپ جەھەتنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ؛ ئىپادىلەش ئاڭلىق تەسىرنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ؛ مۇسكۇللارنىڭ تەرەققىي قىلىشى سەزگۈ ئەزالارنىڭ تەرەققىي قىلىشىنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ؛ ھەرىكەت ئاڭلىق ھېس-تۇيغۇلارنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. ئاڭ ماھىيەت جەھەتتە ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ ياكى قوزغاتقۇچ كۈچتۇر. ئاڭلىق ھالەت دائىملا ھەرىكەت شەكلى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ پىرىنسىپلارغا كۆڭۈلشىمەسلىك مەكتەپ خىزمىتىدىكى كۆپ قىسىم ۋاقىت ۋە زېھىنىنىڭ ئىسراپ بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئوقۇغۇچى ئۆزىنى پاسسىپ، قوبۇل قىلىنىشچان ياكى سۈمۈرۈشچان ھالەتكە قويۇشقا مەجبۇرلىنىدۇ. بۇ خىل ھالەت ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز خاراكتېرى بويىچە ھەرىكەت قىلىشىغا يول قويمايدۇ، نەتىجىدە قارشىلىق كۆچى ۋە ئىسراپ بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئىدىيەلەر (ئەقلىي ۋە ئىدراكىي جەريانلار) ئوخشاشلا ھەرىكەت ئارقىلىق ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئىدىيەنىڭ مەقسىدى ھەرىكەتنى تېخىمۇ ياخشى كونترول قىلىشتىن ئىبارەت. بىز ئىدراك دەپ ئاتاۋاتقان نەرسە ئاساسلىقى تەرتىپلىك ياكى ئۇنۇملۇك ھەرىكەت نىزامىدىن ئىبارەت. ھەرىكەت ئۈسۈلى توغرىسىدا تاللاش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بارماستىن، چۈشىنىش ئىقتىدارىنى ۋە ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىزنىڭ نۆۋەتتە بۇ مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈسۈلىمىزدىكى ئاساسىي خاتالىقلاردىن بىرىدۇر. نەتىجىدە، بىز دوگما بەلگىلەرنى ئوقۇغۇچىلارغا سۇندۇق. بەلگىلەر ئەقلىي تەرەققىياتتىكى زۆرۈر ئامىللاردۇر. بىراق، ئۇلار پەقەت زېھىنىنى خوراتماسلىق ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان قورالدۇر. ئۇلار ئەسلىدە يەنىلا سىرتتىن زورلاپ تېڭىلغان، قىلچە مەنىسى يوق، دوگما ئۇقۇملاردۇر

.

2. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوبراز ئوقۇتۇشتىكى مۇھىم قورال ھېسابلىنىدۇ. ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆزىگە سۇنۇلغان نەرسىلەردىن ئېرىشىدىغىنى، ئۇنىڭدىكى شۇ نەرسىلەرگە نىسبەتەن شەكىللەنگەن ئوبرازدىن ئىبارەت.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئەگەر بىز نۆۋەتتە بالىنىڭ ئۆگىنىشى ئۈچۈن سەپ قىلغان زېھنىمىزنىڭ توقسان پىرسەنتىنى بالىنىڭ ئۈيغۇن رەۋىشتە ئوبراز يارىتىۋاتقان ياكى ياراتمايۋاتقانلىقىغا قارىتىدىغان بولساق، ئۆگىنىش خىزمىتى ئىنتايىن ئاسانلاپ كەتكەن بولاتتى. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بىز نۆۋەتتىكى دەرس تەييارلىقى ۋە ئۇنى ئەملەگە ئاشۇرۇش جەھەتتە سەرپ قىلغان نۇرغۇن ۋاقىت ۋە زېھنىمىزنى تېخىمۇ ئاقىلانە، تېخىمۇ ئۇنۇملۇك ھالدا ئوقۇغۇچىنى ئوبراز يارىتىش ئىقتىدارى جەھەتتىن مەشىقلەندۈرۈشكە سەرپ قىلالايمىز، شۇنداقلا ئۇنىڭ داۋاملىق تۇردە تەجرىبىلەر ئارقىلىق ئۆچراشقان ئوخشىمىغان جىسىملاردىن شەكىللەندۈرەلەيدىغان روشەن، جانلىق ۋە كېڭىيىشچانلىققا ئىگە ئوبراز يارىتىشىغا دىققەت قىلالايمىز.

3. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، قىزىقىش كۈنسېرى تەرەققىي قىلىدىغان كۆچنىڭ سېغنالى ۋە سىمۇولىدۇر. شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، قىزىقىش ئۆسۈپ يېتىلىش ئىچىدىكى قابىلىيەتلەرنى نامايان قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىنىڭ قىزىقىشىنى ئىزچىل ھالدا دىققەت بىلەن كۆزىتىش ئوقۇتقۇچىغا نىسبەتەن بەكمۇ مۇھىم.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، كۆزىتىش تەلەپ قىلىنغان بۇ قىزىقىشلار بالىنىڭ تەرەققىي قىلىپ قايسى باسقۇچقا يەتكىنىنى نامايان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، بالىنىڭ كىرىشىمەكچى بولغان ئاشۇ تەرەققىيات باسقۇچىدىن سېغنال بېرىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، چوڭلار بالىنىڭ قىزىقىشىغا ھېسداشلىق قىلغان ئاساستا ئۇلارنى ئىزچىل تۇردە كۆزەتكەندىلا ئاندىن بالىلارنىڭ تۇرمۇشىغا كىرىشەلەيدۇ، شۇندىلا بالىنىڭ نېمىگە تەييارلىقى بارلىقىنى، قانداق ماتېرىيال ئىشلەتسە ئەڭ ئاسان بولىدىغىنىنى ۋە بۇ خىل تەييارلىق خۇسۇسىيىتىنىڭ قانداق قىلغاندا ئەڭ ئۇنۇملۇك ھالدا تەرەققىي قىدىغانلىقىنى بىلىپ يېتەلەيدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ قىزىقىشلار ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىلمەسلىكى، شۇنداقلا چەكلەپمۇ قويۇلماسلىقى كېرەك. بالىلارنىڭ قىزىقىشىنى چەكلەش بالىلارنىڭ ئورنىنى چوڭلارنىڭ ئېلىشى بولۇپ، بۇنداق قىلىش ئەقلىي جەھەتتىكى قىزىقىنىشىنى ۋە سەزگۈرلۈكىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدۇ، ئىجاتچانلىقىنى بوغۇپ، قىزىقىشىنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويىدۇ. قىزىقىشىنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىش ۋاقىتلىق بەڭباشلىقنىڭ ئۆزاق مەزگىللىك پىلانىنىڭ ئورنىنى ئېلىشى دېمەكتۇر. قىزىقىش دائىملا يوشۇرۇن ھالەتتە تۇرغان بىر تۈركۈم كۆچنىڭ سېغنالىدۇر. بۇ ۋەجىدىن، مۇھىم بولغىنى بۇ خىل كۆچنى بايقاشتىن ئىبارەت. قىزىقىشنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ

بېرىشنىڭ نەتىجىسى مۇقەررەر ھالدا ئۆز بېشىمچىلىق ۋە غەلىتە ئۇيۇ-خىياللارنىڭ ھەقىقىي قىزىقىشنىڭ ئورنىنى ئېلىشى بولۇپ تۇگەللىنىدۇ.

ئاخىردا، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھېس-تۇيغۇ ئىش-ھەرىكەتكە قايتۇرۇلغان ئىنكاستۇر. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھېس-تۇيغۇنى غىدىقلاش ياكى قوزغىتىشتا ئۇيغۇن ھەرىكەت قوللىنىلمىغاندا، بۇ ھال بىر تۇرلۇك ساغلام بولمىغان، كېسەل روھىي ھالەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بىز پەقەتلا ھەقىقەت، ياخشىلىق ۋە گۈزەللىكتىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ ئىش-ھەرىكەت ۋە ئىدىيە جەھەتتىكى توغرا ئادەتنى تىكلىيەلىسەك، ھېس-تۇيغۇ ئۆز-ئۆزىنى چەكلىيەلەيدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۆلۈكلۈك، گومۇشلۇق، شەكىلۋازلىق **(formalism)** ۋە دوراميچىلىقنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مائارىپىمىزغا كۆڭۈلسىزلىك **(sentimentalism)** دىنمۇ بەكراق تەھدىت سالىدىغان نەرسە يوق.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ خىل كۆڭۈلسىزلىك ھېس-تۇيغۇنى ئىش-ھەرىكەتتىن ئايرىۋېتىشكە ئورۇنۇشنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر.

بەشىنچى مەزمۇن: مەكتەپ ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپ جەمئىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئىسلاھ قىلىشنىڭ ئاساسلىق چارىسىدۇر.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، نوقۇل ھالدا قانۇنىي بەلگىلىمىلەرنى ياكى مۇئەييەن جازالاش، قورقۇتۇش تەدبىرلىرىنى تۈزۈش ياكى سىرتقى، مېخانىك ئىسلاھاتقىلا تايىنىش ۋاقىتلىق چارە بولۇپ، بۇ ئاخىرقى ھېسابتا بەھۇدە ئاۋارىچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپ شەخسنىڭ ئىجتىمائىي ئاڭنى ئورتاقلىشىش جەريانىنىڭ بەلگىلىمىلىرىدىن ئىبارەتتۇر. شۇنداقلا، بۇ خىل ئىجتىمائىي ئاڭنى ئاساس قىلغان شەخس پائالىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ بىردىنبىر ئىشەنچلىك يولىدۇر.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ خىل ئۇقۇم ئۆز نۆۋىتىدە ھەم شەخسنىڭ غايىسىگە، ھەم ئىجتىمائىي غايىگە تېگىشلىك ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. ئۇنىڭ شەخسىيلىكى شۇ يەردە ئىپادىلىنىدۇكى، ئۇ مۇئەييەن خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشىنى كۆڭۈلدىكىدەك ھاياتنىڭ بىردىنبىر رېئال ئاساسى دەپ تونۇيدۇ. ئۇنىڭ ئىجتىمائىيلىقىنىڭ ئىپادىسى شۇكى، ئۇ بۇ خىل توغرا خاراكتېرنىڭ شەكىللىنىشى نوقۇل ھالدا شەخسىي ۋەز – نەسىھەت، ئۇلۇغ كۆرسىتىش ياكى قايىل قىلىش ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى مۇئەييەن شەكىلدىكى تۈزۈم تۈرمۇشى ياكى ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ شەخسكە كۆرسەتكەن تەسىرى ئارقىلىق شەكىللىنىدۇ، دەپ قارايدۇ، چۈنكى (بۇ قاراشقا كۆرە) جەمئىيەت ئورگانىزىمى ئۆزىنىڭ قورالى بولغان مەكتەپ ئارقىلىق ئەخلاقنىڭ نەتىجىسىنى بەلگىلەيدۇ. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، كۆڭۈلدىكىدەك مەكتەپتە شەخسىي غايە بىلەن ئىجتىمائىي غايە ئۆزئارا كېلىشىش ھالىتىدە بولۇشى كېرەك.

شۇ ۋەجدىن، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، جەمئىيەتنىڭ مائارىپقا بولغان مەسئۇلىيىتى ئۇنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئەخلاقىي مەسئۇلىيىتىدۇر. جەمئىيەت قانۇن، جازا، تەشۋىقات ۋە مۇھاكىمە ئارقىلىق، ئازدۇر – كۆپتۇر تاسادىپىيلىق ئارىلاشقان بىر رەۋىشتە ئۆزىنى تەڭشەيدۇ ۋە شەكىللەندۇرىدۇ. لېكىن، مائارىپ ئارقىلىق، جەمئىيەت ئۆز مۇددىئاسىنى ئېنىق ئىپادىلىيەلەيدۇ، ئۆزىنىڭ ۋاستە ۋە بايلىقلىرىنى سىستېمىلاشتۇرالايدۇ ھەم شۇ ئارقىلىق ئېنىق ۋە ئۇنۇملۇك ھالدا، ئۆزى ئارزۇ قىلغان يۆنىلىشكە قاراپ ئۆزىنى قۇرۇپ چىقالايدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، جەمئىيەت ئاشۇ يۆنىلىشكە قاراپ ئىلگىرىلەش مۇمكىنچىلىكىنى ۋە مۇشۇ خىل مۇمكىنچىلىكلەر ئۆزىگە يۈكلىگەن مەجبۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلغان ھامان، مائارىپچىنىڭ ئۆزى ئىگە بولغان ۋاقىت، زېھىن ۋە پۇل قاتارلىق بايلىقلارنى خالىغانچە ئىشلىتىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، مائارىپ ئىشلىرىغا قىزىقىدىغان ھەربىر كىشى مەكتەپ جەمئىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئىسلاھ قىلىشنىڭ ئاساسىي ۋە ئۇنۇملۇك قورالى دېگەن تونۇشتا چىڭ تۇرۇپ، شۇ ئارقىلىق مەكتەپنىڭ مۇھىملىقىنى جەمئىيەتكە بىلدۈرۈشى، شۇنداقلا مائارىپچىنى زۆرۈر ئەسلىھەلەر بىلەن تەمىنلەپ، ئۇنىڭ ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىشىغا ئىمكان ھازىرلاپ بېرىشى كېرەك.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۇشبۇ تەسەۋۋۇردىكىدەك مائارىپ ئىلىم – پەن ۋە سەنئەتنىڭ ئىنسانىيەت تەجرىبىلىرىدىكى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن بولغان ئەڭ مۇكەممەل، ئەڭ زىچ بىرىكىشىنىڭ نامايەندىسىدۇر. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئىنسانىيەتنىڭ تۇرلۇك ئىقتىدارىنى شەكىللەندۇرىدىغان ۋە بۇلارنى جەمئىيەت ئىشلىرى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلدۇرىدىغان بۇنداق سەنئەت ئەڭ يۇكسەك سەنئەتتۇر؛ مۇشۇ خىل سەنئەتنى تاماملىيالايدىغان ئادەم ئەڭ ئۇستا سەنئەتكاردۇر؛ بۇ خىل جەمئىيەت ئىشلىرىغا نىسبەتەن، مەيلى بايقاش ئىقتىدارى، مەيلى كۆزىتىش ئىقتىدارى، مەيلى پاراسەت ياكى ھەرىكەت ئىقتىدارى ھەرگىزمۇ ناھايىتى ئۇستۇنلۇكى سەۋەبلىك جارى

بولالماي قالمايدۇ. ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ تەرەققىياتى بىزنىڭ شەخسىي مۇڭاپىق تەشكىللەش توغرىسىدىكى بىلىمىمىزنى ئاشۇردى؛ بارلىق ئىلىم – پەن مەنبەلىرىنى مائارىپنىڭ مۇددىئاسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشقا بولىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئىلىم – پەن بىلەن سەنئەت مۇشۇ شەكىلدە قول تۇتۇشسا، ئىنسانىيەت ئەڭ كۈچلۈك ھەرىكەتلەندۇرگۈچ كۈچكە ئېرىشىپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئىلھام بۇلاقلىرى بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىقىدۇ؛ ئىنسان ماھىيىتى قادىر بولغان ئەڭ ياخشى مۇلازىمەت كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ.

ئەڭ ئاخىرىدا، مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئوقۇتقۇچى نوقۇل ھالدا شەخسلەرنى تەربىيەلەۋاتقان بولماستىن، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە توغرا ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىمۇ شەكىللەندۈرۈۋاتقان بولىدۇ.

مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەربىر ئوقۇتقۇچى ئۆز كەسپىنىڭ قەدىر – قىممىتىنى تونۇپ يېتىشى كېرەك. ئوقۇتقۇچى مۇڭاپىق ئىجتىمائىي تەرتىپنى قوغداش ۋە جەمئىيەتنىڭ ساغلام تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلىش بۇرچىنى زىممىسىگە ئېلىش ئۈچۈن كىشىلەر توپى ئارىسىدىن تاللاپ چىقىلغان جەمئىيەت خىزمەتچىسىدۇر.

1897-يىلى 1-ئاي

ھېكمەتيار ئىبراھىم تەرجىمىسى

http://www.dewey.pragmatism.org/creed.htm

خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارغا نېمىلەرنى قىلىۋاتىدۇ؟

دوكتور مەمەت ئىمىن

بىز خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىنقى ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسىتىنى ھەر خىل شەكىلدە ئاتاپ كەلدۇق. بەزىلىرىمىز ئۇنى مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى دېسەك، بەزىلىرىمىز ئىرقىي قىرغىنچىلىق دېدۇق. يەنە بەزىلىرىمىز ئۇنى ھەم ئىرقىي قىرغىنچىلىق، ھەم مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى دېيىشتۇق. بەزىلىرىمىز ۋەتەندىكى ئاتالمىش «قايتا تەربىيەلەش» لاگېرلىرىنى 21- ئەسىردىكى ناتسىست كامپلىرىغا ئوخشاتساق، يەنە بەزىلىرىمىز بۇلارنى ئۆلۈم لاگېرى دېيىشتۇق. بەزىلىرىمىز ھەتتا پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى ئۈستى ئوچۇق تۇرمە دەپ تەسۋىرلەشتۇق. ئۇنىڭغا ماس ھالدا خەلقئارادىكى ھەر خىل تاراتقۇلار، بولۇپمۇ غەرب تاراتقۇلىرى، خەلقئارا تەشكىلاتلار، ئىنسان ھەقلىرى تەشكىلاتلىرى، بۇ ھەقتە كۆپلەپ خەۋەر ۋە دوكلاتلارنى ئېلان قىلدى. ھەتتا بەزى غەرب دۆلەتلىرىدىكى پارلامېنتلاردا ۋە خەلقئارالىق تەشكىلاتلاردا، بۇ ھەقتە گۇۋاھلىق بېرىش يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ، بايانات ئېلان قىلىندى. بىراق، ناھايىتى ئەپسۇس، ھازىرغا قەدەر ۋەتىنىمىزدە يۈز بېرىۋاتقان پاجىئەلەرنى ئېغىر دەرىجىدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ تەسۋىرلىشىمىزگە قارىماي، ھېچ بىر ھۆكۈمەت ياكى خەلقئارالىق تەشكىلات ئۇنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ ئېنىق ئىپادە بىلدۈرمىدى، شۇنداقلا بۇ ھەقتە خىتاي ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن ھېچقانداق ئەمەلىي تەدبىرمۇ قوللانمىدى.

ئۇنداقتا بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ ۋەتىنىمىزدە زادى ئېغىر دەرىجىدە ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈز بەردىمۇ يوق؟ ئەگەر يۈز بەرگەن بولسا، ئەجىبا بىز ئۇنى توغرا رەۋىشتە ۋە يېتەرلىك دەرىجىدە ئاڭلىتالىدۇقمۇ يوق؟ غەرب ئىستىخبارات ئورۇنلىرى ھازىرقى ئىلغار تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىپ، نېمە ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئۈچۈر ئېگىلىيەلمەيدۇ؟ نېمىشقا بۇ جەھەتتە قولغا چىققىدەك ئېنىق دەلىل - ئىسپاتىمىز يوق؟ گەرچە نەچچە مىليون خەلقىمىزنىڭ لاگېردا ئىكەنلىكى مەلۇم بولسىمۇ، بىراق ئاز ساندىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىردىن باشقا، بەشىنچى ئىيۇل ئۈرۈمچى قىرغىنچىلىقىغا ئوخشاش قان تۆكۈلگەنلىك ھەققىدىكى دەلىل - ئىسپاتلارغا ئېرىشىش قىيىن بولۇۋاتىدۇ. ئەجىبا خىتاي ھۆكۈمىتى ھەقىقەتەن بۇ ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى شۇنداق مەخپىي تۇتۇۋاتامدۇ؟ ياكى ۋەتىنىمىزدە بىز دەۋاتقاندەكدەك ئىرقىي قىرغىنچىلىق يۈز بەرمىگەنمىدۇ؟

ئەگەر راست شۇنداق بولسا، ئۇنداقتا ۋەتىنىمىزدە زادى نېمە ئىشلار يۈز بېرىۋاتىدۇ؟ خىتاي ھۆكۈمىتى ۋەتىنىمىزدە زادى نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ؟ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ مەقسىتى زادى نېمە؟ ئەگەر بىز خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقىمىزگە قىلىۋاتقان قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى ۋە ئۇنىڭ يەتمەكچى بولغان مەقسىتىنى توغرا بىلەلىسەك، دەۋانىڭ ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشقا ۋە بەزى پاجىئەلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئالاھىدە زور ئەھمىيىتى بولۇشى مۇمكىن.

بىز ھازىرغا قەدەر خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەتىنىمىزدە يۈرگۈزۈۋاتقان بۇ قاتتىق سىياسەتلىرىنى چوڭ جەھەتتىن خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ «بىر بەلۋاغ بىر يول» پىلانىغا باغلاپ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ بۇ پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش جەريانىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ چوڭ توسالغۇ بولىدىغانلىقىنى، شۇ سەۋەپتىن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بىزنى يوقىتىش قارارىغا كەلگەنلىكىنى تىلغا ئېلىپ كەلدۇق. گەرچە بۇ قاراشنىڭ بەلگىلىك ئاساسى بولسىمۇ، بىراق بىز خىتاي ھۆكۈمىتى نۆۋەتتە ۋەتىنىمىزدە يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسەتلەرنىڭ يەتمىش يىلدىن بېرى، ھەتتا 1911- يىلى خىتايلار ھاكىمىيىتىنى قولغا ئالغاندىن بۇيان خەلقىمىزگە ئىزچىل يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان، بىزنىڭ مىللىي كىملىكىمىزنى بۇرمىلاپ ياكى ئىنكار قىلىپ، ئۆزىنىڭ مېڭە يۇيۇش سىياسىتى ئارقىلىق خەلقىمىزنى نادان قالدۇرۇپ، بىزنى ئۆزىگە روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن مۇتلەق بويسۇندۇرۇپ، بىزنى ئۆزىگە بېقىندى، ھەتتا قۇل قىلىش مەقسىتىگە يېتىش سىياسىتىنىڭ داۋامى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەك.

بىر مىللەتنى يوق قىلىش روھىي جەھەتتىن يوق قىلىش (مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى) بىلەن جىسمانىي جەھەتتىن يوق قىلىش (ئىرقىي قىرغىنچىلىق)تىن ئىبارەت ئىككى خىل يوقىتىش (قىرغىنچىلىق)نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىر مىللەتنى روھىي جەھەتتىن يوق قىلىش دېگىنىمىز، ئۇ مىللەتنىڭ مىللەت بولۇپ تۇرىشىدىكى جەۋھەرنى يوق قىلىشتۇر. بىر مىللەتنىڭ مىللەت بولۇپ مەۋجۇت بولۇشىدا ئۇنىڭ دىنىي ئېتىقادى، تىل - يېزىقى، تارىخى، ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلىرى، ئۆزگىچە كىيىم - كېچەك ۋە يېمەك - ئىچمەكلىرى ناھايىتى مۇھىم رول ئوينىسىمۇ، بىراق بىر مىللەتنىڭ مىللەت بولۇپ مەۋجۇت بولۇشىنىڭ جەۋھىرى بولغان مىللىي روھ يوقالسا، قالغانلىرى بەك ئۇزۇن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. بىر مىللەتنىڭ تىل - يېزىقى، تارىخى، ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلىرى، ئۆزگىچە كىيىم -كېچەك ۋە يېمەك - ئىچمەكلىرىنىڭ يوقۇلۇشى، گەرچە بىر مىللەتنىڭ مىللىي روھىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇ مىللەتنىڭ مىللەت بولۇپ مەۋجۇت بولۇشىغا چوڭ تەسىر كۆرسەتسىمۇ، بىراق مىللىي روھ يوقىمايدىكەن، ئۇ مىللەت ھامان مەۋجۇتلىقىنى ساقلاپ قالالايدۇ. يەھۇدىيلار بۇنىڭ تىپىك مىسالى بولۇپ، ئۇلار مىللەتكە تەئەللۇق نۇرغۇن نەرسىلىرىنى يوقاتقان بولسىمۇ، بىراق مىللىي روھىنى يوقاتمىغانلىقى ئۈچۈن، ئىككى مىڭ يىلدىن كېيىن، يوقاتقان تەۋەرۈكلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالا قالماي، بەلكى دۇنيادىكى كۈچلۈك بىر مىللەتكە ئايلاندى.

بىر مىللەتنى جىسمانىي جەھەتتىن يوق قىلىش دېگىنىمىز، ئۇ مىللەتنى قىرىپ تۈگىتىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ بىر مىللەتنى يوق قىلىشتىكى ئەڭ رەزىل ئۇسۇلدۇر. چۈنكى، بىر مىللەتنى قىرىپ تۈگىتىشكە ئۇرۇنۇش، ئۇنى تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن بۇرۇن، ئېغىر دەرىجىدە مىللىي ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىش، (قىرغىن قىلىنغۇچى مىللەتتىكى) مىللىي روھنى كۈچەيتىش، دۇنيا جامائىتىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغاش، باشقا دۆلەتلەرنى بۇ ئىشقا قول تىقىشقا مەجبۇرلاش قاتارلىق (قىرغىن قىلغۇچى دۆلەتكە زىيانلىق) نۇرغۇنلىغان چاتما ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بىر مىللەتنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىش ئاجىزلىقىنىڭ ئىپادىسى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى قىرغىنچىلىق قىلغان دۆلەتنى ئىقتىسادىي ۋە باشقا جەھەتلەردە ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ۋەيران بولۇش قەدىمىنى تېزلەشتۈرىدۇ. يەنى، بىر ھاكىمىيەت بىر مىللەتنى كونترول قىلىشقا كۈچى يەتمىگەندە ياكى پۈتۈنلەي ۋەيران بولۇش گىرداۋىغا بارغاندا، ئاندىن ئۆزىنىڭ جىنايەتلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، ئۇ مىللەتنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىدۇ. ئەكسىچە بولغاندا، ئۇ مىللەتنى روھىي جەھەتتىن ۋەيران قىلىپ، ئۆز مەنپەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىدۇ ياكى ئۇ مىللەتتىن مەنپەت ئېلىشقا تىرىشىدۇ. مەن بۇنىڭغا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى گېرمانلارنىڭ يەھۇدىيلارغا، ياپونلۇقلارنىڭ خىتايلارغا قوللانغان سىياسىتىنى مىسال قىلىپ ئۆتىمەن.

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، مەيلى گېرمانلارنىڭ جازا لاگېرلاردىكى يەھۇدىلارغا يۈرگۈزگەن سىياسىتى بولسۇن، ياكى ياپونلۇقلارنىڭ تۇتقۇن قىلغان خىتاي ئەسىرلەرگە يۈرگۈزگەن سىياسىتى بولسۇن، ئۇلار دەسلەپكى مەزگىللەردە قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنى ئۆلتۈرگەندىن باشقا، ئەسىرلەرنى قىرغىن قىلماي، ئۇلارنى ئۆزلىرىگە خىزمەت قىلىشقا مەجبۇرلىغان. مەسىلەن، گېرمانلار جازا لاگېرلىرىدىكى ياكى ناتسىست كامپلاردىكى يەھۇدىلارغا نىسبەتەن مېڭە يۇيۇش سىياسىتىنى قوللۇنۇپ، ئادەتتىكى يەھۇدىلارنى جىسمانىي ئەمگەك كۈچى قاتاردا ئىشلەتكەن ۋە ئۇلاردا ھەر خىل تەجرىبە، سىناقلارنى ئېلىپ بارغان بولسا،

بىلىم ئەھلى بولغان يەھۇدىلارنى ئۆزلىرى ئۈچۈن تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، يېڭىلىق يارىتىشقا مەجبۇرلىغان. ياپونلۇقلارمۇ دەسلەپكى مەزگىلدە تۇتقۇن قىلغان خىتاي ئەسىرلەرنى ئەمگەك كۈچى قاتارىدا ئىشلەتكەن، ئۇلارنى تۆمۈر يول ياساشقا سالغان، قىزلىرىنى ياپون ئەسكەرلىرگە خوتۇن قىلىپ بەرگەن. ئەسىرلەرنى نۇرغۇنلىغان تىببىي تەتقىقات ۋە تەجرىبە – سىناقلاردا تەجرىبە ئوبېكتى قىلىپ ئىشلەتكەن. پەقەت ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەندە، ئۆزىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا كۆزى يەتكەن گېرمان ناتسىستلىرى ۋە ياپونىيە تۇتقۇنلارنى كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلغان.

ئەمدى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ھازىر ئۇيغۇرلارغا يۇرگۈزۈۋاتقان سىياسىتىگە كەلسەك، خىتاي ھۆكۈمىتى خەلقىمىزگە نىسبەتەن، جىسمانىي جەھەتتە يوق قىلىش (ئىرقىي قىرغىنچىلىق) بىلەن مىللىي كىملىكىمىزنى يوق قىلىشنى مەقسەت قىلغان روھىي جەھەتتە يوق قىلىش (مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى) سىياسىتىنى بىرلىكتە قوللانماقتا. مىللىتىمىزگە قاراتقان جىسمانىي جەھەتتىكى يوق قىلىش (ئىرقىي قىرغىنچىلىق)نى مەقسەتكە يېتىشتىكى ۋاستە سۈپىتىدە قوللانغان بولسا، مىللىي كىملىكىمىزنى يوق قىلىشنى مەقسەت قىلغان روھىي جەھەتتىكى يوق قىلىش (مەدەنىيەت قىرغىنچىلىقى)نى ئاخىرقى مەقسەت قىلماقتا. يەنى، خىتاي ھۆكۈمىتى نۆۋەتتە خەلقىمىزگە يۇرگۈزۈۋاتقان روھىي قىرغىنچىلىق ۋە ئۇ ئارقىلىق مىللىي كىملىكىمىزنى يوق قىلىش خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى بولۇپ، جىسمانىي قىرغىنچىلىق يۇقىرىقى مەقسەتكە يېتىشتىكى ۋاستىدۇر.

ئۇنداقتا بۇنىڭ ئاساسى نېمە؟ بىز نېمە سەۋەپتىن شۇنداق قارايمىز؟

ئالدى بىلەن خىتاي ھۆكۈمىتى ھازىر ۋەتىنىمىزدىكى ۋەزىيەتنى ۋە ۋەتەن ئىچىدىكى خەلقىمىزنى كونترول قىلالمىغۇدەك دەرىجىدە ئەمەس. ئۇيغۇرلار مەيلى نوپۇس جەھەتتىن بولسۇن ۋە باشقا جەھەتلەردىن بولسۇن، خىتاي جەمىيىتىگە، بولۇپمۇ خىتاي ھۆكۈمىتىگە ئالاھىدە تەھدىد ئەكەلگۈدەك كۈچلۈك ئەمەس. خىتايلارنىڭ پەقەت ئۇيغۇرلارنى ئاسىملاتسىيە قىلىش قەدىمىنى تېزلىتىپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، خەلقئارا تېرورلۇققا قارشى ئۇرۇشتىن پايدىلىنىپ، «ئۇيغۇر ۋە مۇسۇلمان تېرورلۇق تەھدىتى»نى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي كىملىكىنى پۈتۈنلەي يوق قىلىش پىلانىنى تۈزگەنلىكىنى تونۇپ يېتىش ئۇنچە قىيىن ئەمەس. ھەممىمىزگە مەلۇم بولغاندەك، ھازىر خىتاي ھۆكۈمىتى يالغۇز ئىجتىمائىي جەھەتتە مۇقىملىققا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالماستىن، ئىقتىسادىنى تەرەققى قىلدۇرۇشقىمۇ موھتاج. ئۇيغۇرلار كۆپلىگەن جەھەتتە خىتاي جەمىيىتى ۋە خىتاي ھاكىمىيىتى ئۈچۈن كۆزگە كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە قىممەت يارىتىش مەنبەسى بولالايدۇ. ئەڭ ئاخىردا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ نۆۋەتتە خەلقىمىزگە قارىتا يۈرگۈزۈۋاتقان ھەر خىل چەكلىمە، بۇرمىلاش ۋە ئىنكار قىلىش سىياسەتلىرىدىن قارىغاندىمۇ، ئۇنىڭ ئاساسلىق مەقسىتىنىڭ خەلقىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىنى يوق قىلىش ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ھازىرغىچە ئېنىق بولغان ئەھۋاللارغا ئاساسلانغاندا، خەلق ئىچىدە تەسىرى زور بولغان، يەنى خەلقىمىزنىڭ مىللىي كىملىكىنى ساقلاپ قېلىشىغا تۈرتكە بولالايدىغان زىيالى، دىنىي زات، كارخانىچى، ئەدەبىيات - سەنەتچى ۋە جامائەت ئەربابلىرىغا «ۋەتەننى پارچىلاشقا ئۇرۇنۇش» جىنايەتلىرى بىلەن مۇددەتلىك ۋە مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلگەن. ھەتتا بەزىلىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن. كەڭ خەلق ئاممىسىغا بولسا، ئۆزىنىڭ «پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتكە بولغان سادىقلىق ۋە ئىشەنچىلىكلىك» دەرىجىسىگە كۆرە نومۇر قويۇلۇپ، «ئۆلچەم»گە يەتمىگەنلەر «ئىدىيەسىدە مەسىلە بار» دېگەن سەۋەپ بىلەن قايتا تەربىيەلەش باھانىسىدا لاگېرلارغا سولانغان ۋە ئۇ يەردە مېڭىسى يۇيۇلۇش بىلەنلا قالماي، ھەقسىز ئەمگەك كۈچى قاتارىدا ئىشلىتىلگەن.

خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ستاتىستىكىسىغا ئاساسلانغاندا، نۆۋەتتە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى تەخمىنەن بىر مىليارد 360 مىليون بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى خىتاي نوپۇسىنىڭ ئاران بىر پىرسەنتىگە توغرا كېلىدۇ (بىراق مۆلچەردىكى سان بەلكىم ئىككى پىرسەنتنىڭ ئىگىلىشى مۇمكىن). خىتاينىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە تەخمىنەن ئون پىرسەنت نوپۇس،يەنى 130 مىليوندىن ئارتۇق خەلق ئىقتىسادىي ۋە باشقا جەھەتلەردە ناھايىتى ئاجىز ئورۇندا بولۇپ، ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىدە چەتكە قېقىلىدىغان سىنىپقا ئايلانغان. خىتاي

جەمئىيەتتىكى مۇقىملىقىغا يوشۇرۇن تەھدىت شەكىللەندۈرگەن. ئەگەر خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇلارنىڭ مەسلىسىنى مۇزاپىق بىر تەرەپ قىلمىسا، بۇ ئىنسانلار ھاكىمىيەتكە ئېغىر دەرىجىدە تەھدىت ئېلىپ كېلىشى، ھەتتا ئاللىبۇرۇن بەلگىلىك تەھدىت شەكىللەندۈرگەن بولۇشى مۇمكىن. پىسخىكا نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، جەمىيەتنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدىكى ئىنسانلار، ئۆزىدىنمۇ ئېغىر كۈنگە قالغان ۋە ئادالەتسىزلىككە ئۇچرىغان ئىنسانلارنى كۆرگەندە، ئۇلاردا بەلگىلىك قانائەت تۇيغۇسى پەيدا بولۇشى ۋە كۆڭلىدىكى ئۇۋالچىلىق تۇيغۇسى مەلۇم دەرىجىدە پەسىيىشى مۇمكىن. جەمىيەتتە ھەر دائىم كۆچلۈكلەر تەرىپىدىن بوزەك قىلىنىدىغان ياكى باشقىلارنىڭ ئادالەتسىزلىكىگە ئۇچرايدىغان ئىنسانلار، ئەگەر باشقىلارنى بوزەك قىلىش پۈرسىتىگە ئېرىشسە، ئۆزىنى كۆچلۈك ھېسىياتىدا روھىي ھالىتىدە مەلۇم تەڭپۇڭلۇق پەيدا بولۇشى مۇمكىن. جەمىيەتتە يەنە بىر تۈركۈم تېخىمۇ تۆۋەن قاتلام ئىنسانلىرىنى يارىتىش، ئۇ جەمىيەتتە ئەسلى مەۋجۇت بولغان تۆۋەن قاتلام ئىنسانلىرىنىڭ جەمىيەتكە بولغان نارازىلىقى ۋە تەھدىتىنى تۆۋەنلىتىشتە ئالاھىدە رول ئويناىدۇ. بۇ دەل ئورمانىدىكى چوڭ ئوت ئاپىتىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن كىچىك ئوت ئاپىتى پەيدا قىلىشقا ئوخشايدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، خىتايدا ئەرلەرنىڭ سانى ئاياللارنىڭكىدىن 34 مىليون ئارتۇق بولۇپ، خىتايدىكى پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان قىزلار نىسبىتىنىڭ تۆۋەنلىكى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ئارتۇقچىلىقى بار ئەرلەرنىڭ بىردىن ئارتۇق قىزلارنى ئىگىلۋېلىشى سەۋەبلىك، توي قىلىش يېشىغا يەتكەن مىليونلىغان ئەرنىڭ توي قىلىشى يىلدىن يىلغا قىيىنلاشقان. مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا 2018-– يىلى، ھەر 280 نەپەر توي قىلىش يېشىدىكى ئەرگە، 100 نەپەر توي قىلىش يېشىدىكى ئايال توغرا كەلگەن. يەنى ھەر 280 ئەردىن 180 ئەر ئۆيلىنىدىغان تەڭتۇش لايىق تاپالمىغان. شۇ سەۋەپتىن خىتايدا، خىتاي ئەرلىرىنىڭ توي قىلىشى ھاياتىدا ھەل قىلىش ئەڭ قىيىن بولغان مەسىلىگە ئايلىنىپ، ئۇلارنىڭ توي قىلىش نىشانى خىتايغا قوشنا بولغان ۋېيتنام، كامبودژا، بىرما، پاكىستان قاتارلىق دۆلەتلەردىكى قىزلارغا قارىتىلغان. ئەلۋەتتە ئۇيغۇر قىزلىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

ۋەتەندە كەڭ كۆلەملىك تۇتقۇن قىلىش ۋە جازا لاگېرلىرى باشلىنىشتىن بۇرۇن، ساغلاملىق تەكشۈرۈش نامىدا خەلقىمىزدىن قان (DNA) ئۆرنەكلىرى، بارماق ئىزى ۋە كۆزنىڭ رەڭلىك پەردە رەسىمى توپلانغانلىقى، كېيىن توپلىنىدىغان ماتېرىيال دائىرىسىنىڭ ئاۋاز ۋە يۈز تونۇشقا قەدەر كېڭەيتىلگەنلىكى مەلۇم. بۇ ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنى قاتتىق نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكىتى ۋە يۈرۈش - تۇرۇشىنى ھەر زامان ئىز قوغلاپ كۆزىتىشىدە ئالاھىدە رول ئويناىغاندىن باشقا، خىتايلار قاندىن توپلىغان DNA قاتارلىق بىيومېدىتسىنا ئۇچۇرلىرىغا تايىنىپ ھەر خىل تىببىي تەتقىقاتلارنى قىلىشى، خەلقىمىزدە، بولۇپمۇ لاگېردا تۇتۇپ تۇرۇلغانلاردا ھەر خىل دورىلارنى سىناق قىلىشى مۇمكىن. بۇنىڭدىن باشقا بىيومېدىتسىنا سانلىق ئامبىرى ھازىرلاپ، ئورگان تەمىناتى ئۈچۈن زاپاس مەنبە ھازىرلىشىمۇ مۇمكىن.

مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان ۋە لاگېردىن قويۇپ بېرىلگەنلەردىن ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا، لاگېر ئىچىدە ئېغىر دەرىجىدە جىسمانىي ۋە روھىي جازا مەۋجۇت بولۇپ، جىسمانىي جازا تۆپەيلىدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلار، روھىي جازا تۆپەيلىدىن روھىي ساغلاملىقى ئېغىر دەرىجىدە ناچارلاشقان ئىنسانلارنىڭ ناھايىتى كۆپلۈكى ئوتتۇرىغا چىقماقتا. لاگېردا ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ جەسىتىنى ئۆز جايىدا كۆيدۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش ئۇچۇن، لاگېرلارغا ياندىش قىلىپ جەسەت كۆيدۈرۈش ئۆيلىرى سېلىنغانلىقى مەلۇم. لاگېرغا سولانغان ياش ۋە ساغلام كىشىلەرنىڭ قانۇنسىز ئورگان ئالماشتۇرۇش بازىرى ئۈچۈن ئورگان مەنبەسىگە ئايلىنىۋاتقانلىقى خەلقئارانىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى قوزغىماقتا. لاگېر ئىچىدىكىلەرگە ھەر خىل سىرلىق دورىلارنىڭ بېرىلگەنلىكى، لاگېردىن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن بەزىلەرنىڭ ئۇزۇنغا بارمايلا ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، يەنە بەزىلىرىنىڭ بولسا ئەقلىنى يوقىتىپ باشقا بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانلىقى، ئاياللارنىڭ بولسا ئادەت كۆرمەس بولۇپ قالغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلماقتا. ئۇنىڭدىن باشقا لاگېر ئىچىدىكى ياش ئاياللارنىڭ ئىپپىتىگە تاجاۋۇز قىلىنىۋاتقانلىقى، لاگېردا يەڭگىگەن ئاياللارنىڭ بالىلىرى ئېلىپ كېتىلىپ، بۇ ئانىلارنىڭ سۈتلىرى قانۇنسىز ئادەم سۈتى سودىسى ئۈچۈن سۈت مەنبەسىگە ئايلانغانلىقى، ئىنسانلاردىن مەجبۇرىي قان ئېلىنىۋاتقانلىقى توغرىسىدا ئۇچۇرلار تارقالماقتا.

ئۇنداقتا ئۇ ئۇچۇرلارنىڭ چىنلىق دەرىجىسى زادى قانچىلىك؟ بىز ئۇلارنىڭ يۇز بەرگەنلىكىنى ياكى ئويدۇرۇپ چىقىرىلغانلىقىنى قانداق بىلىمىز؟ ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئاساسى بارمۇ؟ ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ ھازىرغا قەدەر ۋەتىنىمىزدە يۈرگۈزۈۋاتقان قاتتىق قول سىياسەتلىرى توغرىسىدىكى ئۇچۇرلارنى ناھايىتى قاتتىق كونترول قىلىپ كەلگەن بولغاچقا، بىزگە يېتىپ كەلگەن نۇرغۇن ئۇچۇرلارنى دەللىلەش بەسىي مۇشكۈل. بىراق، بىز ئۇلارنىڭ راست - يالغانلىقىنى باشقا مەنبەلەر ئارقىلىق ۋاستىلىك ھالدا دەللىلىشىمىز ياكى ھېچبولمىغاندا ئۇلارغا بەلگىلىك ئاساس تېپىشىمىز مۇمكىن.

خىتاينىڭ ئورگان ئەتكەسچىلىكىنىڭ قارا‌ئاغۇ تەرەپلىرى دۇنياغا ئاشكارىلانغان.تەرەققىي قىلغان ۋە قانۇن بويىچە ئىش كۆرۈلىدىغان دۆلەتلەردە، ئىچكى ئەزا ۋە ئورگانلار ئاساسەن ھەر خىل ھادىسە سەۋەبىدىن ئۆلۈپ كەتكەن ئىنسانلارنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئېلىنىدىغان بولۇپ، ئورگانغا ئېھتىياجلىق بولغانلار ئادەتتە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان ئورگان ئۈچۈن ئىككى يىلدىن تۆت يىلغىچە ساقلايدۇ. ئەمما خىتايدىكى چوڭ دوختۇرخانىلاردا كۆپىنچە ئەزالارغا ساقلاش ۋاقتى بىر ھەپتە بىلەن سەككىز ھەپتە ئارىسىدا. بىر قىسىم كىشىلەر ئەڭ تېز بولغاندا يىگىرمە تۆت سائەت ئىچىدە ئۆزىگە ماس كېلىدىغان ئورگانغا ئېرىشەلەيدۇ.نورمالدا

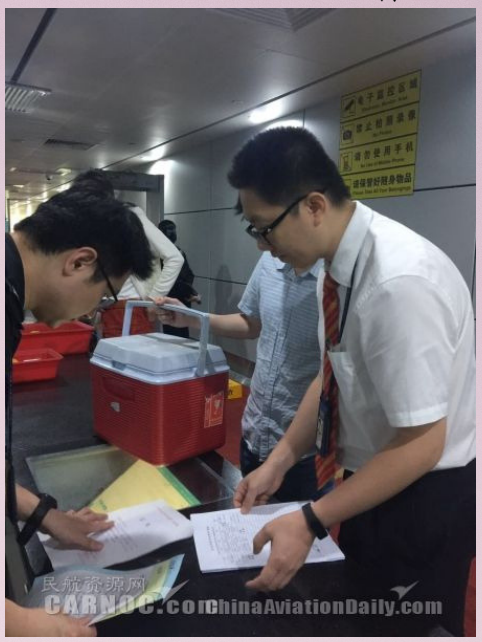

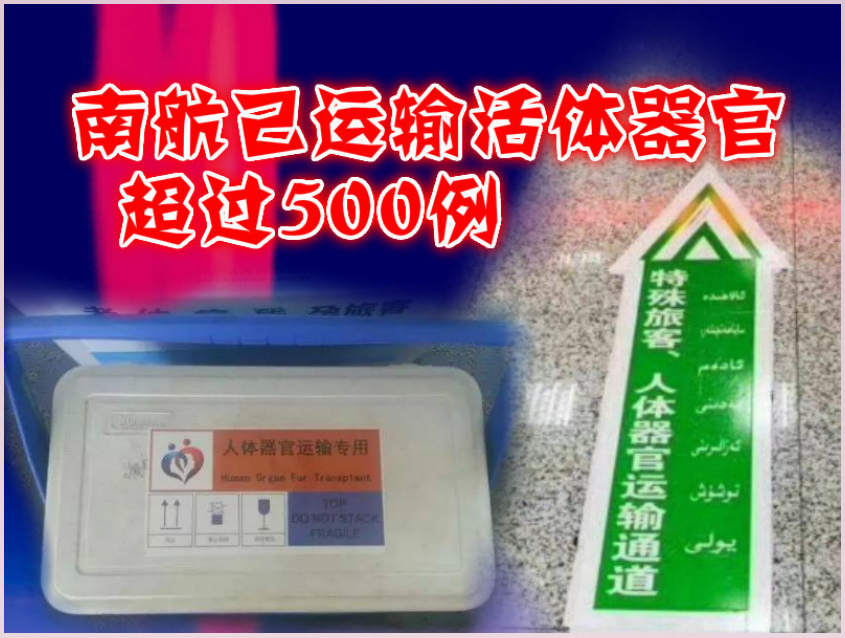

قانۇنسىز ئورگان ئەتكەسچىلىكى ھازىر ئەڭ تېز كېڭىيۋاتقان قارا‌ئاغۇ بازار سودىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، يىللىق بازار قىممىتى 840 مىليون دوللار بىلەن 1.7 مىليارد دوللار ئارىسىدا بولۇۋاتقانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. 1995 - يىلىدىن باشلاپ خارۋارد ئۇنىۋېرسىتىدا تىببىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ۋاڭ جيۇەن ئىسىملىك بىر دوختۇر، ئەسلى خىتاينىڭ 4 - ھەربىي تىببىي ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوتتۇز يىل دوختۇر بولغان بولۇپ، ئۇ 2006 - يىلىدىن كېيىنكى ئون يىل ۋاقىت ئىچىدە، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ فالۇنگوڭچىلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ئىچكى ئەزالىرىنى ئالغانلىقى توغرىسىدا كەڭ كۆلەمدە ئىزدىنىپ، ئىسپات توپلىغان ۋە خىتاينىڭ قانۇنسىز ئورگان ئەتكەسچىلىكى توغرىسىدا بىر ھۆججەتلىك فىلىم ئىشلەپ چىققان. مەزكۇر ھۆججەتلىك فىلىمدە، كۆپلىگەن ئىسپاتلار ئارقىلىق بۇنداق قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئورگانغا ئېھتىياجلىق كىشىلەرگە ماس كېلىدىغان ئورگانغا ئېرىشىش ئۈچۈن يېتەرلىك ئورگان مەنبەسى بار بولۇشتىن سىرت، يەنە ئورگان بىلەن تەمىنلىگۈچىنىڭ تىببىي ئۇچۇرلىرى ئالدىن خاتىرىلەنگەن بولۇشى كېرەك. يەنى بۇ خىتايدا ئورگانغا ئېھتىياجى بارلارنىڭ يېتەرلىك پۇلى بولسىلا، خالىغان ۋاقىتتا ئورگانغا ئېرىشەلەيدۇ دېگەنلىكتۇر. ۋەتەندە لاگېر مەسىلىسى ئوتتۇرىغا چىقىشتىن بۇرۇن، ئۇيغۇرلارنىڭ ئورگان ئەتكەسچىلىكىنىڭ قۇربانى بولۇۋاتقانلىقى تاشقى دۇنيانىڭ كۆپ دېققىتىنى قوزغىمىغاندى. بىراق يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان، بۇ جەھەتتىكى ئۇچۇر ۋە خەۋەرلەر كۈنسايىن كۆپىيىپ، تاشقى دۇنيانىڭ دىققىتىنى تارتماقتا.

ۋەتەندىكى، بولۇپمۇ لاگېر ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ

ئورگان ئەتكەسچىلىكىنىڭ قۇربانى بولۇش ئېھتىماللىقىدىن باشقا، باشقىلارنىڭ لاگېر ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىستىقبالىغا بولغان ئەڭ چوڭ ئەندىشىسى، ئۇلارنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تىببىي تەتقىقات ۋە تىببىي تەجرىبە ئوبېكتىغا ئايلىنىپ قېلىشىدۇر. لاگېر شاھىتلىرىنىڭ لاگېردا ئۆزلىرىگە سىرلىق دورىلار ئېچكۈزۈلگەنلىكى توغرىسىدىكى ھەر خىل ئۇچۇرلارنى ئاشكارىلىشىغا ئەگىشىپ، بەزىلەر خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ لاگېردىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ھەر خىل دورىلارنى سىناق قىلىۋاتقانلىقىنى ياكى لاگېر ئىچىدىكىلەرگە ھەر خىل دورىلارنى بېرىپ، ئۇلارنى تۇغماس قىلىپ قويۇۋاتقانلىقىنى ئېيتسا، يەنە بەزىلەر خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ گېنىنى تەتقىق قىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ خاراكتېرى ۋە مىجەز - خۇلقىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇيغۇرلارنى نورمال تەپەككۇر قىلالمايدىغان ماشىنا ئادەملەرگە ئۆزگەرتىپ قويۇشىدىن، ھەتتا پەقەتلا ئۇيغۇرلارغا تەسىر قىلىدىغان بەزى بىيوخىمىيەلىك دورىلارنى تەتقىق قىلىپ چىقىشىدىن ئەندىشە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشمەكتە.

دورا تىجارىتى دۇنياسىدىكى تىجارەت سوممىسى ئەڭ زور بولغان تىجارەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، 2016 - يىلى 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىكى بىر خەۋەرگە ئاساسلانغاندا، خىتايدىكى دورا تىجارىتى سوممىسى 2011 - يىلى 743 مىليارد يۈەن (تەخمىنەن 106 مىليارد دوللار) بولۇپ، 2015 - يىلى، 1220.7 مىليارد يۈەن (تەخمىنەن 160 مىليارد دوللار) گە يەتكەن. 2020 - يىلىغا بارغاندا خىتايدىكى دورا تىجارىتى ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 1800 مىليارد يۈەن (تەخمىنەن 260 مىليارد دوللار) گە يېتىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. 2018 - يىلى 9- ئاينىڭ 21 - كۈنىدىكى بىر خەۋەردە دېيىلىشىچە، خىتاينىڭ دورا تىجارىتى سوممىسى ياپونىيەنىڭكىدىن ئېشىپ، دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇنغا ئوتكەن. 2019 - يىلى 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئېلان قىلىنغان «خىتاي دورا تەتقىقات تەرەققىياتى ئاق تاشلىق كىتابى» دا، 2019 - يىلىنىڭ دەسلەپكى يېرىمىدا خىتاي دورا تىجارىتى ئومۇمىي قىممىتىنىڭ 908.7 مىليارد يۈەن (تەخمىنەن 130 مىليارد دوللار) گە يەتكەنلىكى دوكلات قىلىنغان. دېمەك دورا تىجارىتى دۇنيادا، جۈملىدىن خىتايدا ئەڭ زور كىرىم يارىتىدىغان تىجارەتلەرنىڭ بىرىدۇر.

دورا تەتقىقاتىدا بىر دورىنىڭ دەسلەپكى تەتقىقات باسقۇچىدىن باشلاپ ئۇ دورىنىڭ رەسمىي بازارغا كىرىشى ئۈچۈن تەخمىنەن ئون يىلدىن ئون بەش يىلغىچە ۋاقىت كېتىدۇ. بۇنىڭ 70 ~ 80 پىرسەنتى دەسلەپكى تەتقىقاتباسقۇچى، يەنى كىلىنىكىدىن ئىلگىرىكى تەتقىقات باسقۇچى ۋە ھايۋانداا سىناق قىلىش باسقۇچى، كېيىنكى 20 ~ 30 پىرسەنتى ئىنسان ۋۇجۇدىدا قىلىنىدىغان كىلىنىكىلىق سىناق باسقۇچىدۇر.تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردە دورىلارنىڭ ئىنسانلاردا سىناق قىلىنىشى ۋە ئۇنىڭ بازارغا كىرىشىنىڭ تەستىقلىنىش جەريانى بەك مۇرەككەپ بولۇپ، بىر قىسىم دورىلار تەرەققىي قىلىۋاتقان ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرىدە كىلىنىكىلىق سىناق قىلىنىدۇ. ھەر بىر دورا ئۈچ باسقۇچلۇق كىلىنىكىلىق سىناقتىن ئۆتۈپ، ئاندىن بازارغا كىرىدۇ. بىرىنچى باسقۇچلۇق كىلىنىكىلىق سىناق جەريانى بىر ئاز خەتەرلىك بولۇپ، بۇ باسقۇچتا يېڭى دورا ئادەتتە ئوندىن يۇزگىچە ساغلام كىشىدە سىناق قىلىنىدۇ. بىرىنچى باسقۇچلۇق كىلىنىكىلىق سىناقتىن ئۆتكەن دورىلارغا ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى باسقۇچلۇق كىلىنىكىلىق سىناق ئېلىپ بېرىلىدىغان بولۇپ، ئۇنىڭغا يۈز بىلەن ئون مىڭ ئارىسىدا ئادەمنىڭ قاتنىشىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردە كىلىنىكىلىق سىناققا قاتناشقۇچى پىدائىيلارغا بەلگىلىك ھەق بېرىلىدۇ. نورمالدا ھايۋانلاردا قىلىنغان سىناقتىن ئۆتكەن خېلى كۆپ سانىدىكى دورىلار ئىنسان ۋۇجۇدىدا قىلىنغان كىلىنىكىلىق سىناقتىن ئۆتەلمىگەچكە، بازارغا كىرەلمەيدۇ. يەنى ئۇ دورىلار مەغلۇپ بولغان دورا ھېسابلىنىپ، دورا شىركىتىگە ھېچقانداق ئىقتىسادىي كىرىم كەلتۈرەلمەيدۇ.

ئەگەر قانۇن ۋە ئەخلاق بىر ياقتا چۆرۈۋېتىلىپ، دورا دەسلەپكى تەتقىقات مەزگىلىدىلا بىۋاستە ئىنسان ۋۇجۇدىدا سىناق قىلىنسا، ئۇنىڭغا كېتىدىغان چىقىم ۋە ۋاقىتنى زور دەرىجىدە تېجەپ، بازارنى بالدۇر ئىگىلىگىلى بولىدۇ. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، خىتايدا ھەر يىلى سەككىز يۈزدىن ئارتۇق يېڭى دورا كىلىنىكىلىق سىناق باسقۇچىغا كىرىدىكەن. يېڭى دورىلارنىڭ بازارغا كىرىپ، رەسمىي كەڭ كۆلەمدە سېتىلىشى ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ھەر بىر دورىنىڭ شىپاسى ۋە دورىنىڭ زىيىنى ئاز بولغاندا ئون، كۆپ بولغاندا ئون مىڭ ئادەمدە سىناق قىلىنىشى زۆرۈر بولۇپ، بۇ سىناق ئوبېكتىنىڭ ئۇيغۇرلار بولۇش ئېھتىمالى ناھايىتى زور.

دورا توغرىسىدىكى تەجرىبە - سىناقلار ئادەتتە ئىككى

خىل مەقسەت ئۇچۇن بولىدۇ: بىرى دوربىنىڭ ئۇنۇمىنى تەكشۈرۈش ئۇچۇن بولسا، يەنە بىرى دوربىنىڭ قانداق ئەكس تەسىرى، يەنى زىيىنى بارلىقىنى تەكشۈرۈش ئۇچۇن بولىدۇ. دوربىنىڭ مەلۇم كېسەللىكنى داۋالاش ئۇنۇمىنى تەكشۈرۈش ئۇچۇن، شۇ خىلدىكى كېسەلگە گىرىپتار بولغان بىمار تېپىلىشى زۆرۈر بولغاچقا، بەزىدە ھەتتا ئىنسانلاردا شۇ خىل كېسەل سۈنئىي ئۇسۇل ئارقىلىق پەيدا قىلىنىپ، ئاندىن شۇ دورا مەزكۇر كېسەلگە ئىشلىتىلىپ، دوربىنىڭ ئۇنۇمى تەكشۈرۈلىدۇ ئەمدى لاگېرلاردا ئۇيغۇرلارغا بېرىلگەن سىرىق دورا ۋە ئۇنىڭ دورا ئىشلەتكۈچىلەرگە كەلتۈرگەن زىيىنىغا كەلسەك، ئۇنىڭغا ئېنىق بىر نەرسە دېيىش ئۇچۇن شۇ دورىلارنىڭ قانداق دورا ئىكەنلىكىنى بىلىشكە توغرا كېلىدۇ. لاگېر شاھىتلىرىنىڭ تەرىپلىشىگە ئاساسلانغاندا، لاگېردىكى دورىلارنى يېگەنلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە ھەيز قالايمىقانلىشىش، جىنسىي ئىقتىدارى تۆۋەنلەش، روھىي كەيپىياتى داۋالغۇش، ئېسى ناچارلىشىش ياكى ئېسىنى يوقىتىش قاتارلىق ئالامەتلەر كۆرۈلگەن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بۇ ئاقۇمەتلەر سىناق قىلىنغان دورىلارنىڭ تەسىرى بولۇشمۇ، لاگېردا ئېلىپ بېرىلغان روھىي ۋە جىسمانىي جازالار تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان بولۇشمۇ مۇمكىن. مەسىلەن، ئىچى تىتىلداش، تۇغۇت چەكلەش دورىسى، ھورمۇن دورىلىرى، قانىنى سۈيۈلدۈرۈش دورىسى، قالقانسىمان بەز دورىلىرى، تۇتقاقلىق كېسەل دورىسى، چۈشكۈنلۈك كېسىلىنى داۋالايدىغان دورا، راك كېسىلىنى خىمىيەلىك داۋالاشتا قوللىنىدىغان دورىلار ئايالالارنىڭ ئادەتتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدۇ ياكى توختىتۇۋېتىدۇ. راك كېسىلىنى خىمىيەلىك داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان دورىلار، بەزى ھورمۇن خاراكتېرلىق دورىلار، زەمبۇرغقا قارشى دورىلار، ئاشقازان يارىسىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان بەزى دورىلار ئەرلەرنى بالا كۆرەلمەس قىلىپ قويۇشى مۇمكىن. روھىي كېسەللىكلەرنى داۋالاشتا، خولەستېرولنى تۆۋەنلىتىشتە ئىشلىتىلىدىغان بەزى دورىلار، تۇتقاقلىق كېسىلىنى، پاركىنسون كېسىلىنى داۋالاشتا، قان بېسىمىنى تۆۋەنلىتىشتە ئىشلىتىلىدىغان دورىلار ۋە خىستامىنغا قارشى دورىلار ئىنسانلارنىڭ ئېسىنى يوقىتۇۋېتىشى ياكى ناچارلاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن. روھىي كېسەللىك دورىلىرى، پاركىنسون كېسىلىنى، چۈشكۈنلۈك كېسىلىنى داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان دورىلار، تىنچلاندۇرۇش دورىلىرى، ئىنسانلاردا قايمۇقۇش، يۇنىلىشىنى تاپالماسلىق قاتارلىق ئاقۇمەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن.

ئەمدى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنى نىشان قىلغان گېن تەتقىقاتى ۋە بىيوخىمىيەلىك دورىلار تەتقىقاتىغا كەلسەك، بۇ ھەقتە تېخى قولىمىزدا يېتەرلىك ئىسپات يوق. ئەلۋەتتە خىتاينىڭ بارلىق ئۇيغۇرلاردىن قان ئۆرنەكلىرىنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ DNA سىنى تەكشۈرۈپ، بىيومېدىتسىنا سانلىق ئامبىرى ياساۋاتقانلىقى مەلۇم. ھەم ئۇيغۇرلارنىڭ DNA ئالاھىدىلىكى توغرىسىدىكى بەزى ئىلمىي ماقالىلەر يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئېلان قىلىنىپ كەلگەن بولۇپ، بۇلار كۆپىنچە ئەھۋالدا خەلقئارادا يول قويۇلغان تەتقىقاتلار ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ سىرتىدا يەنە قانداق تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلۋاتىدۇ ۋە ياكى ئېلىپ بېرىلماقچى، بۇ جەھەتتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەلۋەتتە بەزىلەر خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارنىڭ گېنىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەتكە خاس مەجەز خۇلقى ۋە ئالاھىدىلىكىنى يوق قىلىۋېتىشى مۇمكىن دەپ ئەندىشە قىلىشماقتا. ئۇنداق قىلىش گەرچە نەزەرىيە جەھەتتىن مۇمكىن بولسىمۇ، بىراق ئۇ خىل تەتقىقاتلارنىڭ رېئاللىققا ئايلىنىشى ئۇچۇن ناھايىتى ئۇزۇن جەريان كېرەك. ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، ھەر خىل مېڭە يۇيۇش ۋە روھىي جازالار ئارقىلىق، ئۇيغۇرلارنىڭ مەجەز - خۇلقىنى ئۆزگەرتىش تېخىمۇ تېز ۋە ئاسانغا توختىسا كېرەك. بەزى ئۇچۇرلارغا ئاساسلانغاندا لاگېر ئىچىدىكىلەردىن قان ئېلىپ، ئېلىنغان قاندىن قان پىلازمىسى ۋە ئاق ئاقسىل قاتارلىق قان مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ، بازارغا سالغانلىقى توغرىسىدا ئۇچۇرلار بار. ھەقىقەتەن، خىتاينىڭ قان پىلازمىسى، ئاق ئاقسىل قاتارلىق قان مەھسۇلاتلىرىغا بولغان ئېھتىياجى بەك زور بولۇپ، خىتايدا قان مەھسۇلاتلىرى ئېغىر دەرىجىدە قىس. 2015 - يىلى 9-ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى بىر خەۋەرگە ئاساسلانغاندا، شەندۇڭدىكى بىر قان مەھسۇلاتلىرى شىركىتى (泰邦生物)، بىزنىڭ ۋەتەندىكى دې يۈەن (新疆德源) شىركىتى بىلەن ئۇچ يىللىق قان تەمىنلەش توختامى تۈزگەن بولۇپ، توختامدا 2015 - يىلدىن كېيىنكى ئۇچ يىل ئىچىدە، بىزنىڭ ۋەتەندىكى شىركەت، شەندۇڭدىكى قان مەھسۇلاتى شىركىتىنى 120 تونىا، 180 تونىا ۋە 200 تونىا قان تەمىنلەيدىكەن.

دې يۈەن شىركىتى (新疆德源) 1994 - يىلى ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان شىركەت بولۇپ، ئومۇمى مەبلىغى 500 مىليون يۈەن ئىكەن. ھازىر بۇ شىركەتنىڭ شەرقى تۈركىستاندىكى 49 ناھىيە ۋە شەھەرلەردە 13 مۇستەقىل قان پلازما توپلاش

پونكىتى ۋە 5 مۇستەقىل قان پلازما بىر تەرەپ قىلىش تارمىقى بار ئىكەن؛ ئۇلارنىڭ قان ئىلىش ئوبيېكتى 10 مىليوندىن ئارتۇق بولۇپ، پۈتۈن نوپۇسنىڭ 40% دىن ئارتۇقىنى تەشكىل قىلىدىكەن؛ يىلدا 800 - 1000 تونىنا قان پلازمىسى توپلايدىكەن. نورمالدا ھەر 1 كىلو ياكى 1 لىتىر قان پلازمىسى ئۈچۈن 2 كىلو ياكى 2 لىتىر قان كېرەكلىك بولۇپ، 1000 تونىنا قان پلازمىسى توپلاش ئۈچۈن 2000 تونىنا قان كېرەك بولىدۇ. خىتايدا، خەلقنىڭ قان ھەدىيە قىلىشقا بولغان ئەنئەنىۋى قاراشلىرى تۈپەيلىدىن، قان ھەدىيە قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ سانى ناھايىتى چەكلىك بولۇپ، سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ھازىر خىتايدا ھەر 1000 نوپۇس ئىچىدە پەقەت 11 ئادەم قان ھەدىيە قىلىدىكەن، يەنى خىتاي نوپۇسنىڭ ئاران 1.1% قان تەقدىم قىلىدىكەن. 2017 - يىلى، پۈتۈن خىتاي مىقياسىدا 14.59 مىليون ئادەم قان ھەدىيە قىلغان بولۇپ، جەمى 4956 تونىنا قان توپلانغان؛ ئامما ۋەتەندە پەقەت 10 مىليون نوپۇستىن 800 - 1000 تونىنا قان پلازمىسى توپلىغان. ئادەتتە پەقەت يېشى 16 ياشتىن چوڭ، بەدەن ئېغىرلىقى 50 كىلودىن ئارتۇق، يۇقۇملۇق كېسەلگە گىرىپتار بولمىغان ساغلام ئىنسانلار قان ھەدىيە قىلىشقا شەرتى توشىدىغان بولۇپ، ھامىلدار ئايال ۋە سالامەتلىكى ياخشى بولمىغانلاردىن قان ئېلىنمايدۇ. شۇنداق بولغاندا ئومۇمى نوپۇس ئىچىدە قان بېرىشكە شەرتى توشىدىغانلارمۇ ئادەتتە 50% ئەتراپىدا بولىدۇ. يەنە بىر خەۋەرگە ئاساسلانغاندا خىتايدىكى يەنە بىر قان مەھسۇلاتلىرى شىركىتى بولغان خۇالەن(华兰生物) بىئولوگىيىسى 2011-يىلى قان يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن تاقىلىپ كېتىش خەتىرى ئاستىدا قالغان ئىكەن. 2019 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى بىر خەۋەرگە ئاساسلانغاندا، خىتايدىكى قان مەھسۇلاتلىرى شىركىتىدىن بىرى بولغان بويا بىيولوگىيەسى (华兰生物) نىڭ 2018 - يىللىق قان مەھسۇلاتلىرى تىجارەت قىممىتى 904 مىليون يۈەن (130 مىليون دوللار) بولۇپ، مەزكۇر شىركەت بۇنىڭدىن 327 مىليون يۈەن نەق كىرىم يارىتقان. يۇقىرىقى شىركەتلەرنىڭ ھەممىسى خىتايدا پاي چېكى تارقاتقان چوڭ شىركەتلەر ھېسابلىنىدۇ. دېمەك خىتايدىكى قان مەھسۇلاتلار بازىرى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن چىقىدىغان نەپمۇ بەك زور. خۇلاسە، يۇقىرىقىدەك سەۋەبلەر تۈپەيلى، لاگېردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايدىكى قان مەھسۇلاتى تىجارىتىنىڭ قان مەنبەسى بولۇش ئېھتىمالى ناھايىتى يۇقىرى.

ئۇنىڭدىن باشقا لاگېردىكى قىزلارنىڭ ئىپپىتىگە تاجاۋۇز قىلىنغانلىقى، ئۇلار ئېغىر ئايال بولۇپ، يەڭگەندىن كېيىن، يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلىرىنىڭ ئېلىپ كېتىلىپ، ئۇلارنىڭ سۈتىنىڭ بازارغا سېلىنغانلىقى توغرىسىدا بەزى ئۇچۇرلار تارقالغان. بىز بۇ ئۇچۇرلارنىڭ راست - يالغانلىقى توغرىسىدا ئىزدەنگىنىمىزدە، خىتايدا ئانا سۈتىنىڭ تاۋار قاتارىدا بازارغا سېلىنغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنىڭ ئون نەچچە يىل ئىلگىرىلا تارقالغانلىقىنى ۋە ئۇنداق بىر تىجارەتنىڭ خىتايدا خېلى ئۇزۇندىن بېرى مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. لاگېردىكى قىزلارنىڭ ئىپپىتىگە تاجاۋۇز قىلىنغانلىقى ۋە لاگېردا يېڭى يەڭگەن ئاياللارنىڭ بوۋاقلىرىنىڭ ئېلىپ كېتىلىپ، سۈتىنىڭ توپلاپ بازارغا سېلىنغانلىقى بەلكىم لاگېر گۇندىپايلىرىنىڭ ئايرىم قىلمىشى بولۇشى مۇمكىن. بىراق، بۇ خىتاي ھۆكۈمىتىگە يۈكسەك ئىقتىسادىي كىرىم كەلتۈرىدىغان چوڭ تىجارەت بولمىغاچقا، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇنى رەسمىي بىر سىياسەت سۈپىتىدە لاگېرلاردا كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلغانلىق ئېھتىمالى ئانچە چوڭ ئەمەس. ئاخىرىدا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ لاگېر سىرتىدا يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسەتلىرىگە نەزەر سالىدىغان بولساق، دىنىي ئېتىقادىمىز، تىل - يېزىقىمىز، ئۆرپ – ئادەتلىرىمىزنىڭ ئېغىر دەرىجىدە چەكلىمىگە ئۇچراۋاتقانلىقى، مىليونلىغان كىتاپلىرىمىزنىڭ كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلىكى، كۆپلىگەن مەسچىتلەرنىڭ چېقىۋېتىلگەنلىكى، خەلقىمىزگە مەجبۇرى چوشقا گۆشى يېگۈزۈلۋاتقانلىقى، قىزلىرىمىزنىڭ مەجبۇرىي خىتايلارغا ياتلىق قىلىنىۋاتقانلىقى، مىللەتنىڭ كەلگۈسى بولغان مىليونلارچە بالىلىرىمىزنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلىپ، كوممۇنىزىم ئىدىيەسى بىلەن تەربىيەلىنىۋاتقانلىقى مەلۇم. خىتاي ھۆكۈمىتى خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقاد، ئىدىئولوگىيە، تارىخ، تىل - يېزىقىدىن باشلاپ، ئەدەبىيات - سەنئەت، تەنتەربىيە، كىيىم - كېچەك، يۇرۇش - تۇرۇش، يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق كۈندىلىك ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگىچە ھەر خىل چەكلىمىلەرنى قويىدى ۋە ئۇ چەكلىمىلەرنى تەدرىجىي كۈچەيتتى. يالغۇز دىنىي ئېتىقادىمىزنى چەكلەپلا قالماستىن، ھەتتا ئىسلام دىنىنى ئۆزگەرتىشكە ۋە ئۇنى سوتسىيالىزىمغا ماسلاشتۇرۇشقا ئۇرۇندى. خەلقىمىزنى ئۆز تارىخىنى ئۆگىنىشتىن مەھرۇم قىلدى ۋە تارىخىمىزنى بۇرمىلىدى. تىل - يېزىقىمىزنى چەكلىدى، كىتاپلىرىمىزنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى.

خەلقىمىزنى شى جىنپىڭنى ۋە كومپارتىيەنى مەدھىيلەيدىغان قىزىل ناخشلارنى ئېيتىشقا مەجبۇرلىدى. ئەرلەرنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرىغا، ئاياللارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىگە ھەر خىل چەكلىمىلەرنى قويدى. خەلقىمىزنىڭ يۇرت، ھەتتا مەھەللە ئارىلاپ، ئۆزئارا زىيارەت قىلىشىغا چەكلىمە قويدى. خەلقىمىزنى ئۆز دىنىي ئېتىقادىدىن ۋاز كېچىپ، ئىسىملىرىنى خىتايچە ئىسىمغا ئۆزگەرتىشكە مەجبۇرلىدى. ھەتتا خەلقىمىزنىڭ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇشىغا ۋە دەپنە مۇراسىملىرىغىمۇ چەك قويدى. قىزلىرىمىزنى خىتاي ئەرلىرى بىلەن توي قىلىشقا مەجبۇرلىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى، خەلقىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقادى ۋە روھىي ھالىتىگە ئېغىر دەرىجىدە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىپ، خەلقىمىزنىڭ روھىي ھالىتىدە نورمالسىزلىق پەيدا قىلدى.

گەپنى يىغساق، مەن خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارنى قىرىۋەتمەيدۇ دېمەكچى ئەمەسمەن، لېكىن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ مەقسىتى ئۇيغۇرلارنى قىرىپ تۈگىتىش بولماستىن، بەلكى ئۇيغۇر خەلقىنى ئۆزىگە تامامەن بويسۇندۇرۇشتۇر. چۈنكى، ئۆلتۈرۈش غەلبە ھېساپلانمايدۇ، تۈپتىن بويسۇندۇرۇش غەلبە ھېساپلىنىدۇ. خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلارنى، جۈملىدىن پۈتۈن دۇنيانى بويسۇندۇرالايدىغانلىقىنى بىزگە كۆرسىتىپ ئۆزىنى ئىسپاتلىماقچى. خىتايلاردا «توخۇنى ئۆلتۈرۈپ مايمۇننى چۆچۈتۈش» دەيدىغان گەپ بار. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بىر قىسىم تەسىردار ئۇيغۇرلارنى ئۆلتۈرۈشى، پەقەتلا ئۇلارنى ئۆلتۈرۈپ يوق قىلىش ئۈچۈن بولماستىن، بەلكى ئۇنى ھاياتلارغا كۆرسىتىپ، ئۇلارنىبويسۇندۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈندۇر.

ئەگەر خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تۈپ مەقسىتى ئۇيغۇرلارنى قىرىپ تۈگىتىش بولسا، ساقال -بۇرۇتلار، كىيىم - كېچەكلەرگە چەكلىمە قويۇپ نېمە قىلىدۇ؟ ئۇيغۇرلارغا مەجبۇرى چوشقا گۆشى يېگۈزۈپ نېمە قىلىدۇ؟ ئۇيغۇرلارغا خىتاي تىلى ۋە خىتاي كۈلتۈرىنى ئۆگىتىپ، خىتايچە ناخشا ئوقۇتۇپ نېمە قىلىدۇ؟ مەقسەت ئۆلتۈرۈشلا بولسا، بۇلارنى قىلمايمۇ ئۆلتۈرگىلى بولاتتى. بۇ نۇقتىدا بىز دىققىتىمىزنى نوقۇل ھالدا لاگېرغا ۋە كەڭ كۆلەملىك قىرغىنچىلىققا مەركەزلەشتۈرۈۋالدۇق. ئەمەلىيەتتە بولسا يۇقىرىدا تىلغان ئېلىنغان ئەھۋاللار يالغۇز لاگېرلاردىلا مەۋجۇت بولماستىن، لاگېر سىرتىدىمۇ مەۋجۇت. خەلقىمىز يۈزلىنىۋاتقان ئەڭ چوڭ تەھدىت لاگېر بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، بەلكى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاندا ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت.

شۇ ۋەجىدىن، مېنىڭچە ئۇيغۇرلارنى كەڭ كۆلەمدە قىرىپ تۈگىتىش ھازىرچە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تۈپ مەقسىتى ئەمەس. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تۈپ مەقسىتى خەلقىمىزنى پۈتۈنلەي ئاسمىلاتسىيە قىلىش، پۈتۈنلەي بويسۇندۇرۇش ۋە بۇ ئارقىلىق خەلقىمىزدىن ئۆز ئىستىكى بويىچە پايدىلىنىشتۇر. ئەلۋەتتە، ئەگەر خىتاي ھاكىمىيىتى ئۆزىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا كۆزى يەتسە، ئۇ چاغدا ئۇيغۇرلارنى، كەم دېگەندە تۈرمە ۋە لاگېر ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنى كەڭ كۆلەمدە قىرىۋېتىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا ئەھۋالدا خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇرلاردىن ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە پايدىلىنىشقا تىرىشىدۇ.

پايدىلانغان مەنبەلەر

ABC Net Australia: China’s frontier of fear;
By Mark Doman, Stephen Hutcheon, Dylan Welch and Kyle Taylor
https://www.abc.net.au/news/2018-11-01/satellite-images-expose-chinas-network-of-re-education-camps/10432924
Estimates of camp numbers range anywhere between 181 to upwards of 1,200.

FP magazine: 48 Ways to Get Sent to Chinese Concentration Camp
Something terrible is happening in Xinjiang. BY TANNER GREER
https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp/
There is a crisis in Xinjiang. The details are murky. The Communist Party of China has little incentive to reveal the inner workings of the vast system of surveillance and terror it has built to control the 12 million Uighur and Kazakh citizens of China’s westernmost region. From the party’s perspective, the further away the global spotlight is from its activities the better.

Uighur woman details horrific abuse in China internment camp
https://www.cbsnews.com/news/china-uighur-woman-abuse-chinese-internment-camp-muslim-minorities-xinjiang/

Mihrigül Tursun said she and other inmates were forced to take unknown medication, including pills that made them faint and a white liquid that caused bleeding in some women and loss of menstruation in others. Tursun said nine women from her cell died during her three months there.

Uighur claims sterilization in Xinjiang detention camp

http://www.thestandard.com.hk/breaking-news.php?id=134991&sid=6

Zumrat Dawut, who survived a detention camp in China's XInjiang and is now living in the United States with her family, recounted how she was shackled and hooded on the day she was detained. She was prevented from showering, denied food when she tried to help a fellow prisoner _ and even sterilized. Even before the camps, recounted being assigned "relatives" from the Han majority _ a well-documented practice that the Chinese have portrayed as a cultural exchange but that Uighurs say is aimed at undercutting their religion and way of life. A 20-year-old man was assigned to be her 12-year-old daughter's "relative," and he would demand to see her dressed well and ask to take her with him out of the house.

"Even people outside the camps are not free," she said. "They are living in an outdoor prison."-AP

China’s woman shortage creates an international problem

https://share.america.gov/dire-effects-of-chinas-woman-shortage/

China’s gender gap is fueling the trafficking of poor women, who are being kidnapped or lured into China and forced to be prostitutes or slave-brides.

According to the U.S. Department of State’s 2019 Trafficking in Persons Report, traffickers “increasingly facilitate the forced and fraudulent marriage of South Asian, Southeast Asian, Northeast Asian, and African women and girls to Chinese men.” There are 34 million more Chinese men than Chinese women in a total population of 1.4 billion. The gender gap is widest for those of marriage age. In 2018, China had 280 males aged 15–29 for every 100 females of that age, or nearly 3 to 1, according to the United Nations. By 2026, there will be more than three males for every female aged 15–29, and the ratio will not be close to balanced for several decades.

New York Times: China uses DNA to track its people, with the help of American expertise

https://www.nytimes.com/2019/02/21/business/china-xinjiang-uighur-dna-thermo-fisher.html?fbclid=IwAR0v6dSVpJajBGw8ASeTV2RTVC_Az68js6jgbhFWPK0ouBTefrNeXM0IGKw

BEIJING — The authorities called it a free health check. Tahir Imin had his doubts.

Analysis of genetic admixture in Uyghur using the 26 Y-STR loci system

https://www.nature.com/articles/srep19998

The Uyghur population has experienced extensive interaction with European and Eastern Asian populations historically. A set of high-resolution genetic markers could be useful to infer the genetic relationships between the Uyghur population and European and Asian populations. In this study we typed 100 unrelated Uyghur males living in southern Xinjiang at 26 Y-STR loci. Using the high-resolution 26 Y-STR loci system, we investigated genetic and phylogenetic relationship between the Uyghur population and 23 reference European or Asian populations.

Genetic History of Xinjiang's Uyghurs Suggests Bronze Age Multiple-Way Contacts in Eurasia.

https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28595347

The Uyghur people residing in Xinjiang, a territory located in the far west of China and crossed by the Silk Road, are a key ethnic group for understanding the history of human dispersion in Eurasia. Here we assessed the genetic structure and ancestry of 951 Xinjiang's Uyghurs (XJU) representing 14 geographical subpopulations. We observed a southwest and northeast differentiation within XJU, which was likely shaped jointly by the Tianshan Mountains, which traverses from east to west as a natural barrier, and gene flow from both east and west directions. In XJU, we identified four major ancestral components that were potentially derived from two earlier admixed groups: one from the West, harboring European (25-37%) and South Asian ancestries (12-20%), and the other from the East, with Siberian (15-17%) and East Asian (29-47%) ancestries.

基因武器如何影响未来战争

http://www.xinhuanet.com//mil/2017-11/10/c_129737310.htm

基因武器是指通过基因编辑技术修改致病微生物的基因编码，而研制出的新一代生物武器，能够从基因层面对敌发动攻击。简单来说，基因编辑技术就相当于一把基因“剪刀”，可以按照主观意愿将一种生物的基因片段“剪接”到另一种生物上，从而改变其生理特征。基因武器正是通过这种方式修改基因获得新的致病微生物，从而使对方的疫苗库失效。美国情报机构因此把基因编辑技术列为潜在的大规模杀伤性武器。

活摘－十年调查

https://www.youtube.com/watch?v=rY-g6vEusuw&list=PLmi-_4Ve64eDMqmFzx1Q4YRo8rrQDzqxH&index=3&t=441s本片讲述了中國軍醫耗时十年取证调查，揭开大陆活摘器官一条龙移植黑幕。本片的特點：**1、95%**的信息來自中共控制的媒体的报道、國內的医学报告、医院网站曾经公布的信息、医学医生接受的调查录音、中共官员接受的调查录音。可以说是用来自大陆的信息来说明在中国发生的黑幕。**2、**调查主体追查国际在国外、大陆都有调查员，所有调查录音都有完整备案，包括秘书接线、转接过程等等，考虑篇幅问题，片中只是截取了部分内容。所以电话录音都将做为证据提交国际法庭，作为追诉犯罪嫌疑人的证据。 哈佛醫學專家汪志远曾经是大陆航空军医主任，**2006**年他读到了媒体报道大陆器官活摘内幕，于是开始了长达**10**年的调查和研究。通过大量对大陆主要城市医院的采证和采访调查发现：军队、警察、医院、法院一条龙的牟取器官移植的暴利，不择手段对大量法轮功学员进行活摘手术，且毁尸灭迹**...**官方网站：**http://harvestedalive.com**

China Accused of Harvesting Organs of Uighurs, Falun Gong Religious Group

https://www.nationalreview.com/news/china-accused-of-harvesting-organs-of-uighurs-falun-gong-religious-group/

A human rights lawyer has accused the Chinese government of murdering members of the Uighur Muslim minority and the Falun Gong religious group to harvest their organs, and has urged the U.N. Human Rights Council to investigate the allegations.

2020年中国医药市场规模将达1.8万亿，生物药品市场占比大幅增长

http://www.phirda.com/artilce_3726.html?cId=1

近年来，中国医药行业快速发展，市场规模由2011年的7431亿元增长到2015年的12207亿元，复合增长率为13.2%，快于该期间GDP 8.7%的复合增长率。中商产业研究院发布的《2016-2020年中国医药行业投资战略研究咨询报告》指出，在“十三五”期间，我国医药行业将继续高速发展，2020年市场规模将会达到17919亿元，2015-2020年，复合增长率为8%，依然会高于我国GDP的增长率。

2018年中国医药行业市场规模：中国成为全球第二大医药市场

http://market.chinabaogao.com/yiyao/09213D1942018.html

2018-09-21: 全球药品市场规模稳定增长随着全球人口总量基数的增长以及社会老龄化程度的不断提高，医疗服务、药品的需求量及需求种类与日俱增；另一方面，由生活水平提高带来的人民健康管理意识的加强，使得全球医药市场稳步发展。2016年，全球药品销售规模达11,201亿美元，相比2007年增长51.47%，10年内复合增长率为4.72%。预计2020年全球药品用量将达到4.5万亿剂，相比于2015年增长24%。全球超过50%人口每人每天会使用超过1剂的药品，相比2005年增加超过三分之一，主要增长源自印度、中国、巴西和印度尼西亚等国家。中国是世界上医药消费增长最快的地区之一，据IMS统计，中国在2010年是世界第三大医药市场，进而在2015年成为世界第二大医药市场。预计2020年时，中国医药市场规模指数与第三位之间的差距将会进一步扩大，并缩小与第一位之间的差距。

《2019年中国医药市场发展蓝皮书》发布

http://www.gd.xinhuanet.com/newscenter/2019-08/10/c_1124859396.htm

2019-08-10 日前，米内网举行的《2019年中国医药市场发展蓝皮书》发布会在广州举行。数据显示，2019年上半年，我国药品终端市场销售额为9087亿元，同比增长为5.8%，较上年同期增速放缓。

China isn’t yet ready to conduct clinical trials for the pharma industry

https://www.statnews.com/2018/08/03/china-clinical-trials-infrastructure-transparency/

China, with its huge population and its position as the second-largest pharmaceutical market in the world, should be poised to become a world leader in clinical trials for new drugs and devices. But it isn’t quite ready for that.

Problems with protecting clinical trial participants, inadequate clinical trial infrastructure, and poor transparency make China an unreliable country in which to conduct a clinical trial. As a clinical research professional with more than a decade of global industry experience, I’ve seen clinical trials conducted in many countries but have yet to work with a U.S. company that has opted to conduct a clinical trial in China.

Thousands of Indians die in unethical clinical trials

https://www.thenational.ae/world/asia/thousands-of-indians-die-in-unethical-clinical-trials-1.770992'We can’t treatIndians as guinea pigs,' head of Indian Society for Clinical ResearchThousands of Indians have died in unethical clinical trials over the past decade, even as a lawsuit to improve regulation of these trials has dragged unresolved through the Supreme Court for six years. Between January 2005 and November 2017, 4,967 people died during the course of drug trials and research, according to government data obtained by a non-profit called Swasthya Adhikar Manch (SAM). Another 20,000-odd people have suffered adverse reactions in such trials.

泰邦生物 (CBPO US) - 控制上游资源；获取最大利润

https://www.newone.com.cn/researchcontroller/detail?id=169848&code=13

泰邦生物与新疆德源的战略合作对泰邦生物长远有利. 泰邦生物最近宣布与新疆德源进行战略合作，在未来3年内每年采购不少于120/180/200吨血浆。泰邦生物先前在4月份向新疆德源购买约143吨血浆，主要用于在贵州泰邦采集中心白蛋白和免疫球蛋白的生产。由于供应短缺一直是中国血浆制造商的瓶颈，这批143吨的血浆已占公司2015年总血浆供应量的20%。

新疆德源生物工程有限公司

http://scc.shzu.edu.cn/2017/1211/c7793a103598/page.htm

新疆德源生物工程有限公司成立于1994年5月，是在新疆的唯一一家血液制品生产企业，注册资本4666万元人民币。公司位于乌鲁木齐市高新区北区工业园冬融街399号，占地面积136.6亩，建筑面积39200平方米。公司已建成血液制品生产车间11774平方米，总投资4.7亿元人民币。车间年处理健康人血浆800-1000吨。截止2016年公司在新疆共取得13个单采血浆站设置行政许可，已投入1.4亿元人民币，建成8个浆站，占地面积67595平方米。目前采集的血浆主要用于本公司血液制品生产线生产。

https://www.yingjiesheng.com/job-004-167-759.html

新疆德源生物工程有限公司在新疆南北疆拥有13个独立产权的单采血浆站和5个单采血浆分站，名列国内同行业前列，采浆范围覆盖49个县市，1000多万人口，占全疆总人口的40%以上。

华兰生物面临失血危机_财经频道_新浪网

http://finance.sina.com.cn/focus/hlswsx/

华兰生物痛失近60%血浆来源 面临失血危机

http://finance.sina.com.cn/stock/s/20110720/001010174847.shtml

基于血浆窗口期加生产、批签发期共6个月以上周期的存在，华兰生物在贵州被关闭的5家单采血浆站并不会影响到期2011年的业绩。但如果重庆的7家血浆站或重庆分公司的运营不能超预期发展，以弥补空缺，则2012年乃至2013年上半年，华兰生物的血浆制品业务将受到重大打击。因为被关闭的5家血浆站采浆量占公司全年总采浆量的60%左右。 民生证券投资顾问徐冉分析，贵州省本次整顿势必会对公司业绩造成较大冲击，不过很难撼动公司作为血液制品的龙头地位。

中国人为什么不乐意献血?平均每百人只有一个人献血 |有理数

http://www.bjnews.com.cn/graphic/2018/06/14/491126.html

根据《2017年我国卫生健康事业发展统计公报》数据显示，2017年全国无偿献血人次数达到1459万人次，采血量达到4956吨，较2016年分别增长4.2%和5.0%，献血率接近11‰。

博雅生物资产乱象：预付款暴涨 输血关联方有秘密

https://finance.sina.com.cn/stock/s/2019-09-10/doc-iicezzrq4872085.shtml

博雅生物在2018年年报中声称，公司在保障血液制品业务稳定发展的同时，积极发展非血液制品业务，实现血液制品业务、非血液制品业务协同发展。按照2018年年报第169页披露，公司业务共有四块：血液制品业务、糖尿病药品业务、生化制药业务、药品经销业务，这四块业务2018年收入分别为9.04亿元、3.2亿元、7.02亿元、5.55亿元，净利润分别为3.27亿元、5214万元、6541万元、2352万元。因此，血液制品是上市公司最主要的收入和利润来源。

深圳富豪圈流行直饮人奶 对奶直吸或涉色情

http://politics.people.com.cn/n/2013/0704/c70731-22072352.html

近日，记者调查发现，母奶已成深圳高端圈内的时尚营养品，而直饮人奶已悄然在深圳富豪圈中流行。“心馨语”家政 服务点负责人林军说，奶妈业务早已拓展到了成人消费群，需求远超预期，“如有必要，还可以对着乳头喝奶”。深圳公安局相关人士透露，即使成人雇佣奶妈的行为涉嫌色情行为，但侦查难度相对较大。同时，深圳奶妈可为成年人哺乳引热议，有饮用者称营养功能没有想象中大。

Times Report: China Targets Prominent Uighur Intellectuals to Erase an Ethnic Identity

https://www.nytimes.com/2019/01/05/world/asia/china-xinjiang-uighur-intellectuals.html The mass detention of Uighur artists, journalists and scholars has become an alarming symbol of the Communist Party's most intense social-engineering drive in decades, according to scholars, human rights advocates and exiled Uighurs.

ئامېرىكا ئۇيغۇرلىرى

ئۇيغۇرلارنىڭ ئامېرىكاغا كۆچمەن بولۇپ كېلىشى 1960-يىللىرى باشلانغان. بولۇپمۇ 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي ھاكىمىيىتى بىلەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىر قاتار توقۇنۇشلارنىڭ يۈز بېرىشى ۋە خىتاينىڭ ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن زۇلۇملىرىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، بىر قىسىم ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ئاسىيا، تۈركىيە، ياۋروپا، كانادا، ئاۋستىرالىيە ۋە ئامېرىكاغا كېتىش يولىنى تاللىغان. ئامېرىكاغا كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 1980-يىللىنىڭ ئوتتۇرىلىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى ياش ئۇيغۇر ئۇنىۋېرسىتېت ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئوقۇشقا كېلىشى بىلەن تەدرىجىي ھالدا كۆپىيىشكە باشلىغان. بىلىشىمىزچە، ئامېرىكاغا ئەڭ دەسلەپتە ئوقۇشقا كەلگەنلەر تۆۋەندىكىلەر: گۈلناز ئابدۇقادىر ۋە پەرھات نىياز (1985-يىلى)، قاھار بارات (1986-يىلى)، مەۋلان ياسىن (1987-يىلى)، ئەركىن سىدىق، رىشات ئاببباس، گۈلباھار ماموت ۋە ئەنۋەر يۈسۈپ (1988-يىلى)، تۇغلۇق ئابدۇرازاق (1990-يىلى).

1992-يىلى شىمالىي كالىفورنىيەدە دوكتورلۇقتا ئوقۇۋاتقان ئەركىن سىدىق ۋەتەندىن بىر قانچە گۇرۇپپا ئۇيغۇرلارنىڭ ئامېرىكاغا ئېكسكۇرسىيەگە كېلىپ، ئەمما ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ھېچقانداق ئالاقە ئورنىتىلمىغانلىقى ئۈچۈن، ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئۈچرىشالماي قايتىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1993-يىلى 1-ئايدا ئامېرىكادىكى ۋەتەندىن كەلگەن ئۇيغۇر، قازاق ۋە قىرغىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى تىزىملاپ، بىر «تېلېفون نومۇر دەپتىرى» تۈزۈپ چىقىدۇ. ئەمما، ۋەتەندىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 1993-يىلىمۇ ناھايىتى ئاز بولۇپ، ئۇ «دەپتەر» گە ئاران 17 ئائىلە كىرگۈزۈلىدۇ، ھەمدە ئۇ بىر «تېلېفون دەپتىرى» بولالماي، پەقەتلا بىر – ئىككى بەتلىك «تېلېفون نومۇرى قەغىزى» بولۇپ چىقىدۇ.

ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلار ئۈزئارا ئالاقە ۋە ياردەملىشىشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئەركىن سىدىقنىڭ يېتەكلىشىدە تەشكىللىنىپ، 1993-يىلى 3- ئايدا، ئېنگلىزچە ئىسمى TOSSA (Tengritagh Overseas Students and Scholars Association) دەپ ئاتىلىدىغان، ئۇيغۇرچە مەنىسى «چەت ئەلدىكى تەڭرىتاغلىق ئوقۇغۇچىلار ۋە زىيالىيلار ئۇيۇشمىسى» بولغان بىر ئۇيۇشمىنى قۇردى. بۇ ئۇيۇشمىغا تۇنجى يىلى ئەركىن سىدىق رەئىس، روشەن ئاببباس مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئىشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز ئارا ئالاقىسى بىردىنلا كۈچىيىپ كەتتى. ئۇيغۇرلار بىر شتاتتىن يەنە بىر شتاتقا بىر-بىرىنى يوقلاپ بارىدىغان ئىشلارمۇ باشلاندى. ئۇيۇشما ئىش باشلاپ ئۈزۈن ئۆتمەي ئايلىق ژۇرنال چىقىرىپ، ئۇنى ئامېرىكادىكى ھەممە ئۇيغۇرغا تارقاتتى. ئامېرىكادىكى بىر قىسىم ئۇيغۇرلار بۇ ئۇيۇشمىغا ئالمىشىپ رەھبەر بولۇپ ئىشلىدى، ھەمدە خېلى ئۈزۈنغىچە ۋەتەندىن ئامېرىكىغا ئوقۇشقا ئىلتىماس قىلغان بەزى ئوقۇغۇچىلارنىڭ «توفېل» ئېنگلىزچە ئىمتىھانىغا ئىلتىماس قىلىش ھەققى بىلەن ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىغا ئىلتىماس قىلىش ھەققىنى تۆلەپ بېرىش، ۋەتەندىكى ئوقۇغۇچىلارنى ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېتلىرىغا ئىلتىماس قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرى ھەققىدە زۆرۈر ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەش قاتارلىق ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. ۋەتەندىكىلەرنىڭ ئىقتىسادىنىڭ ياخشىلىنىشى بىلەن بۇنداق ماددىي ياردەمگە ئىلتىماس قىلغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئازلاپ كەتكەن بولسىمۇ، تەڭرىتاغ ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسى بۇ خىزمەتنى خېلى ئۈزۈنغىچە داۋاملاشتۇردى.

خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىگە قارىتقان ئاسسىمىلاتسىيە ۋە ئىرقىي يوقىتىش سىياسىتىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، ئامېرىكادا بىر سىياسىي تەشكىلاتقا ئېھتىياج تۇغۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئامېرىكادىكى بىر گۇرۇپپا ئۇيغۇر زىيالىيلىرى تەشكىللىنىپ، ئالتە ئايدىن كۈپرەك ۋاقىت سەپسېتىلىق تەييارلىق قىلىپ، 1998-يىلى 23 - مايدا «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى»نى قۇرۇپ چىقتى. «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» نىزامنامىسىدا ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم قۇرۇلتاي ئۆتكۈزۈپ، «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» رەھبەرلىرىنى يېڭىدىن سايلاپ چىقىش بەلگىلەندى. بىرىنچى نۆۋەتلىك رەھبەرلەر ۋەزىپە ئۈتىگەن ئىككى يىل ئىچىدە «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» بىر قىسىم ئەگرى-توقايلىقلارنى بېشىدىن كەچۈردى. ئۇنىڭغا دەسلەپكى

ئالته ئايدا دولقۇن قەمبىرى، كېيىنكى ئالته ئايدا ئەركىن سىدىق ۋە ئاخىرقى بىر يىلدا غۇلامىدىن پاختا رەئىس بولدى. گەرچە ناھايىتى كۆپ قىينىچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» يېڭى قۇرۇلغان ۋاقىتتىن باشلاپلا ئۇيغۇرلارنىڭ «شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى» ۋە «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» قاتارلىق خەلقئارالىق تەشكىلاتلىرى بىلەن يېقىندىن ھەمكارلىشىپ، ئامېرىكادا مىللەتكە پايدىلىق كۆپلىگەن سىياسىي ۋە مەدەنىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردى. مەسىلەن، «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» 1998-يىلى 16- ئىيۇندا ئامېرىكا كونگرېسىدە «شەرقىي تۈركىستاندىكى دىنىي باستۇرۇش ۋە كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى» دېگەن تېمىدا ئىسپات بېرىش پائالىيىتى ئېلىپ باردى. «ئۇيغۇر ئامېرىكالىقلار بىرلىكى» ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىپ، ھەر خىل سىياسىي ۋە مەدەنىي پائالىيەتلەر بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا ۋە ئۇيغۇر خەلقىگە ياردەم قىلىشنى تاكى بۈگۈنگىچە ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە. بۈگۈنگە قەدەر ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. بىر قىسىم زىيالىيلارنىڭ مۆلچەرىگە ئاساسلانغاندا ئامېرىكادىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تەخمىنىي سانى ئۈچ مىڭ ئەتراپىدا. ئامېرىكاغا 2016 - يىللىرىدىن كېيىن ۋەتەندە تولۇقسىزنى، تولۇق ئوتتۇرىنى ۋە تولۇق كۇرسنى پۈتتۈرگەن ئۇيغۇر ياشلىرى خېلى كۆپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى ھەر قايسى جايلاردىكى ئۇيغۇر جامائەتلىرى بىلەن ئالاقىلاشماي، ياكى ئۇلارغا ئۆزلىرىنى بىلدۈرمەي ياشاۋاتقان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ سانىنى يۇقىرىدىكى سانغا قوشۇش مۇمكىن بولمىدى. ئامېرىكا نوپۇس ئىدارىسىنىڭ 2013-يىلىدىكى ستاتىستىكىسغا ئاساسلانغاندا، شۇ يىلىدىكى ئۆيىدە ئۇيغۇرچە سۆزلىشىدىغان، يېشى بەش ياشتىن يۇقىرى كىشىلەرنىڭ سانى 8905 ئىكەن. بۇ سان ئوتتۇرا ئاسىيادىن كەلگەن تۈركىي مىللەتلەرگە تەۋە كىشىلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەمما، ئامېرىكادىكى جامائەت، سورۇن ياكى جامائەت پائالىيەتلىرىگە داۋاملىق قاتنىشىپ تۇرىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ئۈچ مىڭدىن ئاشىدىغانلىقىغا ئادەمنىڭ ئانچە ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ. بۇ ئۇيغۇرلار ئاساسلىقى تۆۋەندىكى شتات ۋە شەھەرلەرگە مەركەزلەشكەن: ئامېرىكا پايتەختى ۋاشىڭتون ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ۋىرجىنىيە بىلەن مەريلەند شتاتى، كالىفورنىيە شتاتىنىڭ لوس ئانجېلىس ۋە سان فرانسىسكو رايونلىرى، تېكساس شتاتىنىڭ خيۇستون شەھىرى، نيۇ يورك شتاتى، ماساچۇسىتس شتاتىنىڭ بوستون شەھىرى ۋە ۋاشىڭتون شتاتىنىڭ سياتىل شەھىرى.

ئامېرىكا تەرەققىي تاپقان غەرب ئەللىرى، ھەمدە ياپونىيە ۋە ئاۋسترالىيە قاتارلىق ئەللەر ئىچىدە ئۇيغۇرلار ئۆز جامائىتى ئىچىدە ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي پائالىيەت-ھەرىكەتلەرنى ئەڭ دەسلەپىدە يولغا قويغان دۆلەت بولۇپ، بۇ دۆلەتتىكى ئۇيغۇرلار ھازىرمۇ ئامېرىكا دۇنيا سىياسىي سەھنىسىنىڭ مەركىزى بولۇشتەك پايدىلىق شارائىتلاردىن ئەڭ ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. شۇنداقلا ياخشى شەرت-شارائىتلارنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەزىيەتنىڭ تۈرتكىسى بىلەن ئامېرىكىدا بىر ياش ئەۋلات ئۇيغۇر سىياسىي پائالىيەتچىلىرى ۋۇجۇتقا كېلىۋاتىدۇ. ئامېرىكادا ھازىر ئۆز ئالدىغا ئىگىلىك تىكلەپ يۈكسىلىۋاتقان، سىياسىي سەھنىلەردە قەھرىمانلارچە رول ئالىدىغان كىشىلەردىن تەركىپ تاپقان بىر سىياسىي قوشۇننىڭ ئەزا سانىمۇ ناھايىتى تېز چوڭىيىۋاتىدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئامېرىكا داڭلىق ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ياشلىرى ئەڭ كۆپ، ۋە داڭلىق شىركەتلەردىكى مۇھىم كەسىپىي ئورۇنلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇرلارمۇ ئەڭ كۆپ دۆلەت، دېسەك خاتالاشمايمىز. بىزنىڭ بىلىشىمىزچە ھازىر ئامېرىكادىكى خاۋارد، MIT ، يېيل، ستانفورد قاتارلىق دۇنياغا ئەڭ داڭلىق ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار بار. شۇنداقلا دۇنياغا داڭلىق چوڭ شىركەت ۋە بانكىلاردا، ھەمدە ئامېرىكانىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ناھايىتى مۇھىم ۋەزىپە ئالغان ئۇيغۇرلار بار. ئۇنداق ئورۇنلاردىن ئاقساراي، ئامېرىكا دولەت مىنىستىرلىكى، يېمەكلىك-دورا باشقۇرۇش ئىدارىسى(FDA)، ناسا (NASA)، فايزىر (Pfizer)،فېيسبۇك، گۇگۇل، ئالما شىركىتى، ۋاللز فارگو بانكىسى، ۋە كايزېر دوختۇرخانىسى قاتارلىقلار بار.

در. ئەركىن سىدىق تەييارلىغان

ئاياللار ھەققىدە تەلقىنلەر

نەزىرە مۇھەممەد سالىھ

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخىرلىك قىزى ۋە ئۆتكۈر پىكىرلىك يازغۇچىسى نەزىرە مۇھەممەد سالىھ 1974-يىلى ئۈرۈمچىدە تۇغۇلغان. 2017-يىلى 12-ئايدا دادىسى مۇھەممەد سالىھ ھاجىم قاتارلىق پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن تۇتقۇن قىلىنغان.

ئايال، ئائىلە ۋە خىزمەت

يەر شارىلىشىش ۋە ئىقتىسادى تەرەققىيات بىزنىڭ تۇرمۇش شەكلىمىزگە ئاز بولمىغان ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ كەلدى. ئاياللارنىڭ مەكتەپلەردە ئوقۇش، ئەرلەرگە ئوخشاش تۈرلۈك ئىجتىمائىي خىزمەتلەرگە قاتنىشىش ئىمكانىيىتى كېڭىيىپ، سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى قويۇقلاشتى. بۇنىڭ بىلەن كەسىپ ۋە خىزمەتنى ئەڭ مۇھىم ئورۇنغا قويغان، ئائىلە ۋە پەرزەنتكە بولغان مەسئۇلىيەت ئېڭى ئاجىزلاشقان ئاياللار ئارىمىزدا كۆپىيىشكە باشلىدى. ئاياللار ئائىلىدە ھېرىپ-چارچايدىغان، ئىچى پۇشىدىغان، بالىسىنىڭ تۈگىمەس جاپالىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئايىغى چىققۇدەك بولغاننى يەسلىگە، يەتتىگىمۇ توشمىغاننى ئالدىراپ تەييارلىق سىنىپقا بېرىپ ئارام تاپىدىغان، ياسىنىپ، جابدۇنۇپ، سىرتقا چىقسا، چايغا بارسا باشقىچە روھلىنىپ خۇشاللىنىدىغان غەيرى نورمال پىسخىكا ئاياللىرىمىزدا ئاۋۇپ قالدى. ھەممىدىن يامان بولغىنى مۇشۇنداق نورمالسىز قىلمىش ئىجابىي ئەھۋال سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلدى. ئائىلىسىنى تاشلاپ، ئۆزىنى كەسىپكە، خىزمەتكە ئاتىۋەتكەن ئاياللار شەرەپ مۇنبەرلىرىدىن ئورۇن ئالدى. ئاكتىپ ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى بىلەن جەمئىيەتتە تونۇلغان بىر ئايالنىڭ پالەچ بولۇپ قالغان ئېرىنى ئۆيدە قويۇپ، كېسەل كۆتۈش خىزمەتچىسى ياللاپ، كۈنبويى ئۇ پائالىيەت، بۇ يېغىن دەپ تالادا يۈرىدىغانلىقىنى ماڭا بىرسى ئېيتىپ بەرگەن ئىدى. ھالبۇكى، شۇ ئايال ئانىلارنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ، رادىيو، تېلىۋوزۇردا ئائىلە، پەرزەنت تەربىيەسى ھەققىدە سۆزلەپ يۈرەتتى.

****

دۆلەتنىڭ خارابلىقى جەمئىيەتنىڭ بۇزۇقلۇقىدىن باشلىنىدۇ. جەمئىيەتنىڭ بۇزۇلۇشى ئۆز رولىنى يوقاتقان ئائىلىنىڭ كۆپىيىشىدىن باشلىنىدۇ. ئائىلىنىڭ ئىللىتى ئاياللىق ۋە ئانىلىق مەجبۇرىيەتتىن باش تارتقان ئايالدىن باشلىنىدۇ.ئەرنىڭ ھەققىنى تونۇغان ۋە جايىدا ئادا قىلغان ئايال ئىنسابسىز ئەرنى كوچىدىن تارتىپ ئەكىرىپ ئائىلىنىڭ بېجىرىم تۈۋرۈكىگە ئايلاندۇرالايدۇ. ئانىلىق بۇرچىنى ۋايىغا يەتكۈزەلىگەن ئايال ئىنساب-دىيانەتلىك، غەيرەت-شىجائەتلىك، بىلىملىك پەرزەنتلەرنى ئۆز ۋەتىنىگە تەقدىم ئېتەلەيدۇ. ئايال ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئارتۇق ئۇلۇغلۇق ماقامى ۋە مۇۋەپپىقىيەت بولامدۇ؟ ھاياتتا قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلار بولىدۇ. ئەمما بۇلار مۇھىملىقىتا، قىممەتتە، ئەھمىيەتتە ئوخشاش دەرىجىدە ئەمەس. مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئادەم دەل ئىشلارنى مۇھىملىق دەرىجىسى بويىچە رەتكە تۇرغۇزۇپ ئەڭ زۆرۈرنى باشتا، ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەكىنى كەينىگە تىزىپ بېجىرىشنى بىلگەن ئادەمدۇر. ئەگەر ئۇنداق قىلماي تۆتىنچى ئورۇندىكىسى ئۈچىنچىسىنىڭ ئالدىغان ئۆتۈۋالسا، بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇشقا تېگىشلىكى ھەممىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ قالسا، راۋاج تاپالماي سۆرىلىپ يۈرگىنىمىز يۈرگەن. بىر –بىرىنى تولۇقلاپ، ھاياتنى تاكامۇللۇققا ئىگە قىلغان ئەر بىلەن ئايالنىڭ يارىتىلىشتا تەقسىم قىلىنغان مەجبۇرىيىتى بار. ئەر ۋە ئايالنىڭ فىزولوگىيەلىك ۋە خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ئاجايىپ ماس كەلگەن بۇ تەقسىماتتا ئىلاھى ھېكمەت چاقناپ تۇرىدۇ. قارىسىڭىز بۇنىڭ باشقىچە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ھەقىقەت شۇكى، جەمئىيەت قانچە تەرەققىي قىلسۇن، ئايالنىڭ ئاياللىق ۋە ئانىلىقتەك مۇقەددەس ۋەزىپىسى ئۆزگەرمەيدۇ.

شۇنداقلا ئۇنىڭ قىممىتى ۋە تۆھپىسى ھەرقانداق كەسپىتىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. بىز ئۆزگىرىۋاتقان دۇنيادا تۇرۇپ، خىلمۇخىل خىرىسقا دۇچ كېلىۋاتىمىز. لېكىن ئانىنىڭ ئائىلىدىكى ۋە ئەۋلادلارنى بېقىپ تەربىيەلەشتىكى مۇھىم رولى ئۆزگەرمەيدۇ. ئاياللار مۇناسىپ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانسا، ئۇنى پۈختا ئىگىلەش ئۈچۈن ئىلىم ئۆگەنسە بولىدۇ، ئەمما شەرت شۇكى، بۇ ئائىلە بەختى، پەرزەنت تەربىيەسىنى زايە قىلمۇبتىش ھېسابىغا بولماسلىقى كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن، بۇ ناھايىتى چوڭ خاتالىق ھېسابلىنىدۇ. ئاياللىق ۋە ئانىلىقنى ئالىي شەرەپ بىلگەن، ئۇنى ھاياتتا ئېرىشكەن بەختى ۋە مۇۋەپپەقىيەتنىڭ ئۆلچىمى قىلالىغان ئاياللار كۆپ يەردە بەرىكەت ۋە خاتىرجەملىك قارار تاپىدۇ. ئۇنداق جەمئىيەت پەزىلەتلىك ۋە ئىناق جەمئىيەت بولىدۇ، ئۇنداق ئائىلە بەخت شوللىرى پارلىغان ئائىلە بولىدۇ.

ئايال ۋە پەرزەنت تەربىيىسى

بىر سالىھە ئايال ماڭا مۇنداق دېگەن ئىدى: «مېنىڭ ئەڭ قورقىدىغان ۋە داۋاملىق پاناھ تىلەيدىغان ئىشىمنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسىز؟ مەن بالىلىرىمنى تەربىيەلەشتە مەغلۇب بولۇشتىن ئەڭ قورقىمەن. مەن ئۈچۈن جېنىمنى يېنىمغا ئېلىپ قويۇپ تۇرۇپ تۇغقان، ياشلىقىمنى، ۋاقتىمنى، زېھنىمنى، ئىلكىمدىكى سەرپ ئەتكىلى بولىدىغان جىمى نەرسەمنى خورىتىپ تۇرۇپ بېقىۋاتقان بالىلىرىمنىڭ يارامسىز بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇنچلۇق ئىش يوق. شۇڭا مەن ياخشى تەربىيە ھەققىدە توختىماي ئىزدىنىمەن. باش قاتۇرىمەن. ۋاقتىمنىڭ كۆپ قىسمىنى بالىلىرىم بىلەن بىللە ئۆتكۈزىمەن.» ئارىمىزدا مۇشۇنداق دېيىلەيدىغان ئاندىن قانچىسى باردۇ؟ خىزمەت ئاز كەلگەندەك، توي-تۆكۈن، چاي، ئولتۇرۇش، ئادەمگەرچىلىك، بازار چۆگىلەش دېگەنلەر ئاياللىرىمىزنىڭ كۆپ قىسىم ۋاقتىنى ئىگىلەپ كېتىگلىك. ئەمما بۇلاردىن ئېرىشكەن تاينى يوق خۇشاللىق ۋە ھۇزۇركەلگۈسىدە يارامسىز پەرزەنت ئۈچۈن تۆككەن بىر تامچە ياشقىمۇ دال بولالمايدۇ. مەن خېلى تۇزۇك ھېسابلايدىغان بىر ئانا گەپ ئارىسىدا سەككىز ياشلىق ۋە 13 ياشلىق ئىككى قىزىنى ئويىنىتىپ كېلىش ئۈچۈن سۇ ئۈزۈش كۇلۇبىغا ئېلىپ بارغانلىقىنى ئېيتىپ، مېنىڭ چەكچەيگەن كۆزۈمگە قاراپ: «ۋاي، قورقماڭ، ئەرلەر سەل نېرىراقتا چۆمۈلىدۇ، ئاياللار بىلەن بىر كۆلچەكتە ئەمەس» دېگەن ئىدى. ئاز كۈندىن كېيىنلا ماڭا 13 ياشلىق قىزىنىڭ بىر ئوغۇل بىلەن يۈرۈۋالغانلىقى، تېلېفونىنى تارتىۋېلىپ، كومپيۇتېرنى تەقشۈرتىپ، ھەتتا دادىسى ئۈرسىمۇ گەپ ئاڭلىماي، يەنە شۇ بالا بىلەن ئۆيىنىڭ ئالدىدىمۇ سۆرىشىپ يۈرگەنلىكىدىن دادلاپ بەردى. ئەجەپلەنمىدىم. شەرمى –ھايا، ئەدەپ-ئەخلاق ئۆگىتىشكە تېگىشلىك ئانا قىزلىرىنى كەينىگە سېلىپ، ئەر، ئاياللار يالىڭاچ دېگۈدەك يۈرىدىغان يەرلەرگە ئاپارغانلىقىنى نەتىجىسى ئەلۋەتتە شۇنداق بولاتتى.

ئايال ۋە كىتاب

تەنىنىڭ ئۇزۇقى تائام بولسا، روھنىڭ ئوزۇقى ئىلىم –ھېكمەت. ئانىنىڭ قەلبى پەرزەنتنىڭ مەكتىپىدۇر. كىتابقا ھېرىس ئانىنىڭ قەلبىدىن ئۇرغۇغان ئىلىم-مەرىپەت نۇرى پەرزەنتكە ئەڭ ياخشى تەربىيەنى بېرىپ، ئۇنىڭ ھايات يوللىرىنى يورىتىدۇ. ئاي ئۇتۇپ، يىل ئۆتۈپ قولىغا كىتاب ئالمايدىغان ئانىنىڭ قەلبى قۇپقۇرۇق بولۇپ، نە ئۆزىنى يورۇتۇشقا، نە پەرزەنتىنى توغرا يولغا يېتەكلەشكە يارىمايدۇ.

ئۇيغۇر ئاياللىرىدا كىتاب ئوقۇماسلىق مەسىلىسى ھەقىقەتەن ئېغىر. ھەتتاكى كىتاب ئوقۇماسلىق ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن. مەيلى ئاران ساۋادى بارلار بولسۇن، ياكى ئالى مائارىپ تەربىيەسى كۆرگەنلەر بولسۇن، بىز ئاياللاردا كىتابقا بولغان ئىشتىياقنى كۆرەلمەيمىز. قاراپ باقساق خىزمەت تەلىپى، ئۇنۇڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن ئەمەس، مەۋجۇتلۇق ئۈچۈن، ئىنسانىي كامالەت ئۈچۈن كىتاب ئوقۇيدىغان ئاياللار بەك ئاز. كۆڭلۈمىزنى بەكمۇ يېرىم قىلىدىغىنى، ئاياللار سورۇنىدا ئىلىم بىلەن كىتابتىن بۆلەك جىمى گەپ– سۆزلەر بولۇنىدۇ. بىزدەك جامائەتچىلىك ئېڭى كۇچلۇك مىللەتلەردە چاي، ئولتۇرۇشلار بەك كۆپ. نېمىشقا ھېچ بولمىسا مۇشۇ يەپ-ئىچىش، بىھۇدە پاراڭدىن باشقا ئىش يوق سورۇنلىرىمىزنى ئىلىم سورۇنغا، ياخشى كىتابلارنى ئۆزئارا تەۋسىيە قىلىشىدىغان، مۇلاھىزە قىلىدىغان سورۇنغا، پەرزەنت تەربىيەلەش ھەققىدە ئۆز-ئارا پىكىر ئالماشتۇرىدىغان، بۇ ھەقتىكى ياخشى كىتاب، ياخشى ئۇسۇل-چارە، تەجرىبىلەرنى تونۇشتۇرىدىغان سورۇنغا ئايلاندۇرمايمىز؟

مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ كىتاب ئوقۇماسلىقىدا مۇنداق ئىككى تۈرلۈك سەۋەب بولۇشى مۇمكىن. بۇنىڭ بىرى، كىتاب ئوقۇشنىڭ ئەھمىيىتى، قىممىتى، ئۇنىڭ شەخس ۋە جەمئىيەتكە كۆرسىتىدىغان كۈچ-قۇدرىتىنى تونۇپ يېتەلمەسلىك. يەنە بىرى، كىتاب ئوقۇشقا رىغبەتلەندۈرىدىغان، تۈرتكە بولىدىغان، قوللايدىغان ئىجتىمائىي مۇھىت، شەرت-شارائىت ۋە رىغبەتلەندۈرگۈچى كۈچنىڭ بولماسلىقى. مەن باشلانغۇچ مەكتەپتىكى چېغىمدا ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئارا كىتاب ئوقۇش، ماقالە يېزىش، نۇتۇق سۆزلەش مۇسابىقىلىرى دائىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. بىز زور ئىشتىياق بىلەن ئۆزىمىز يازغان ماقالىلەرنى ئۆزىمىز جانلىق دېكلاماتسىيە قىلىپ، بىرىنچى، ئىككىنچىلىكنى تالىشاتتۇق. ئويلىسام كىتابقا بولغان ئاشۇنداق رىغبەت بالىلارنى دەسلەپتىلا كىتابقا باغلايدىكەن. رۇسىيەلىك لونا چارسكى مۇنداق دېگەن: «كىتاب ئوقۇمايدىغان ساۋاتلىق ئادەم نېمىگىمۇ ئەسقاتار؛ بۇنداق ئادەم يەنە تەكرار ساۋاتسىزلىققا مەھكۇمدۇر.» ھەقىقەتەن كىتاب ئۆقۇماسلىقنى ساۋاتسىزلىقنىڭ يەنە بىر تۈرى دېيىشكە ھەقلىقمىز.

***

ئاياللار ئۆزىنى ۋە دۇنيانى بىلىش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇشى كېرەك. ھەرۋاقىت ئەرنى ئۆزىگە باغلاپ تۇرىدىغان پاراسەتلىك، مېھىرلىك خوتۇن بولۇش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇشى كېرەك. ياراملىق پەرزەنت تەربىيەلەش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇشى كېرەك. ئائىلىنى بەخت قورغانىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇشى كېرەك. ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا بىر كىشىلىك ھەسسە قوشالايدىغان، جەمئىيەتنىڭ تىرىك ھۈجەيرىسى بولۇش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇشى كېرەك. ئەگەر مۇشۇ تەرىزدە يازساق كىتاب ئوقۇشقا بولغان مۇڭلاپ ئېھتىياجنى يېزىش مۇمكىن. ئايالنىڭ ۋاقتى چەكلىك ۋە تولىمۇ قىممەتلىك. شۇڭا خۇددى دوستنى تاللاپ تۇتقاندەك، كىتابنى تاللاپ ئوقۇش، قايسى مەزمۇندىكى كىتابلارنى ئوقۇشمۇ تەكتىلەشكە تېگىشلىك مەسىلە. مەن بىر قىسىم ئاياللارنى تونۇيمەن. ئۇلارنى كىتاب ئوقۇمايدۇ دېسەم يالغان ئېيتقان بولىمەن. بىراق ئوقۇغىنىدىن ھېچبىر مەنپەئەت، ئۇنۇم ھاسىل قىلالماسلىقتا ئۇلار كىتاب ئوقۇمىغانغا باراۋەر. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى پۈتۈنلەي توقۇلما ۋەقەلىكلەر ئاساسىدا يېزىلغان ئاددىي تۇرمۇش ۋەقەلىكلىرىدىكى ئىشقى مۇھەببەتتىن ئۆزگە پاراڭ يوق ھېكايە، رومانلاردىن ئىبارەت. كىتاب ئوقۇشتىكى ئەڭ چوڭ مەقسەت ئۇنىڭدىن مەنپەئەتلىنىش، كىتابتىكى ئىلىم – ھېكمەت، ئىلغار ئىدىيە، ئاكتىپ تەپەككۇرنى ئۆگىنىش ۋە ھاياتىمىزغا تەتبىقلاشتۇر. ئەمما ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈنلا كاللا كەتمەيدىغان، بىزنى ئويلاندۇرالمايدىغان، تەپەككۇرغا باشلىيالمايدىغان كىتابلارنى ئوقۇش ۋاقىت ئىسراپ قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس. شۇڭا ھەزىم قىلىش ئاسان، كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى كىتابلار ئاياللىرىمىزنىڭ تاللاش دائىرىسىدىن نېرى تۇرۇشى كېرەك. كىلاسسىك دىنىي ئەسەرلەر، ئەدەب-ئەخلاق، پەرزەنت تەربىيەسى، تارىخ، ئىجتىمائىي مەسىلىلەر تېما قىلىنغان، شۇنداقلا مەشھۇر يازغۇچى، ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرى بىزگە ھەقىقىي نەپ بېرىپ، ئەقىل قۇۋۋىتىمىزنى ئاشۇرىدۇ. بىزدە ئەڭ گۈزەل ئارزۇ-تىلەكلەرنى ئويغۇتىدۇ. بىزگە ئالىيجاناب مەسلىھەت بېرىدۇ. كىتاب بىزنىڭ ئىللەتلىرىمىزنى خۇددى ئوت مايىنى ئېرىتكەندەك ئېرىتىۋېتىدۇ. چۈنكى كىتابنىڭ ئادەم تەربىيەلەش كۈچى ھەتتا مۇنتىزىم مەكتەپلەردە ئالغان بىلىمنىڭ قۇدرىتىدىن چوڭ. ئابدۇراھمان جامىنىڭ كىتاب ھەققىدىكى مۇنۇ مىسرالىرى ئاياللىرىمىزغا ئۆرنەك بولسىكەن دەيمەن.

كىتابتىن ياخشىراق دوست يوق جاھاندا،
غەمخورۇڭ بولغان ئۇ غەملىك زاماندا.
ئۇ بىلەن قال تەنھا، ھېچ بەرمەس ئازار،
جېنىڭغا يۈز راھەت بەرگۈسى تەكرار.

ھېكمەتيار ئىبراھىم تەييارلىدى

ھاياتلىقنىڭ قارا مەرمىرى ۋە ئۇنى رەڭگارەڭ نۇر چاچقۇزۇش

فاتىمە ئابدۇلغەفۇر سەييىاھ

نۇرغۇن ھاللاردا بىزنى بوزەك قىلىدىغىنى سىناقلار ئەمەس بەلكى سىناقلارنىڭ روھىمىزدا قالدۇرۇپ كەتكەن تارتۇقلىرىنىڭ كۆڭلىمىزنى قايتا-قايتا يېرىم قىلىشىدۇر. تارتۇقلىرىمىزغا مەلھەم ئىزلىشىمىز شۇنىڭ ئۈچۈن زۆرۈركى، بىر گۈزەل قىز چىرايلىق رۇخسارىنىڭ بىر كىچىك تارتۇق بىلەن بۇزۇلۇپ كېتىشىنى ھەرگىز خالىمىغاندەك، روھىمىزمۇ ساقايغان يارىلارنىڭ تارتۇقلىرىدىن ئازاد بولۇپ ھاياتىمىزغا قايتىدىن نۇر چېچىشىنى خالايدۇ.

مېنىڭ ئىسمىم فاتىمە ئابدۇلغەفۇر سەييىاھ، سىرلىق ۋە يىراق ماكان شەرقىي تۈركىستانغا كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن بىر ئۇيغۇرمەن. نۆۋەتتە ئاۋسترالىيەنىڭ سىدنىي شەھىرىدە جۇپتۇم ئابدۇل باست مۇنىس بىلەن ياشاۋاتىمەن. كەسپىم گىئوپەنلىرى، چوقۇم ۋاقىت چىقىرىپ قىلىدىغان باشقا قوشۇمچە كەسپلىرىم بولسا يېزىقچىلىق، شېئىرىيەت، بىر پۈتۈن ئاسرىلىش ۋە خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتۇر. بۈگۈن يارىلىنىپ ساقىيىۋاتقان روھىمنىڭ ھەممىمىزنىڭ روھى بىلەن تۇتۇشۇش خىتابى ئۈچۈن سىلەرگە بەزى كەچمىشلىرىمنى بايان ئەيلەيمەن.

ھاياتلىق ھەرخىل رەڭلىك مەرمەرلەر بىلەن تولغان بىر چوڭ خالتىغا ئوخشايدۇ، ئۇ بىر سېھىرلىك خالتا بولۇپ، بىزنىڭ خاھىشىمىزغا باقماستىن ئۆزى خالىغان يوسۇندا بىزگە ھەر خىل رەڭلىك مەرمەرلەرنى چىقىرىپ بېرىدۇ. ئاق رەڭلىك مەرمەرنى ئاسانلىققا ئوخشاتساق، بەزىدە سېھىرلىك خالتا بىر نەچچە ئاق رەڭلىك مەرمەرنى كەينى-كەينىدىن بىراقلا بىزگە بېرىپ، ھاياتىمىزنى مۇڭۇپپىقىيەت ۋە خۇشاللىق، روھىمىزنى مەرۋايىتتەك نۇرلۇق قىلىپ بىزەيدۇ.

ئەگەر قارا رەڭلىك مەرمەر تاشنى قىينىچىلىققا سىمۇۋل قىلساق، بۇ تاش بەزى چاغلاردا سېھىرلىك خالتىدىن توختىماي سەكرەپ چىقۇۋىلىپ بىزنى قىيناپ ھالىمىزنى

قويمايدۇ. بۇ تاشلارنىڭ بەزىسى ئائىلىمىزدىكى يېقىن كىشىلىرىمىزنى مەڭگۈلۈك يوقىتىشنى تۇنۇقۇرسا، يەنە بەزىسى كەسىپىمىزدە ۋاقىتلىق مەغلۇپ بولۇشنى كۆرسىتىدۇ. بەزى چاغلاردا بۇ قارا مەرمەر تاش بىزنىڭ سالامەتلىكىمىزگە ئېغىر تاشلارنى ئارتىپ بىئارام قىلسا، يەنە بەزىدە ئۆزىمىز خالىمىغان خاتالىقلار شەكىلدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. مېنىڭ ھاياتىمدىمۇ ئاق ۋە قارا رەڭلىك مەرمەرلەر بەزىدە ئارىلاش، بەزىدە كەينى-كەينىدىن توختىماي سېھىرلىك خالتىدىن تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان بولۇپ، بۇ بىر نەچچە يىل جەريانىدىكى قارا تاشلارنى سىلەرگە سانap بېرەلەيمەن.

2016-يىلىنىڭ ئوتتۇرىسىغچە ئامېرىكىدا دوكتۇرلۇق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ۋە تۇنجى ئېرىم بىلەن بىللە ياشاۋاتقان ئايال ئىدىم. تۆت كۇنلۇك دوكتۇر كاندىدات ئىمتىھانىدىن ئۆڭۈشلۇق ئۆتۈپ، يالغۇز ئىشخانىغا ئېرىشىپ، كۇندە دېگۈدەك تەجرىبىخانا بىلەن ئىشخانامنىڭ ئارىسىدا قاتراپ، دوكتۇرلۇق ئۇنۋانىمنى ئىككى يىل ھەتتا بىر يېرىم يىلدا تۈگىتىش پىلان ۋە ئارزۇسىدا تىرىشىۋاتقان بىر ئىجتىھاتلىق تەتقىقاتچى ئىدىم. بىر نەچچە يىلدىن بۇيان كۆپ ئاسارەتكە مۇپتىلا قىلغان ئېرىمنىڭ روھىي كەيپىياتىمۇ ياخشىلىنىپ قالغاندەك، قارا مەرمەر تولا پۈتلاشقان نىكاھ ھاياتىمزمۇ سەل ئىزغا چۈشۈپ قالغاندەك بىر نىسپى تېنچلىق ھاياتىمدا ھۆكۈم سۈرىۋاتقان بولۇپ، ئاخىرى ئاق مەرمەرنىڭ ھاياتىمغا كىرىدىغانلىقىنىڭ بىشارىتىدە مەستخۇش بولۇپ يۈرۈۋاتقان كۇنلىرىمنىڭ بىرى ئىدى. شۇنداق بىر كۇنلەردە، تۇيۇقسىزلا بىر قارا مەرمەرتاش پىشانەمگە قاراسسىدە تەگدى: يولدىشىمنىڭ مەن كەچۈرەلمەيدىغان بىر ئېغىر خاتالىقنى يىللاردىن بۇيان ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى تۇيۇقسىز بىلىپ قالدىم.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان دەقىقە پۈتۈن دۇنيا مەن ئۈچۈن تىنچلىنىپ كەتتى. بۇ يەردە ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى، ھەتتا قۇشلارنىڭ تېۋىشىمۇ يوق ئىدى. بۇ سۈنئي تېنچلىق ھاياتىمدا بىر نەچچە ئاي داۋاملاشتى. مەن كىشىلەرنىڭ ئېغىزىنىڭ مىدىرلاۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىم ۋە ئۇلارنىڭ ماڭا سۆز قىلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتىمىۋ ئەمما نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىيالمايتتىم. بولۇپمۇ يولدىشىمنىڭ ئېغىزىدىن چىققان ھېچقانداق سۆزنى چۈشىنەلمەي، ئۆيدە تۆت تامغا قادالغان پېتىم ئولتۇرۇپ قالىدىغان بولۇپ قالدىم. بىردىنلا ھاياتىنىڭ مەرمەر خالتىسى تېشىلىپ بارلىق مەرمەرلەر روھىمنىڭ پولىدا دومۇلاپ يۈرەتتى. مەن ئۇلارغا پۈتلىشىپ يېقىلىپ كېتەتتىم، يەنە ئورنۇمدىن تۇرسام يەنە تېيىلاتتىم، مەن ئۆزۈمۇ خالىمىغان ھالدا بىر غەلىتە قىزىقچىغا ئوخشاپ قالغان ئىدىم: يۇز – كۆزلىرىمدە يارىلانغان قىزىل-يېشىل ئىزلار ۋە چاچلىرىم ۋەيرانە ھالدا ھاياتلىقنىڭ سەھنىسىدە ئەڭ جالدۇر-جۇلدۇر كىيىملەر بىلەن يېقىلىپ-قويۇپ ناتونۇش تاماشىنبلارغا ئويۇن قويماقتا ئىدىم. بۇ ئويۇن قانچىلىك داۋام قىلىدىكىن بىلمىدىم، ئەمما بىركۈنى تۇيۇقسىزلا «مەن ياردەم سورىشىم كېرەك» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىدىم ۋە شۇ كۇنىلا دوختۇرۇمنىڭ تەشەببۇسى بويىچە پىسخىك مەسلىھەتچىسىگە كۆرۈنۈشكە باشلىدىم.

مەن ئۆسۈپ يېتىلگەن زېمىندا پىسخىك مەسلىھەتچىلىرى يوق، بىز ئائىلە بويىچە توپلىشىپ ياشايمىز ۋە غەم-قايغۇ، خۇشئارام تۇيغۇلىرىمىزنى ھەرزامان ئائىلىمىز بىلەن ئورتاقلىشىپ، تەڭ كۆلۈپ تەڭ يىغلاپ ياشايمىز. شۇنداق بولغاچقىمۇ، سۇيى ساپ، ئاسمىنى كۆك، قۇملىرى ئالتۇنرەڭ ماكانىمدا پىسخىك مەسلىھەتچىسى دېگەن گەپنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان ئىدىم. 36 يىللىق ھاياتىم مۇستەقىل چىقىرىلغان قارارلار ۋە قىينچىلىققا يولۇققاندا ئائىلە ۋە ئىشەنچلىك دوستلىرىمدىن ئالغان مەسلىھەت ۋە مۇھەببەتلەر بىلەن پورەكلەپ ئېچىلغان گۈلدەك ياشناپ كېلىۋاتقان ئىدى، ياكى مەن شۇنداق ئويلاپ كېلىۋاتقان ئىدىم. تۇيۇقسىزلا غەرب سېستىمىسىنىڭ پىسخىك مەسلىھەتچىلىكىگە كۆنۈش ۋە «يات كىشىلەر» نىڭ ھاياتىمغا «مەسلىھەت» بېرىشىگە تەن بېرىش ئاسانغا توختىمىدى. بىز شەرق كىشىلىرى كۆپىنچە ھېسسىياتلىرىمىزنى بەك ئوچۇق ئىپادە قىلىپ كەتمەيمىز، سائەتلەپ روھىمىزنىڭ ئاغرىقلىرى ھەققىدە سۆزلەشمەيمىز ۋە ئۆزىمىزنىڭ «ئاجىزلىقلىرى» نى ئاشكارە ئېتىراپ قىلىپ، ئۇلارغا «مېدىتسىنالىق داۋا» ئىزدىمەيمىز. بىز پەقەت تاماق دوستىخىنىدا، ئائىلە يىغىلىشلىرىدا، نەزىر-چىراقلاردا، ئارىلاپ ئۆرۈلغان تېلېفونلاردا ۋە ياكى ئائىلىمىزگە يېزىلغان سالام خەتلەردە «روھى» مىزنىڭ ساقسىزلىقى ھەققىدە ئىشارەت قىلىپ ئۆتۈپ كېتىمىز. بۇ ئىشارەتلەر نۇرغۇن ھاللاردا «ھەممە ئىشلار ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى شۇنداق ئوخشايدۇ، سەۋر قىلايلى» دېگەندەك ئىنكاسلار بىلەن قايتىپ كېلىدۇ ۋە بىزمۇ شۇنىڭغا قانائەت قىلىشقا ۋە «مەسىلىلەر» نى شۇنداق «ھەل قىلىشقا» كۆنۈپ قالغان.

شۇڭلاشقا، پىسخىك مەسلىھەت سېستىمىسىنىڭ بىرگە بىر، روبىرو ئولتۇرۇپ تۇرمۇشنىڭ سېھىرلىك خالتىسىنىڭ تېشىلىپ كەتكىنى ھەققىدە ئۆزۈندىن-ئۆزۈن مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىش مەن ئۈچۈن تولىمۇ قىينىغا توختىغان بىر جەريان بولدى. بىز شەرقلىكلەر يەككە ئەمەس كوللېكتىپ بىكىر قىلىشنى ياقتۇرىمىز. شۇنداق بولغاچقا غەربنىڭ يەككىلىكنى تەرغىپ قىلىدىغان ۋە شەخسىنىڭ ئېھتىياجىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدىغان پىسخىك مەسلىھەت ئۇسۇلى ماڭا شەخسىيەتچىلىكتەك بىلىنىپ، خېلى ئۇزۇنغىچە ئۆزۈمنىڭ

«كوللېكتىپچان» ئەمەس ئەكسىچە ئۆزىنىلا ئويلايدىغان بىر «شەخسىيەتچى» ئەبلەخ ئىكەنلىكىدىن ئەنسىرىتىپ يۈردى. شۇنداقتىمۇ 70 ياشلارغا كىرىپ قالغان پسىخولوگىيە ئىلمى بىلەن روھانىيەتنى بىرلەشتۈرگەن ئۇسۇل بىلەن روھى ساغلاملىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان پسىخىك مەسلىھەتچى خانىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە بىر نەچچە سائەتلىك مەسلىھەتتىن كېيىن ئۆزۈمدىكى مەسىلىلەرنى قورۇنماي ۋە بۆقۇلداپ يىغلاپ كەتمەي تۇرۇپ بايان قىلالايدىغان ۋە ئۇنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاپ كۇندىلىك تۇرمۇشۇمدا ئىشلىتەلەيدىغان بولۇشقا باشلىدىم.

جەين خانىم ماڭا ئائىلە ئاسارىتىنىڭ قانداق ئىكەنلىكى ۋە بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇچرىغان ئاسارەتلىرىم ۋە ئۇنىڭ روھىم ۋە بەدىنىمگە ئېپكەلگەن زىيانلىرى ھەققىدە تەپسىلى چۈشەنچە بەردى ۋە بۇلاردىن قۇتۇلۇپ كېتىش ۋە ساغلام بىر ھاياتتا ياشاش توغرىسىدا تولىمۇ ئەتراپلىق پىلان ۋە مەسلىھەتلەر بىلەن تەمىن ئەتتى. ئۇنىڭغا ياندىن ئېنىرگىيەلىك داۋالاش، ساغلام ئوزۇقلىنىش، ماڭا كۆپ يىل ئاسارەت قىلغان يولدىشىمنىڭ داۋاملىق زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كېتىشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئالدى بىلەن ئۆزۈمنىڭ بىخەتەرلىكىم ۋە ساغلاملىقىمنى ئويلىشىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ھەققىدە چىن دىلىدىن كۆيۈنۈپ تۇرۇپ نۇرغۇن پىكىر-تەكلىپ ۋە يوللارنى كۆرسەتتى. جەيننىڭ ياردىمى بىلەن ئائىلە ئاسارىتى ھەققىدە ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە بولدۇم ۋە بۇلارنى كۆچكە ئايلاندۇرۇپ، يولدىشىمدىن تەلتۆكۈس ئايرىلىپ كەتتىم. ئاسارەتچى يولدىشىم بولسا مېنى ئۆلتۈرىۋېتىمەن دەپ كۆپ قېتىم تەھدىت سالغان بولسىمۇ، مەن يەنىلا ئۆزۈمنىڭ ئۆزۈم بولۇشى ۋە چوقۇم بىر بەختلىك ۋە ساغلام تۇرمۇشقا ئېرىشەلەيدىغانلىقىمغا بولغان ئىشەنچىمنى يوقاتمىغان ھالدا توغرا قارارىمدا چىڭ تۇردۇم.

بايا دەپ ئۆتكىنىمدەك بىز شەرقىلىكلەردە ئائىلە مۇھىتى تولىمۇ قويۇق بولۇپ، مەن ئاجرىشىپ كېتىش قارارىغا كەلگەندە يەنە قايتىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدىم. بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىزدە كىشىلەر ئاساسلىقچە ئاجراشمايدۇ،ئەكسىچە ئامال بار يارىشىپ بىللە ئۆتۈپ كېتىش يولىنى تاللايدۇ. بۇ گەرچە نۇرغۇن نورمال ئائىلىلەرگە نىسبەتەن توغرا تاللاش بولسىمۇ يەنە نۇرغۇن ئاسارەتلىك ئائىلىلەرگە نىسبەتەن كىشىلەرنى بىر ئۆمۈر بەختسىزلىككە باشلايدىغان ئامال بولۇپ، مەن ئاجرىشىپ كېتىش قارارىمنى ئۆيدىكىلەرگە ئوچۇق ئېيتىشىم ۋە ئۇلارنىڭ ئويلىرىنىمۇ ئاڭلاپ بېقىشىم كېرەك ئىدى. مېنىڭ ئەپسۇسكى مەن ئۇچۇن ئائىلە مەسلىھەتلىرىنى بېرەلەيدىغان ئەقىللىق ئاپام ۋە ئالدىن كۆرەر، قورقماس دادام، ئامراق ئىنىم ۋە قىزلارنىڭ ئەڭ نازۇك ھىسلىرىنى ئىنچىكە چۈشىنەلەيدىغان سىڭىلىملار بىلەن سائەتلەپ پاراڭلىشىپ ئۇلارنىڭ مەسلىھەت ۋە پىكىرلىرىنى ئېلىش شۇنداقلا ئۇلارنىڭ تەسەللى ۋە مۇھەببەتىگە چىلىنىپ تۇرۇپ، ئاجرىشىشتىن ئىبارەت قاپقارا ۋە سوپسۇغۇق مەرمەر تاشقا تاقابىل تۇرۇشتەك بەخت ماڭا نىسىپ بولماي قالدى.

بۇ بەخت ماڭا نىسىپ بولماي قالدى، چۈنكى مېنىڭ پۈتۈن ئائىلەم بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم مەجبۇرى يوسۇندا ئۇزۇلگەن بولۇپ، ئائىلە ئەزالىرىم بىلەن 2017-يىلىدىن بۇيان ھېچقانداق ئالاقە قىلالماي كېلىۋاتقان ئىدىم. بۇ قانداقتۇر ئۇلارنىڭ چەت – يېزىلاردا ياشاپ، تېلېفون ۋە ئىنتېرنېتلارنىڭ بولمىغانلىقىدا بولماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ شەھەرلەردە ياشاپ، باشقا دۆلەتلەرنى سايا‌ھەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن مەجبۇرى ھالدا يېغىۋىلىش لاگىرلىرىغا سولانغانلىقى سەۋەبىدىن ئىدى. ئاتا-ئانام، ئىنىم ۋە سىڭىلىم شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر شەھىرىدە ياشايدىغان بولۇپ، بىزنىڭ 70 پۈشتىمىز بۇ قەدىمى ۋە مەدەنى ماكاندا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئىدى. ئائىلەم ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەپ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە ياشاپ، ئۇيغۇرنىڭ تائاملىرىدا چوڭ بولۇپ ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە، خىتاي كومپارتىيەسى تەرىپىدىن باشقا 4 مىليون ئۇيغۇر خەلقى دۇچ كېلىۋاتقان ئورتاق قىسمەتكە دۇچار بولۇپ، كىشىلىك ئەركىنلىك ۋە خۇشال ياشاش ھوقۇقلىرىدىن مەجبۇرى ئايرىلىپ، تەقدىرى نائېنىق ھالدا نامەلۇم لاگىر ۋە تۇرمىلەرگە قامالغان ئىدى. ئۇلار مېنىڭ تېلېفۇنۇمنى ئالالمايتتى، ئۇزلىرىنىڭ قانداق تۇرۇۋاتقانلىقىنى ماڭا ئېيتىپ بېرەلمەيتى. مەنمۇ ئۇلارغا قانچىلىك ئازابلارنى چېكىۋاتقانلىقىمنى، قانداق يالغۇزلۇق تارتىۋاتقانلىقىمنى دەپ بېرەلمىگەندەك، ئۇلارمۇ ماڭا ئۇزۇنىڭ لاگىر ۋە تۇرمىلەردە قانداق قىيىن-قىستاقلارغا ئېلىنىۋاتقانلىقىنى، ھاياتىنىڭ قانچىلىك ئېغىرچىلىقتا ئۆتىۋاتقانلىقىنى دەپ بېرەلمەيتتى. مەن ئۇلارغا سېغىنچىم ۋە مۇھەببىتىمنى يەتكۈزۈپ بېرەلمىدىم، پەن-تېخنىكا ئەڭ تەرەققىي قىلغان، گۈگۈلدىن ئىزدىسە ھەممە نەرسە تېپىلىدىغان 21-ئەسىردە، دۇنيادىكى ئەڭ تەرەققىي قىلغان دۆلەت ئامېرىكىدا ياشاۋاتقان مەن دۇنيانىڭ يەنە بىر غوجا ئاكىسى دەپ ئانىلىۋاتقان خىتاينىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئائىلە ئەزالىرىمنى تاپالماي قالدىم. شۇنداق، شەخسى تۇرمۇشۇم ئەڭ قىيىن چاغلاردا ئائىلەمدىن ئايرىلىپ قالدىم.

هاياتنىڭ سېھرىلىك خالتىسىدىن چىقىدىغان قارا مەرمەرلەر تېخىچە تۈگىمەيۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ بۇ خالتىنى مالتىلاپ ئاق مەرمەرگە ئىرىشىشنى توختىتىپ قويماسلىق كېرەك ئىدى. بىر يىل مابەينىدە جەين خانىمغا داۋاملىق كۆرۈنۈش، ھەر ئىشنىڭ كەينىدە بىر ھېكمەت بارلىقىغا چىن دىلىمدىن ئىشىنىش، ساغلام ئۆزۈقلىنىش، سایاھەت قىلىش، ئەردىن ئاجرىشىش قاتارلىق ئاكتىپ پائالىيەتلەرنىڭ تۈرتكىسىدە سالامەتلىكىم ئەسلىگە كېلىپ، جانلىق ۋە تېتىك بولۇپ قالغان ئىدىم. ئادەملەر ۋە مۇھەببەتكە بولغان ئىشەنچىممۇ ئاستا-ئاستا ئەسلىگە كېلىپ، قەلبىمگە يەنە بىر نىكاھنىڭ نۇرى كىرىپ كېلىۋاتاتتى ۋە ئۆز-ئۆزۈمگە: «بىز يەنە بەختلىك بولالايمىز» دەپ تەسەللىي بېرىۋاتاتتىم. خالتىمزدىن بىزگە ئاق مەرمەرنى تاللاپ بېرىدىغانلار بەزىدە يېقىن دوستلىرىمىزمۇ بولۇپ، مۇشۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئامېرىكىلىق بىر دوستۇم مەن بىلەن قايتىدىن ياتلىق بولۇش توغرىسىدا پاراڭلىشىپ، ئۆزىنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى ۋە ھازىرقى كۆڭۈللۈك تۇرمۇشى بىلەن بۇرۇنقى كۆڭۈلسىز تۇرمۇشىنى سېلىشتۇرۇپ مېنىڭ تېخى ياش ئىكەنلىكىمنى، داۋاملىق بەختىم ئۈچۈن كۆرەش قىلىشىم كېرەكلىكىنى ئېيتىپ ماڭا تەسەللىي ۋە كۈچ بەردى. ئاجرىشىش جەريانىدا مەن ھەممە دوستلىرىمدىن قاچىدىغان، ئادەم خالىمايدىغان ۋە ئۆزۈمدىن نومۇس ھېس قىلىدىغان بوپقالغان بولۇپ، پىسخىك داۋالىنىش جەريانىدا بۇلارنىڭ ئاجراشقان كىشىلەردە بولىدىغان نورمالىق ئىكەنلىكىنى، ئاجرىشىشنىڭ مەن ئويلۇمىغاندەك نومۇسلۇق ئىش ئەمەسلىكىنى، ئۆزۈمنىڭمۇ ئۆزۈم تەسەۋۋۇر قىلغاندەك «ناچار ۋە ئاجىز» ئايال ئەمەسلىكىمنى بىلىپ يەتكەن ئىدىم. بۇ پىسخىكىدىن قوتۇلۇش ئۈچۈن يېقىن دوستلىرىم بىلەن قايتا ئالاقە ئورنىتىشىم كېرەكلىكىنى ماڭا تەسەللىي بەرگىلى ئىزدەپ كەلگەن دوستۇمنىڭ سەممىي تىلەكلىرىدىن قايتا ھېس قىلدىم ۋە دوستلىرىم بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ئاستا-ئاستا ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى.

تۇرمۇش بەزىدە رەڭلىك ۋە يېقىملىق مەرمەرلەرنى بىزگە ھەدىيە قىلىدۇ. مەڭزىم قىزىرىپ، ئۈيقۇم ياخشىلىنىپ يۈرۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھازىرقى يولدىشىم بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. بۇ كىشى تولىمۇ ئەقىللىق، لوگىكىلىق، پىسخىك بىلىملەردىن خەۋەردار، ھېسسىي كۆرسەتكۈچى يۇقىرى ۋە بېشىدىن كۆپ ئىسسىق-سوغۇقلار ئۆتكەن، ئاقكۆڭۈل ۋە باتۇر كىشى ئىكەن. ئۇنىڭ بىلەن كۆپ پاراڭلىشىش ئارقىلىق ئاخىرى ئۇنى ئۆزەمنى توختاتقان ھالدا ياقتۇرۇپ قالغىنىمنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىخەتەر ۋە تېنىچ، ئارزۇلىرىمىز بىرلەشكەن بىر ئائىلە قۇرۇپ چىقالايدىغانلىقىمىزغا كۆڭلۈمدە بارغانسىرى ئىشەنچ تۇغۇلدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككى يىل بۇرۇن ئامېرىكىدىكى دوكتۇرلۇق تەتقىقاتىمدىن ئىستىپا بېرىپ، سىدنېيغا يەرلەشتىم ۋە ئۇزاق ئۆتمەي تويمىز بولۇپ ھازىرغىچە ئاسارەتسىز، خۇشال ۋە بەختلىك ياشاپ كېلىۋاتىمىز.

بۇ كۆڭۈللۈك تۇرمۇشۇمنى ئۆيدىكىلەرگە ئېيتقۇم كېلىدۇ، ئاپام بىلەن سائەتلەپ پاراڭلىشىپ، ئۇنىڭغا بۇرۇنقى تۇرمۇشۇم بىلەن ھازىرقى ھالىتىمنى سېلىشتۇرۇپ مەندىن ئەنسىرىمەسلىكنى دېگۈم، دادامغا قىزىدىن پەخرلىنىشنى ئېيتقۇم، ئىنىمغا ھەدىسىنىڭ ياخشى تۇرمۇشاتقانلىقىنى، سىڭلىمغا بولسا ئۇنى قانچىلىك سېغىنغانلىقىمىزنى دەپ بەرگۈم كېلىدۇ. ھەر قېتىمدا سىدنېيدىكى گۈزەل دېڭىز بويلىرىدا، پالما دەرەخلىرىنىڭ سايىسىدا تىنچ ۋە خاتىرجەم ئارام ئېلىۋاتقىنىمىزدا ئۆيدىكىلەرنىڭ قانداق مۇدھىش جايلاردا، قايسى قۇياش نۇرى چۈشمەيدىغان بۇلۇڭ-پۇچقاقلاردا، خاتىرجەمسىزلىككە تولغان كۆڭلىنىڭ قانچىلىك يېرىم ئىكەنلىكىنى ئەسكە ئالىمەن. بۇ ئەسلەشلەر پەقەت ماڭىلا خاس ئەمەس بولۇپ، ئەتراپىمدىكى ھەممە ئۇيغۇر دوستلىرىم ۋە ۋەتەنداشلىرىم ماڭا ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار بولۇۋاتقان، ئۇلارنىڭ روھى قىينىلىپ، قويغان-تۇتقىنىنى بىلمەي ياشاۋاتقان ئىدى. سىدنېيدىغا كەلگەندىن بۇيان ئۇچراشقان ھەرقانداق ئۇيغۇر ماڭا ئۆزىدىكى ھەرخىل پىسخىك نورمالسىزلىق ئالامەتلىرىنى ئېيتىپ بېرەتتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ياردەمگە مۇھتاج ئىكەنلىكىنى دەيتتى. تورلاردا پىسخىك ساغلاملىققا ئائىت ئەسەرلەرنى ئېلان قىلسامۇ، نەچچە ئونلىغان ئۇيغۇرلار ماڭا ئىنكاس قايتۇرۇپ، ئائىلە ئەزالىرىنى ئىز-دېرەكسىز يوقىتىپ قويغاندىن بۇيان ئۆزىدىكى پىسخىك بېسىملارنىڭ بەكمۇ ئارتىپ كەتكەنلىكى ۋە بۇنىڭغا قارىتا قانداق ئامالالارنى قوللىنىشى كېرەكلىكى ھەققىدە سوئاللارنى سورىشاتتى.

بىز ئاجىزلاپ قالغان چاغلاردا ھاياتىمىزدا بىزگە ياردەم بېرىپ، بىزنى كۆچلەندۈرىدىغان كىشىلەر دائىملا ئەڭ ئېسىل سوۋغات سۈپىتىدە ھاياتىمىزغا كىرىدۇ. يولدىشىم دەل مۇشۇنداق ئېسىل سوۋغاتلارنىڭ بىرى

بولۇپ، ئۇ تۇرمۇشۇمنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىن ئىنتايىن ئەتراپلىق خەۋەر ئالغاندىن باشقا يەنە، پىسخىك ساغلاملىقىمغا تەپسىلى كۆڭۈل بۆلۈپ، روھىمنىڭ چوڭقۇرلۇقلىرىدا قېلىپ قالغان يارا ۋە تارتۇقلارنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە يارەمدە بولۇۋاتاتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭلا ئەمەس ئۇيغۇر خەلقىنىڭمۇ دەرد-ئەلەملىرىنى بايان قىلىپ بەرگىنىمدە، ئۇ ماڭا ناھايىتى ئەمەلىي بىر تەكلىپنى بەردى: نېمىشقا بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزگەنگەن پىسخىك بىلىملىرىڭىزنى خەلقىڭىز بىلەن ئورتاقلىشىپ ئۇلارغا ياردەم قىلمايسىز؟ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ توغرىلىقىنى ھېس قىلدىم-دە، ئاساسەت ۋە ئەسلىگە كېلىش تېمىسىدا سىستېمىلىق لېكسىيە تەييارلاپ، ئېنگلىزچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇيغۇر تور تېلىۋىزىيىسىدە 8 ھەپتە ئارقا-ئارقىدىن بۇ مەزمۇنلارنى مۇلىغان ئۇيغۇر خەلقىگە يەتكۈزدۇم. خەلقىمىزگە ئاساسەتنىڭ بىزگە ئېلىپ كېلىۋاتقان ئەكس تەسىرلىرى ھەققىدە مەلۇمات بېرىپ، سىستېمىلىق پىسخىك مەسلىھەت ئېلىشنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇشىغا يارەملەشتىم ۋە شەرق بىلەن غەربنىڭ پىسخىك جەھەتتىكى ئومۇمىي ئالاھىدىلىكلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، غەرب پىسخىكا ئىلمىنىڭ بىزدەك شەرق خەلقىگىمۇ ياردەم قىلالايدىغانلىقى ھەققىدە كۆز قاراش ۋە ئەمەلىي تەجرىبىلىرىمنى سۆزلەپ بەردىم. بۇنىڭ تۈرتكىسىدە بەزى كىشىلەر پىسخىك مەسلىھەت ئېلىشقا باشلىدى ۋە ئۆزىنىڭ ھەر جەھەتلەردىن ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى ماڭا داۋاملىق ئېيتىپ بېرىپ تۇردى.

مەن يەنە ئەتراپىمدىكى دوستلىرىمغىمۇ ئەمەلىي ياردەم قىلىشنى ياقتۇرىمەن. ئۇلارنىڭ خالتىسىدىن قارا مەرمەرنىڭ چىقىشى ھەرگىزمۇ مېنىڭ ئۇلارغا ئاقمەرمەر بېرەلمەيدىغانمىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. بۇ ئويۇنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆتكەن يىلدىن بۇيان «سىدنىي ئۇيغۇر ئاياللار گورۇپپىسى» دا پىدائىي تەرجىمان بولۇپ، ستارتىس تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئاساسەتتىن ئەسلىگە كېلىش يوگا دەرسلىكىنى نەق مەيدان تەرجىمە قىلىپ بەردىم. ئۆسمۈرلەرگە پىسخىك ساغلاملىقنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە ئۇچ قېتىم لېكسىيە بەردىم. ستارتىس يېقىندا ئورۇنلاشتۇرغان 7 ھەپتىلىك

-«تۇيغۇنلۇق» دەرسىدە كەسپى تەرجىمان بولۇپ، ئۇيغۇر خانىملىرىغا ئاساسەتكە تاقابىل تۇرۇشتىكى مۇھىم قورال -- تۇيغۇنلۇقنىڭ توغرا ۋە كەسپى يەتكۈزۈلىشىدە مۇھىم رول ئوينىيالدىم.

مەن بىر ئىنسانىنىڭ تەجرىبىسىنىڭ كۆپلىگەن ئىنسانلارغا ياردىمى بولىدىغانلىقىغا چىن دىلىمدىن ئىشىنىمەن، شۇڭلاشقا ئاساسەتتىن ئەسلىگە كېلىش، چۈشكۈنلۈكتىن قۇتۇلۇش، بەختسىز تەقدىرنى بەختلىك قىسمەتكە ئايلاندۇرۇش، قارا مەرمەردىن ئاق مەرمەرنى چىقىرىشتەك بۇ جەريانلاردا يەكۈنلىگەن ھېسسىي تۇيغۇلىرىمنى بىر شېئىر كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقتىم ۋە ئۆتكەن يىلى ئامېرىكىدا نەشر قىلدۇرۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوقۇشىغا سۇندۇم. بۇ تەجرىبىلەرنىڭ ماڭا ئوخشاش نۇرغۇن ھەدە-سىڭىللار، ئاكا-ئىنىلەرگە پايدىلىق بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنداق، بىز تۇرمۇشنىڭ ئەتە بىزگە قانداق مەرمەر سۇنىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلىيەلمەيمىز، ھاياتلىق تاسادىپىيلىققا تولغان جەريانىدۇر، ئەمما بىز شۇنى بىلىمىزكى، ھاياتلىق مەرمىرىمىز قارا رەڭلىك بوپقالغان چاغلاردا بىزگە نۇر بېغىشلاپ تۇرىدىغان پىسخىك خادىملارنى، بىزنىڭ ياخشى بولۇپ كېتىشىمىزنى تىلەيدىغان دوستلىرىمىزنى، بىزنى سۆيىدىغان ئائىلە ئەزالىرىمىزنى ۋە ھەممە ئىشلارغا ھېكمەت يوشۇرغان ئاللاھنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالمايلى.

دوستلار، مەن بۇ نۇتۇقنى يېزىۋاتقان ھازىرقى مىنۇتلاردا ئائىلەمنىڭ تەقدىرىنىڭ قانداقلىقى ماڭا يەنىلا قاراڭغۇ، لېكىن مەن بوشاشمايمەن ۋە كەلگۈسىنىڭ گۈزەللىكىدىن ئۈمىد ئۈزمەيمەن، ھەممەيلەننىڭ ھاياتلىقىنىڭ سېھرىلىك خالتىسىدىن داۋاملىق ئاق مەرمەر چىقىشىنى، قارا مەرمەر چىقىپ قالغاندىمۇ ئۇنىڭ ھامان رەڭگارەڭ ياكى ئاق مەرمەرگە ئايلىنالايدىغانلىقىنى ئېسىدە چىڭ ساقلىشىمىزنى تەۋسىيە قىلىپ سۆزۈمنى ئاخىرلاشتۇرماقچىمەن، ھەممەيلەنگە رەھمەت.

ئىزاھات: فاتىمە ئابدۇلغەفۇر سەييياھنىڭ بۇ يازمىسى پىسخىك ساغلاملىق ئېيى مۇناسىۋىتى بىلەن ئېلان قىلىندى.

مۇراد ئەپەندى

هاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

ئۇيغۇر خەلقنىڭ تۆھپىكار ئۇستازى ۋە ئۇنتۇلغان دوستى مۇراد ئەپەندى هجىريە 1272 - 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ، يەنى ميلادىيە 1855 - يىلى 25 - دېكابىر ئەينى ۋاقتتىكى قازانغا قاراشلىق ئۇفا ۋىلايىتىنىڭ (هازىر ئۇفا باشقۇردىستانىنىڭ پايتەختى بولۇپ ، رۇسلار قازانىنى تاتارىستانىنىڭ، ئۇفانى باشقۇرىستانىنىڭ مەركىزى قىلىپ ، بىر پۈتۈن قازان خانلىقى تەۋەسىنى پارچىلىۋەتكەن) مىنزەلە ناھىيىسى - ئەلمەت يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن . شۇڭا « مىنزەلەۋى » ، « قازانى » ، « مەككى » قاتارلىق تەۋەلىك تەخەللۇس نامىلرى بىلەن داڭلىق بولۇپ ، ھەر بىر نامىنىڭ بىر تارىخىي ئارقا كۆرۈنىشى باردۇر.

نەسەبى ۋە ئەجدادلىرى ھەققىدە :

مۇراد ئەپەندىنىڭ تولۇق ئىسمى مۇھەممەد مۇراد ئىبنى باھادىر شاھ ئىبنى ئادىلشاھ بولۇپ، مۇراد ئەپەندى 1598 - يىلى سەئىدىيە خانلىقىغا تاجاۋۇز قىلىپ، ئېچىنىشلىق مەغلۇپ بولغان سەۋەپلىك 1599 - يىلى مۇنقەرز بولغان، موغۇلستان خانلىقىنىڭ قوللىشىدا تۆمۈرلەر خانلىقى (1370 - 1507) نى مۇنقەرز قىلغان ، شەيبانىخان قۇرۇپ چىققان « ئۆزبېك شەيبانىلار خانلىقى(1499 - 1599)» نىڭ 16 - ئەسىردىكى ئارال كۆلىدىن، ئامۇ دەريا ۋە سىر دەريا ۋادىلىرىغىچە بولغان ئۆزبېك - تۈركمەن ۋىلايەتلىرىدە ھۆكۈمدار بولغان « بىكچۇراخان » نىڭ نەسلىدىندۇر . بوۋىسى ئادىل شاھ « ئەلمەت » ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلغاندى. مۇراد ئەپەندى دەسلەپكى باشلانغۇچ تەربىيە ۋە تەلىمنى دادىسى باھادىر شاھ (باتۇر شاھ) ئابدۇللا ۋە مۇئەللىمە ئانىسى ئابستەي ئۇستاز بېكەدىن ئالغان . ئاندىن كېيىن يېزىسىدىكى مەدرىسە ئانا تەرەپ تاغىسى، توشقان مولا ھەسەنۇددىن دېگەن كىشىنىڭ يېنىدا تاكى ئون سەككىز ياشقا كىرگۈچە ئەرەپچە ، لوگىكا، ئېتىكا ئەخلاق ئىلمى ، فىقھى (ئىسلام ئاساسى قانۇنى بىلىملىرى) ۋە ئىلمى كالام(ئىلاھىيەت) ئۆگەنگەن .

ئىلىم ئېلىش يولىدىكى مۇساپىرلىق ھاياتى:

1873 - يىلى 18 ياشلىق ياش يىگىت مۇراد قازانغا بېرىپ ، داڭلىق شاھابىدىن مەدرىسىگە تاللانغان . ئەمما بىلىم قۇرۇلمىسى كۆچلۈك بولغاچقا ، قىسقا ۋاقىتتىلا بۇ يەردىكى ئوقۇشنى تاماملاپ ، بۇخارا ۋە ماۋارائۇننەھىر ئىلىم مەركەزلىرىنى نىشانلاپ قازاندىن ئايرىلغان . يول ئۈستىدە « تروسكي شەھرى » دە ئىككى يىل توختاپ ، موللا

شەرەفددىن مەدرىسسى ۋە موللا مۇھەممەتجان مەدرىسسىدە كېرەكلىك بىلىملەرنى ئىگىلىگەن . بۇ يەردە نەقشبەندىيە شەيخى زەينۇللا رەسۇلدىن پايدىلىنىپ تۇرغان. ئاندىن كېيىن تاشكەنتكە بېرىپ ، بەزى بۇيۇك ئالىملاردىن دەرس ئالغاندىن كېيىن ، 1876 - يىلى بۇخاراغا قاراپ يول ئالغان . ئۇ يەردە مولا ئابدۇللا ئەل سەرتاۋى قازانى ، مولا ئابدۇشكۇر تۇركمەنىستىكى ھۆزۈردا دەرسلەرنى ئوقۇپ ، شۇ يىل ئىچىدە قايتىدىن تاشكەنتكە قايتىپ كەلگەن. بۇ نۆۋەت مۇراد ئەپەندى تاشكەنتتىكى بىر يېرىم يىللىق مۇساپىرلىق ھاياتىدا ئالتايلىق شەيخ ئابدۇلمۇمن ئىشان ۋە تاشكەنت ئەتراپىدىكى نوپۇزلۇق ئۆلىمالارنىڭ تەسىرىدە نەقشبەندىيە تەرىقىتىگە كىرگەن . 1878 - يىلى ھەج قىلىش مەقسىتىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئافغانىستانغا ، ئاندىن ھىندىستانغا ئۆتۈپ ، بومباي ئارقىلىق سۇ يولى بىلەن يىل ئوتتۇرىلىرى جىددىگە يېتىپ كەلگەن. شۇ يىلى دېكابىردا ھەج پائالىيەتلىرىنى تۈگىتىپ ، مەدىنىگە كەلگەن. مەدىنىدە 1879 - يىلى يانۋاردىن باشلاپ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئەمىن ئاغا ، شىپا ۋە مەھمۇدىيە مەدرىسىلىرىنى پۈتتۈرۈپ، ئالىي ئىجازەت ئالغان . بۇ جەريانداا نەقشبەندىيە مۇجەددىدى (يېڭىلىق ئىسلاھاتچىسى) شەيخ مۇھەممەد مەزھەرىنىڭ يولىغا كىرگەن .

1880 - يىلى مەككىدە يېقىن يۇرتداشلىرىدىن مۇھەممەد شاھنىڭ قىزى ئەسما خېنىم بىلەن نىكاھلانغان مۇراد رەمزى ئەپەندى ، 1883 - يىلى ئانا ۋەتىنگە قىلغان نەچچە ئايلىق زىيارەت ۋە ساياھەت پائالىيەتلىرىدىن كېيىن نامەلۇم بىر « راھەتسىزلىك ۋە ئەنسىزلىك » تۈپەيلىدىن قايتا مەككىگە قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. ئۇ مەككىدە ئۇستاز ئابدۇلھەمىد داغىستانى، ئابدۇراھمان سىراج ۋە سۇرۇر سۇدانىنىڭ دەرسلىرىگە قېتىلغان . 1884 - يىلى ئۇستازى ۋە جەدىتچى ئۆلىما مۇھەممەد مەزھەرى بىلەن ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان ئابدۇلھەمىد داغىستانى تەڭلا ۋاپات بولغان . ئۇلارنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئۇ مەككە مۇپتىسى مۇھەممەد سالىھ زەۋاۋىنىڭ سۆھبەت ۋە دەرسلىرىگە ئىشتىراك قىلغان. بىر يىل ئۆتۈپ ، مەدىنىگە يۆتكەلگەن مۇپتى مۇراد ئەپەندىنىڭ ھەر جەھەتتە پىشقان ياش ئالىمغا ئايلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ ئۇنىڭغا ۋە جاۋالىق (ھېندونېزىيەدە) بىر شاگىرتىغا 1885 - يىلى ئاپرىلدا مەدىنىدىن ئالاھىدە خىلاپەتنامە ئەۋەتكەن . ياندۇرقى يىلى مەككىگە كەلگەندە ئۇلارغا تون كىيدۈرگەن . بۇ ئاردا مۇراد رەمزى ئەپەندى « رەشاھات » نى ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلىپ شەيخگە سۇنغان . ئاندىن شەيخنىڭ ئىستىكى بويىچە « مەكتۇبات » نى ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلىشقا باشلىغان. مۇراد ئەپەندىنىڭ ئۆزىنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا ، ئۇ بۇ جەريانداا « تەسەۋۋۇپ (سوپىزىم) » نىڭ كىلاسسىك ئاتا

كىتاپلىرى ، بولۇپمۇ « فۇتۇھاتى مەككىيە»« فۇسۇسۇل ھىكەم » قاتارلىق كوزىر كىتاپلار ۋە شەرھلىرىنى ئوقۇپ چىققان . مۇھىيدىن ئىبنى ئەرەبنىڭ قاراشلىرىدىن خەۋەردار بولغان . ئەڭ مۇھىمى مەككىدىكى ۋاختىدا ئەھمەد تۆمۈرنىڭ دادىسى مۇھەممەد رېشىت جارۇللانى ئۆز ئىچىگە ئالغان زور بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىققان .

جاھان كېزىپ كۆپنى كۆرگەن باسقۇچى :

مۇراد ئەپەندى 1902 - ، 1904 - ، 1907 - ، 1909 - ، 1914 - يىللىرى ئائىلىسى بىلەن بىللە ئۈدا سەپەر قىلىپ ، قازان ، ئىستانبۇل ۋە بىپايان تۈركىستان شەھەرلىرىدە زىيارەتتە بولغان . ئەڭ ئاخىرقى زىيارىتىنى ئوغلى فەھمى مۇراد بىلەن بىرلىكتە بۇخارا ، تاشكەنت ، قوقەند ۋە ئەنجاندا ئېلىپ بارغان . ئاندىن قازانغا قايتىپ كېلىپ ، تۈركىيە ئارقىلىق مەككىگە قايتماقچى بولغاندا ، چارىزمىيە بىلەن ئوسمانلار سۇلتانلىقى ئارىسىدا ئۈرۈش پارتلاپ ، بىر يىل قازاندا تۇرۇپ قالغان . دەرۋەقە 1914 - يىلى 29 - ئۆكتەبىر كۈنى ئوسمانلىنىڭ گېرمانىيەدىن ئالغان ئىككى ھەربىي پاراخوتى چارىزمىيەنىڭ سېۋاستوپول ۋە ئودېسسا پورتلىرىنى بومبارداىمان قىلغاندى. شۇنىڭ بىلەن رۇسلار ئوسمانلىغا جەڭ ئېلان قىلغان . 12 - نويابىر بۇ ئۈرۈش دۇنياۋى ئۈرۈشقا ئايلىنىپ ، كېيىنچە ھەر ئىككى رەقىپ ئىمپېرىيە ھالاك بولغاندى . بىر يىلدىن كېيىن ئۈرۈش توختىمىغاچقا، ئورىنبۇرگنىڭ« توز توبا» تەۋەسىدە مۇدەررىس ۋە ئىمام بولغان ئاتا جەمەت تاغىسىنىڭ ئوغلى مۇسلىھىددىن نوغايىبېكنىڭ يېنىغا كەتكەن . ئەمما رۇسلارنىڭ تەقىپى كۈچەيىپ كېتىپ ، 1915 - 1917 - يىللار ئارىسىدا « نەزەربەنت ئاستىدا ياشاش» قا مەجبۇر بولغان .

1917- يىلى فېۋرالدا چارپادىشاھ تەختتىن چۈشۈپ ، ئورنىغا چىققان ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت خەلقىگە نىسبەتەن چەكسىز ئەركىنلىك بەرگەن . رۇسىيە تاكى شۇ يىلى ئۆكتەبىرگىچە دۇنيادىكى ئەڭ ئەركىن دۆلەتنىڭ بىرىگە ئايلانغان . بۇ ۋاقىتتا مۇراد ئەپەندى خەلقى ئۈچۈن ئەمەلىي بىر خىزمەت قىلىش ئۈچۈن ئۆز دەۋرىدىكى نامى مەشھۇر تاتار مۇتەۋەرلىرى ۋە ئالىملىرى بىلەن بىرلىكتە ھەر قايسى ساھەلەردە ئاقارتىش ھەرىكىتى باشلاپ كەتكەن . ئەمما بۇ ھەرىكەت تېخى ئۇنۇمنى كۆرسەتمەي تۇرۇپلا ، 1917 - يىلى « بولشېۋىكلار » ئۆكتەبىر ئىنقىلابى قوزغاپ ، 7 - نويابىر پېتىربۇرگدىكى ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئورۇن « قىشلىق ساراي» نى ئىشغال قىلغان . شۇنىڭ بىلەن بولشېۋىكلار ھەر قايسى رۇس مۇستەملىكىسى ئاستىدا ئېزىلگەن مىللەتلەرگە يالغان مۇستەقىللىق ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقى بېرىپ ، چارىزمىيەدىن قالغان زېمىنغا تولۇق ۋارىسلىق قىلماقچى بولغان .

مۇراد ئەپەندى خوددى ئابدۇقادىر داموللام 1919 - يىلى بولشېۋىكلار ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، دەرھال قەشقەرگە كېلىپ ، خەلقنى ئويغىتىپ، 1949 - يىلى ۋەتىنىمىزنى باسقان ئاپەتكە قارشى 30 يىل بۇرۇن تەدبىر تۇزگىنىدەك ، مۇراد رەمزى ئەپەندىمۇ ئەينى ۋاقىتتىكى داڭلىق ئاكا - ئۇكا سودىگەرلەر مەخسۇت مۇھتى ۋە مەھمۇد مۇھتىنىڭ تەكلىپى بىلەن سودا كارۋىنىغا قوشۇلۇپ ، 1919 - يىلى ۋەتىنىمىزنىڭ چوڭچەك شەھىرىگە كېلىپ يەرلەشكەن . شەرقىي تۈركستاندىكى قاياناق بۇ شەھەردە داۋام قىلغان ئۇزۇن يىللىق ئىناملىق ۋە مۇدەررىسلىك ھاياتىدىن كېيىن ، 1934 - يىلى 2 - ئاپرىل قۇربان ھېيتىنىڭ ئىككىنچى ھەپتىسى دۇشەنبە چوڭچەكتە ۋاپات بولغان . (مەزكۇر تارىخي مەلۇمات ئەھمەد تۆمۇر تەرىپىدىن خاتىرىلەنگەن بولۇپ ، ئالىمنىڭ يۇرتدىشى ، ئەسىردىشى ۋە مەسلەكدىشى مەرھۇم ئەھمەد زەكى ۋەلىدى توغان مۇراد ئەپەندىنىڭ ۋاپاتىنى 1935 - يىلى 5 - ئۆكتەبىر دەپ خاتىرىلەپ قويغان . (« بۈگۈنكى تۈركستان تۈركلىرى » ، 542 - بەت)

ئاخىرقى سەپىرى ۋە يەرلىشىپ قېلىش :

مۇراد ئەپەندى 1902 ، 1904 ، 1907 ، 1907، ۋە 1914 - يىللىرى ئوسمانلى تۈپراقلىرى ۋە ئىشغال ئاستىدىكى تاتارستان ۋە تۈركستان تۈپراقلىرىدا جاھان كېزىۋاتقان يىللاردا خوددى يۈسۈپ خاس ھاجىپ كەبى 50 ياشتىن ھالقىپ بولغان بولۇپ ، 50 يىللىق ھاياتى ھەر قايسى قاتلاملاردا چوڭقۇر ۋە ھەر تەرەپلىمە ئىلىم ئىگىلەش بىلەن ئۆتكەندى . تازا ئوخشاپ مېۋە بېرىدىغان ۋاقىتتا دۇنيانىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ، بولۇپمۇ ئالمنىڭ ھەربىرىكەت قىلىش دائىرىسىدىكى ئوسمانىيە ، چارروسىيە ۋەزىيىتى كەسكىنلىشىپ ، 1905 - يىلى چارروسىيەدە قوزغىلاڭ پارتلاپ ، چارپادىشاھنىڭ تەختىنى ئۆرۈۋەتكىلى تاس قالغان . 1908 - يىلى ئىراندا خەلىق قوزغىلىپ ، ئەنگلىيە ۋە چارروسىيەنىڭ يامان نىيتىنى سۇغا چىلاشتۇرغان ، ئىستانبۇلدا 1908 - يىلى ھەربىي ئىنقىلاب يۈز بېرىپ ، 1909 - يىلى سۇلتان ئابدۇلھەمىد تەختتىن چۈشۈرۈلگەندى . شەرقتە ياپونىيەنىڭ باش كۆتۈرۈپ ، چارروسىيەنى 1905 - يىلى قاتتىق مەغلۇپ قىلىشى ، بولشېۋىكلەرنىڭ رۇسىيەدە تېز ئىناۋەت قازىنىشىغا تۈرتكە بولغان بولسا ، ئىسمائىل غاسپىرالى رۇسلار پان سلاۋىنىزمغا قارشى قوزغىغان تۈركچىلىك ئوسمانلاردىكى ياش تۈركچىلەر پارتىيىسىنى زورايتقان . تاتارلار ، تۈركلەر ، پارسلار ، ئوتتۇرا ئاسىيالىقلار ئەزەلدىن دۇچ كېلىپ باقمىغان ھەر خىل يېڭى ئىدىيە ۋە مەكتەپلەر ئارىسىدا تېڭىرقاپ قالغان . بۇ ۋاقىتتا ھەر قايسى خەلقلەرنىڭ ئالىملىرى بەس - بەستە ئوتتۇرىغا چىقىپ ، ئۆز خەلقىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە كېلەچىكى ئۈچۈن قولىدىن كەلگىنىچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن . تاتارلاردا چارروسىيە يىقىلغاندىن كېيىن نوپۇزلۇق ۋە پۇختا سىياسىي سەرخىللار ئوتتۇرىغا چىققان .

مۇراد ئەپەندى 1914 - يىلى مەككىگە قايتىشقا تەرەددۇت قىلۋاتقىنىدا 1 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ چېگرا تاقىلىپ قالغاچقا ، قازاندا بىر يىل تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولغان . 1915 - 1917 - يىللىرى ئورىنبۇرگدا نازارەت ئاستىدا ياشاشقا مەجبۇر بولغان مۇراد ئەپەندى شۇ يىل كۆزدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىلا چىققان قالايمىقان ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ ، كارۋان باشلاپ ۋەتەنگە قايتىپ كېتىۋاتقان ئاكا - ئۇكا مۇھتىلەرنىڭ ياردىمىدە چوڭچەككە كېلىۋالغان . ئەھمەد تۆمۇر ۋە داڭلىق تارىخچى زەكى ۋەلىدى توغان مۇراد ئەپەندى 1919 - يىلى چوڭچەككە كەلگەن دەپ قارىسا ، ۋەتىنىمىزدىكى ئۇيغۇرچە مەنبەلەردە مۇراد ئەپەندىنىڭ 1917 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى يولغا چىقىپ ، 1918 - يىلى چوڭچەككە يېتىپ كەلگەنلىكىنى بايان قىلماقتا .

تاتار خەلقىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللي مائارىپىغا قوشقان تۆھپىسىدىن قىسقا بايان :

تاتار خەلقى ئۇيغۇر ۋە باشقا قېرىنداش تۈركي مىللەتلەر بىلەن ئەسىرلەردىن بېرى بىللە ياشاپ كەلمەكتە. تاتار خەلقى دۇنيانىڭ كۆپلىگەن جايلىرىدا، بولۇپمۇ ئاسىيا بىلەن ياۋروپا تۇتىشىدىغان جايلاردا ياشىغاچقا، باشقا تۈركي خەلقلەرگە قارىغاندا ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە بۇرۇنراق تەرەققي قىلغان. 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا سانائىتى تەرەققي قىلغان ھازىرقى زامان مىللەتلىرى قاتارىغا كىرگەن. بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشلىرى يۇكسەلگەن. تاتارلاردا ئەنە شۇ چاغلاردىن باشلاپ سوكنو توقۇش، تېرە-كۆنچىلىك، مىس ئېرىتىش، كېمىسازلىق قاتارلىق ھۈنەر-كەسپ كارخانىلىرى قۇرۇلغان. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى تاتارلار ئىسلامىيەتتىن باشلاپ 20-ئەسىرگىچە ئەرەب يېزىقىنى، 1919-يىلىدىن كېيىن لاتىن يېزىقىنى، 1939-يىلىدىن كېيىن سلاۋيان يېزىقىنى قوللانغان. تاتارلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخي قانداشلىقى، تىل ئورتاقلىقى، تېرىتورىيە تۇتاشلىقى، دىنىي ئېتىقاد بىرلىكى قاتارلىق تەرەپلەردە قويۇق مۇناسىۋىتى بار. تارىختىن بېرى ئارىلىشىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ، ئۆز ئارا ھەمكارلىشىپ، ئۇرۇق-تۇققان، قۇدا بولۇشۇپ كەلگەن. مۇشۇنداق ئالاھىدە ئۆزگىچە سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ۋەتىنىمىزنىڭ

ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى جەھەتتە تاتار خەلقى مۇھىم رول ئوينىغان.

20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، تۈرپانلىق مەھسۇد مۇھتى قاتارلىق تەرەققىيپەرۋەر زاتلار رۇسىيە تەۋەسىدىن كۆپلىگەن تاتار زىيالىيلىرىنى ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن. 1913-يىلى رۇسىيە تەۋەسىدىن ھەيدەر ئەپەندى قاتارلىق كىشىلەرنى ئەكەلدۈرگەن بولسا، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇرات ئەپەندىنى (1934-1853) قازاندىن تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن. مۇرات ئەپەندى ئاۋۋال چۆچەك شەھىرىدە، 1929-يىلدىن كېيىن تۈرپاندا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. شۇ چاغدا تۈرپان ئاستانىدا «مەخسۇدىيە» نامىدىكى پەننىي مەكتەپ بارلىققا كەلگەن.

مۇراد ئەپەندى ۋە ئۇيغۇرلار :

مۇراد ئەپەندى (1855 - 1934) تاتار خەلقىنىڭ داڭلىق دىنىي ئالىمى بولۇپ ، تولۇق ئىسمى مۇھەممەد مۇراد رەمزى . ئۇ 30 ياش ۋاختىدىلا سوپىزىم ئېقىمىنىڭ مەشھۇر ئاتا كىتاپلىرىدىن « رىشاھات » ، « مەكتۇبات » قاتارلىق ئەسەرلىرىنى پارسچىدىن ئەرەپچىگە ، « قۇرئان كەرىم » نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋە خىتايدىكى ئىسلام دىنى ساھەسىدە زور تەسىر قوزغىغان .
ئۇ يەنە چۆچەكتە ھەم دىنىي بىلىملەر ، ھەم پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىتىدىغان مەكتەپ قۇرغان . بۇ ئەينى ۋاقىتتا بىر يېڭىلىق بولۇپ ، چۆچەكتىكى خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىپ ، نەزەر دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىشتە بەلگىلىك مۇھىم رول ئوينىغان .
مۇراد ئەپەندىنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى ئابدۇللا بولۇپ ، ئانىسىنىڭ تېگى قەشقەرلىك ئۇيغۇر ئىكەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلمەكتە . مۇراد رەمزى ئەپەندى قازان شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ ، ئالتە يېشىدىن باشلاپلا دادىسىدىن « قۇرئان » ئوقۇشنى ئۆگەنگەن . توققۇز يېشىدىن باشلاپ ئەرەب تىلى توغرىسىدىكى دەسلەپكى بىلىملەرنى ئۆگەنگەن . 11 يېشىدىن 18 يېشىغىچە تاغىسى ئىسمائىلغا ئەگىشىپ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بۇخارا ، سەمەرقەد ، ئەنجان، تاشكەنت ۋە قەشقەر قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، شۇ جايلاردىكى داڭلىق ئالىملاردىن ئىلىم تەھسىل قىلغان . 1880 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە ئەمدىلا 25 ياشقا كىرگەن مۇراد ئەپەندى تاشكەنتتىكى دىنىي ئالىملار قاتارىغا قۇشۇلۇپ ، شۇ يەردىكى دىنىي مەكتەپلەردە دەرس ئوتكەن . بۇ مەزگىلدە ئۇ سوپىزىم ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ ، ئۇزىنىڭ سوپىزىم نەزەرىيىلىرىنى تەتقىق قىلىشىغا ئاساس سالغان.

1881 - يىلى مۇراد ئەپەندى بىلمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىسلام دىنى بارلىققا كەلگەن ئۇلۇغ جاي مەككە - مەدىنىگە بېرىشقا بەل باغلاپ ، لاھور ، كاراچى ۋە بومباي يولى بىلەن مەككىگە بېرىپ ھەج قىلغان . كېيىن مەدىنىگە بېرىپ « ئەمىر » ۋە « شىپا » مەدرىسىلىرىدە سەككىز ئاي ئوقۇپ، ئاخىرىدا مەھمۇدىيە مەدرىسىسىنى پۈتتۈرگەن . مۇراد ئەپەندىنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، مۇراد ئەپەندى مەھمۇدىيە دارۇلئۇلۇمىغا ئوقۇشقا كىرگەن دەسلەپكى مەزگىلدە ئوقۇش خراجتىنى تاپشۇرالمىغاچقا ، ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنمىغان ئىكەن . بىراق بىلىم ئېلىش ھەۋىسى كۈچلۈك بولغان مۇراد ئەپەندى بىر يىل دەرىزە سىرتىدا تۇرۇپ دەرس ئاڭلىغان . يىل ئاخىرىدا ئىمتىھاندا ھېچقانداق ئوقۇغۇچى جاۋاپ بېرەلمىگەن قېيىن بىر مەسىلىگە مۇراد ئەپەندى دەرىزە سىرتىدا تۇرۇپ توغرا جاۋاپ بەرگەن . نەتىجىدە شۇ ئارقىلىق رەسمىي ئوقۇغۇچىلىققا قوبۇل قىلىنغان . ئۇنىڭ نەتىجىسى ئەلا بولغاچقا ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلىنغان . شۇنىڭدىن باشلاپ « رامىزان » تەخەللۇسىنى قوللىنىشقا باشلىغان ۋە « شەيخ » دېگەن نامغا ئېرىشكەن .

ئۇ مەدىنىدە تۇرغان مەزگىلدە سوپىزىم نەزەرىيىلىرىنى يەنمۇ چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ ، ئىمام رەببانى سۇلۇكىدىكى مەدىنە سوپىزىم گۈرۈھىغا ئەزا بولغان . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوپىزىمنىڭ مەشھۇر مۇقەددەس كىتابى بولغان « رىشاھات » ۋە « مەكتۇبات » لارنى پارسچىدىن ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلىشقا باشلىغان . مەكتۇبات ئىمام رەببانىنىڭ ئىدىيىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ۋەكىللىك ئەسەر بولۇپ ، ئۇ پارس تىلىدىكى مۇقەددەس ئەسەرلەر كەتكە تارقالغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ھىندىستاندا زور تەسىرگە ئىگە بولسىمۇ ، بىراق ئەرەبلەردىكى دىنىي ساھەدىكىلەرنىڭ ئۇنى چۈشىنىشى چەكلىك ئىدى . مۇراد ئەپەندىنىڭ مەكتۇباتنى ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلىشى ئەرەب رايونىدىكىلەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ھىندىستان قاتارلىق جايلاردىكى سوپىزىم نەزەرىيىلىرىنى چۈشىنىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن .

مەكتۇباتنىڭ تەرجىمىسى 1899 - يىلى پۈتۈپ مەككىدە نەشىردىن چىققان . ئۇزۇن ئۆتمەي باغداتتىكى دىنىي مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكى قىلىنغان ھەمدە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا تارقالغان. « تەۋارىخى خەمسە شەرقىي » نىڭ ئاپتورى قۇربان ئەلى خالىدى « رىشاھات» ۋە « مەكتۇبات » لارنىڭ ئەرەپچە تەرجىمىسىنى كۆرگەندىن كېيىن مۇراد ئەپەندىنىڭ تەرجىمە ماھارىتى ۋە دىنىي بىلىمگە يۈكسەك باھا بېرىپ مۇنداق دېگەن : « ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ رىشاھاتنى پارسچىدىن ئەرەپچىگە تەرجىمە قىلالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . مەكتۇباتنى تەرجىمە قىلىش تېخىمۇ قولدىن كەلمەيتتى » .

كېيىن ھەجگە بارغان تۇڭگانلار مەكتۇباتنىڭ ئەرەپچە تەرجىمىسىنى خىتايغا ئېلىپ كېتىپ ، 1917 - يىلى شاڭخەيدە قايتا باستۇرغان . شۇنىڭ بىلەن بۇ كىتاپ تۇڭگانلار ئارىسىدا كەڭ تارقىلىشقا باشلىغان .

مۇراد ئەپەندى 1912 - 1913 - يىللىرى قازانغا قايتقان . كېيىن يەنە مەككىگە بارماقچى بولغاندا 1 - دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ قېلىپ ، غەربىي يول ئېتىلىپ قالغان . مەككىگە شەرقتىن ئايلىنىپ بېرىش توغرا كەلگەچكە ، 1916 - يىلى ئاران شەرقي تۈركىستان - چاررۇسىيە چېگرىسىغا يېتىپ كەلگەن . بۇ دەل ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ھارپىسى بولۇپ ، رۇسىيەنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى داۋالغۇش ئىچىدە تۇراتتى . چاررۇسىيە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇستەملىكە رايونلىرىدىن ئەسكەر قوبۇل قىلىپ ، مەملىكەت ئىچىدىكى ئىسيانلارنى باستۇرغان . رۇسىيە چېگرىسى ئىچىدىكى قازاق ، قىرغىز ۋە تۇڭگانلار چارپادىشاھنىڭ توپ - زەمبىرەكلىرىنىڭ قۇربانى بولۇشنى خالىماي ، قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. ئەمما قوزغىلاڭ قانلىق باستۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن نەچچە يۈز مىڭ ئاۋام چېگرانى بوسۇپ ئۆتۈپ شەرقي تۈركىستانغا قېچىپ كەلگەن . مۇراد ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىمۇ شۇ قېتىمقى كۆچۈشتە ۋەتىنىمىزنىڭ چۆچەك شەھىرىگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان . مۇراد ئەپەندى دەسلەپتە ، ۋەزىيەت مۇقىملاشمىسا ئاندىن مەككىگە بېرىشنى ئويلىغان . بىراق ۋاقىت ئۆزارغانسىرى چۆچەكنىڭ ھاۋاسى يېقىپ قېلىپ، بۇ يەردىكى تۇرمۇشقا كۆنۈپ قالغان ھەمدە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە چۆچەكتە ياشىغان .

ئاجايىپ بىر ۋەقە « مۇراد ئەپەندى تۇرپاندا»:

مۇرات ئەپەندى ئاۋۇال چۆچەك شەھىردە، 1929-يىلدىن كېيىن تۇرپاندا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. شۇ چاغدا تۇرپان ئاستاندا «مەخسۇدىيە» نامىدىكى پەننىي مەكتەپ بارلىققا كەلگەن.
1929 - يىلى مۇراد ئەپەندى كونا دوستلىرى ئاكا - ئۈكا مۇھتىلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە تۇرپان دىنىي ساھەسىدىكىلەرنىڭ تەكلىپى بىلەن تۇرپانغا كېلىپ دەرس ئۆتكەن . نۇرغۇنلىغان خەلق تۇرپاندىن 90 نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى داۋانچىڭغىچە ئالدىغا چىقىپ ئۇنى كۈتۈۋالغان . بۇ ، ئەينى يىللىرى شەرقي تۈركىستاننى ئىدارە قىلىۋاتقان ئاققۇن خىتاي مىلىتارىست جىن شۇرېن (1928 - 1934) نى ھەيران قالدۇرغان . مۇراد ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇر ئىلمىسۋىيەر خەلقى ئارىسىدا بۇنچە چوڭ تەسىرى بارلىقىدىن ھەيران قالغان جىن شۇرېن مۇراد ئەپەندىنىڭ بىلىمنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن ، ئۇنى

« قۇرئان » نى خىتايچىغا تەرجىمە قىلىشقا بۇيرىغان . بىراق مۇراد ئەپەندى خىتايچە بىلمىگەچكە ، « قۇرئان » نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىشقا ماقۇل بولغان .
مۇراد ئەپەندى تۇرپاندا ئانچە ئۇزاق ۋاقىت تۇرمايلا چۆچەككە قايتىش قارارىغا كەلگەن. تۇرپاندىكى دىنىي زاتلار قايتا - قايتا تۇرۇپ قېلىشقا دەۋەت قىلسىمۇ ئۇ رەت قىلغان . شۇ چاغلاردا مۇراد ئەپەندىگە تەلۈلەرچە چوقۇنىدىغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ مۇراد ئەپەندىنى ئېلىپ. قېلىشقا كۆزى يەتمەي ، « ئۆزى قالمىسا ، ئۆلتۈرۈپ جەسىدىنى ئېلىپ قېلىپ تاۋاپ قىلمىز » دەپ تۇرپاندا مۇراد ئەپەندى ئۈچۈن مازار سېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە گەپ تارقىلىپ كەتكەن . بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان مۇراد ئەپەندى ئالدىراپ - تېنەپلا چۆچەككە ساق - سالامەت كېتىۋالغان .

مۇراد ئەپەندى چۆچەككە قايتقاندىن كېيىن ، ئىككى يىلدەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ ، « قۇرئان » نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان . مۇھەممەد ئىمىن بۇغرامۇ دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مۇراد ئەپەندىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، تەلىم ئېلىپ، ئالىي شاھادەتنامە ئالغان . تەرجىمە 1931 - يىلى تاماملانغان . ئەپسۇسكى بۇ تەرجىمە قولىيازمىسىنىڭ ھازىر نەدىلىكى مەلۇم ئەمەس.

ئۇ چۆچەكتىكى مەزگىلدە قىزىل مەسچىت (ئىشان سەئىد دامۇللا مەسچىتى) دە ئىمامىلىق قىلغان . ئەمما ئاساسلىقى ئۇيغۇر بازىرى مەسچىتىدە ھەم دىنىي بىلىم ھەم پەننىي بىلىم ئۆگىتىدىغان مەدرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلغان. ئۇيغۇر ، قازاق ، تۇڭگان ، تاتار ۋە ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەردىن ئوقۇغۇچى تەربىيلىگەن.

مۇراد ئەپەندى گەرچە سوپىزىم پېشۋاسى بولسىمۇ ، ئەمما چۆچەكتە نە ئۆزى مۇرىت توپلاپ ، سوپىزىم گۇرۇھى شەكىللەندۈرمىگەن. نە خەلق ئىچىدە بۇ گۇرۇھ شەكىللەنمىگەن . پەقەت ئۆيدە تەنھا ھالدا زىكىر - سانا ئېيتىپلا يۈرگەن .

ئەۋلادلىرىنىڭ ئۆچۈر بېرىشى ، پېشقەدەم شاھىتلارنىڭ گۇۋاھلىقى ۋە قەبرە تېشىدىكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، مۇراد ئەپەندى نە ئەھمەد تۆمۈر خاتىرىلىگەن 1934 - يىلى 2 - ئاپرىل ، نە داڭلىق تارىخچى زەكى ۋەلىدى توغان ئىلگىرى سۈرگەندەك 1935 - يىلى 5 - ئۆكتەبىر ئەمەس ، بەلكى 1934 - يىلى 5 - ئۆكتەبىر 79 يېشىدا چۆچەكتە ۋاپات بولغان.

مۇراد ئەپەندىنىڭ ئايالى ئەسمادىن ئايسما ، ھەسەن ، مۇنىر ، ئانىر ، پاتىمە ۋە ئىستىھار قاتارلىق ئۈچ ئوغۇل ئىككى قىزى بولغان . بېقىۋالغان ئوغلى ئەسئەتنىڭ تېخى يېقىنقى يىللارغىچە چۆچەكتە ياشىغانلىقى مەلۇم.

زامانداشلىرى :

مۇراد ئەپەندى ئۇزۇن مەزگىل ئىككى ھەرەمدە نەقىشبەندىيە شەيخى سۈپىتىدە پائالىيەت قىلىشى ۋە ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولغانلىقى ، شۇنداقلا ئانا يۇرتى ۋە تۈركىيەدىكى پىكىر ۋە سىياسەت ساھەسىدىن يىراق بوپقېلىپ ، رەسمىي بىرەر مۇھىم سىياسىي پائالىيەتلەردە رول ئالمىغاچقا ، ئۆز زامانداشلىرى بولغان شاھابدىن مارجانى ، مۇسا جارۇللا ، ئالىمجان بارۇدى ، رىزائىددىن ئىبنى پەخرىدىن ، ئىسمائىل غاسپىرالى قىرىمى ، مىر سەئىد سۇلتانغالىيېۋ ، ئابدۇرېشىت ئىبراھىم ، يۈسۈپ ئاقچۇرا ۋە زەكى ۋەلىدى توغان كەبى تەڭتۇشلىرى ، يۇرتداشلىرى ، زامانداشلىرى ۋە سەپداشلىرىدەك تونۇلۇپ كېتەلمىگەن . ئۇلار ھەممىسى ئەينى ۋاقىتتىكى ئەڭ ئىلغار پىكىر ۋە چوڭقۇر بىلىمگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۈيۈك شەخسلەر ئىدى . ئۇنىڭدىن باشقا مەرھۇم مۇراد ئەپەندى ئەسەرلىرىدە ئاساسلىقى « مۇھەممەد مۇراد رەمزى» ، « مۇراد رەمزى » ، « مەككى » ، « مۇھەممەد مۇراد قازانى » دېگەندەك تەخەللۇسلارنى ئىشلەتكەندىن سىرت ، سىياسىي يازمىلىرىدا « تۈتى » ، « ئەندەلىپ » ، « ئەبۇ ھەسەن » ، « ئەكمەل » ،« م . م . رەمزى » ، « رەمزى » قاتارلىق يېرىم شىفىرلىق تەخەللۇسلارنى قوللانغاچقا ، ئاۋام بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ مۇراد ئەپەندىگە تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالمالمىغان. شۇڭا گەرچە مۇراد ئەپەندى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان زامانداشلىرى تەرىپىدىن يۈكسەك باھالارغا ئېرىشىپ ، ئورنى ئېتىراپ قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلاردەك بەك مەشھۇر بولالمىغان. ئەمما بەك تونۇلۇپ كەتمىگەچكە ، ئەمەلىي ئىشنى كۆپ قىلمۇالغان . ھاياتى بويى توپلىغان ھەر تۈرلۈك بىلىملىرىدىن خەلقىمىز ئۈزۈق ئالغان. مۇسا جارۇللاغا يازغان رەددىيەسىدىن مۇراد ئەپەندىنىڭ « جەدىتچىلەر » ۋە « قەدىمچىلەر» ئارىسىدا قەدىمچىلەرگە مايىل بولسىمۇ ، لېكىن ئوتتۇرا ھال يول تۇتۇپ ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەۋزەللىكلىرىنى جۈغلاپ ، يېتەرسىزلىكلىرىنى تاشلاپ پۈتۈن دىققىتىنى خەلقنى ئاقارتىش خىزمىتىگە قارىتىش ئۈچۈن كۆپ كۈچىگەن.

1 - زەينۇللا رۇسۇلى :

نەقشبەندىيە شەيخى ، رۇسىيە مۇپتىسى ۋە ئۇستازى بولۇپ ، مۇراد ئەپەندى 18 يېشىدىن 21 يېشىغىچە بۇ كىشىدىن كۆپ پايدىلانغان.

2 - شاھابدىن مارجانى :

داڭلىق ئالىم ، تارىخچى ۋە ژۇرنالىست ، 1818 - يىلى 16 - يانۋار قازاندا تۇغۇلۇپ ، 1889 - يىلى 18 - ئاپرىل قازان شەھىردە ۋاپات بولغان.

3 - ئەھمەد زەكى ۋەلىدى توغان :

20- ئەسىردىكى ئەڭ مەشھۇر تارىخچىلاردىن بىرى بولغان ئەھمەد زەكى ۋەلىدى توغان 1890- يىلى 12- ئاينىڭ 10- كۈنى بۇگۈنكى باشقۇردىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىشمباي ناھىيىسىدىكى كۇزەن يېزىسىدا تۇغۇلغان. دادىسى ئەھمەدشاھنىڭ مەدرىسىدە باشلانغۇچ تەربىيىنى، 1902- يىلىدىن باشلاپ ئۇتەكتىكى تاغىسى ھەبىب نەججارنىڭ مەدرىسىدە ئوتتۇرا مەكتەپ تەربىيىسىنى ئالغان زەكى ۋەلىدى 1908- يىلى قازاندىكى قاسىمىيە مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگەن. 1909-يىلى قاسىمىيە مەدرىسىنى تاماملىغاندىن كېيىن، ئاشۇ مەدرىسىدە تۆت يىل تۈرك تارىخى ۋە ئەدەبىياتى دەرسلىرىنى ئوتتەكەن. 1912- يىلى تۇنجى كىتابى ‹‹تۈرك ۋە تاتار تارىخى›› نەشىر قىلىنغاندىن كېيىن، روسىيە تەۋەسىدە ‹‹ۋەلىدوف›› دېگەن ئىسىم بىلەن مەشھۇر بىر تارىخچىغا ئايلانغان ھەم ئاشۇ كىتابنىڭ شۆھرىتى بىلەن 1913- يىلى قازان ئۇنىۋېرسىتېتى ئارخېئولوگىيە ۋە تارىخ جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىقىغا تەيىنلەنگەن.1913-يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1914- يىلىنىڭ باشلىرىدا قازان ئۇنىۋېرسىتېتى نامىدىن قەدىمكى قول يازمىلارنى تەتقىق قىلىش مەقسىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى بۇخارا ۋە پەرغانە قاتارلىق شەھەرلەردە ئۈچ ئاي ئىلمىي زىيارەتتە بولغان. بۇ زىيارىتىنىڭ دوكلاتى پېتېربورگ ئارخېئولوگىيە جەمئىيىتى، قازان ۋە تاشكەنت ئارخېئولوگىيە جەمئىيەتلىرىنىڭ مەجمۇئەلىرىدە ئېلان قىلىنغان. بۇ زىيارىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ئوتۇقلىرىدىن بىرى ‹‹قۇتادغۇ بىلىگ››نىڭ پەرغانە نۇسخىسىنى بايقاپ، بۇنى ئىلىم دۇنياسىغا تونۇتقانلىقىدۇر.

4 - مۇسا جارۇللا :

چارروسىيە دەۋرىنىڭ ئاخىرى ۋە بولشېۋىكلار دەۋرىنىڭ باشلىرىدىكى تاتارلارنىڭ « تەجەللي ھەزرىتى » ۋە بۈيۈك مۇتەپەككۇر سىياسىيونى بولۇپ ، رۇسىيە مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شەيخۇل ئىسلامى دەپ نام ئالغان . 1878 - يىلى 24 - ئاۋغۇست قازاندا تۇغۇلغان. 1949 - يىلى 28 - ئۆكتەبىر قاھىرەدە ۋاپات بولۇپ، خان جەمەتى قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

5 - ئالمجان بارۇدى :

رۇسىيە مۇسۇلمانلىرى مۇپتىسى ، ئوقۇتقۇچى ، ژۇرنالىست ۋە نەقىشبەندىيە شەيخى . 1880 - يىلى « مۇھەممەدىيە مەدرىسىسى » نى قۇرغان. 1918 - يىلى قازاندىكى بۇ ئالىي بىلىم يۇرتى بولشېۋىكلار تەرىپىدىن تاقۇېتىلگەن . 1993 - يىلى قايتا ئېچىلىپ ، 2007 - يىلى قازان شەھىردە تاتارىستان جۇمھۇرىيىتى مەزكۇر مەدرىسە قۇرۇلغانلىقىنىڭ 125 يىللىقىنى داغدۇغىلىق خاتىرىلىگەن .

6 - ئابدۇرېشىت ئىبراھىم :

تاتارلارنىڭ « سابىت دامۇللامى » بولۇپ ، 1857 - يىلى 23 - ئاپرىل سىبىرىيەدىكى تارادا تۇغۇلغان . 12 يېشىدا ھەجازغا سەپەر قىلىپ، 20 يىل تۇرۇپ قالغان . ئاندىن كېيىن رۇسىيەگە قايتىپ دىنىي دەۋەت قىلغان . چارپادىشاھ دائىرىلىرى پېيغا چۈشكەندە ئوسمانلارغا قېچىپ كەلگەن . رۇسلار ياپونىيە تەرىپىدىن يېڭىلگەندىن كېيىن ، سىبىرىيە ، مانجۇرىيە، كورىيە ۋە ياپونىيەلەرنى زىيارەت قىلىپ ، مالاي ئاراللىرىدىن ئۆتۈپ ، ھىندىستان ئارقىلىق ھەجگە بېرىپ، ئۇ يەردىن پويىز بىلەن تۈركىيەگە قايتىپ كەلگەن . ئىتالىيەگە قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقان . 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدا گېرمانىيەگە ئەسىرگە چۈشكەن مۇسۇلمان ئەسكەرلەرنى قايتۇرۇپ ئەكىلىشتە تۆھپە كۆرسەتكەن . ئاندىن كېيىن مىسىردا تۇرۇپ بىلىمنى ھەر تەرەپتىن چوڭقۇرلاشتۇرغان. سابىت دامۇللامنى ئەللامە رەشىد رىزا ۋە باشقا مۇتەپەككۇرلار بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ ، كۆپلىگەن قولايلىقلارنى يارىتىپ بەرگەن . ئۆمرىنىڭ ئاخىرى ياپونىيەگە يەرلىشىپ، 1939 - يىلى ياپونىيە پارلامېنتىنى « ئىسلام دىنى ياپونىيەدىكى ئۇچ چوڭ دىننىڭ بىرى » دەپ بايانات ئېلان قىلدۇرالغان . 1944 - يىلى 31 - ئاۋغۇست توكيودا ۋاپات بولغان .

7 - مىر سەئىد سۇلتانغالىيېف :

تاتارلارنىڭ « ئەخمەتجان قاسىمى »سى بولۇپ ، تارىختا « 3 - دۇنيا ئەللىرىنىڭ مىللىي ئىنقىلاب ئاتىسى» دەپ ئاتالغان . مۇستاپا كامال پاشادىن ناسىرغىچە كۆپلىگەن لىدېرلار بۇ كىشىنى ئۈلگە قىلىپ ، مىللىي دۆلەتلىرىنى ئۇتۇقلۇق قۇرۇپ چىققان . ئۇ 1892 - يىلى 13 - ئىيۇل تۇغۇلغان بولۇپ ، چارروسىيە يېقىلغاندىن كېيىن ئۇ « قىرىمدىن ئالتايغىچە تۈرك فېدراتسىيىسى قۇرۇش » شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، لېنىن ۋە ستالىن باشلىق بولشېۋىكلارنى ئالاقازادە قىلمۇەتكەن . ستالىن ھەممە ھوقۇقنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ، 1928 - يىلى ئۇنىڭ سىياسىي ئىمتىيازىغا چەك قويغان .

نەچچە قېتىم قولغا ئالغان. كېيىن مۇددەتسىز قاماقتا ھۆكۈم قىلىنغان. ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان ئابدۇللا روزىباقىيېفمۇ 1938 - يىلى سۇلتالغالىيىزىمچى قالپىقى بىلەن. قەستلەنگەن . 1941 - يىلى گېتلىر قوشۇنلىرى موسكۋاغا يېقىنلاپ قالغاندا، ستالىن 1942 - يىلى 28 - يانۋار موسكۋا ئەتراپىدا سۇلتانغالىيېۋنى قەتلى قىلدۇرغان.

8 - رىزائىددىن پەخرىددىن :

جەدىتچى ۋە ئىسلاھاتچى دىنىي داھىي بولۇپ ، تاتارلارنىڭ « ئابدۇقادىر دامۇللىمى» ئىدى . شۇنداقلا مۇپتى ۋە تارىخچى ئىدى. 1859 - يىلى 13 - يانۋار سامارادا تۇغۇلغان . 1936 - يىلى 12 - ئاپرىل باشقۇردىستان پايتەختى ئۇفادا ۋاپات بولغان . بۇ كىشىنىڭ « شەرھى جەۋامىئۇل كەلىم » ناملىق كىتابى ئۇيغۇرلار ئىچىدە زور تەسىر قوزغىغاندى . 9 - يۈسۈپ ئاقچۇرا : 1876 - يىلى 2 - دېكابىر چارروسىيەدە تۇغۇلۇپ، 1935 - يىلى 11 - مارت ئىستانبۇلدا ۋاپات بولغان. ئەدىرنە قاپىدىكى شېھىتلىققا دەپنە قىلىنغان . داڭلىق سىياسىيون ، يازغۇچى ۋە تارىخچى .

9 - يۈسۈپ ئاقچۇرا :

1876 - يىلى 2 - دېكابىر چارروسىيەدە تۇغۇلۇپ، 1935 - يىلى 11 - مارت ئىستانبۇلدا ۋاپات بولغان. ئەدىرنە قاپىدىكى شېھىتلىققا دەپنە قىلىنغان . داڭلىق سىياسىيون ، يازغۇچى ۋە تارىخچى .

10 - ئىسمائىل غاسپىرالى :

19 - ئەسىردە تۈرك - ئىسلام دۇنياسىدا بىر مەيدان « يېڭىلىق ئىسلاھات ھەرىكىتى » قوزغاپ ، « جەدىتىزىم ئاتىسى » ، دۇشمەنلەر تەرەپتىن « پانتۈركىزىم ئاتىسى » دەپ مەشھۇر بولغان ئىسمائىل غاسپىرالى قىرىمدا 1851 - يىلى 20 - مارت دۇنياغا كەلگەن . 35 يىل ئىزچىل ئىسلاھات ھەرىكىتى قوزغاپ، قىرىمدىن چىقارغان ئۇچقۇنىنى بېپايان ئوتتۇرا ئاسىيادا يانغىنغا ئايلاندۇرغان . ئەنگلىيە ، چارروسىيە ۋە خىتاي مۇستەملىكىسى ئاستىدا ئېزىپ تۇگەي دېگەن خەلقلەردە بىردىنلا ئومۇمىيۈزلۈك مىللىي ئويغىنىش ھەرىكىتى قوزغالغان. يالغۇز شەرقىي تۈركستاندىلا ئون يىل ئىچىدە ئىككى قېتىم جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇپ ، ئىسلاھاتنىڭ ئۇنۇمى كۆرۈلگەن . پۈتۈن ئۆمرىنى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن ئاتىۋەتكەن ئوت يۈرەك داھىي ئىسمائىل غاسپىرالى 1914 - يىلى 11 - سېنتەبىر ، دۇنيا ئۇرۇشى ھارپىسىدا قىرىمدا ۋاپات بولۇپ ، « زەنجىرلىك مەدرىسە» ئىچىگە دەپنە

قىلىنغان. نۆۋەتتە بىز ئۇيغۇرلار مەرھۇمنىڭ « دىلدا ، تىلدا ۋە ئىشتا بىرلىك » چاقىرىقىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا تولىمۇ ئېھتىياجلىق ھالەتتە تۇرماقتا .

بىر قىسىم ئاتالغۇلارغا ئىزاھات :

نەقشبەندىيە :

ئەسلىدە خوجا ئەھمەد يەسسەۋى(1093 - 1166 . ئاقسۇ ، باي سايرامدا تۇغۇلغان . دۇائى ھېكمەت نامىلىق ئەسىرى ساقلىنىپ قالغان) تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا چىققان « ئالدى بىلەن كۆڭۈللەرنى فەتھى قىلىپ ، قىلىچ ئارقىلىق كۆپ قان تۆكۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، دىننى ئانا تىلدا چۈشەندۈرۈش، شۇنداقلا چەكتىن ئاشقان ماددىي پاراۋانلىقتىن ئۆزىنى تارتىپ ، مەنۋىي دۇنياسىنى ئوزۇقلاندۇرۇش» نىشان قىلىنغان سوپىزىم ئېقىمى بولۇپ ، ئەينى ۋاقىتتىكى غەرپتىكى داڭلىق پېشۋاسى ئىمام غەززالى (مىلادىيە 1058 - يىلى بۇگۈنكى مەشھەدنىڭ (قەدىمكى ئىسمى تۈس) غەزال مەھەللىسىدە دۇنياغا كېلىپ، 1111 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن ئىسلام كالامىزم ۋە ئىسلام تەسەۋۋۇپىنىڭ پېشۋالىرىدىن بىرى بولۇپ ، "دىنىي ئىلىملەرنى گۈللەندۇرۇش" نامىلىق ئەسىرى بىلەن تونۇلغان) شەرقتىكى پېشۋاسى خوجا ئەھمەد يەسسەۋى ئىدى . كېيىنچە ئوتتۇرا ئاسىيادا خوجا باھائۇددىن نەقشىبەندى (1317 - 1389)بۇ ئېقىمنى تېخىمۇ جانلاندۇرغاچقا، بۇ ئېقىم شۇ كىشىگە نىسبەت بېرىلىپ، « نەقشبەندىيە ئېقىمى/ تەرىقىتى» دەپ ئاتالغان . ئەمىر تۆمۈرنىڭ دەۋرىدە ۋاپات بولغان بولۇپ ، تۆمۈرلەڭ 1389 - يىلدىن 1405 - يىلغىچە بۇ كىشىنىڭ مازىرىنى ئىنشا قىلغان.

« نەقشبەندى » پارسچە سۆز بولۇپ ، لۇغەت مەنىسى « ئويمىچى ، رەسسام » . ئىشىلتىلگەن مەنىسى « ئاللاھقا بولغان سۆيگۈنى قەلبكە مۆھۈرلەپ نەقشىلگۈچى » دېگەن مەنىدە .

« مەكتۇبات » :

ئىمام رەببانىنىڭ ھاياتى بويى توپلىغان بىلىم ۋە چۈشەنچىلىرىنىڭ جەۋھىرى يىغىلغان كىتاپ بولۇپ ، تۇرلۇك ۋەز - نەسىھەت ، چاقىرىق ، شەرئىتنىڭ مەقسىتى ۋە نەقشبەندىيە تەلىماتلىرىنىڭ سىرلىرى يېشىپ بېرىلگەنىدۇر. بۇ كىتاپ ئىمام رەببانىنىڭ بارلىق رىسالىلىرىدىن توپلىنىپ تەييار قىلىنغاچقا « مەكتۇبات » (مەكتۇپلار) دەپ ئاتالغان .

« رىشاھات » :

پەخرىدىن ئەلى سافى (1532 - يىلى ۋاپات بولغان) نىڭ نەقشبەندىيە شەيخلىرىنىڭ بىئوگرافىيىسىگە دائىر پارسچە ئەسەر .

ئۇندىن باشقا مۇراد ئەپەندىنىڭ ئۇيغۇر يېقىنقى زامان تارىخىدىكى مۇتىۋەرلىرىمىزدىن ئابدۇقادىر داموللام ، ئابدۇلمۇتائالى خەلپىتىم ، مەسئۇت سەبرى ، ئاكا - ئۆكا مۇھتىلار ، مەمتىلى ئەپەندى ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا ۋە سابىت داموللاملار بىلەن قويۇق مۇناسىۋىتى، ھەتتا ئۇستاز - شاگىرتلىق ئالاقىسى بولۇپ ، بۇ تېمىلارنىڭ ھەر بىرىنى ئاكادېمىك شەكىلدە ئايرىم - ئايرىم خەلقىمىزگە سۇنۇشقا توغرا كېلىدۇ .

مۇراد ئەپەندىنى تۈرك - ئىسلام زىيالىرى ئىچىدە مەشھۇر قىلىۋەتكەن ئەسىرى « تەلىفقۇل ئەخبار ۋە تەلقىھۇل ئاسار فى ۋاقايى قازان ۋە بۇلغار ۋە مۇلكى تاتار » نامىلىق ئەسىرى ئەسلىدە 1552 - يىلدىن باشلاپ رۇسلارنىڭ ھەر خىل ئاسسىملياتسىيە سىياسىتى ۋە مەدەنىيەت زىيانكەشلىكى نەتىجىسىدە رۇسلارغا سىڭىپ يوقلىپ كېتەي دېگەن قازان تاتارلىرىغا مەنىۋى كۈچ ۋە مىللىي ئېتىخارلىق تۇيغۇسى بېغىشلاپ ، ئۇلارغا مىللىي كىملىكى، ھەقىقىي تارىخى ۋە ئەجداتلىرىنىڭ شانلىق ئۆتمۈشىنى خاتىرىلىتىش مەقسىتىدە قولىغا قەلەم ئېلىپ يېزىپ چىققان . ئەمما بۇ كىتاپ يالغۇز قازان تاتارلىرى ، ۋولگا بۇلغارلىرى ۋە قىرىم ئاستراخان تاتارلىرىنىڭ تارىخىغلا ئائىت بولماستىن ، بەلكى ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن باشلاپ ھازىرقى زامانىمىزغىچە بولغان ئۇيغۇر تارىخى بىلەن زىچ باغلىنىپ كەتكەن. بىز شۇ كىتابنىڭ ۋاستىسىدە « ئۇيغۇر » نامىنىڭ بۇندىن تەخمىنەن 5 مىڭ يىل بۇرۇن ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىققانلىقىنى ، « قاراخان دۆلتى » نىڭ بۇندىن 3200 يىل بۇرۇن قۇرۇلغانلىقى، ئەڭ ئاخىرقى قاراخانلىقنىڭ مىلادى 9 - ئەسىردە قۇرۇلغانلىقى ، ئەمىر قەمەرىددىنىڭ جاھانگىر ئەمىر تۆمۈرنى قانداق قىلىپ ، 20 يىلغا يېقىن چەكلەپ ، ئاسىيادىكى بىردىنبىر مۇستەقىل تۈرك - ئىسلام. دۆلتى سۈپىتىدە ساقلاپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق . چۈنكى تۆمۈرلەڭنىڭ ئىستىلاسىدىن ھەتتا شۇ چاغدىكى ياۋروپانى تىترەتكەن ئوسمان ئىمپېرىيىسىمۇ قۇتۇلۇپ قالالمىغانىدى. ئۇندىن باشقا ئۇيغۇرلارنىڭ يارالمىش رۇيايەتلىرى ۋە تارىختىن بۇيانقى ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخى تاتارلارنىڭ تارىخى بىلەن باغلانغان ھالدا بايان قىلىنغان . بۇ كىتابنى داڭلىق تارىخچى ۋە يۇرتدىشى زەكى ۋەلىدى توغان ئوقۇغاندىن كېيىن ، ئۆزىگە قاتتىق تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى بايان قىلغان . مۇھەممەد ئىمىن بۇغرامۇ ئۆزىنىڭ « شەرقىي تۈركستان تارىخى » دا بۇ ئەسەردىن كۆپلىگەن نەقىللەرنى كەلتۈرگەن . شۇڭا بۇ ھەقتىمۇ ئايرىم بىر ئاكادېمىك تېما تەييارلاپ خەلقىمىزگە سۇنۇشقا توغرا كېلىدۇ .

تەلەفقۇل ئەخباردا تىلغا ئېلىنغان ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى رىۋايەتلەردىن ئۈزۈندە :

مۇراد ئەپەندى تەلەفقۇل ئەخبار دېگەن ئەسىردە ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى رىۋايەتلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ « چوڭ كۆچۈشتىن كېيىن شەرقىي تۈركستاندا قېپقالغان ئاھالىلەر جەمئىي 19 قەبىلە بولۇپ، 10 دەريا ئەتراپىدا ئولتۇراقلاشقانلىرى ئون ئۇيغۇر، 9 دەريا بويىدا ئولتۇراقلاشقانلىرى توققۇز ئۇيغۇر دەپ ئاتالغان. ئاردىدىن نەچچە يۈز يىللار ئۈتكەندىن كېيىن 10 ئۇيغۇر بىلەن 9 ئۇيغۇر بىرلىشىپ بىر دۆلەت بولغان ۋە ئۇيغۇر دەپ ئاتالغان. بۇلارنى تۇنجى بولۇپ بىرلەشتۈرگەن كىشى قاراخان دەپ ئاتالغان بولۇپ، ئۇ ۋاقىت زامانىمىزدىن (1900 - يىللىرى) 4895 يىل بۇرۇنقى چاغ ئىدى » دەيدۇ . ئۇندىن باشقا يەنە شۇ كىتابتا « ئوغۇزخان 116 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ، ئورنىغا چوڭ ھەم ئىستىداتلىق ئوغلى كۈنخان خاقان بولغاندا ، دادىسىغا ۋەزىر بولغان « ئەرفال » نى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىۋالغان . ئەرفال ئۇيغۇر قەبىلىسى ئاقساقلىنىڭ ئوغلى بولۇپ ، ئۇنىڭ دۆلەتنى ئادالەت ۋە ھەققانىيەت بىلەن باشقۇرۇش تەجرىبىسى مول ئىدى . كۈنخان شۇ تەرىقىدە دۆلتىنى ئۈنۈملۈك 70 يىل ئىدارە قىلىپ ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى » دېيىلگەن . مەزكۇر كىتاپ 1908 - يىلى ئورېنبۇرگدا تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان بولۇپ ، ئالىم يۇقىرىقى مەلۇماتلارنى 1895 - يىلى خاتىرىلىگەن بولسا، دېمەك « 4895 يىل بۇرۇنقى چاغ ئىدى » دېگەنلىك ، بۇ تارىخىي ھادىسە مىلادىدىن بۇرۇنقى 3000 - يىللىرىدا يۈزبەرگەن دېگەنلىك بولۇپ ، بۇ دەل ئوغۇزخان تۇغۇلۇش ھارپىسىدىكى چاغ ئىدى . شۇنداق بولغاندا 2020 - يىلى بۇ قۇتلۇق ۋە بۈيۈك بىرلىككە ساق 5020 يىل بولغان بولىدۇ . (1854 - يىلى مۇزىكانتلار تارىخى ناملىق ئەسەرنى يازغان بوۋىمىز مولا ئىسمەتۇللا مۆجىزىمۇ 1858 - يىلى كەسكىن قىلىپ :« خوتەن ، قەشقەر ۋە يەكەن خەلقى بۇ جايلاردا ياشاپ كەلگىلى 5858 يىل بولدى » دېگەن . مۇراد ئەپەندىدىن ئەللىك يىل بۇرۇن دېيىلگەن بۇ كەسكىن تارىخىي مەلۇمات بىزنى چوڭقۇر ئويلاندۇرىدۇ.

20 - ئەسىر تاتارلار ئۈچۈن « قىزىل قىيامەت دەھشىتىنى تېتىغان قانلىق بىر ئەسىر » بولۇپ، ئەينى دەۋردىكى ئەڭ ئىلغار تاتار داھىيلىرى ۋە يولباشچىلىرى ۋەتىنى ، خەلقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ ، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ۋاپات بولۇپ كەتتى . ئالايلۇق مۇسا جارۇللا قاھىرىدە، ئابدۇرېشىت ئىبراھىم ياپونىيەدە ، زەكى ۋەلىدى توغان تۈركىيەدە ، مىرسەئىد سۇلتانغالىيېۋ ئۈرال بويىدا ، مۇراد ئەپەندى بولسا چوچەكتە ۋاپات بولغان ..تاتارستان ھازىر ئەينى ۋاقىتتىكى مۇتەۋەرلىرىنىڭ مازارلىرىنى قايتىدىن زىيارەت قىلىشنى باشلاپ ، ھازىرقى ئەۋلادلىرىغا ئۇلارنى تونۇشتۇرماقتا .

دەل شۇنىڭدەك يۈز يىل بۇرۇن تاتار خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلىك كۈنلەر ئەزىز خەلقىمىز ، بولۇپمۇ سۆيۈملۈك ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بېشىغا كەلمەكتە . 21 - ئەسىر« ئۇيغۇر خەلقىگە قىزىل قىيامەت بولغان ئېچىنىشلىق بىر ئەسىر بولۇپ باشلاندى » . 70 يىللىق بالا - قازا يەتمىگەندەك ، مانا ئەمدى مىللەت سۈپىتىدە يوقلىپ كېتىش خەۋپىدە تۇرۇۋاتىمىز . « ئۆز تارىخىنى بىلمىگەن ، ئەجداتلىرىنىڭ شانلىق ئىش - ئىزلىرىنى ئۇنتۇپ كەتكەن مىللەت ھامان ئۆزىگە ھەۋەس قىلىپ، ئۆزىدىن نومۇس قىلىپ ، سىڭىشىپ تۈگەيدۇ». شۇڭا ئۇيغۇرلاردىنمۇ بىر « مۇراد ئەپەندى » چىقىپ ، ئۇيغۇرغا خاس « تەلەفقۇل ئەخباردىن » بىرنى مىللەتكە تەقدىم قىلىشى كېرەك . چۈنكى، ئۇيغۇرلار ئۆز كەچۈرمىشىنى ئۆزى يېزىپ چىقمىغۇچە ، دۇنيا خىتاينىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاشقا مەجبۇر بولىدۇ .

مەنبەلەر :

1 - ئىسلام ئىنسىكلوپېدىيىسى تۈركىيە دىيانەت ۋەقفى نەشرى
2 - « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى » ژۇرنىلى 1988 - يىللىق 11 - سان .
3 - « تەلەفقۇل ئەخبار » مۇراد رەمزى .
4 - « شەجەرەئى تۈرك » ئەبۇلغازى باھادىرخان .
5 - « تاتار ئالىملىرى شەجەرىسى » نەفىئۇللا ئاشىروف .
6 - تارىخىمىزدىكى سىرلار ۋە ئۇنتۇلغان ئۇلۇغلىرىمىز (قولىيازما) ھاجى ئەكبەر يولۋاس.
7 - ئىمام رەببانى ۋە ئەكبەر شاھ ھەققىدە مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلار .
8 - دوكتۇر نەبىجان تۇرسۇنىڭ يازمىلىرىدىكى قىممەتلىك تارىخىي ئۇچۇرلار .
9 - ئۇيغۇر ئاكادېمىيىسى تور بېتى

تولستوي ئىسلامغا قانداق كىرگەن؟

داڭلىق رۇس يازغۇچىسىنىڭ ئىسلام پەيغەمبىرى ھەققىدىكى رىسالىسى

يوشۇرۇلغان كىتاب

داڭلىق رۇس يازغۇچىسى ل.ن.تولستوي ئابدۇللاھ سۇھراۋەردى (Abdullah al-Suhraverdi)نىڭ 1908 – يىلى ھىندىستاندا نەشر قىلىنغان «پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى» دېگەن ئەسىرىنى ئوقۇغان. ئاندىن ئۇ ئوقۇغانلىرى ئارىسىدىن تاللاپ بىر پارچە رىسالە تۈزۈپ چىققان ۋە ئۇنى رۇسىيەدىكى «Posrednik» باسمىخانىسىدا نەشر قىلدۇرغان.

رۇس خەلقى، بولۇپمۇ رۇس زىيالىيلىرى تولستويىنى پەۋقۇلئاددە ئۈستۈن ماقامدىكى سىرلىق شەخس سۈپىتىدە ھۆرمەتلەيدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر رۇسىيە جەمئىيىتىدە كۈچلۈك ئىسلامغا كىرىش دولقۇنى قوزغايتتى. شۇ ۋەجىدىن، ك گ ب غا ئوخشاش رۇسىيە ئىستىخبارات ئورگانلىرى مەزكۇر رىسالىنى يوشۇرۇشقا، بۇنى كىشىلەرگە ئۇنتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇنغان ۋە مەزكۇر رىسالىنىڭ نەشر قىلىنىشى (تارقىتىلىشى)غا توسقۇنلۇق قىلغان.

تولستوي ئىسلامنىڭ ئادالەت ۋە باراۋەرلىكنىڭ، ھەققىي قېرىنداشلىق ۋە بىغەملاشنىڭ تىمسالى بولغان بىردىنبىر ھەق دىن ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن.

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن ئىلاۋە:

ئىنسانىيەت چوقۇم بىلىشى كېرەك بولغان ئىشلار

تولستويىنىڭ ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھەققىدىكى رىسالىسى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى نەشرىياتچىلارغا تونۇشلۇق بولسىمۇ، لېكىن ئوقۇرمەنلەردىن يوشۇرۇپ كېلىنگەنىدى.چۈنكى، دۇنياغا مەشھۇر بۇ يازغۇچىنىڭ پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىگە

«مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام خىرىستىيانلىقتىن كۆپ ئۈستۈن ماقامدىدۇر. ئۇ تەڭرىنى ئىنسان دەپ قارىمايدۇ، شۇنداقلا ئۇ ئەزەلدىن ئۆزىنى تەڭرىگە باراۋەر قىلغانمۇ ئەمەس. مۇسۇلمانلار ئاللاھتىن باشقا ھېچنەرسىگە ئىبادەت قىلمايدۇ، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىدۇر. بۇنىڭدا باشقا ھېچقانداق سىرلىقلىق ۋە مەخپىيەتلىك يوق»

لېۋ نىكولايېۋىچ تولستوي
(Leo Nikolayevich TOLSTOY)

ۋە بۇ ھەدىسلەرنى توپلاپ رۇس خەلقىگە يەتكۈزۈشكە بولغان قىزغىنلىق دۇنيانىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ساھەسى ئۇچۇن ئىنتايىن مۇھىم ئىش ئىدى.

بىزنىڭ بۇ رىسالىنى نەشر قىلىشتىكى مەقسىتىمىز بولۇپ باقمىغان ۋەقەلەرنى، ئىدىيەلەرنى، يازمىلارنى ئويدۇرۇپ چىقىش ئەمەس، بەلكى بىز مەۋجۇتلۇقىغا ئىشەنگەن، ئەمما (باشقىلار تەرىپىدىن) يوشۇرۇپ كېلىنگەن نەرسىلەرنى جامائەتچىلىككە بىلدۈرۈشتۇر. بىزگە نىسبەتەن، تولستوينىڭ «ئەگەر ئىنسانىيەت ھەقىقىي تاللاش پۇرسىتىگە ئىگە بولسا، ئەس – ھوشى جايىدا ھەربىر خىرىستىيان ۋە ھەربىر ئىنسان يېگانە ئىلاھى ۋە پەيغەمبىرى بار ئىسلام دىنىنى شەك - شۈبھىسىز قوبۇل قىلغان بولاتتى» دېگەن سۆزى بىر كىتابنى ۋۇجۇدقا چىقارغان بىلىم ۋە مەناغا ئوخشاش قىممەتلىكتۇر. ئىنسانىيەت بۇ مەشھۇر يازغۇچىنىڭ كۆلتۇرىدىكى ئۆزگىرىشنى ۋە ئۇنىڭ دەرتلىرىنى بىلىشى كېرەك.

راسھ يىلماز
فارۇق ئارسلان

تولستوينىڭ بۇ ئەسىرىگە قارىتا نەشر قىلىش چەكلىمىسى قويۇلغانلىقىنىڭ يەنە بىر مىسالى شۈكى، 1978 – يىلى (يەنى تولستوي مەزكۇر رىسالىنى تۇزۇپ ئاردىدن 70 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن) ئەزەربەيجاندىكى بەزى كىشىلەر تولستوينىڭ مەزكۇر رىسالىسىنى ۋە تولستوي بىلەن دەۋرداش تۇرك گېنېرالىنىڭ ئايالى ۋەكىلۋاڭنىڭ تولستوي بىلەن يېزىشقان ئىسلام دىنىغا ئالاقدار مەزمۇنلار بار خىتىنى ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەڭ چوڭ ژۇرنىلىدا نەشر قىلدۇرماقچى بولغاندا، ئەزەربەيجان ئەسەر تەكشۈرۈش كومىتېتى بۇنىڭغا رۇخسەت بەرمىگەن. بۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەب، تولستوينىڭ ئىسلام دىنى ۋە ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بەرگەن يۇكسەك ئىجابىي باھاسى، مەدھىيە سۆزلىرى ئۆلارنى تەشۋىشلەندۈرۈپ قويغانىدى (يەنى ئۆلار تولستوينىڭ نوپۇزى سەۋەبلىك، ئەينى ۋاقىتتا كوممۇنىزم تۇپرىقى بولغان ئەزەربەيجاندا ئىسلام دىنىنىڭ تەسىرىنىڭ كۈچەيىپ كېتىشىنى خالىمايتتى). شۇ ئىش سەۋەبلىك، ئەزەربەيجاندىكى بۇ ژۇرنالنىڭ مۇھەررىرى ژۇرنال چىقىرىشنى توختىتىدۇ ۋە بۇ ئىش ھەققىدە موسكۋاغا ئاشۇ خەتلەرنى نەشر قىلىشقا رۇخسەت بېرىش ھەققىدە ئىلتىماس سۇنىدۇ. موسكۋا بۇ ئىلتىماسنى تەستىقلىغاندىن كېيىن تولستوينىڭ مەزكۇر رىسالىسى ۋە ھېلىقى خەتلەر ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشىدۇ ۋە ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا كۆچلۈك ئەكس سادا پەيدا قىلىدۇ.

كىرىش سۆز

مەشھۇر يازغۇچى تولستوينىڭ پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام توغرىسىدىكى رىسالىسى نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. ئالدى بىلەن، تولستوي بۇ رىسالىنى 1909 – يىلى باشقا ئەسەرلىرى بىلەن قوشۇپ، خىرىستىيان دىنى ھاكىم ئورۇندا تۇرۇۋاتقان چارروسىيەدە نەشر قىلدۇرغان. تولستوي بۇ ئەمگىكى ئارقىلىق رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىنى روسىيە ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇتقان. بىز شۇنى ئىشەنچ بىلەن ئېيتالايمىزكى، تولستوي ئۆزىنىڭ روسىيەدىكى زور تەسىر كۈچى ئارقىلىق مۇشۇ شەكىلدە رۇس خەلقىنىڭ دىنىي تەپەككۇرىغا (بەلگىلىك دەرىجىدە) تەسىر قىلالىغان.

سوۋېت ئىتتىپاقى مەزگىلىدە، تولستوينىڭ باشقا ئەسەرلىرى داۋاملىق نەشر قىلىنىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن دەسلەپكى مەزگىللىردە «ئاتېزىم» (ئىلاھسىزلىق نەزەريەسى)نى خەلقە مەجبۇرىي قوبۇل قىلدۇرماقچى بولغان بۇ كوممۇنىزم ئېمپېرىيەسىدە «پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى» دېگەن رىسالە بىسلىماي تۇرۇپ قېلىۋەرگەن.

70 يىل دەۋر سۈرگەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يىمىرىلىشى ۋە دىنىي چەكلىمىنىڭ بىكار قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، 1990 - يىلى تولستوينىڭ بۇ رىسالىسى ئۇنىڭ ئانا تىلى بولغان رۇس تىلىدا نەشر قىلىندۇ. رۇسىيەدە ۋالېريا پوروخوۋا (Valeria Porokhova) ئىسىملىك بىر ئايال بار. بۇ ئايال بىر ئەرەبكە تەگكەن ۋە سەئۇدىي ئەرەبىستاندا 11 يىل ياشاپ، شۇ جەرياندا ئىسلام دىنىنى ناھايىتى ياخشى ئۆگەنگەن ۋە مۇسۇلمان بولغان. ئۇ قۇرئانىنى رۇسچىغا تەرجىمە قىلغان، ئىلاھىيەتچىلەر ئۇنىڭ تەرجىمىسىگە ئىنتايىن يۇقىرى باھا بېرىشكەن. پوروخوۋا خانىم تولستوي تونۇشتۇرغان تېمىلارنى ۋە ئىسلام دىنىنى رۇسىيە تاراتقۇلىرىدا كەڭ تارقىتىشقا جۇرئەت قىلالىغان قەيسەر ئايال ئىدى.

پوروخوۋا خانىم تۇنجى قېتىم سوۋېت تاراتقۇلىرىدا تولستوينىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگەنلىكىنى ۋە ئۆزىنى ئىسلامىي قائىدىلەر بويىچە دەپنە قىلىشىنى ۋەسىيەت قىلغانلىقىنى جاكارلىغاندى. پوروخوۋا خانىم سوۋېت ھۆكۈمىتى يىللار بويى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەن بۇ ھەقىقەت ھەققىدە مۇھىم ھۆججەت – ماتېرىياللارنى ئاشكارىلىدى. ئۇنىڭ بايقىشىغا كۆرە، تولستوي ئىسلامىي قائىدە بويىچە دەپنە قىلىنغان. تولستوينىڭ قەبرىسى ئۈستىدە كىرپىست بەلگىسىنىڭ يوقلۇقى بۇنىڭ پاكىتىدۇر.

تولستوينىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى

لېۋ تولستوي **1828** – يىلى **8** – ئاينىڭ **28** – كۈنى (رۇسىيەنىڭ) تۇلا شەھىرىگە يېقىن جايدىكى ياسنايا پولىيانادىكى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، ئۇ ئائىلىسىدىكى تۆتىنچى ئوغۇل ئىدى.

تولستوي تۇغۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇنىڭ ئاپىسى ئۆلۈپ كەتكەن، ئۇ توققۇز ياشقا كىرگەن يىلى دادىسى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە مومىسى ۋە ھاممىسى ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

ئۇ بالىلىق مەزگىلىدە فرانسۇز ۋە گېرمان تىللىرىنى ئۆگەنگەن.

1844– يىلى قازان ئۇنىۋېرسىتېتىدا شەرق تىللىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىغان. ئەمما، ھاراق، قىمار ۋەھاكازا سەۋەبلىك ئوقۇشتىن توختىغان. **1845** – يىلى ئۇ قانۇن ئۆگىنىشكە باشلىغان بولسىمۇ، يەنە ئوقۇشىنى تامالىيالماي، ئىككى يىلدىن كېيىن مەكتەپتىن ھەيدەلگەن. ئۇ **19** ياشقا كىرگەندە، جەمەتىنىڭ مال – بىساتىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئىنتايىن باي مىراسخورغا ئايلانغان.

ئۇ **1851** – يىلى كاۋكازغا بارغان. بۇ سەپەر ئۇنىڭدا ناھايىتى چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان.

1853 – يىلى، ئۇ **23** يېشىدا ئۆزىنىڭ تۇنجى رومانى «بالىلىق»نى يازغان.
ئۇ **1857** – يىلى گېرمانىيەگە، ئاندىن ئېنگلاند، بېلگىيە ۋە شۋېتسارىيەگە ساياھەت قىلىپ، بۇ دۆلەتلەردىكى مەشھۇر زىيالىيلار بىلەن تونۇشقان.

ئۇ **1861** – يىلى رۇسىيەگە قايتىپ كېلىپ، موسكۋادىكى تونۇلغان دوختۇرلاردىن بولغان بېھرىسنىڭ **18** ياشلىق كىچىك قىزى سوفىيا بېھرىسقا ئۆيلەنگەن. ئاندىن موسكۋادىن ئايرىلىپ، ئۆزىنىڭ كىچىك بازىرىدا مۇنتىزىم ئەدەبىيات تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان.

1863 – يىلى، ئۇ چوڭ ھەجملىك ئەسىرى «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»نى يېزىشقا باشلاپ، بۇ ئەسەرنى **1869** – يىلى تاماملايدۇ.

ئاندىن ئۇ **1873** – يىلى ئۆزىنىڭ ئىككىنچى چوڭ ھەجملىك ئەسىرى «ئانا كارىنىنا»نى يېزىشقا باشلاپ، ئۇچ يىلدا بۇ ئەسەرنى تاماملىغان. بۇ ئۇچ يىل جەريانىدا ئۇنىڭ ئۇچ پەرزەنتى ۋە ھاممىسى ئۇلۇپ كەتكەن.

ئۇ **1876** – يىلى ئۆزىنىڭ «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»، «ئانا كارىنىنا»دىن كېيىنكى ئۇچىنچى چوڭ رومانىنى «تىرىلىش»نى يېزىشقا باشلىغان.
بۇ جەريانىدا، ئۇنىڭ دۇنيا قارىشى كۆچلۈك سىلكىنىشلەرگە ئۇچراپ، بۇنىڭ تەسىرىدە ئەسەرلىرىدە ئىلاھ، ئىنسانىيەت، ھايات ۋە ئۆلۈم ھەققىدە تۇرلۈك سوئاللارنى قويىدۇ. ئۇنىڭ «دىن دېگەن نېمە؟»، «ئىۋان ئىلىيچنىڭ ئۆلۈمى» ۋە «ئۆلۈم نامايىشى» دېگەن ئەسەرلىرىدە بۇ خىل تېمىلار كۆپ ئۇچرايدۇ.

1910 – يىلى **11** – ئاينىڭ **9** – كۈنى، توي قىلغاندىن تارتىپلا باشلانغان ئائىلە ماجراسىغا پەقەت چىدىغۇچىلىكى قالمىغان تولستوي ئايالىغا ئاخىرقى بىر پارچە خەتنى يازغاندىن كېيىن، ئۆيىدىن چىقىپ كېتىدۇ.

ئاخىرقى تىنىقىغىچە ئۆزلۈكىنىڭ، ھاياتىنىڭ مەنىسى ۋە تەڭرى توغرىسىدا ئىزدىنىش بىلەن ئۆتكەن تولستوي، **1910** – يىلى **11** – ئاينىڭ **20** - كۈنى چەت بىر يەردىكى پويىز بېكىتىدە ئۆپكە يالۇغى سەۋەبلىك جان ئۈزىدۇ.

ئۇ ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن، ياسنايا پولىيانادىكى خىلۋەت بىر يەرگە دەپنە قىلىنىدۇ.

«پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆزلىرى»نىڭ رەسمىي تېكىستى

ئىنسانىيەتكە ئورتاق تەكلىپ

ئالدىدىكى مەزمۇنلاردا بىز تولستوينىڭ ئىسلامنىڭ بۈيۈك پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بولغان قايىللىقىنى بايان قىلغانىدۇق. بۇ خىل قايىللىقنىڭ شەكىللىنىشىگە، تولستوينىڭ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىنى ئوقۇغانلىقى ۋە ھىندىستاندىكى سۇھراۋاردى دېگەن كىشى تۈزگەن كىتابنى ناھايىتى چوڭقۇر چۈشەنگەنلىكى سەۋەب بولغان. تولستوي پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ۋە ئۆزىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتىنى بۇ ئۇلۇغ پەيغەمبەرنى تونۇش پۇرستىدىن مەھرۇم قالغان رۇس خەلقىگە ۋە ئۆزىنىڭ رۇس زىيالىيلىرى ئارىسىدىكى دوستلىرىغا تونۇشتۇرۇشقا تولىمۇ ھېرىسمەن بولغان ۋە شۇ ۋەجىدىن، «ئىنسانىيەتكە ئورتاق تەكلىپ ۋە ئاگاھلاندۇرۇشلار بىلەن تولغان» بۇ رىسالىنى تۈزۈپ چىققان.

تولستوينىڭ ئېيتقىنىدەك، پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۆز – ھەرىكىتى، كەڭ قورساقلىقى، پەزىلىتى، ئادالىتى، سەمىمىيىتى ۋە باشقا جەمئىي ئىنسانىيەت تەرىپىدىن ھۆرمەتلىنىدىغان ساناقسىز پەزىلەتلىرى ئەس – ھوشى جايىدا ئىنسانلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. تولستوي دۇنيادىكى ئەڭ سەمىمىي كىشىلەرگە ئوخشاش، پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىكى بۇ خىل پەزىلەتلەرنى بايقىغان ۋە بۇ بايقىشىنى جاكارلاپ، ئۆز ھېسسىياتىنى باشقىلار بىلەن ئورتاقلىشىشنى ئىستىگەن. تولستوي تاللىغان تۇۋەندىكى ھەدىسلەردىن ئۇنىڭ بۇ ئىستىكىنى ئېنىق كۆرۈۋېلىش مۇمكىن.

«ئى ئاللاھ! گۇناھلىرىمنى مەغفىرەت قىلغىن، ماڭا رەھمىتىڭنى ئىشىكلىرىنى ئاچقىن»

«رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بىر دەرەخ ئاستىغا سايىداش ئۈچۈن چۈشۈپ، قىلچىنى دەرەخكە ئېسىپ قويىدۇ. تۆيۈقسىز بىر كاپىر قولىدا يالىڭاچ قىلىچ تۇتقىنىچە، . پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن «سېنى مەندىن كىم قۇتقۇزالايدۇ؟» دەپ سورايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «ئاللاھ» دەيدۇ. تۇيۇقسىز بىر سىلكىنىش بىلەن كاپىرنىڭ قولىدىكى قىلىچ يەرگە چۈشۈپ كېتىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇ قىلىچنى ئېلىپ: «ئەمدى سېنى مەندىن كىم قۇتقۇزىدۇ؟» دەيدۇ. كاپىر «ھېچكىم» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى قويۇۋېتىدۇ ۋە «ئورنىڭدىن تۇر، قايتىپ كەت» دەيدۇ. ھېلىقى كاپىر ئورنىدىن تۇرىدۇ ۋە «سەن مەندىن ياخشىكەنسەن» دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام «مەن شۇنداق بولۇشقا ھەقلىقراق» دەيدۇ. ھېلىقى كاپىر «لا ئىلاھە ئىللەللاھ، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللاھ» دەپ شاھادەت ئېيتىپ مۇسۇلمان بولىدۇ [ئىمام بۇخارى ۋە ئىمام مۇسلىم رىۋايەت قىلغان]

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دېگەن: «ئى رەببىم! ماڭا ئۆزلىرىنىڭ مۇھەببىتىنى ئاتا قىلسىلا! مېنى سىلىنى ياخشى كۆرىدىغان كىشىلەرنى ياخشى كۆرىدىغان قىلسىلا! مېنى سىلىنىڭ مۇھەببەتلىرىگە ئېرىشتۇرىدىغان ئەملىنى قىلىشقا مۇۋەپپەق قىلسىلا! سىلىگە بولغان مۇھەببەتنى مەن ئۆچۈن ئۆز جېنىمدىن، ئائىلەمدىن ۋە مال – مۈلكۈمدىن سۆيۈملۈك قىلىپ بەرسىلە!» [تىرمىزى]

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دېگەن:«ھەقىقەت ئاچچىق ۋە كىشىلەرنى خاپا قىلىدىغان بولسىمۇ، ئۇنى سۆزلىگىن» [تىرمىزى]

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «مۇسۇلمان قېرىندىشىڭ زۇلۇم قىلسىمۇ، زۇلۇمغا ئۇچرىسىمۇ ئۇنىڭغا يارىدەم قىلغىن» دېگەن، «قېرىندىشىمىز زۇلۇم قىلسا ئۇنىڭغا قانداق يارىدەم قىلىمىز؟» دەپ سورىلىشىدى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام : «زۇلۇم قىلغۇچىغا ئۇنى زۇلۇمدىن چەكلەش ئارقىلىق يارىدەم قىل» دېدى [سەھىھۇل بۇخارى، تىرمىزى].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەدىس قۇددىسىدا ئاللاھ تائالانىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى بايان قىلىدۇ: «ئەگەر بەندە ماڭا بىر غېرىچ يېقىنلاشسا، مەن ئۇنىڭغا بىر گەز يېقىنلىشىمەن. ئەگەر ئۇ ماڭا بىر گەز يېقىنلاشسا، مەن ئۇنىڭغا بىر غولاچ يېقىنلىشىمەن. ئەگەر ئۇ ماڭا مېڭىپ كەلسە، مەن ئۇنىڭغا يۈگۈرۈپ بارىمەن». [سەھىھۇل مۇسلىم زىكىر بابى 22 - ھەدىس]

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دېگەن:«بىراۋ ئۆزى ئۈچۈن ياخشى كۆرگەننى قېرىندىشى ئۈچۈنمۇ ياخشى كۆرمىگۈچە (ھەقىقي) ئىمان ئېيتقان بولمايدۇ» [سەھىھۇل بۇخارى، ئىمان كىتابى 7 – ھەدىس؛ تىرمىزى]

«دوزاخ شەھۋەتلەر بىلەن، جەننەت كىشىلەر خالىمايدىغان نەرسىلەر بىلەن قورشالغان» [سەھىھۇل بۇخارى؛ ئەبۇداۋۇد؛ تىرمىزى]..

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دېگەن:«زېمىنداكىلەرگە مەرھەمەت قىلىڭلارکى، ئاسماندىكى زات (ئاللاھ تەئالا) سىلەرگە مەرھەمەت قىلىدۇ» [تىرمىزى 1924 – ھەدىس، سەھىھ]

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن «دىنىڭ ئاساسى نېمە دەپ سورالغاندا، ئۇ : «ئۆزەڭ ئۈچۈن ئارزۇ قىلغانىنى قېرىندىشىڭ ئۈچۈنمۇ ئارزۇ قىلىشىڭ، ئۆزەڭ ئۈچۈن ئارزۇ قىلمىغانىنى قېرىندىشىڭ ئۈچۈن ئارزۇ قىلماسلىقىڭدۇر» دېگەن [سەھىھۇل بۇخارى، ئىمام كىتابى 6 – ھەدىس؛ سەھىھۇل مۇسلىم، ئىمان كىتابى 71 – ھەدىس؛ نەسائى ئىمان 19 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام شۇنداق دېگەن: «ئاللاھ تائالا توغرا يولغا بىر مىسال كەلتۈردى. (بۇ مىسالنىڭ تەپسىلاتى مۇنداقتۇر) بىر توغرا يول بولۇپ، ئۇ توغرا يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئېچىلغان ئىشىكلەر بولغان تام بار. ئىشىكلەرگە پەردىلەر تارتىلغان بولۇپ، چوڭ يولنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا: «ئى كىشىلەر! ھەممىڭلار بۇ تۈز يولغا كىرىڭلار، بۆلۈنۈپ كەتمەڭلار» دەپ توۋلاپ تۇرىدىغان بىرسى بار. يولنىڭ ئۈستىدە يەنە بىر چاقىرغۇچى بار. ئىنسان (يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاملارغا بېكىتىلگەن) ئىشىكلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ پەردىسىنى ئاچماقچى بولسا، يول ئۈستىدىكى ئۇ چاقىرغۇچى: «ۋاي ساڭا! ئۇنى ئېچىپ سالما، ئەگەر سەن ئۇنى ئېچىپ قالساڭ، ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپ قالىسەن» دەيدۇ. چوڭ يول بولسا ئىسلامدۇر. ئىككى تام بولسا، ئاللاھ تائالانىڭ بەلگىلەپ بەرگەن بەلگىلىمىلىرىدۇر. ئىشىكلەر بولسا، ئاللاھ تائالانىڭ ھارام قىلىپ چەكلىگەن ئىشلىرىدۇر. چوڭ يولنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدىكى چاقىرغۇچى بولسا، ئاللاھ تائالانىڭ كىتابى بولغان قۇرئان كەرىمدۇر. يول ئۈستىدىكى چاقىرغۇچى بولسا، ھەر بىر مۇسۇلمان كىشىنىڭ دىلىدىكى ئاللاھ تائالانىڭ نەسىھەت قىلغۇچىسىدۇر» [ئىمام ئەھمەد، ئىمام نەسائى، ئىمام تىرمىزى توپلىغان؛ قۇرئان كەرىم سۈرە ئەنئام 153 – ئايەتنىڭ تەپسىرى].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ھەر بىر مۇسۇلمان سەدىقە قىلىشى لازىم». ئۇلار: «سەدىقە قىلىدىغان نەرسە تاپالمىسچۇ؟» دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئۆز قولى بىلەن كەسىپ قىلىش ئارقىلىق ئۆزىگىمۇ پايدا يەتكۈزسۇن، سەدىقىمۇ قىلسۇن» دېدى. ئۇلار: «ئۇنداقمۇ قىلالمىسچۇ؟» دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ھاجەتمەن - مەزلۇملارغا يار-يۆلەك بولسۇن» دېدى. ئۇلار: «ئۇنىمۇ قىلالمىسچۇ؟»، دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ياخشىلىققا بۇيرۇسۇن»، دېدى. ئۇلار «ئۇنىمۇ قىلالمىسچۇ؟» دېدى. پەيغەمبەر

ئەلەيھىسسالام: «ياماﻥ ئىشلاردىﻥ قول يىغىشۇﻥ، بۇ ئۇنىڭغا سەدىقىنىڭ ئورنىدا بولىدۇ»، دېدى. [سەھىھ]ۇل بۇخارى ۋە سەھىھ]ۇل مۇسلىمدە رىۋايەت قىلىنغان].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ھايا ۋە كەمسۆزلۈك ئىمانىنىڭ ئىككى تارمىقى، ئاغزى بىزەپلىك ۋە ۋات – ۋاتلىق مۇناپىقلىقنىڭ ئىككى تارمىقىدۇر» [تىرمىزى 2027 – ھەدىس، سەھىھ].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «كىمكى غەزەپلىنىشكە قادىر تۇرۇقلۇق ئاچچىقىﻥ يۇتسا، ئاللاھ قىيامەت كۈنى ئۇ ئادەمنى كىشىلەرنىڭ ئالدىغا چاقىرىپ خالىغان شەھلا كۆزلۈك ھۇرلەردىﻥ تاللاتقۇزىدۇ». [ئەبۇداۋۇد ۋە تىرمىزىدىﻥ].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ئەمەللەر نىيەتكە باغلىقتۇر» [سەھىھ]ۇل بۇخارى ۋە سەھىھ]ۇل مۇسلىم].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ھەقىقي سىددىق ئادالەتسىزلىككە قارشى سەبىر قىلغان ۋە ئەپۇچان كىشىدۇر» [سەھىھ]ۇل بۇخارى، تەپسىر بابى، فۇسسىلەت سۈرىسىنىڭ تەپسىرى].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ھايا بارلىق ياخشىلىقنىڭ ئاساسىدۇر» [ئىمام تىرمىزى، تەقۋادارلىق بابى 77 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىڭلار كەڭچىلىكتە ئاللاھقا شۈكرى قىلغان، قىينىچىلىقتا ئىشلىرىنى ئاللاھقا ھاۋالە قىلغۇچى كىشىدۇر. ئاللاھ ئۇنى ئىزچىل مۇكاپاتلايدۇ» [سەھىھ]ۇل مۇسلىم، زۇھد بابى 64 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «كۆزنىڭ زىناسى قاراش، تىلنىڭ زىناسى سۆزلەش. قەلب ئۇنى ئارزۇ قىلىدۇ، ئەۋرەت ئۇنى تەستىقلايدۇ ياكى رەت قىلىدۇ» [سەھىھ]ۇل بۇخارى (6243)، سەھىھ]ۇل مۇسلىم (2657)].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ئىلىمنىڭ ئاپىتى ئۇنتۇلۇش؛ ئىلىمنىڭ زايە بولۇشى ئۇنى نالايىق كىشىلەرگە سۆزلەپ بېرىشتۇر. ئالىم دېگەﻥ بىلگىنىگە ئەمەل قىلغانلاردۇر» [سەھىھ]ۇل بۇخارى، ئىلىم كىتابى 34؛ «ئىئتىسام» 7؛ سەھىھ]ۇل مۇسلىم، ئىلىم كىتابى 13 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ئاللاھ تائالا ئىلىمنى بەندىلىرىدىﻥ بىراقلا تارتىپ ئېلىۋەتمەيدۇ، لېكىﻥ ئىلىمنى ھەقىقي ئالىملارنى ۋاپات قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئالىدۇ. ھەقىقي ئالىم قالمىغاندا كىشىلەر نادان كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە باشلىق ۋە يول باشچى قىلىۋالىدۇ. ئۇلار بىلمەي تۇرۇپ قالايمىقان پەتىۋا بېرىپ، ئۆزىمۇ ئازىدۇ ۋە باشقىلارنىمۇ ئازدۇرىدۇ» [سەھىھ]ۇل بۇخارى؛ سەھىھ]ۇل مۇسلىم].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «تۆگەڭنى باغلا (يەنى ئاۋۋال زۆرۈر سەۋەبلەرنى قىل)، ئاندىﻥ ئاللاھقا تەۋەككۈل قىل» [ئىمام تىرمىزى رىۋايەت قىلغان].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «دۇنيا پايدىلىنىدىغان جايدۇر، دۇنيادىكى پايدىلىنىدىغان نەرسىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى سالىھە ئايالدۇر» [سەھىھ]ۇل مۇسلىم 3465 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ھەقىقي مۇسۇلمان دېگەﻥ مۇسۇلمانلار ئۇنىڭ تىلىدىﻥ ۋە قولىدىﻥ سالامەت قالغان كىشىدۇر» [سەھىھ]ۇل بۇخارى ۋە سەھىھ]ۇل مۇسلىم].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «ھەقىقەتەﻥ ئاللاھ مۇلايىمدۇر (يەنى مۇلايىملىق ئاللاھ تەئالانىڭ سۈپەتلىرىدىﻥ)، ئاللاھ مۇلايىملىقنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇ قوپال ئادەمگە بەرمىگەننى مۇلايىم كىشىگە بېرىدۇ» [سەھىھ]ۇل مۇسلىم 634 - ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «بايلىق مالنىڭ كۆپ بولۇشى ئەمەس، بەلكى ھەقىقي بايلىق كۆڭۈل بايلىقىدۇر» [سەھىھ]ۇل بۇخارى ۋە سەھىھ]ۇل مۇسلىم].

***

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام بورا ئۈستىدە ئۇخلىغان ئىدى. قوپقىنىدا مۇبارەك بېقىنغا بورىنىڭ ئىزى چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ زاتقا ‹ئى ئاللاھنىڭ رەسۇلى، سىلىگە كارىۋات ياساپ بەرسەك بوپتىكەن› دېيىلدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جاۋابەن مۇنداق دېدى: «مېنىڭ دۇنيا بىلەن نېمە ئىشىم؟ مەن دۇنياغا نىسبەتەن بىر دەرەخنىڭ ئاستىدا سايىدىغان، ئاندىﻥ ئۇنى تاشلاپ كەتكەن يولۇچىغا ئوخشايمەن» [ئىمام تىرمىزى 2377 – ھەدىس].

***

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەﻥ: «(تۆرمۇش سەۋىيىسى جەھەتتە) سىلەردىﻥ تۆۋەندىكىلەرگە قارىغىلار، مۇنداق قىلساڭلار ئاللاھ سىلەرگە بەرگەﻥ نېمەتلەرنى خار كۆرمەيسىلەر» [سەھىھ]ۇل مۇسلىم].

***

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ئاللاھ تەئالانىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى بايان قىلغان: ئۇلۇغ ئاللاھ تەئالا شۇنداق دېگەﻥ: كىمكى مېنىڭ دوستۇمغا دۇشمەنلىك قىلىدىكەﻥ، مەن ئۇنىڭغا جەڭ ئېلان قىلىمەﻥ، بەندەمنىڭ ماڭا مەﻥ پەرز قىلغان ئەمەل ئارقىلىق يېقىنلىق ئىزدىگىنى، مەﻥ ئۇچۇن باشقا ھەرقانداق ئەمەللەر ئارقىلىق يېقىنلىق ئىزدىگەندىنمۇ سۆيۈملۈكتۇر. بەندەم بۇيرۇلغان پەرز ئەمەللەردىﻥ سىرت ماڭا قوشۇمچە نەپلە ئەمەللەر بىلەﻥ يېقىنلىشىدۇ، ھەتتاكى مەﻥ ئۇنى ياخشى كۆرىمەﻥ. قاچانكى، مەﻥ ئۇنى ياخشى كۆرسەم ئۇنىڭ ئاڭلايدىغان قۇلىقى ۋە كۆرىدىغان كۆزى، تۇتىدىغان قولى، ماڭىدىغان پۇتى

بولۇپ ببرىمەن (يەنى ھەر بىر ئەزاسىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا مۇيەسسەر قىلىپ ببرىمەن)، مەندىن نېمىنى سورىسا شۇنى ببرىمەن، ئەگەر مەندىن پاناھلىق سورىسا پاناھىمغا ئالىمەن. مەن ھېچ ئىشتا مۇئمىن قۇلۇمنىڭ جېنىنى ئېلىشتا ئىككىلەنگەندەك ئىككىلەنمەيمەن. چۈنكى، ئۇ (مېنىڭ مۇئمىن بەندەم) ئۆلۈمنى ياقتۇرمايدۇ ۋە مەن ئۇنى بىئارام قىلىشنى ياقتۇرمايمەن [سەھىھۇل بۇخارى 6137 - ھەدىس].

***

تولستويىنىڭ ئېتىقادى ئۇنىڭ باشقىلارغا يازغان خېتىدە ئىپادىلىنىپلا قالماستىن، يەنە دوستلىرىمۇ ئۇنىڭ ئىسلام دىنىغا ۋە ئىسلام پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بولغان كۆچلۈك مۇھەببىتى ھەققىدە توختالغان.

سىلوۋېنىيەلىك ماكوۋىتسكى (Makovitski) تولستويىنىڭ خۇسۇسىي دوختۇرى بولۇپ، ئۇ تولستويىنىڭ دوستلىرى بىلەن قىلغان سۆھبەت – پاراڭلىرىنى «تولستوي بىلەن بىللە، 1904 - 1910» دېگەن ماۋزۇدا رەتلەپ چىققان.

مەزكۇر كىتاب تۇنجى قېتىم 1979 – يىلى «ياسنايا پوليانا» PolianaYasnaya دېگەن نامدا، تۆت جىلدلىق كىتاب ھالىتىدە موسكۋادا نەشىردىن چىققان. بۇ كىتابنىڭ تۆۋەندە 3 - جىلد 356 – بېتىدىكى نەقىل قىلىنىدىغان بايانلاردىن ئوقۇرمەنلەر يەنە بىر قېتىم تولستويىنىڭ ئىسلام دىنىغا بولغان مۇھەببىتىنى ھېس قىلالايدۇ.

تولستويىنىڭ دوختۇرى دۇشان پېتروۋىچ ماكوۋىتسكى (Dushan Petrovich Makovitski) ئەينى چاغدىكى ئەھۋالنى شۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

1909 – يىلى 3 – ئاينىڭ 13 – كۈنى، لېۋ نىكولايېۋىچ (تولستوي) پاراڭ داۋامىدا: «مەن بىر ئاننىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋالدىم. خەتتە دېيىلىشىچە، ئۇنىڭ ئېرى مۇسۇلمان، ئۆزى خرىستىيانكەن. ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بولۇپ، بىرى ئوقۇغۇچى، يەنە بىرى ھەربىي ئىكەن. بۇ ئىككىلا ئوغۇلنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرگۈسى بارىكەن» دېدى.

بۇ سۆزلەرگە قارىتا، تولستويىنىڭ دوستى سوفيا ئاندرىيېۋنا (Sofya Andreyevna) «بەلكىم ئۇنىڭ ئوغۇللىرى كۆپ خوتۇنلۇق بولۇش ئۈچۈن ئىسلامغا كىرمەكچىدۇ» دېدى.

تولستوي بۇنىڭغا جاۋابەن: «شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ؟ ... ئارىمىزدا (ئىسلامغا كىرمەي تۇرۇپمۇ) كۆپ خوتۇنلۇق بولغانلار ئازمۇ؟ بۇ خەت توغرىسىدا ئويلىنىش جەريانىدا، شۇ نەرسىنى ئېنىق ھېس قىلدىمكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام خرىستىيانلىقتىن كۆپ ئۈستۈن ماقامدىدۇر. ئۇ تەڭرىنى ئىنسان دەپ قارىمايدۇ، شۇنداقلا ئۇ ئەزەلدىن ئۆزىنى تەڭرىگە باراۋەر قىلغانمۇ ئەمەس. مۇسۇلمانلار ئاللاھتىن باشقا ھېچنەرسىگە ئىبادەت قىلمايدۇ، مۇھەممەد ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىدۇر. بۇنىڭدا ھېچقانداق سىرلىقلىق ۋە مەخپىيەتلىك يوق» دېدى.

سوفيا ئاندرىيېۋنا يانداۋرۇشلاپ سورىدى: «(ئۇنداقتا) بۇلارنىڭ قايسىسى ياخشى؟ خرىستىيان دىنىمۇ ياكى ئىسلامۇ؟»

«ماڭا نىسبەتەن، ئىسلامنىڭ تېخىمۇ ياخشى ۋە ئۈستۈن ئىكەنلىكى ناھايىتى روشەن» دېدى تولستوي.

ئاريدىكى بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن، تولستوي سۆزىنى تەكرارلىدى: «ئەگەر بىز ئىسلام بىلەن خرىستىيان دىنىنى سېلىشتۇرىدىغان بولساق، ئىسلام ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئىسلام دىنى ماڭا كۆپ ئىلھام ئاتا قىلدى...».

https://www.academia.edu/1069168/Tolstoy_the_Treatise_of_Famous_Russian_Writer_about_the_Messenger_of_Islam_Muhammad_PBUH_Hidden_Book

ئىنگلىزچىدىن ئەنۋەر قاراقۇرۇم تەرجىمىسى

2017-يىلدىن كېيىن تۇتۇلغان لاگېر ۋە تۈرمىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سانى توغرىسىدا قىسقىچە ئانالىز

ئەلبىلگىن

خىتاي ھۆكۈمىتى 2017-يىل لاگېرنى يولغا قويغاندىن كېيىن، لاگېردىكى ھەم تۈرمىلەردىكى تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى توغرۇلۇق بىر قانچە ئوخشىمىغان سانلار مەۋجۇت. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ تىلغا ئېلىنغان سان كۆپ بولغاندا 3 مىليون، ئاز دېگەندە 800 مىڭ دەپ تىلغا ئېلىنىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، ئەڭ نوپۇزلۇق ئورۇن ئامېرىكا دۆلەت ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ دوكلاتىدا تىلغا ئالغىنى 800 مىڭدىن 2 مىليونغىچە، ئامېرىكا دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ تىلغا ئالغىنى 3 مىليون دەۋاتىدۇ. بىز ئۇيغۇرلار 5 مىليون دەۋاتىمىز. ئۇنداقتا ھەقىقىي ئەھمىيەتكە يېقىن سان قانچىلىك؟

بۇ سانىنى بىلىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەقىقىي نوپۇسى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلىشىمىز كېرەك. "شىنجاڭ" ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ ھۆكۈمەت تور بېتىگە ئاساسلانغاندا، 2015-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ئۇيغۇر نوپۇسى 11.3033 مىليون. بۇ دوكلاتنى يېزىۋاتقان ۋاقىتتا، يۇقىرىقى تور بەت 2016-يىلدىن كېيىن ئېلان قىلغان ھەر قانداق دوكلاتتىن، ئۇيغۇر نوپۇسى ياكى "شىنجاڭ"نىڭ ئومۇمىي نوپۇسىغا ئائىت سانلارنى چىقىرىۋەتكەن. ئۇنداقتا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ 2017-يىلىدىكى نوپۇسىنىڭ ئېنىق سانى مەلۇم ئەمەس. لېكىن بەزى ئوخشاش بولمىغان مەنبەلەرگە قاراپ باقساق، مەسىلەن، 2016-يىلى 10-ئايدىكى «شىنجاڭ ئىسلام جەمئىيىتى» نىڭ تور بېتىگە قارىغاندا ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 11.272 مىليون، 2017-يىل 12-ئايدىكى سوخۇ تورىنىڭ مەنبەسىدە ئۇيغۇر نوپۇسى 11 مىليون 330 مىڭ. شۇڭا، يۇقىرىقى مەلۇماتلارغا ئاساسەن، 2015-يىلدىن 2017-يىلغىچە ھېچقانداق نوپۇس ئاشمىدى، دەپ ھېسابلىساقمۇ، 2017-يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ئۇيغۇر نوپۇسى ئاز دېگەندە 11.33 مىليون بولسا توغرا بولىدۇ.

يىللار	1978	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2019
ئۇيغۇر نوپۇسى	5.5553	5.7646	7.2495	7.8	8.5233	9.235	10.1715	11.3033	11.3033	

مەنبەسى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ستاتىستىكا ئىدارىسى

بىرلىكى: مىليون

«شىنجاڭ ستاتىستىكا ئىدارىسى» نىڭ سانىغا ئاساسلانغاندا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ئوتتۇرىچە ئائىلە كۆلىمى، ھەر بىر ئائىلىدە 3.26 ئادەم بار بولۇپ، book118.com تور بېتىدىكى ماقالىگە ئاساسلانغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئائىلە كۆلىمى، ئاز دېگەندە ھەر بىر ئائىلىدە 4.01 ئادەم بار. يۇقىرىقى سانلارغا ئاساسەن، ھازىر شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئائىلە سانى 2.8254 مىليون، ھەر بىر ئائىلىدىكى ئادەم سانى، 4.01 ئادەم دېگەن يەكۈننى چىقىرالايمىز. ئۇنداقتا، 2017-يىلدىن تارتىپ 2019-يىلغىچە، 11.3 مىليون نوپۇستىن قانچىلىك ئادەم تۇتۇلغان؟

خىتايلار 2017-يىلدىن تارتىپ، ھەر بىر پەسلىدە ھەر بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىگە «نوپۇس ئۇچۇرلىرىنى توپلاش جەدۋىلى» نى تارقىتىپ بېرىش ئارقىلىق ئائىلىلەرنىڭ نوپۇس ئۇچۇرىنى توپلىغان. (تۆۋەندىكى بەتتىكى نوپۇس ئۇچۇرلىرىنى توپلاش جەدۋىلى)

人口信息采集表

基本信息	房屋地址				采集事由	□居住 □商户/务工 □访客	重点标签	
	房屋性质	□自购房 □自建房 □出租房 □公租房		居住性质	□家庭居住 □合租	商用性质	□业主 □雇工	
	姓名		性别		民族		照片	系重点人员[
	身份证号			出生日期				系特殊群体[
	户号			与户主关系				系收押人员亲属[
	户籍信息	□辖区 □本地 □外地 □国外		户籍详址				系打击处理人员亲属[
	文化程度		婚姻状况		政治面貌			一体化比中标签人员[
	职业	□有 □无	职业名称		务工地详址			
	流动人口婚育证明号		现有子女数量		儿童是否预防接种		是□ 否□	关键信息
	是否为学龄儿童	□是 □否	是否就学	□是 □否		学校名称与班级		年龄段 15-25[
	是否有医社保	□是 □否	医社保所在地			社保类型		26-40[41-55[
	联系方式			在乌社会关系人	关系： 姓名： 联系方式：			维吾尔族[
活动轨迹	来乌日期			来乌事由		最近一次流动轨迹		无业人员[
宗教信仰	宗教信仰	□无□ 伊斯兰教 □佛教 □基督教 □其他				是否礼拜	□是 □否	持有护照[
	每日礼拜次数	□1次 □5次 □2-4次	礼拜地点	□家 □清真寺 □其他		是否主麻	□是 □否	每日礼拜[
	常去清真寺名称			是否朝觐	□公 □私 □挂队 □否	是否有教职资格证	□有 □无	有宗教学识[
	是否有宗教学识	□是 □否		学经地		教经人		去过26国[
护照持有情况	是否持有护照	□自持 □统管 □否	护照编号			护照种类	□因公 □因私	系逾期入境人员[
	是否出过境	□是 □否	年内出境次数	___次	近一次出境时间和国家			有境外关系人[
	出境事由	□朝觐 □旅游 □公务 □探亲 □求学 □其他				是否有境外关系人	□是 □否	家有辍学儿童[
	境外关系人姓名		境外关系人所在国家			与境外关系人关系		
	前往26国次数	___次	国家名称			最近一次回国时间		
涉稳情况	是否为重点人员、特殊群体	□是 □否	被列类别	1□2□3□4□5□特□		一体化比对结果	□无 □比中 □有标签	人员分类
	是否为被打击处理人员亲属	□是 □否	是否为收押人员亲属	□是 □否	与被打击处理收押人员关系			放心人员[
	是否参加过集中教育转化	□是 □否	参加集中教育时间、地			集中教育时长		一般人员[
驾照车辆情况	是否有驾驶证	□是 □否	驾照类别	□A □B □C		驾驶证号		不放心人员[
	是否有车辆及车辆类型	□否 □小车 □客车 □货车		车牌号		车辆用途		
备注								

采集人： 社区（村）民警审核签字： 社区（村）领导审核签字： 15岁以上被采集人签字：

يۇقىرىقى جەدۋەل 2017-يىلدىن باشلاپ، ئۇيغۇرلارنى لاگېر ۋە تۇرمىلەرگە ئېلىپ كېتىشىدىكى ئەڭ مۇھىم ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىلدە ئاساسىي جەھەتتىن يۇقىرىقى جەدۋەلدىكى توپلانغان ئۇچۇرلارغا ئاساسەن ئۇيغۇرلارنى تۇتقۇن قىلغان.

"شىنجاڭ" قانۇن سىستېمىسىدا ئىشلەيدىغان بىر خادىمنىڭ ئاشكارىلىشىچە، خىتايلار يۇقىرىقى ئۇچۇرلارنى توپلىغاندىن كېيىن، ئاساسلىق قىلىپ تۆۋەندىكى 10 خىل ئۇچۇرنى ئۇيغۇرلارنى لاگېر ئېلىپ كېتىشتىكى ئاساسى قىلغان.

-- 15-55 ياشقىچە
--مىللىتى ئۇيغۇر بولغانلار
--خىزمىتى يوقلار
--پاسپورت بارلار
--ھەر كۈنى نامراز ئوقۇيدىغانلار
--دىنىدىن تەلمىتى بارلار
--26 دۆلەتكە چىقىپ باققانلار
--چەتئەلگە چىقىپ باققانلار
--ئۆيىدە بالىلىرى مەكتەپتىن چېكىنگەنلەر
--ماشىنىسى بارلار

يۇقىرىقى ئۇچۇرنىڭ خالىغان بىرىگە توشىدىغان ئادەملەرنى گۇمانلىق دەپ قاراپ، لاگېرغا ئېلىپ كەتكەن.

يۇقىرىقى جەدۋەلگە قارىساق، بۇ جەدۋەلنى مەيلى كىملا توشقۇزمىسۇن، ھەر قانداق ئائىلىدىن ئاز دېگەندە بىر ياكى بىردىن كۆپ ئادەمنىڭ يۇقىرىقى ئۆلچەملەرنىڭ بىرى ياكى بىر قانچىسىگە توشىدىغانلىقىنى كۆرەلەيمىز. ئەمەلىيەتتىمۇ، مەيلى بۇ جەدۋەلنى توشقۇزغان ئادەمنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يەنى ھۆكۈمەتكە ئىشلەيدىغان پارتىيە ئەزاسى بولسۇن، ياكى نامراز ئوقۇيدىغان دېھقان بولسۇن، مەيلى ئۇ سودىگەر ياكى مەيلى ئىشچى بولسۇن، مەيلى ماشىنىسى بار ياكى يوق بولسۇن، مەيلى پۇلى بار چەتئەلگە چىقىپ باققان، ياكى پۇلى يوق چەتئەلگە چىقىپ باقمىغان ئادەم بولسۇن، مەيلى چەتئەلدە تۇغقىنى ياكى ئوقۇيدىغان بالىلىرى بار ئادەم بولسۇن، ياكى چەتئەل بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ئادەم بولسۇن، جەدۋەل ئۆز ئىختىيارى ئارقىلىق ئەمەس، قاتتىق قورقۇتۇش، تەھدىت ۋە مەجبۇرلاش ئاساسىدا توشقۇزۇش تەلەپ قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇقىرىقى 10 ئاساسلىق ئەھۋالنىڭ دائىرىسى بەك كەڭرى بولغاچقا، ھەر بىر ئائىلىدە ئاز دېگەندە بىر ياكى بىردىن كۆپ ئائىلە ئەزاسى، يۇقىرىقى 10 كاتېگورىيەنىڭ بىرى ياكى بىر قانچىسىگە ئۇزىنىڭ توشىدىغانلىقىنى ئەينەن مەلۇم قىلغان. نەتىجىدە، مەيلى كىم بولۇشتىن قەتئىينەزەر، يۇقىرىقى 10 كاتېگورىيەنىڭ خالىغان بىرىگە توشقان ئادەمنىڭ ھەممىسىنى تۇتۇپ ئېلىپ كەتكەن.

ئۇنداقتا ، ئۇيغۇر نوپۇسىنى 11.33 مىليون، ئائىلە سانى 2.8254 مىليون، ھەربىر ئائىلىدە 4.01 ئادەم بار دەيلى. ھازىرغىچە ئاشكارىلانغان ماتېرىياللار ۋە گۇۋاھلىق بېرىشلەرگە ئاساسلانغاندا، ھەر بىر ئائىلىدىن تۇتۇلغانلارنىڭ سانى 1، 2 ، 3 ھەتتا 4 ئادەم تۇتۇلغان ئەھۋاللار بار. ئۇنداقتا يۇقىرىقى پاكىتقا ئاساسەن، ئەگەر ھەر بىر ئائىلىدىن تۇتۇلغانلارنىڭ سانىنى ئوتتۇرىچىلاشتۇرۇپ، بۇنى 1، 1.5، 2، ياكى 2.5 دەپ ئويلىساق، ئومۇمىي تۇتۇلغان ئادەمنىڭ سانى تۆۋەندىكىدەك:

2017-يىلدىكى ئومۇمىي نوپۇس: 11.33 مىليون (شىنجاڭ ستاتىستىكا ئىدارىسى)

ھەر بىر ئائىلىدىن ئوتتۇرىچە تۇتۇلغان ئادەم سانى	2017-يىلدىن كېيىن تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى (مىليون)	2019-يىلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى (مىليون)
1	2.8254	8.5046
1.5	4.2381	7.0919
2	5.6508	5.6792
2.5	7.0635	4.2665

ئۇنداقتا، 2017-يىلدىن تارتىپ 2019-يىلغىچە، تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇمىي سانى ئاز دېگەندە 2.8254 مىليون، ئەڭ كۆپ بولسا 7.0635 مىليون بولۇشى مۇمكىن. 2019-يىلى 2017-يىلدىن كېمىيىپ، قېلىپ قالغان نوپۇسى ئاز دېگەندە 4.2665، كۆپ بولغاندا 8.5046 مىليون. ئەگەر، ستاتىستىكا نەزەريىيەسىگە ئاساسەن، ئەڭ چوڭ سان بىلەن ئەڭ كىچىك سانىنى چىقىرىۋەتسەكمۇ، تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 4.2381-5.6508 مىليونغىچە.
بىز نۆۋەتتە تۇتۇلغان ئادەم سانىنىڭ ئەملىيەتكە قانچىلىك يېقىنلىقىنى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلان قىلغان ماتېرىياللىرى ئارقىلىق ئىسپاتلاشقا تىرىشساق، بىز تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل ئەھۋالنى كۆرەلەيمىز.

1. نوپۇسنىڭ ھەقىقەتەن 4.3 مىليون بىلەن 5.5 مىليونىنىڭ ئارىلىقىدا كېمىيىپ كەتكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز. ئەگەر تۇتۇلغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 1-2 مىليون ئەتراپىدا بولسا، بۇ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 10% -20% نى ئىگىلەيدۇ. ئەگەر رېئاللىق مۇشۇنداق بولسا، خىتايلار ھەقىقىي نوپۇسنى بۇرۇنقىدەك ئېلان قىلىۋەرگەن تەقدىردىمۇ، ئادەتتە نوپۇس ستاتىستىكىسى قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا، نوپۇسنىڭ زادى قانچىلىك كېمىيىپ كەتكەنلىكىنى بايقاش ئىنتايىن قىيىن. نەتىجىدە خىتاينىڭ نوپۇسنى يوشۇرۇشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق بولۇشى مۇمكىن.
ئەگەر، ھەر بىر ئائىلىدىن 1.5 -2 گىچە ئادەم تۇتۇلۇپ، يوقالغانلارنىڭ سانى 4.2381-5.6508 مىليونغىچە بولسا، ئۇيغۇر نوپۇسى 2 يىل ئىچىدە 11.33 مىليوندىن، 5.5 مىليون ئەتراپىدا چۈشۈپ قالدى دېگەن گەپ. يەنى بۇ سان ئۇيغۇرلار ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 40% -50 % گىچە يېقىنلاشقانلىقى ئۈچۈن، بۇ نوپۇسنى بۇرۇنقىدەك ئېلان قىلىش خىتاي ھۆكۈمىتى ئۈچۈن ئىنتايىن تەسكە توختايدۇ.

2019-يىلدىن بېرى، خىتايلار ئۇيغۇرلارنى چەتئەللەردە باشقا بىر ئوبرازدا تونۇشتۇرماقتا، مەسىلەن «ئۇيغۇرلارنى تۈرك قوۋمىدىن ئەمەس، ئىسلام دىنى ئۇيغۇرلارنىڭ خاس دىنى ئەمەس، ئۇيغۇرلار مەدەنىيەتسىز، تېررورچى» دېگەندەك.
تەشۋىقات ئۈچۈن، خىتايلار ھەر خىل ماتېرىياللارنى تارقىتىۋاتىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە خىتايلارنىڭ 2019-يىلدىن باشلاپ چەتئەلدە تارقىتىۋاتقان گۈزەل-سەنئەت بۇيۇملىرىدىن بىرى، «ئۇيغۇر» دېگەن سەنئەت بۇيۇمىنىڭ ئارقىغا قاراپ باقساق، ئۇنىڭدىكى بىر سان، ئادەمنىڭ دىققىتىنى تارتىدۇ. يەنى، تۆۋەندىكى رەسىم:

يۇقىرىقى سەنئەت بۇيۇمىدا، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى 7.21 مىليون دەپ يېزىلغان. بۇ سان 2019-يىلغا كەلگەندە، ئۇيغۇر نوپۇسى نېمە ئۈچۈن 11.33 مىليوندىن تاسادىپىي 7.21 مىليونغا چۈشۈپ قالدى، دېگەن سوئالنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا توغرا كېلىدۇ. بىز لاگېردا تۇتۇلغان ئادەملەرنىڭ سانىنى تېخىمۇ توغرا مۆلچەرلەش ئۈچۈن، يۇقىرىقى ئۈچۈرنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىزدىنىش ئېلىپ باردۇق. نەتىجىدە، خىتاي ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە تور بەتلىرىنىڭ بىردەك ئاۋازدا، 2018-يىلدىن باشلاپ، ئۇيغۇر نوپۇسىنى تۆۋەن قىلىپ كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى بايقىدۇق.

ئەلجەزىرە تېلېۋىزىيەسى 2018-يىلى 9-ئاينىڭ 15-كۈنى، پروگراممىا ئىشلىگۈچى مەھدى ھەسەن، جۇڭگو ۋە يەرشارىلىشىش مەركىزىنىڭ دىرېكتورى ۋېكتور گاۋ دېگەن خىتاي بىلەن، ئۇيغۇر كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىسى، ئادۇۋكات نۇرى تۈركەلنى لاگېر توغرۇلۇق زىيارەت قىلغان. زىيارەتتە، ۋېكتور گاۋ نۆۋەتتىكى لاگېرغا سولانغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانىنى ئىنكار قىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنى تۆۋەنلىتىپ مۇنداق دېگەن: «ئۇيغۇرلارنىڭ تۇتۇلغان سانى توغرىسىدىكى دوكلاتلار ئەمەلىيەتكە ماس قالمايدۇ. ھازىر شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 6 -7 مىليون، ئەگەر 1 مىليوندىن ئارتۇق ئۇيغۇر تۇتۇلدى دېسەك، بۇ ئەقىلگە سىغمىغان گەپ ...»
بۇ تۇنجى قېتىم، يەنى 2018-يىل 9-ئايدا، خىتاي ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇپ ئۇيغۇرنىڭ نوپۇسىنى 6-7 مىليون دەپ تىلغا ئېلىشى. بۇ سان دەل ھۆكۈمەتنىڭ 2015-يىلدىكى ئېلان قىلغان 11.33 مىليون سانىدىن 4.33-5.33 مىليون ئاز ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرماقتا.

يەنە ئوخشاش مەزگىللەردە، خىتاي زىيالىيلىرىمۇ ئاستا-ئاستا يازمىلىرىدا «ئۇيغۇرنىڭ نوپۇسى 7.21 مىليون» دەپ يېزىشقا ئۆرۈنغان. مەسىلەن، «جۇڭگودىكى مۇزىكا تەرەققىي قىلىش ئەھۋالى» دېگەن ماقالىدە، يازغۇچى شىڭ چۈنرۇ ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنى 7.21 مىليون دېگەن سانىنى تىلغا ئالغان.
بىز Google دىن ياكى baidu.com دىن «维吾尔族人口721万» دېگەن سۆزنى ئىزدەيدىغان بولساق، 86400 ئۇچۇرنى تېپىپ چىقالايمىز. بۇ ئۇچۇرلارنىڭ ئىچىدە، كۆپ قىسمى 2017-يىلدىن 2019-يىلنىڭ ئوتتۇرىدا ئېلان قىلغان ئۇچۇرلار بولۇپ، بۇ ئۇچۇرلارمۇ ئۇيغۇرلار نوپۇسىنىڭ 7.21 مىليون دېگەن سانىنى كۆرسىتىپ تۇرماقتا. مەسىلەن، تۆۋەندىكى ھۆكۈمەت ۋە ھەر خىل ئورگان تور بەتلىرىگە قاراپ باقايلى.

2017-يىلى 1-ئاينىڭ 25-كۈنىدىكى «گۇاڭشى ئۆلكىسىنىڭ قۇرۇلۇش سۇپىتىنى تەكشۈرۈش» دېگەن بىر ھۆكۈمەت تور بېتىدە خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى تونۇشتۇرغاندا، ئۇيغۇر نوپۇسى 7.21 مىليون دەپ يېزىلغان.
2019-يىلى 3-ئاينىڭ 2-كۈنىدىكى، yidianzixun.com دېگەن تور بېتىدە، «ئاز سانلىق مىللەتنىڭ نوپۇسىنى بىلمىگەنلەر كۆرۈڭلار» دېگەن يازمىدىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنى 7.21 مىليون دەپ يازغان.
ئەمەلىيەتتە، 7.21 مىليون دېگەن سان" شىنجاڭ" ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ تور بېتىدىكى، 1990-يىلدىكى ئۇيغۇر نوپۇسى يەنى 7.2495 مىليون دېگەن سانغا توغرا كېلىدۇ.

2. 2017-يىلدىن باشلاپ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ نامىنى بارلىق ستاتىستىكا سان-سىپىرلارنى، بارلىق دوكلات، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى، تېلېۋىزىيە، رادىئو، ھەر خىل تور بەت، گېزىت-ژۇرناللاردىن ۋە باشقا بارلىق ئاخباراتلاردىن پۈتۈنلەي چىقىرىۋەتكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز.
مەسىلەن، «دۇنيا نوپۇس قامۇسى» تور بېتى بولسا، خىتايلاردا نەشر قىلىنغان، ئەڭ نوپۇزلۇق تور بېتى بولۇپ، ئۇنىڭ «2018-يىللىق "شىنجاڭ" ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ نوپۇسى قانچىلىك، GDP قانچىلىك، شۇ يىلدا تۇتۇلغان ۋە ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ۋە كىرىم ئەھۋالى» دېگەن چوڭ دائىرىدىكى دوكلاتىدا، ئۇيغۇر نوپۇسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالمىغان.
2018-يىل 2-ئاينىڭ 9-كۈنى،" شىنجاڭ "پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋاڭ ۋې لوڭ دېگەن خىتاي بېيجىڭدىكى ئاخبارات ئېلان قىلىش يىغىندا، «2017-يىلىنىڭ شىنجاڭ خەلق ئىگىلىگىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى» دېگەن چوڭ تېما دوكلاتىدا "شىنجاڭ"نىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ياكى ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنى تىلغا ئالمىغان. "شىنجاڭ" ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ 2017-يىلدىن كېيىنكى بارلىق دوكلاتلىرىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىغا ئائىت مەزمۇنلارنى چىقىرىۋەتكەن. مەسىلەن، «2018-يىللىق شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ستاتىستىكىسى» دېگەن چوڭ دائىرىدىكى دوكلاتتىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىغا ئائىت كونكرېت سانلار ئوتتۇرىغا قويۇلمىغان.

2018-يىلى 8-ئايدا، خىتاي مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئىشلىگەن، «这里是新疆» دېگەن چوڭ تېپتىكى 3 قىسىملىق ھۆججەت فىلىمىدا ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشى، مەدەنىيىتى، سەنئىتى، ياشلارنىڭ تۇرمۇشى ۋە روھىي كۆتۈرەڭگۈلۈكىنى، يېمەك-ئىچمەك ۋە كىيىم-كېچەك مەدەنىيىتى قاتارلىق نۇرغۇن ئامىللار شىنجاڭنى تونۇشتۇرۇشتىكى ئاساسلىق ئامىل بولغاچقا، گەرچە ئاپتور فىلىمنى تونۇشتۇرغاندا، ئۇيغۇرلارنى تونۇشتۇرۇشتىن ئۆزىنى تارتالمىسىمۇ، لېكىن بىر قىزىقارلىق يېرى، ئاپتور پۈتۈن فىلىمنىڭ باشتىن ئاخىرغىچە، «ئۇيغۇر» دېگەن سۆزنى بىر قېتىممۇ ئاغزىغا ئېلىپ قويمىغان. بۇ فىلىمدا ئۇيغۇر دېگەن گەپكە ئەك يېقىنلاشقان بىر ئاتاش «新疆人» بولۇپ قالغان.

بىز يەنە، تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ قاراپ باقساق، يۇقىرىقى يەكۈننىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇئەييەنلەشتۈرەلەيمىز. مەسىلەن، بىز خىتاينىڭ ئاساسلىق ئۇچۇر ئىزدەش تور بېتى بەيدۇ، سوخۇ، "شىنجاڭ" ھۆكۈمەت تور بېتى - تەڭرىتاغ تور بېكىتى، ۋە بارلىق "شىنجاڭ" ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ۋە ھەرقايسى ۋىلايەت ئوبلاستلارنىڭ ھۆكۈمەت، ئورگان تور بەتلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئارقىلىق تۆۋەندىكىلەرنى بايقىدۇق.

يەنى، 2017-يىلدىن كېيىن، خىتايلارنىڭ ئاخباراتلىرى، ھۆكۈمەت تور بەتلىرى، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى، ۋە باشقا بارلىق يازمىلاردا، «ئۇيغۇرلار» دېگەن سۆزنى قوللىنىش ياكى تىلغا ئېلىش ئەمەلدىن قالغان. ھازىر ھەر قانداق ئېلان قىلىنغان مەيلى خەۋەر بولسۇن، مەيلى باشقا ماقالىلەر بولسۇن، ھېچقايسىسىدا، «维吾尔族» دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنمايدىكەن. ئەگەر ئۇيغۇرلار توغرۇلۇق بىرەر نەرسە يېزىلسا، بۇ ئاستە شەخسنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالمىكەن، لېكىن ئۇنى «ئۇيغۇر» دەپ ئەسكەرتمىغان ئادەت پۈتۈنلەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان.

دېمەك، 2017-يىلدىن كېيىن، مەيلى خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمىتى بولسۇن، ياكى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى بولسۇن، ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكى توغرىسىدا، بۇرۇن لاگېرلار قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرىكى ئېلان قىلىنغان ستاتىستىكىلىق سانلارنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويمىغان ياكى يوشۇرۇشقا تىرىشقان.

بۇ خىل يوشۇرۇشنى بىز تۆۋەندىكىدەك چۈشەندۈرسەكمۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق تۇرىدۇ. يەنى تۇتۇلۇپ كەتكەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 4-5 مىليونغىچە بولۇپ، بۇ ئىنتايىن كۆپ سان بولغاچقا، خىتايلارغا نىسبەتەن، ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويۇش، خىتايلارنى بىر تەڭلىكتە قويىدىغان ئەھۋال بولۇشى مۇمكىن. ئەمەلىيەتتە، بۇنداق يەكۈنگە كېلىشمۇ لوگىكىغىمۇ ئۇيغۇن بولۇپ تۇرماقتا.

ئۇنداقتا، بىر تەرەپتىن، 2017 يىلدىن كېيىن، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە، «维吾尔族» دېگەن سۆزنى تىلغا ئېلىش ئەمەلدىن قالسا، يەنە بىر تەرەپتىن، 2018-يىلدىن باشلاپ مەيلى ھۆكۈمەت خادىمى، ياكى خىتاي زىيالىيلىرى، ياكى ھۆكۈمەت ۋە باشقا تور بېكەتلىرى بولسۇن، بىردەك ئاۋازدا ئۇيغۇر نوپۇسىنى 7.21 مىليون دەپ ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىغان. بۇ ئەھۋال نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ بىرى ئۇيغۇرلارنى پۈتۈنلەي تىلغا ئالماسلىق، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇر نوپۇسى توغرىسىدا ئېلان قىلغان سان 2017-يىلدىكى 11.33 مىليوندىن ساندىن دەل 4.12 مىليون كەم. بۇ ئادەملەر نەگە يوقاپ كەتتى؟

خىتايلاردا ئورتاق ئېتىراپ قىلىنىدىغان، ۋە بۇرۇندىن قوللىنىپ كېلىۋاتقان بىر خىل تەشۋىقات ئۇسۇلى بار. ئۇ بولسىمۇ، خىتايلار نۇرغۇن ئەھۋالدا بىرەر سىياسەتنى يولغا قويۇشتىن ئىلگىرى، ئاممىنىڭ ئىنكاسىنى سىناش ئۈچۈن، شۇنىڭغا ئائىت ئۇچۇرنى ئالدىن جەمئىيەتكە تارقىتىپ كۆرىدۇ. ئاندىن ئاممىنىڭ ئىنكاسىغا ئاساسەن، شۇ خىل سىياسەتنى يولغا قويۇش ياكى قويماسلىق توغرىسىدا بىرەر قارارغا كېلىدۇ. ھازىر خىتايلارنىڭ ئۇيغۇر نوپۇسىنى 7.21 مىليون دەپ ھەر خىل مېدىئالاردا تېز تارقىتىشى، كېيىنكى قەدەمدە ئۇيغۇر نوپۇسىنى 7.21 مىليون دەپ رەسمىي ئېلان قىلىشىنىڭ بىشارىتى بولسا كېرەك.
ئادەتتە، ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن نوپۇس ئۆچۈرۈلۈپ، ئاندىن ئۆچۈرۈلگەن سان ئومۇمىي نوپۇسقا تەسىر كۆرسىتىشكە باشلايدۇ. ئۇنداقتا بۇ 4.12 مىليون نوپۇس قەيەرگە يوقاپ كەتتى؟ بۇلار ئۆلگەنلەرمۇ ياكى تىرىكمۇ؟ ئەگەر تىرىك بولسا نېمە ئۈچۈن ئومۇمىي نوپۇسنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ؟

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

[1] 新疆维吾尔自治区最新人口数据
http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/media/201610/30-10538.html
[2] 维吾尔族
http://www.gov.cn/guoqing/2015-03/18/content_2835615.htm
[3] 新疆概况
http://www.chinadaily.com.cn/dfpd/2009-10/13/content_8788206.htm
[4] 新疆维吾尔族人口有多少
https://zhidao.baidu.com/question/493348353873703012.html
[5] 新疆维吾尔自治区最新人口数据!
http://www.sohu.com/a/210155220_814674
[6] 2018年新疆维吾尔自治区国民经济和社会发展统计公报
https://01234.info/sjgb/10336.html
[7] 中国各民族人口总数排名 排行榜 有多少
http://www.chamiji.com/201803071989.html
[8] 中国家庭数4.3亿户居世界之首 平均每家3.02人
https://new.qq.com/rain/a/20140514045541
[9] 对乌鲁木齐市族及维吾尔族居民家庭体育消费的比较研究
https://max.book118.com/html/2017/0613/114674100.shtm
[10] 2018 Report on International Religious Freedom: China: Xinjiang
https://www.state.gov/reports/2018-report-on-international-religious-freedom/china-includes-tibet-xinjiang-hong-kong-and-macau/xinjiang/
[11] China Running 'Concentration Camps' for Millions of Muslims, Pentagon Says
https://www.military.com/daily-news/2019/05/03/china-running-concentration-camps-millions-muslims-pentagon-says.html
[12] 世界人口大全：2019年新疆维吾尔族自治区人口有多少 2018年GDP数据 历史人口出生死亡人均收入数据
http://www.chamiji.com/2019051211514.html
[13] [新疆]2018年新疆维吾尔自治区国民经济和社会发展统计公报
https://01234.info/sjgb/10336.html
[14] 凤凰网：有关新疆的十个基本常识
http://news.ifeng.com/a/20150930/44771051_0.shtml
[15] Al Jazeera English: Has China detained a million Uighur Muslims? | UpFront (Arena)
https://www.youtube.com/watch?v=srhM6G-rRB0&t=280s
[16] 邢春如：中国音乐发展概况
https://books.google.com/books?id=KY-EDwAAQBAJ&pg=PT73&lpg=PT73&dq=%E7%BB%B4%E5%90%BE%E5%B0%94%E6%97%8F%E4%BA%BA%E5%8F%A3%EF%BC%8C+721%E4%B8%87&source=bl&ots=W_OwdF4UwT&sig=ACfU3U3huPrm-rkPA6C8860TqqZo0t9N6Q&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwit1evZ4uTkAhVRKa0KHTJtAEkQ6AEwAnoECB0QAQ#v=onepage&q=%E7%BB%B4%E5%90%BE%E5%B0%94%E6%97%8F%E4%BA%BA%E5%8F%A3%EF%BC%8C%20721%E4%B8%87&f=false

[17] 广西建设工程质量检测试验协会：中国56个民族的简介、禁忌及习俗（十七）
http://www.gxcic.net/gxjcxh/shownews.asp?newsid=957
[18] 不知道五十六个民族分布及人口的快来看看，收藏给孩子看
https://www.yidianzixun.com/article/0LS2RRaz?s=browserappid=browsernet=4gdistribution=oppoutk=V2_2KT0RCLXIz31OioBqGLHXJiYQMjEeLVhVP_aeTGDqx0__barStyle__=1_1__fromId__=8000__statParams__=sourceMedia__source__=yidiansourceMedia=yidian__cmtCnt__=0__styleType__=2__publisher_id__=_36jPt4EyFN9L2Fm7h2dmwopenv=__pf__=detail%E8%AF%84%E8%AE%BA%E8%AF%B4%E6%B6%9B%E8%BF%87%E4%BA%86%F0%9F%98%82%E8%BF%99%E5%87%A0%E5%A4%A9%E6%B2%A1%E5%92%8B%E6%B0%B4db%EF%BC%8C%E8%84%B1%E8%8A%82%E4%BA%86%F0%9F%98%AD&appid=
[19] “文学城”： 新疆维吾尔自治区民族，人口资料大全
https://blog.wenxuecity.com/myblog/36167/200806/21188.html

[20] 六十年礼赞——献礼新疆成立60周年
https://wenku.baidu.com/view/1a9b887fba68a98271fe910ef12d2af90242a88c.html?rec_flag=default&sxts=1570389977720

گۇۋېنگۇيىنىڭ خىتاينىڭ رەزىل پىلانى ھەققىدىكى ئاگاھلاندۇرۇشى

گو ۋېنگۇيىنىڭ 2019 - يىلى 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىكى «مەخپىيەتلىك ئاشكارىلاش ئىنقىلابى پۈتۈن يەرشارى بويىچە خىتاي كوممۇنىستلىرىنى يوقىتىدىغان يېڭى دەۋرگە كىردى» ماۋزۇلۇق فىلىمىدىكى شەرقىي تۈركىستانغا ئالاقىدار بۆلەك

گو ۋېنگۇي ـــ خېنەن «يۈدا مەبلەغ سېلىش چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى» (有资投达裕 限公司)، بېيجىڭ «جېڭچۇەن پاي كونترول شىركىتى» (股控泉政) قاتارلىق شىركەتلەرنىڭ خوجايىنى بولغان مىلياردىر خىتاي سودىگەر. ئۇ خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمىدىكى كىشىلەر بىلەن زىددىيەتلىشىپ قېلىپ، بېشىغا بىر ئىش كېلىشىدىن قورقۇپ 2014 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئامېرىكاغا قېچىپ كېلىۋالغان. نۆۋەتتە نيۇيورك شەھىرىدە تۇرۇپ، خىتاي كومپارتىيەسىگە ئالاقىدار ئىچكى ماتېرىياللارنى ئاشكارىلاپ، «مەخپىيەتلىك ئاشكارىلاش ئىنقىلابى» (爆料革命) دېگەن نامدا خىتاي كومپارتىيەسىگە قارشى تەشۋىقات پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان) مەسىلىسىدە تولۇق ئىشەنچىسى بولۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇلار تېز سۈرئەتتە شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)غا 30 مىليون خىتاينى يۆتكىمەكچى، خۇددى ئۆز ۋاقتىدا شەندۇڭلۇقلار شەنخەيگۇەننىڭ شەرقىدىكى جايلارغا (شەرقىي شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىگە) كۆچكەندەك. ئەينى چاغدا شەرقىي شىمالغا كۆچۈپ بارغان شەندۇڭلۇق خىتايلارنىڭ سانى سەككىز مىليون بولۇپ، بۇ ئۆز ۋاقتىدىكى شەرقىي شىمالغا بارغان كۆچمەنلەر سانىنىڭ سەكسەن پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. (خىتاي كومپارتىيەسى) ئەمدى شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)غا 30 مىليون نوپۇس يۆتكىمەكچى بولۇۋاتىدۇ. خىتاي كومپارتىيەسى بۇ كۆچمەنلەرگە ھەقسىز يەر – ئېتىز بەرمەكچى ۋە (شەرقىي تۈركىستاندىكى) پۈتۈن مەسجىدلەرنى چېقىۋەتمەكچى.

ئىككىنچى، ئۇلار بارلىق قىممىتى بار يەر ۋە ستراتېگىيەلىك شەھەرلەرنى خىتايلارنىڭ كونترول‌لۇقىغا ئۆتكۈزۈپ، «ئۇچ 99» نىشانىغا يەتمەكچى.

(«ئۇچ 99» دېگىنىمىز):
1. (شەرقىي تۈركىستاندىكى) 99% زېمىننىڭ خىتايلار تەرىپىدىن كونترول قىلىنىشىنى؛

2. (شەرقىي تۈركىستاندىكى) 99% دىنىي مۇئەسسەسىلەرنىڭ خىتاي كومپارتىيەسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇلۇشىنى؛

3. 99% خىتاينىڭ شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)لىقلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان پۈتۈن نەرسىسىنى كونترول قىلىشىنى كۆرسىتىدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈن، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ نۆۋەتتە (چېقىلماي) قېلىپ قالغان پۈتۈن ئاتالمىش ئىسلامىي مەسجىدلەرنى كومپارتىيەنىڭ مائارىپ (تەشۋىقات) مۇئەسسەسىسىگە ئايلاندۇرۇشقا كۆزى يېتىۋاتىدۇ.

ئاندىن خىتاي كومپارتىيەسى يەنە كۆپ قىسىم كىشىلەرنى ـــ بۇ سان ئەينى ۋاقىتتا 6 مىليون دەپ بېكىتىلگەنىدى ـــ قولغا ئېلىپ، تەربىيەلەپ ئۆزگەرتىمىز، (بۇ جەريانداا) بىرەر مىليون ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايمىز، دېگەنىدى. ئۇلار ھازىر دېگىنى بويىچە قىلىۋاتىدۇ. ئۇلار مۇشۇ شەكىلدە يەنە بىر قېتىملىق چوڭ قىرغىنچىلىق ئارقىلىق شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)نى، يەنى خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ شىنجاڭنى (شەرقىي تۈركىستانىنى) ساقلاپ قالماقچى. بۇ ئەينى ۋاقىتتىكى پىلان ئىدى. مەن بۇ پىلاننى (مەلۇم بىر قېتىملىق) يىغىنداا بىلگەنىدىم.

https://www.youtube.com/watch?v=HfLijUM3wNE

تەييارلىغۇچى: ئەنۋەر قارا قۇرۇم

ئاناستاس مىكويان بىلەن ماۋ زېدۇڭ ئارىسىدىكى سۆھبەت

خاتىرىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئالاقىدار قىسمى

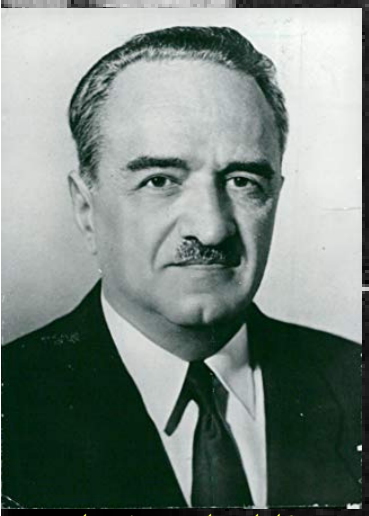

ئاناستاس مىكويان

1949 – يىلى 2 – ئاينىڭ 4 – كۈنى

«ۋىلسون مەركىزى»دىكى 113318 – نومۇرلۇق ئارخىپ

1949 – يىلى 2 – ئاينىڭ 4 – كۈنى خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۈروسىنىڭ ئەزالىرىدىن جوۇ ئېنلەي، لىۋ شاۋچى، رېن بىشى، جۇدې ۋە تەرجىمان شى جې قاتارلىقلار بار ئەھۋالدا ماۋ زېدوڭ بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشتۈم. كۆرۈشۈشكە بىز تەرەپتىن كوۋالېۋ ئىۋان ۋە كوۋالېۋ E.F قاتارلىقلار قاتناشتى.

مىللەتلەر مەسىلىسى

مەن ماۋ زېدوڭغا «مەركىزىي كومىتېتىمىز خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە مۇستەقىللىق بېرىشىنى تەشەببۇس قىلمايدۇ... ئاز سانلىق مىللەتلەرگە مۇستەقىللىق ئەمەس، ئاپتونومىيە بېرىلىشى كېرەك» دېگەنلەرنى يەتكۈزدۇم. بۇ گەپ ماۋ زېدوڭغا بەك ياقتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچكىمگە ھەرقانداق شەكىلدىكى مۇستەقىللىق بېرىش ئويى يوقلۇقى چىقىپ تۇراتتى.

ماۋ زېدوڭ ئىلگىرىلا مەن بىلەن شىنجاڭ مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشقۇسى بارلىقىنى ئېيتقاچقا، مەن ئۇنىڭدىن بۇ ھەقتە قانداق خىيالى بارلىقىنى سورىدىم. ئۇ شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدا مۇستەقىللىق ھەرىكىتى، شۇنداقلا بىر كوممۇنىستىك پارتىيەمۇ بارلىقىن، دېدى. مەن ئۇنىڭغا ئىلىدا كوممۇنىستىك پارتىيە بارلىقىنى بىلمەيدىغانلىقىمنى، لېكىن يەرلىك مىللەتلەرنىڭ مىللىي ھەرىكىتىدىن خەۋىرىم بارلىقىنى، بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى نەزەرگە ئالغىلى ئۇنىمىغان، ئۇلارنىڭ ئۇز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلمىغان، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا يول قويمىغان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ خاتا سىياسىتى تۈپەيلى كېلىپ چىققانلىقىنى ئېيتتىم. (مەن يەنە شۇلارنى ئېيتتىمكى) ئەگەر شىنجاڭدىكى مىللەتلەرگە ئاپتونومىيە بېرىلسە، مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرىگە ماس كېلىدىغان شەرت - شارائىت يەنىلا ساقلىنىپ قېلىشى مۇمكىن [ئەسلى تېكىستى مۇشۇنداق]. بىز شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللەتلەرنىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكىتىنى قوللىمايمىز ۋە شىنجاڭدا

زېمىن تەلىپىمىزمۇ يوق. بىزنىڭ نەزىرىمىزده، شىنجاڭ خىتاينىڭ بىر قىسمى ھەم چوقۇم شۇنداق بولۇشى كېرەك. بىز (پەقەت) شىنجاڭ بىلەن ئىقتىسادي جەھەتتە ھەمكارلىشىش ۋە تىجارەت قىلىش تەرەپدارى.

ئاندىن ماۋ زېدوڭ 1945-يىلى چوڭچىڭدا بەي چوڭشى بىلەن كۆرۈشكەندە، بەي چوڭشىنىڭ ئىلىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدا سوۋېتتا ياسالغان زەمبىرەك، تانكا ۋە ئايروپىلانلار بارلىقىنى ئېيتقانلىقىنى دېدى.

ماۋ زېدوڭنىڭ بۇ گېپىگە قارىتا، مەن بۇ ئىشنى بىلمەيدىغانلىقىمنى ۋە بۇ ھەقتە ھېچنەرسە دېيەلمەيدىغانلىقىمنى، بىزنىڭ (سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ) بۇ ھەرىكەتكە ياردەم قىلمىغانلىقىمزنى، بۇنىڭ زۇلۇمغا قارشى مىللىي ھەرىكەت ئىكەنلىكىنى ئېيتتىم.

ماۋ زېدوڭ ئۆزلىرى (خىتاي كومپارتىيەسى رەھبەرلىرى)نىڭ شىنجاڭغا ئىچكى موڭغۇلغا بەرگەندەك ئادەتتىكى ئاپتونومىيە بېرىشنى ئويلىشۇاتقانلىقىنى ئېيتتى.

ماۋ زېدوڭ شىنجاڭدىكى نېفىت زاپىسىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە ئالاھىدە قىزىقتى.
مەن ئۇنىڭغا (مىللىتارىست) شېڭ شىسەينىڭ مەزگىلىدە، شىنجاڭدا زور مىقداردا نېفىت ئىشلەپچىقارغانلىقىمزنى، ئەمما ئەينى ۋاقىتتا بۇ نېفىتلارنى (سىرتقا) توشۇشقا ئىمكانىيەت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بۇلارنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىچكى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقىلا ئىشلىتىلگەنلىكىنى ئېيتتىم.

شىنجاڭدا تۆمۈر يول ياساش

ماۋ زېدوڭ خىتاي تۆمۈر يولى بىلەن سوۋېت تۆمۈر يولىنى تۇتاشتۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭدا تۆمۈر يول ياساش ئىمكانىيىتى بار – يوقلۇقىنى سوردى. رېن بىشى ماۋ زېدوڭنىڭ بۇ تەسەۋۋۇرىنى قاتتىق قوللىدى. (ئۇلارنىڭ نەزىرىدە) يېڭى جەڭ يۈز بەرگەن ئەھۋالدا، بۇ (سوۋېت - خىتاي ئارىسىدىكى) بىرلەشمە مۇداپىئە ئۈچۈن پەۋقۇلئادده زور ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى.

بۇ خىل بولغۇسى جەڭلەردە، خىتاي مۇقەررەر ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىر سەپتە بولاتتى. مەسىلەن، ئالمادىس مانجۇرىيە ھۆجۇمغا ئۆچرىسا، (شەرقىي تۈركىستاندا ياسالغۇسى) بۇ تۆمۈر يول جەڭگە قاتنىشۇاتقان خىتاي ئارمىيەسىنى (ئوزۇق – تۇلۇك ۋە باشقا تۇرلۇك كېرەكلىك بۇيۇملار بىلەن) تەمىنلەشتە مۇھىم رول ئوينايتتى. بۇ لىنىيە گەنسۇ، شەنشى، خېبېي ۋە سىچۇەن قاتارلىق مۇداپىئە سېپى شەكىللەندۈرۈشكە قولايلىق تاغلىق ئۆلكىلەرنىمۇ كېرەكلىك بۇيۇملار بىلەن تەمىنلىيەلەيتتى.

مەن «مېنىڭ نەزىرىمده بۇ ئىستىقبالى بار، ئويلىنىشقا ئەرزىيدىغان پىلانكەن. ئەمما بۇنداق تۆمۈر يولنى ياساشقا بەك كۆپ خىراجەت كېتىدۇ، شۇڭا بۇ ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن تەننەرخنى ئىنچىكە ھېسابلاپ چىقىش كېرەك» دېدىم.

شۇنىڭ بىلەن، رېن بىشى نېمە ئۈچۈن ئۇلانباتۇر بىلەن كالگان (ھازىرقى خىتاينىڭ جاڭجياكوۋ شەھىرى) نى تۇتاشتۇرىدىغان بىر يول ياسىمايمىز، بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىلىقى ئونچىۋالا ئۇزۇن ئەمەس، لېكىن بۇ شىمالىي جۇڭگونى تۇتاشتۇرۇشتا غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە، دېدى.

مەن: بۇ سوئال ئويلىنىپ بېقىشقا ئەرزىيدىكەن، لېكىن بىز ھازىرغىچە بۇ ھەقتە ئويلىنىپ باقمىدۇق دېدىم.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەنۋەر قاراقۇرۇم

1950 ~ 1957 - يىلىدىكى "شىنجاڭ" كومىتېتىنىڭ ئومۇمىي يىغىنى ۋە «يەرلىك مىللەتچىلىك»كە ھۇجۇم

داۋىد پروفي

خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر ۋە قازاق سەرخىللىرىنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى بۇرۇلۇش نۇقتىسى سوۋېت ئارخىپلىرى ئارقىلىق ئاشكارىلاندى.

1957-يىلىنىڭ بېشىدا، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى «ئىستىل تۈزەش» دولقۇنى قوزغاپ، 1940-يىللاردا يەنئەندە ئەۋج ئالغاندىكىگە ئوخشاش، ئۆز-ئۆزىنى تەنقىدلەش ۋە «تازىلاش» مېتودىنى قايتىدىن كۆتۈرۈپ چىقتى.

ماۋ زېدوڭ بيۈروكراتىك تۈرغۇنلۇققا قارشى كۈرەشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە، (كوممۇنىستىك) پارتىيەنىڭ ئىچىدىكىلەرنىڭلا ئەمەس، پارتىيە سىرتىدىكىلەرنىڭمۇ تەنقىدىي پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشى ئۈچۈن، «بارچە گۈللەر تەڭ ئېچىلىپ، بارچە قۇشلار بىرلىكتە سايراش»تىن ئىبارەت مەشھۇر چاقىرىقىنى جاكارلىدى. تەنقىد دولقۇنلىرى كۈتۈلگەن دەرىجىدىن ئېشىپ كېتىشىگىلا، خىتاي كومپارتىيەسى قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، تازىلىنىدىغان ۋە زىيانكەشلىك قىلىنىدىغان «ئوڭچىل» ئۇنسۇرلارنى بېكىتىشكە باشلىدى.

خىتاينىڭ چېگرا رايونلىرىدا، «ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش» كۈرىشىنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلىرى دەسلىپىدە ئومۇمەن خىتايلار ئىدى. باشقا يەرلەردىكىگە ئوخشاش، شەرقىي تۈركىستاندىمۇ خىتايلاردىن باشقىلار ماۋ زېدوڭنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇشقا ئالدىرىمىغانىدى. لېكىن، بۇلار ئاخىرى (مەزكۇر چاقىرىققا) ئاۋاز قوشقاندا، بۇلارنىڭ ئىنكاسى (ئاساسلىقى ئۇيغۇر ۋە قازاقلاردىن تەشكىل قىلغان) زىيالىي ۋە پارتىيە ئەزالىرى ئارىسىدىكى ئېغىر پىكىر ئىختىلاپىنى ئوتتۇرىغا چىقاردى.

خىتاي كومپارتىيەسى خىتايدىكى مىللەتلەر سىياسىتىگە قارىتىلغان (پىكىرىي) ھۇجۇملارغا قايتۇرۇلغان ئىنكاس سۈپىتىدە، ئۆزىنىڭ ئوڭچىلىققا قارشى كۈرەش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتتى. 1957 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، چىڭداۋدا ئۆتكۈزۈلگەن مىللەتلەر خىزمىتى مۇھاكىمە يىغىنى «يەرلىك مىللەتچىلىك»كە قارشى كۈرەش قىلىش زۆرۈرىيىتى بارلىقىدىن شەپە بەردى. بۇ ماۋ زېدوڭنىڭ ئىلگىرى (لېنىنىنىڭ سۆزىنى ئىشلىتىپ) ئوتتۇرىغا قويغان «ئاساسىي مىللەت (خىتايلارنى دېمەكچى) تىكى شوۋىنىزمچە كۆز قاراش چېگرا رايونلارنىڭ مۇقىملىقىغا نىسبەتەن ئەڭ زور تەھدىتتۇر» دېگەن سۆزىگە تامامەن زىت ئىدى. خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستان شۆبىسى يۇقىرىقى يىغىنىڭ كۆرسەتمىسىگە بىنائەن، «ئوڭچىللىققا قارشى» تۇرۇش نامىدىكى سىياسىي زىيانكەشلىكنىڭ تېغ ئۇچىنى مىللەتچىلىك خاھىشى بار دەپ گۇمان قىلىنغان پائالىيەتچى ۋە مەمۇرىي خادىملارغا قاراتتى.

يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەش 1949- يىلى شەرقىي تۈركىستان خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە قوشۇۋېلىنغاندىن كېيىن، پارتىيە ئىچىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان جىددىيچىلىكنىڭ ئەڭجىگە چىقىشى ئىدى. (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى تەربىيەلىگەن كادىرلار كەمچىل بولغاچقا، خىتاي كومپارتىيەسى سوۋېت ئىتتىپاقى قوللىغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى (1944- 1949) نىڭ رەھبەرلىرىگە ئېغىر دەرىجىدە تايىنىپ قالغانىدى. بۇ رەھبەرلەر ئاساسەن سوۋېت كوممۇنىستىك پارتىيەسى بىلەن قويۇق ئالاقىسى بار ئۇيغۇر، قازاق ۋە تاتار سەرخىللىرى ئىدى.

شۇنىسى تەبىئىيكى، مەزكۇر يەرلىك سەرخىللارنىڭ نۇرغۇنى ئۆزلىرىگە 1955-يىلى قۇرۇلغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» رامكىسى ئىچىدە بېرىلگەن چەكلىك ئاپتونومىيەدىن نارازى ئىدى. بۇ خىل رامكا ئىچىدە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ «تىنچ ئازاد قىلىنىشى» ھېچبولمىغاندا پارتىيە ۋە دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كەڭ كۆلەمدە مىللىيلىشىشىنى تەقەززا قىلاتتى. بەزىلەر پارتىيەدىن ئەسلىدىكى فېدېراتسىيە تۈزۈمى نىشانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستاندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى (فېدېراتىپ جۇمھۇرىيەتلەر)گە ئوخشاش «ئۇيغۇرىستان» قۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بەزىلەر تەلتۆكۈس مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىشتا چىڭ تۇردى.

بۇ ئەھۋال خىتاينىڭ چېگرا رايونلاردىكى كونتروللۇقنى كۈچەيتىش ۋە ئۇ يەرنىڭ ئىقتىسادىنى ئىچكىرى ئۆلكىلەرنىڭكى بىلەن بىرىكتۈرۈش نىشانىغا توسقۇنلۇق قىلدى.
1957-–يىلىنىڭ ئاخىرىدا، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ شەرقىي تۈركىستان شۆبىسى مەزكۇر يەرلىك مىللەتچىلىك خاھىشلىرىنى ئاشكارىلاش ۋە تەنقىدلەش مەقسىتىدە بىر قېتىملىق كېڭەيتىلگەن ئومۇمىي يىغىن ئاچىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. دەسلىپىدە بىر نەچچە ھەپتىدە تۈگىتىش پىلانلانغان بۇ يىغىن ئالتە ئايغا سوزۇلۇپ، 1958- يىلى 6- ئايدا ئاياغلاشتى.

1957- يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1958- يىلىنىڭ ئوتتۇرىسىغچە ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان مەزكۇر كېڭەيتىلگەن يىغىن يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كۈرەشنىڭ ھالقىلىق بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولسىمۇ، لېكىن غۇلجا ۋە قەشقەردە ئېچىلغان شۇ خىل يىغىنلاردىمۇ (يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى) تەنقىدلەر بار ئىدى. مەزكۇر «كۈرەش»نىڭ ئاخىرىغا بارغاندا، مەمۇرلار ئارىسىدا يەرلىك مىللەتچى دەپ بېكىتىلگەنلەرنىڭ سانى 1612 گە يەتتى. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى پارتىيەدىن چىقىرىلىپ، ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، ئەمگەك ئارقىلىق قايتا تەربىيەلەشكە ئەۋەتىلدى. بۇ «كۈرەش» بەزىلەرنى تېخىمۇ ئېغىر بەدەل تۆلەتكۈزدى، بۇنىڭغا ئابدۇرېھىم ئەيسانىڭ ئۇلۇغۋېلىشىنى مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن.
شەرقىي تۈركىستاندىكى سوۋېت كۆزەتكۈچىلىرى تەبىئىي ھالدا مەزكۇر «كۈرەش»نىڭ جەريانىغا، بولۇپمۇ ئۇرۇمچى يىغىنىغا يېقىندىن دىققەت قىلىۋاتاتتى. خىتاي «مىللەت مەسىلىسىدە <ناتوغرا> قاراشلارنى تارقىتىۋاتقانلارنىڭ ئىچىدە سوۋېت پۇقرالىرىنىڭمۇ بارلىقى»دىن شىكايەت قىلاتتى. سوۋېت دىپلوماتلىرى شۇنداق قىلىشقا ئەلۋەتتە قىزىقاتتى.
1958- يىلى 1- ئايدىن 6- ئايغىچە، تۆۋەندە تىزىملىكى كۆرسىتىلگەن دوكلاتلاردا سوۋېت دىپلوماتلىرى بىلەن خىتاي كومپارتىيەسى شەرقىي تۈركىستان شۆبىسىنىڭ رەھبىرى كادىرلىرى ئارىسىدىكى خۇپىيانە كۆرۈشۈشلەرنىڭ تەپسىلاتلىرى بايان قىلىنغان. ئۇلار 1957- يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1958- يىلىغىچە داۋاملاشقان ئۇرۇمچى يىغىنى، 1958- يىلىدىكى غۇلجا يىغىنلىرىنى مۇھاكىمە قىلىپ، پۈتۈن خىتاي مىقياسىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۈرەش ۋە يەرلىك كۈرەش ھەققىدە ئانالىزلار بىلەن تەمىنلىگەن. مەزكۇر ماتېرىياللار سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى تەرىپىدىن سوۋېت كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئالاقە بۆلۈمىگە يوللانغان. مەزكۇر بۆلۈم 1957- يىلى سوۋېت كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۇنيا مىقياسىدا ھاكىمىيەت بېشىدىكى باشقا كوممۇنىستىك پارتىيەلەر بىلەن ئالاقە ئورنىتىشى ئۈچۈن قۇرۇلغانىدى. نۆۋەتتە بۇ ماتېرىياللار رۇسىيە دۆلەتلىك ھازىرقى زامان تارىخى ئارخىپخانىسى (RGANI)دا ساقلانماقتا.
1.1- ھۆججەت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى دوباشىندىن يولداش ن.ت.فېدورېنكو ۋە پ.ف.لۇدىنغا ئەسلەتمە، 1958 – يىلى 1- ئاينىڭ 20 – كۈنى
1.2-ھۆججەت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى دوباشىن بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ باش سېكرېتارى يولداش ۋان ئېنماۋ ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ رەئىسى يولداش سەيپىدىن ئەزىزى ئارىسىدىكى مۇھاكىمە خاتىرىسى ، 1958 – يىلى 1- ئاينىڭ 17 – كۈنى

3.1- هۆججەت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى دوباشىن بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يولداش شىن لەنتىڭ ئاراسىدىكى مۇھاكىمە خاتىرىسى، 1958 – يىلى 1- ئاينىڭ 12 – كۈنى 2- هۆججەت. لۇ.ئاندروپوۋدىن سوۋېت كومموۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىغا، «خىتايدىكى يەرلىك مىللەتچىللىككە قارشى كۈرەش»، 1958- يىلى 2- ئاينىڭ 5- كۈنى
3.1- هۆججەت. م.زىمىيانىندىن سوۋېت كومموۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە لۇ.ۋ.ئاندروپوۋغا ئەسلەتمە، 1958-– يىلى 2-– ئاينىڭ 10- كۈنى
3.2- هۆججەت. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى دوباشىن بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ سېكرېتارى لۇ جيەنرېن ئاراسىدىكى مۇھاكىمە خاتىرىسى، 1958- يىلى 1- ئاينىڭ 7 - كۈنى
3.3- هۆججەت. ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتى تاشقى ئىشلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ژاڭ خۇاڭجاڭ بىلەن بولغان مۇھاكىمىنىڭ خاتىرىسى ، 1958- يىلى 1- ئاينىڭ 22- كۈنى.
4- هۆججەت. م.زىمىيانىندىن سوۋېت كومموۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە لۇ.ۋ.ئاندروپوۋغا، «شىنجاڭدىكى يەرلىك مىللەتچىلىك ئالامەتلىرى ھەققىدە» 1958- يىلى 3- ئاينىڭ 3- كۈنى.
5- هۆججەت. م.زىمىيانىندىن سوۋېت كومموۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە لۇ.ۋ.ئاندروپوۋغا، 1958- يىلى 8- ئاينىڭ 18- كۈنى.

يۇقىرىقى هۆججەتلەردە كۆرسىتىلگىنىدەك، خىتاي ۋە ئۇيغۇر پارتىيە ئەزالىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىشلاردىن ۋاقىپلاندۇرۇشنى خالايىتتى ۋە (بۇ جەريانىدا) ئۆزىنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ئېيتىپ ئۆتەتتى. ئۇلار ئاشكارىلىغان ئۇچۇرلار بىزنى شۇ ۋاقىتتىكى خىتاي كومپارتىيەسى شەرقىي تۈركىستان شۆبىسىدىكى ئىختىلاپلار ھەققىدە مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ مەلۇماتلارنىڭ كۆپىنچىسى جامائەتچىلىككە ئاشكارىلانمىغانىدى. بۇ خىل زىددىيەتلەر خىتايلار بىلەن خىتايدىن بولمىغانلار ئاراسىدىلا ئەمەس، بەلكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى پىرقىلەر ئاراسىدىمۇ مەۋجۇت ئىدى.

بۇنىڭ ئىچىدە ئابدۇللاھ زاكىروفنىڭ شەرقىي تۈركىستان كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بولغان ئۇيغۇر كومموۇنىست سەيپىدىن ئەزىزى ئۇستىدىن ئەرز قىلىشى ھەممىدىن بەك دىققەت تارتىدۇ. ئابدۇللاھ زاكىروفنىڭ سەيپىدىننى يوشۇرۇن مىللەتچى دەپ سۈپەتلىشى كىشىگە يېقىنقى چاغلاردا شەرقىي تۈركىستاندا سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ كىتابلىرىنىڭ چەكلەنگەنلىكىنى ئەسلىتىدۇ. (يۇقىرىدا گېپى چىققان) ئابدۇللاھ زاكىروف نۆۋەتتىكى (ئاتالمىش) ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى شۆھرەت زاكىرنىڭ دادىسىدۇر.

(يۇقىرىدا بايان قىلىنغان) تارىخىي كۆرۈشۈشلەرنىڭ تەپسىلاتلىرى شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۈگۈنكى ۋەزىيىتى بىلەن زور دەرىجىدە ئوخشاشلىققا ئىگە. گەرچە ئاردىدىن ئاتمىش يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، خىتاي كومپارتىيەسى يەنە ئۆزىنى «تازىلاۋاتىدۇ» ۋە ھېلىھەم خىتاي بولمىغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ساداقىتىنى سىناۋاتىدۇ. 2017- يىلىنىڭ بېشىدا، شەرقىي تۈركىستاندا «ئىككى يۈزلىمچىلەر»گە قارشى زەربە بېرىش ھەرىكىتى باشلاندى. خىتاي بۇ «ئىككى يۈزلىمچىلەر»نى تېرورىزمغا، بۆلگۈنچىلىككە ۋە دىنىي ئاشقۇنلۇققا قارشى كۈرەش يولىدىكى ئاساسلىق توسالغۇ دەپ سۈپەتلىدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى مەتبۇئات ۋە تېلېۋىزىيە قانالىرى ھەركۈنى «توغرا – خاتاغا چېتىلىدىغان پىرىنسىپال مەسىلىدە مەيدانى ئېنىق بولمىغان، تىلى بىلەن دىلى بىردەك ئەمەس» بۇ «يېڭى دۈشمەن»لەرنى ئەيىبلەش بىلەن ئاۋارە. بىزگە يېتىپ كەلگەن ئۇچۇرلارغا كۆرە، بۇ خىل «ئىككى يۈزلىمچى»لەر ئاساسلىقى ئاخىرقى ھايات ئىسلام دىنىغا بولغان مايىللىقىنى ئىپادىلىگەن تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇيغۇر مەمۇرلار ئاراسىدىن چىققان.

شى جىنپىڭنىڭ نۆۋەتتىكى ئىشەنچىسىز، خىتايلاردىن بولمىغان كومموۇنىستلارنى تازىلاش ھەرىكىتى ماۋ زېدوڭنىڭ 1950- يىللىرىدىكى يەرلىك مىللەتچىلىكىنى باستۇرۇش ھەرىكىتىگە ئوخشاش شەرقىي تۈركىستاندا (خىتاي كومپارتىيەسىگە بولغان) سادىقلىق ۋە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى»نى قولغا كەلتۈرۈش ئۇچۇندەك قىلىدۇ. بۇ ھەرىكەت قانچىلىك داۋام قىلىدۇ ۋە بۇ جەريانىدا قانچىلىك ئادەمنىڭ ھاياتى نابۇت بولىدۇ، بۇلارنىڭ جاۋابىنى كەلگۈسىدە كۆرىمىز.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەنۋەر قاراقۇرۇم

https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-1957-58-xinjiang-committee-plenum-and-the-attack-local-nationalism

لاگېرغا "باغلانغان" ئادەم

«2019 - يىلى 25 - نويابىر بىر ئىش ئۈچۈن قەسەمياد قىلىشقا ياخشى بىر كۈندەك قىلىدۇ.
بۈگۈندىن باشلاپ، تاكى شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)دىكى جازا لاگېرلىرى يوقالغىچە (ياكى مەن يوقالغىچە) مەن ئەمدى بىر «تەتقىقاتچى» ئەمەس. مەن بارلىق ئىلمىي پائالىيەتلىرىمنى، ماتېماتىكا تەتقىقاتىمنى، ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىمنى، ئۇيغۇر رېستۇرانى ھەققىدىكى كىتابىمنى ۋە باشقا ئوتتۇرا ئاسىيا تىللىلىرىنى ئۆگىنىش ئىشىمنى ھەمدە باشقا تۈرلۈك ئىش پىلانلىرىمنى پۈتۈنلەي توختىتىپ، پۈتۈن كۈن بارلىق ئىمكانىيىتىم بىلەن ئۆزۈمنى شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان)دىكى جازا لاگېرلىرى سېستېمىسىنى تاقىتىشقا بېغىشلايمەن (كۈنىگە 3 - 4 سائەت تەرجىمە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇشۇمنى قامدايمەن).
بۇ يىل 5- ئايدىن بېرى گەرچە تەتقىقاتلىرىمنى ئازراق بولسىمۇ ئىلگىرى سۈرۈشكە تىرىشىپ كەلگەن بولساممۇ، مېنىڭ ھاياتىم لاگېرلارنىڭ ئىشى بىلەن بىر ئىزدا توختاپ قېلىقلىق، ئەمدى ساقلاپ تۇرغىلى بولمىدى. شىنجاڭ(شەرقىي تۈركىستان)دىكى ۋەزىيەت كىشىلەر ھاياتىنى نورمال داۋاملاشتۇرالمىغۇدەك، قىلچىلىك كىشىلىك ئىنتىلىشىمۇ بوغۇپ تاشلانغۇدەك دەرىجىدە يامانلىشىپ كەتتى. مېنىڭ قارارىم مۇشۇ ئەھۋاللارغا يەنە بىر جىددىي سىگنال بولۇپ قالسا بولاتتى...».

يۇقىرىقى قۇرلارنى ئوقۇغان ئوقۇرمەنلىرىمىز بەلكىم بۇ سۆزلەرنى قىلغۇچى سۆيۈملۈك ئاتا – ئانىسى ياكى يېقىن ئۇرۇق – تۇغقانلىرىدىن بىرەرسى ياكى بىرقانچىسى شەرقىي تۈركىستاندىكى يېغىۋېلىش لاگېرلىرىغا سولانغان، شۇ ۋەجىدىن ئۇلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىپ، چارىسىزلىك ئىلكىدە تىپىرلاپ، يۇقىرىقىدەك «پۈتۈن ھاياتىنى لاگېرلارنى تاقىتىش ئىشلىرىغا ئاتاش بايانىتامىسى»نى ئېلان قىلغان شەرقىي تۈركىستان پەرزەنتى، دەپ پەرەز قىلىشى مۇمكىن. ئەگەر راست شۇنداق ئويلىغان بولسىڭىز، خاتالاشقان بولىسىز. چۈنكى، يۇقىرىقى «بايانات»نىڭ ساھىبى بىز شەرقىي تۈركىستانلىقلار، جۈملىدىن ئۇيغۇرلار بىلەن ئىرقداشلىق، قانداشلىق، دىنداشلىق دېگەندەك

ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق، ئەكسىچە دىن، مىللەت، مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن بىزنىڭكىدىن تامامەن پەرقلىق بىر مۇھىتتا ئۆسۈپ چوڭ بولغان جىن بۇنىن (GeneBunin) دۇر. ئۇنداقتا، جىن بۇنىن كىم؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇرلارنىڭ يېغىۋېلىش لاگېرلىرىغا قامىلىش مەسىلىسىگە بۇ قەدەر جىددىي مۇئامىلە قىلىدۇ؟

جىن بۇنىن 1985 - يىلى 6 – ئاينىڭ 15 – كۈنى رۇسىيەنىڭ لىيۇبېرتسى (Lyubertsy) شەھىرىدە تۇغۇلۇپ، كىچىك ئائىلىسى بىلەن ئامېرىكىغا كۆچۈپ كەتكەن.

1998 - يىلى ئامېرىكانىڭ ماساچۇسېتس (Massachusetts) شىتاتىدىكى ئاشلەند (Ashland) تولۇق ئوتتۇرا مەكتېپىگە ئوقۇشقا كىرگەن.

2002 - يىلى ماساچۇسېتس شتاتىدىكى تافتىس ئۇنىۋېرسىتېتى (Tufts University)نىڭ خەمىيە قۇرۇلۇشى كەسپىدە باكلاۋۇرلۇق ئوقۇشىنى باشلاپ، 2007 – يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن.

2009 - يىلى شۇېتسارىيەدىكى لوزان تەبىئىي پەن ۋە سانائەت پەنلىرى ئىنستىتۇتىنىڭ ئەۋزەللەشتۈرۈش كەسپىدە دوكتور ئاسپىرانتلىق ئوقۇشىنى باشلاپ، 2013 – يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەن.

جەن بۇنىن 2008 – يىلىدىن باشلاپلا ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىغا چوڭقۇر ئىشتىياق باغلاپ، 2013 – يىلى ئۇيغۇر تىلى ۋە خىتاي تىلى ئۆگىنىش ئۇچۇن شەرقىي تۈركىستاندىكى «شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى»غا ئوقۇشقا كىرىپ 2015 – يىلى ئوقۇشىنى تاماملىغان. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى جەھەتتە، «ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ۋە شېۋىلىرىنىڭ خەرىتىلىك لۇغىتى» (1) دېگەندەك مۇھىم ئەمەلىي خىزمەتلىرى بار.

ئۇ شەرقىي تۈركىستاندا ياشاش ۋە ئۇيغۇر تىلى ئۆگىنىش جەريانىدا، ئۇيغۇرلار ھەققىدە بىر قەدەر ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولغان ۋە شەرقىي تۈركىستاندىن قايتىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇرلار ھەققىدىكى تەتقىقاتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىغا ئىزچىل يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن.

بولۇپمۇ، مۇتلەق كۆپ قىسمى ئۇيغۇر، ئاز بىر قىسمى قازاق ۋە باشقا قېرىنداش تۈركي مىللەتلەردىن تەركىب تاپقان مىليونلارچە بىگۇناھ يەرلىك خەلقنىڭ خىتاي شەرقىي تۈركىستاندا تۈركۈملەپ قۇرغان «قايتا تەربىيەلەش» نامىدىكى مېڭە يۇيۇش لاگېرلىرىغا قامالغانلىقى ۋە ئۇ يەردە ئىنسانىيلىققا تۆپتىن زىت مۇئامىلىلەرگە، قىيىن - قىستاقلارغا ئۇچراۋاتقانلىقى، ھەتتا شۇ يەردە ھاياتىدىن ئايرىلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرلەر جامائەتچىلىككە ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، جەن بۇنىن بۇ مەسىلىگىمۇ يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ، بۇ ھەقتە قولىدىن كېلىشچە ئۇيغۇرلارنىڭ دەردىنى خەلقئاراغا ئاڭلىتىپ، تەشۋىقات پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان.جەن بۇنىنىڭ مەزكۇر پائالىيەتلىرى ماقالىمىزنىڭ بېشىدا نەقىل قىلىنغان، 2018 – يىلى 11 – ئاينىڭ 25 – كۈنى ئۇنىڭ فېيسبوك بېتىدە ئېلان قىلىنغان شۇ يازمىسى ئارقىلىق تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن.

جەن بۇنىن شەرقىي تۈركىستاندىكى «قايتا تەربىيەلەش لاگېرلىرى» يوقالغانغا قەدەر كۆرەش قىلىش ئىرادىسىنى ئىپادىلەش بىلەن بىللە، بۇ يولدا ئەمەلىي ئىشلارنى قىلىپ، دۇنيادا ئەڭ داڭلىق تاراتقۇلاردىن ئەنگلىيە «قوغدىغۇچى گېزىتى» (The Guardian)نىڭ تور بېتىدە «بىز ۋەيران قىلىنغان خەلق: خىتايدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار نېمە ئۈچۈن تەشۋىش ئىچىدە ياشايدۇ؟» (We’re a people destroyed’: why Uighur Muslims across China are living in fear) دېگەن تېمىدا (2)؛ «livingotherwise» توربىدا «<دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك مۇسۇلمانلار> ئۆز <بەختى>گە قانداق تاقابىل تۇرۇۋاتىدۇ؟» (How the “Happiest Muslims in the World” are Coping with Their Happiness) دېگەن تېمىدا (3) ۋە باشقا بىر يۇرۇش ماقالىلەرنى يېزىپ، ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى يېغىۋېلىش لاگېرلىرى توغرىسىدا، خىتايغا قارشى جامائەت پىكرى شەكىللەندۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسىسىنى قوشتى .جەن بۇنىن قوزغىغان <<ئۇيغۇرنىڭ يۈرەك تېۋىشى >> (Uyghur Pulse) گۇرۇھلىق سىن ھۆججەتلىرىنى يوللاش پائالىيىتىنىڭ ھەر ئايلىق يۇرۇشلۇك سىن ھۆججەتلىرى يۈتيۇبدا ئېلان قىلىنىۋاتىدۇ. ھەرئاينىڭ 7-كۈنىگىچە ھەر كىم ئۆزىنىڭ يېڭى گۇرۇھلىقىنى جەن بۇنىغا يوللاپ بەرسە بولىدۇ.

بۇنىڭدىن سىرت، ئۇ «شاھىت بىز»(4) تور بېتىنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى يېغىۋېلىش لاگېرلىرىغا سولانغانلارنىڭ چەتئەللەردە ياشاۋاتقان ئۇرۇق – تۇغقانلىرىنىڭ لاگېردىكىلەر ھەققىدە بەرگەن گۇرۇھلىقلىرىنى بىر يەرگە توپلاپ، سانلىق مەلۇمات ئامبىرى قۇردى. شۇئاندا (2019 – يىلى 10 – ئاينىڭ 9 – كۈنىگىچە) مەزكۇر تور بەتتە بېرىلگەن گۇرۇھلىقلارنىڭ سانى 5382 گە يەتكەن.

تەييارلىغۇچى: ئەنۋەر قاراقۇرۇم

https://www.shahit.biz/eng/
https://www.youtube.com/channel/UCxtHBfWaWYQPNgfvdvSDn4A

(1)http://www.ccapprox.info/uyghur/dialects.php#7
(2)https://www.theguardian.com/news/2018/aug/07/why-uighur-muslims-across-china-are-living-in-fear
(3) https://livingotherwise.com/2018/07/31/happiest-muslims-world-coping-happiness/
(4)www.shahit.biz

بىز ۋەيران قىلىنغان خەلق

خىتايدىكى ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار نېمە ئۈچۈن تەشۋىش ئىچىدە ياشايدۇ؟

جىن بۇنىن

مەن خىتاي ئۆلكىلىرىدىكى ئۇيغۇر ئاشپۇزۇللىرى توغرىسىدا تۇزۇشنى پىلانلىغان «تاماق يېتەكچىسى»گە كىرگۈزىدىغان ئاشخانا ئىزدەۋېتىپ، كېرىمنىڭ ئاشخانىسىغا كىرگىنىمگە ئالاھەزەل بىر يىلچە بولدى. مەن ئەللىكتىن ئارتۇق خىتاي شەھىرىنى كېزىش جەريانىدا، ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئاشخانا – رېستۇرانغا كىردىم. كېرىمنىڭ ئاشخانىسى بۇلارنىڭ ئىچىدە مەنده ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانلىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ ئاشخانىنىڭ پولوسى مەززىلىك، كەيىياتى ئىللىق بولۇپ، كېرىمۇ ناھايىتى خۇش پېئىل ساھىبخان ئىدى. ئۇنىڭ خېرىدارلىرى تاماق جەريانىدا دائىم بەزى «جىددىي» مەسىلىلەر توغرىسىدا چاقچاق ئارىلاش پاراڭلىشاتتى.

بىر قېتىم ئۇ ئاشخانىدا تاماق يەۋاتقىنىمدا، ئۇلار ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان، خىتايلار مۇتلەق كۆپ قىسىم نوپۇسنى ئىگىلەيدىغان بۇ شەھەردىكى ئۇيغۇرلارنى كەمسىتىش ئەھۋاللىرى توغرىسىدا پاراڭلا چۈشتى. بىر قانچە خېرىدار يەرلىك مېھمانخانىلارنىڭ ئۇيغۇرلارنى كۆرگەن ھامان <ياتاق قالمىدى> دەپ ئۇلارغا ياتاق بەرگىلى ئۇنمايدىغانلىقىنى، شۇ سەۋەبلىك بۇ شەھەردە تۇرغۇدەك يەر تېپىشنىڭ قىيىنلىقىنى ئېيتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرەيلەن ھەتتا بىر ئۇيغۇر ساقچىغىمۇ مېھمانخانىدا ياتاق بېرىلمىگەنلىكىنى چاقچاق تەرىقىسىدە سۆزلەپ بەردى. نەچچە خىل تىلنى پىششىق بىلىدىغان، ئاسانلا ئوتتۇرا شەرقىلىقلارغا ئوخشىتىپ قېلىنىدىغان كېرىم ئۇزىنىڭ بەزىدە مېھمانخانىلارغا كىرىپ ئېنگىلىزچە سۆزلەيدىغانلىقىنى، شۇنىڭ بىلەن مېھمانخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ ئۇنى چەتئەللىك ئوخشايدۇ دەپ قېلىپ، مېھمانخانىسىدا بوش ياتاق بارلىقىنى ئېيتىدىغانلىقىنى، لېكىن كىملىكىنى كۆرسىتىدىغان چاغدا، كېرىمنىڭ خىتاي كىملىكى ۋە ئۇستىدىكى «ئۇيغۇر» دېگەن خەتنى كۆرگەن ھامان گېپىدىن يېنىۋالىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ھالبۇكى، شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا مەلۇم بولغىنىدەك، بۇ خىل «مۇتىدىل» كەمسىتىشلەر ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرنىڭ ئەڭ كىچىكى ئىدى. كېرىمنىڭ دائىملىق خېرىدارلىرى يۇقىرىقىدەك پاراڭلارنى قىلىۋاتقان پەيتتە، يەنى 2017 - يىلى ئەتىيازدا، ئۇلارنىڭ ئانا يۇرتى، ئون مىليوندىن ئارتۇق ئۇيغۇرنىڭ ماكانى ـــ شەرقىي تۈركىستان ئاللىقاچان خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ دىنىي ئەسەبىيلىك ۋە تېررورىزمغا قارشى تۇرۇش نامىدىكى تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىغانىدى. بۇ خىل قاتتىق سىياسەت ئىلگىرى تىبەت كومپارتىيەسىنىڭ سېكرېتارى بولغان، قاتتىق قوللۇقى

بىلەن داڭ چىقارغان چىن چۆەنگو شەرقىي تۈركىستاندا پارتىيە سېكرېتارى بولۇپ تەيىنلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا باشلانغان. خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ قوراللىق كۈچ ئىشلىتىشىنى بىر قانچە قېتىملىق «زوراۋانلىق» ۋەقەلىرىگە قايتۇرۇلغان ئىنكاس دەپ، ئۆز قىلمىشلىرىنى يوللۇق كۆرسىتىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، «خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ (شەرقىي تۈركىستاندىكى) تەدبىر – سىياسەتلىرى ئۇيغۇر كىملىكىنى ۋەيران قىلىشنى نىشان قىلغان» دېگەندەك تەنقىدلەر ئوتتۇرىغا چىقتى.

شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر يىلدا ۋەزىيەت پەۋقۇلئاددە ناچارلىشىپ، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتى ھەممە تەرەپتىن نازارەت ئاستىغا ئېلىنغان ساقچى دۆلىتىگە ئايلاندۇرۇلدى ۋە تەخمىنەن بىر مىليون ئۇيغۇر تەدرىجىي ھالدا يىغىۋېلىش لاگېرلىرىغا سولاندى، تۇرمىگە تاشلاندى ياكى «غايىب بولدى». بۇ لاگېر ۋە تۈرمىلەردىكى ياشاش شارائىتى توغرىسىدىكى گۇۋاھلىق دوكلاتلىرىدا ساغلام بولمىغان ياشاش شارائىتلىرىلا ئەمەس، سېستىمىلىق قىيىن – قىستاق، زوراۋانلىق ۋە مېڭە يۇيۇش پائالىيەتلىرىمۇ ئورۇن ئالدى. 30 يىلدىن بېرى شەرقىي تۈركىستاننى تەتقىق قىلىپ كېلىۋاتقان جېيمىس ئا مىلۋارد (James A Millward) نىڭ «نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى»دىكى ماقالىسىغا كۆرە، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى باستۇرۇش سالمىقى ھېچقاچان 2017 – يىلىدىن كېيىنكىدەك ئېغىر بولۇپ باقمىغان.

بۇلتۇر ئەتىيازدىن باشلاپ، نۇرغۇن كىشىلەر ئىنسانىي ھەق – ھوقۇقنى، تىرىكچىلىكىنى، كىملىكىنى ۋە ئەڭ ئەقەللىي ئەركىنلىكىنى يوقاتقانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئۇلارغا نىسبەتەن بىر «يوقىتىش مەزگىلى»نىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. كېرىم ۋە مۇسۇلمانلار كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان دۆلەتلەردە ياشاپ باققان ئۇنىڭغا ئوخشاش باشقا ئۇيغۇرلار ھۆكۈمەتنىڭ باستۇرۇش دولقۇنىدا تېخىمۇ بەكرەك زەربىگە ئۇچرايتتى. مەن بۇ يىلنىڭ دەسلىپىدە، كېرىمنىڭ مەھەللىسىگە بارغىنىمدا، ئۇنىڭ قولىغا كويزا سېلىنىپ ئەكېتىلگەنلىكى، ئاندىن تۇرمىگە تاشلانغانلىقى، ئارقىدىن «ئۇزاققا سوزۇلغان ئېغىر ئەمگەك» سەۋەبلىك ئۆلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتىم.

كېرىمنى دۆلەت ئۆلتۈرۈۋەتتى دېيىشكە بولاتتى.

خىتاي دۆلىتى بولسا، ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قىلمىش – ئەتمىشلىرىگە قارىتىلغان تەنقىدلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىنكار قىلدى. بۇ يىلنىڭ بېشىدا، خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىنىڭ باياناتچىسى خۇا چۇنيىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ناچار مۇئامىلىگە ئۇچراۋاتقانلىقى ھەققىدىكى ئەندىشىلەرنىڭ «ئاساسسىز» ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ ھەقتىكى تەنقىدلەرنىڭ «خىتاينىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىق» بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي پارتكومى تاشقى تەشۋىقات ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى غەيرەت سەلەي بولسا ئادەمنىڭ ئېسىدىن چىقمايدىغان بايانىدا شۇ قەدەر چەكتىن ئاشتىكى، تەپ تارتماي «دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك مۇسۇلمانلار شىنجاڭدا ياشايدۇ» دېيەلىدى.

ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ بەختى ھەققىدە ئۇيغۇرلارنى سۆزلىتىش ئەڭ توغرا ئىدى، لېكىن خىتاي شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇچۇرلارنى پەۋقۇلئاددە قاتتىق قامال قىلغاچقا، (بۇ ھەقتە) ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاش بەسىي مۇشكۇل. بولۇپمۇ ئاخباراتچىلار ناھايىتى قاتتىق نازارەت قىلىنىدىغان بولۇپ، ئۇلار زىيارەت قىلىشقا ئۇرۇنغان كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇلارغا راست گەپنى ئېيتىشتىن بەكلا قورقىدۇ. چەت ئەلدىكى ئۇيغۇر ئاخباراتچىلار دۇچ كېلىۋاتقان خەتەر تېخىمۇ كۆچلۈك بولۇپ، 4 - ئايدا «ئەركىن ئاسىيا رادىيوسى»دا ئىشلەيدىغان تۇنجى ئۇيغۇرنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى يېقىن ئۇرۇق – تۇغقانلىرى قولغا ئېلىنغان. «ۋاشىنگتون پوچتىسى» گېزىتىدىكى ماقالىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ «ئوچۇقتىن ئوچۇق ئۇلارنى <قاپ يۈرەكلىكى> سەۋەبلىك قورقۇتۇش ياكى جازالاش ئۇرۇنۇشى» ئىدى.

مەن قەشقەردىكى ۋاقتىمدا، مەن تۇرۇۋاتقان مېھمانخانا تۈيۈقسىزلا «ئوت ئۆچۈرۈش بىخەتەرلىكى» سەۋەبلىك تاقىۋېتىلدى، شۇنداقلا مەن شۇنىڭدىن باشقا مېھمانخانىلارغا ياتاق ئىزدەپ بارغىنىمدا ئۇزۇمنىڭ قارا تىزىملىككە

كىرگۈزۈلگەنلىكىنى ئۇقتۇم. مەن شەرقىي تۈركىستاندىن ئايرىلىپ، (قەشقەردىن) تەخمىنەن بەش مىڭ كىلومېتىر شەرقتىكى خەلقئارا سودا مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان يۇۋغا بارغاندىمۇ، مېنىڭ بۇ شەھەردىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان ئالاقەم ئالاھىدە دىققەتنى تارتتى. ئىككى قېتىم، يەرلىك ساقچىلار مېنى «خىتاي قانۇنىغا بويسۇنۇش» ۋە «شىنجاڭلىق ئەسكى كىشىلەر بىلەن بىللە يۈرمەسلىك» ھەققىدە ئاگاھلاندۇردى، ئۇلارنىڭ «شىنجاڭلىق ئەسكى كىشىلەر» دېگىنى ئۇيغۇرلار ئىدى.

لېكىن، ئەھۋال شۇنداق بولسىمۇ، مەن مەيلى خىتاي ئۇلكىلىرىدە، مەيلى شەرقىي تۈركىستاندا، تىل تەتقىقاتىم ۋە «تاماق يېتەكچىسى» تۇزۇش جەريانىدىكى ئەڭ كۆڭۈللۈك 18 ئاي ۋاقتىمنى ئاشۇ «ئەسكى كىشىلەر»نىڭ ئارىسىدا ئۆتكۈزدۇم. بۇ مەزگىلدە، مەن يۇزلىگەن ئۇيغۇرلار بىلەن پاراڭلاشتىم، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاشخانا خىزمەتچىسى، سودىگەر، ئۇششاق تىجارەتچى ۋە كوچىلاردا يېمەك – ئىچمەك ساتىدىغانلار ئىدى. مۇتلەق كۆپ قىسىم ئەھۋاللاردا، بىز سىياسىي تېمىلاردا پاراڭلاشمايتتۇق. لېكىن شۇنداقتىمۇ، مەن سۆزلەشكەن ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك شەرقىي تۈركىستاندىكى باستۇرۇشنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولغاچقا، بەزىدە ئەگەر سىياسىي تېمىلاردا پاراڭلاشمىساق، دېيىشكۈدەك ھېچقانداق گەپ چىقمايدىغانلىقى ئۈچۈن، بىز ئامالسىز بۇ تېمىدا پاراڭلىشىپ قالاتتۇق.

مەن ئۆزۈم بايقىغان ئۇچۇرلارنى رەتلەۋېتىپ، ئۆزۈمنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا ئۇيغۇرلارغا ۋاكالىتەن پىكىر بايان قىلالمايدىغانلىقىمنى تونۇپ يەتتىم. ئەلۋەتتە، بۇ ۋەزىيە ـــ قورقۇنچتىن ئەمەس بولغان بىر شارائىتتا ـــ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە تاپشۇرۇلۇشى كېرەك. لېكىن، شۇنداقتىمۇ مەن بۇ ماقالەمدە تەسۋىرلەپ بەرگەن ئەھۋاللار ئوقۇرمەنلىرىمىزنى شەرقىي تۈركىستان ۋە خىتاي ئۇلكىلىرىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىگە قانداق ئىنكاس قايتۇرۇۋاتقانلىقى ھەققىدە ئازدۇر – كۆپتۇر چۈشەنچىگە ئىگە قىلالىسا ئەجەب ئەمەس.

شەرقىي تۈركىستانىنىڭ مەلۇم يېرىدىكى مەلۇم بىر كوچىدا مەن كەپتەر كاۋېپى ۋە ئەتكەن چېينى ئالاھىدە ياخشى كۆرىدىغان بىر ئاشخانا بار. مەن شۇ ئەتراپقا بارغانلىكى ۋاقتىمدا، ئۇ ئاشخانىغا دوقۇرۇپ ئۆتەتتىم. مەن ئاخىرقى قېتىم ئۇ ئاشخانىغا بارغىنىمدا، ئۆزۈمنىڭ ئۆزۈندىن بۇيان كېلەلمىگەنلىكىم ئۈچۈن ئۆزۈر ئېيتىپ قويماي دەپ ئويلىغانتىم. لېكىن، ئاشخانا خوجايىنى مېنى كۆرگەندىن كېيىن رەنجىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ناھايىتى ھەيران بولغىنىچە: «مەن سىزنى چوقۇم دۆلىتىگە قايتىپ كەتتى دەپ ئويلىغانىدىم» دېدى ۋە قولىدىكى (كىملىك ئۇچۇرلىرىنى كۆرسىتىدىغان) چىپار (QR) كود بار پىچىقنى قويۇپ، مېنى بىر ئۈستەلگە باشلىدى ۋە ھايال بولمايلا يېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى.

شۇ چاغدا بىز كۆرۈشمىگىلى بىرەر يىلچە بولۇپ قالغان، نۇرغۇن ئىشلار ئۆزگەرگەنىدى. ئۇنىڭ ئاشخانىسىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى، يەنى تەخمىنەن ئون كىشى «قايتا تەربىيەلەش» ياكى «يۇرتىدا قاماقتا ئېلىش» ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستانىنىڭ جەنۇبىدىكى يۇرتىغا قايتۇرۇلغانىدى. كەپتەر كاۋېپى، ئەتكەن چاي ۋە خېرىدارلارنىڭ نۇرغۇنى يوق بولغانىدى. شۇئاندا ئاشخانىلاردا ئىشلەيدىغان ئۇيغۇرلار بەكلا ئاز قالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئادەم تېپىشمۇ ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەن خوجايىندىن يەنە بىر كونا دوستۇم بولغان جىيەننىڭ ئەھۋالىنى سورىۇندىم، ئۇنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى مەلۇم دۆلەتتە بىر يىل تۇرغانلىقى سەۋەبلىك تۇرمىگە تاشلانغانلىقىنى ئېيتتى. خوجايىن ماڭا: «يۇرىكىمىز پارە – پارە بولۇپ كەتتى» دېدى.

ئادەتتە ئۇيغۇرلار ئۆزىدىن ئەھۋال سورالغاندا، ھال – ئەھۋالىدىن شىكايەت قىلىشنى يامان كۆرىدۇ. لېكىن، مەن يېقىندا ئۇيغۇرلاردىن «ئىشلار تازا ياخشى ئەمەس» دېگەن سۆزنى جىق ئاڭلىدىم. بۇلتۇر بىر ساياھەت يېتەكچىسى تونۇشۇم بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇنىڭغا ئالدىنقى قېتىم كۆرۈشكەن چېغىمىزدىكىدىن خېلىلا جۇدەپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىۋىدىم، ئۇ «بىر يىلنىڭ ياقى ھەممىمىز دېگۈدەك جۇدەپ كەتتۇق» دېدى.

ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تەشۋىش شۇ دەرىجىدە ئومۇملاشقانىدىكى، ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ نازارەت قىلىنىۋاتقان بولۇشىدىن ئەنسىرەيتتى. بىر قېتىم مەن خىتاينىڭ شەرقىدىكى بىر شەھەردە بىر رېستۇران باشقۇرغۇچىسى بىلەن پاراڭلىشىش جەريانىدا، شەرقىي تۈركىستانىدىكى ئەھۋالنىڭ پەقۇلئاددە ناچارلىشىپ كەتكەنلىكىنى، بىر دوستۇمنىڭ ئۆيىدىن «مەسىلە بار» كىتاب چىقىپ قېلىپ ئون يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى ئېيتقىنىمدا، ئۇ «تۇرمە»

دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا، ئارقىمىزدىكى ئۇستەلگە قاردى ۋە «بۇ يەردە ساقچى بار» دەپ پىسسىلداپ قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ قالدى.

نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، خىتاي تەرىپىدىن قاتتىق نازارەت قىلىنىدىغان «ئۇندىدار» يۇمشاق دېتالىدىكى چەتئەللىك دوستلىرىنى ئۆچۈرۈۋەتكەن. بۇلتۇر مەن شەرقىي تۈركىستاندىكى مېنى (ئۇندىدار دوستلار تىزىملىكىدىن) ئۆچۈرۈۋەتكەن بىر دوستۇم بىلەن كۆرۈشۈشكە ئۇرۇنۇپ كۆرگەنىدىم، مەن دەسلەپتە ئوتتۇرىغا ئادەم قويۇپ ئۇنىڭ بىلەن ئالاقىلاشتىم، كېيىن يۈز تۇرانە كۆرۈشتۇق. ھازىر ئويلىسام، شۇ چاغدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمىگەن بولسامچۇ دەپ قالىمەن. بىز بىر ۋاق تاماقنى ئېغىر سۈكۈنات ۋە ئوڭايسىزلىق ئىلكىدە يېدۇق. گەرچە دېيىشىدىغان نۇرغۇن سۆزلەر بولسىمۇ، ھەممە نەرسە چەكلەنگەندەك تۇيۇلغاچقا، مىنۇتلارچە لام – جىم دېمەي ئولتۇرغان چاغلىرىمىز بولدى. بىزنى بىرەرسى نازارەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنمەيتتى، ئەمما دوستۇم باشتىن ئاياغ بىئارامچىلىق ئىچىدىلا ئولتۇردى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزەم يېزىۋاتقان كىتابنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى تەڭلىگىنىمدە، ئۇ كىتابقا مۇناقىلا بىر قاراپ قويدى – يۇ، كىتابنى ۋاراقلاپمۇ باقمىدى. مەن ئىككىمىز ئورتاق تونۇيدىغان مەلۇم بىرەيلەننىڭ ھازىرمۇ شۇ ئەتراپتا بار – يوقلۇقىنى سورىۋىدىم، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇنداق بىرىنى «تونۇمايدىغانلىقىنى» ئېيتتى ۋە «ھازىر سېنىمۇ تونۇمايمەن» دەپ قوشۇپ قويدى.

شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا گەپ بولۇنغاندا، كىشىلەر دائىم ياپتا گەپلەرنى ئىشلىتىدۇ. كىشىلەر ئارىسىدا ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىدىغىنى «يوق» دېگەن سۆز بولۇپ، بۇ سۆز «ئۆلدى»، «بۇ يەردە ئەمەس» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. مەن بىر قېتىم مەلۇم بىر ئادەمگە نېمە ئىش بولغانلىقىنى سۈرۈشتۈرگىنىمدە، بىر دوستۇم ماڭا؛ «نېمە دەۋاتقىنىمنى چۈشىنىۋاتامسىز؟ ئۇ ئادەم يوق. ئۇنىڭ ھازىر باشقا بىر ئۆيى بار» دېگەنىدى. مەن بۇلتۇر «ئادەم يوق» دېگەن سۆزنى ئەڭ كۆپ ئاڭلىدىم. بۇ سۆز خىزمەتچىلەرنىڭ، خىزمەتلارلارنىڭ ۋە كىشىلەرنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك يوقلۇقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى.

تەبىئىيكى، يىغىۋېلىش لاگېرلىرى ھەرگىز بۇاستە «يىغىۋېلىش لاگېرى» دەپ ئاتالمايتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا، كىشىلەر (بىراۋنىڭ يىغىۋېلىش لاگېرىغا سولانغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن) «ئوقۇشتا»، «ئۆگىنىشتە»، «تەربىيەلەشتە»، گاھىدا «مەكتەپتە» دېگەن سۆزنى ئىشلىتەتتى.

شۇنىڭدەك، كىشىلەر بۇ يەردىكى ئومۇمىي ئەھۋال توغرىسىدا توختالغاندىمۇ «زۇلۇم» دېگەندەك سۆزلەرنى ئىشلەتمەي، «ۋەزىيەت ياخشى ئەمەس» ياكى «ۋەزىيەت چىڭ» دېگەندەك ئىبارىلەرنى قوللىناتتى.
گەرچە گەپلەر مۇشۇ رەۋىشتە يوپۇتۇپ ئېيتىلسىمۇ، ئەمما ئەمەلىيەتتە يۈز بېرىۋاتقان ئىشلار توغرىسىدا سۆزلەشمەسلىك مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەن خىتايدىكى بىر كونا (ئۇيغۇر) دوستۇم بىلەن پاراڭلاشقاندا، ئىمكانقەدەر سىياسىي تېمىلارغا چېتىلماي، ئۇنىڭ بىلەن نورمال، ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار ھەققىدە پاراڭلىشىشقا تىرىشقانىدىم، لېكىن بۇ مۇمكىن بولمىدى. مەسىلەن، مەن ئۇنىڭدىن شۇ كۈنى بىز كۆرۈشۈشتىن ئىلگىرى نېمە ئىشلارنى قىلغانلىقىنى سورىۋىدىم، ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ شەھەردىكى پۈتۈن ئۇيغۇرلار قاتنىشىشى كېرەك بولغان سىياسىي يىغىنغا قاتنىشىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. ئۇنىڭدىن ھازىرمۇ بوش ۋاقىتلىرىدا كىتاب ئوقۇيدىغان – ئوقۇمايدىغانلىقىنى سورىغىنىمدا، ئۇ ھازىرقى سىياسەتتە بۇنىڭ (كىتاب ئوقۇشنىڭ) قاتتىق چەكلىنىدىغانلىقىنى، ھەرقانداق كىتاب ئوقۇشنىڭ كۆتىمىگەن يەردىن باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۇنىڭدىن كەلگۈسى غايىسىنى سورىۋىدىم، ئۇ ئۆزىنىڭ تۈركچە تاماقخانىدا ئاشپەز بولغۇسى ۋە ئۆز ئالدىغا رېستۇران ئاچقۇسى بارلىقىنى، ئەمما بۇنداق قىلىشنىڭ مۇقەررەر ھالدا شەرقىي تۈركىستاندا تۇرمىدە يېتىش بىلەن نەتىجىلىنىدىغانلىقىنى ئېيتتى. چۈنكى، خىتاي ئىزچىل ئۇيغۇرلار بىلەن باشقا تۈركىي ۋە مۇسۇلمان قەۋملەرنىڭ ئالاقىسىنى ئۆزۈشكە ئۇرۇنۇپ كېلىۋاتاتتى.

بەزى ئەھۋاللاردا، مەن پەۋقۇلئادده زور ئۈمىدسىزلىك سەۋەبلىك، ئىچىدىكىنىڭ ھەممىنى سۆزلىۋېتىشكە تەييار تۇرغان كىشىلەرنىمۇ كۆردۈم. بۇنىڭ مىساللىرىدىن بىرى، بۇلتۇر كۈزدە، قەشقەردە فورما كىيىۋالغان بىر ئامانلىق ساقلىغۇچى مېنى بىر چايخانىدا يۈزمۈيۈز ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇ شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئىشلىمىگەن بولۇپ، سالامەتلىكىنى تەكشۈرتۈپ قايتىپ كەلگەنىكەن.

پارتكۈمىز تولىمۇ جىددىي تۇستە باشلاندى. ئۇ مېنىڭ ئۇيغۇر تارىخىنى بىلمەيدىغانلىقىمنى ۋە ئۇيغۇرلارغا خەلق سۈپىتىدە قانداق قارايدىغانلىقىمنى سورىدى. ئۇنىڭ كېيىنكى سوئالىغا شەرقىي تۈركىستاندا تۇرغان بىر قانچە يىلدا نەچچە قېتىم دۇچ كەلگەنىدىم. مەن ئۇنىڭغا مۇجمەللا قىلىپ: «ئۇيغۇرلار باشقا خەلقلەرگە ئوخشاش ياخشىلىرىمۇ، يامانلىرىمۇ بار خەلق» دەپ جاۋاب بەردىم.

«ئىچكۈزدىكىنى يوشۇرۇۋاتىسىز» دېدى ئۇ ماڭا قاراپ «ئەتراپىكۈزغا قارىڭ، كۆرۈپ تۇرغىنىڭىزدەك، بىز ۋەيران قىلىنغان خەلق» دېدى.

مەن ئادەتتە خىتايدىكى ھەرقانداق فورمىلىق ئادەملەرگە ئىشەنمەيدىغانلىقىم ئۈچۈن، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە سىياسىي كۆز قارىشىمنى بايان قىلمىدىم. لېكىن، شۇنىڭدىن كېيىن ئارىمىزدا بولۇنغان پاراڭلارنى ھەقىقىي ئۇمىدسىزلىكنىڭ مەھسۇلى ئىكەن دەپ ئويلاشقا باشلىدىم. مەن ئۇ سۆزلەرنىڭ ئۇنىڭ قەلب سۆزلىرى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن. ئۇ قەشقەردىكى كەچلىك بازارغا يېقىن بىر يەردە ئىشلەيتتى. ئارىمىزدىكى سۆھبەتتىن بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنى پەقەتلا ئۇچرىتالمىدىم.

شۇنىڭغا ئوخشاش يەنە بىر ۋەقە خىتاي ئۆلكىسىدىكى مەن ئىلگىرى بىر قانچە قېتىم بارغان بىر ئاشخانىدا يۈز بەرگەندى. ئۇ ئاشخانىدا ئىلگىرىكى مۇلازىملارنىڭ ئىچىدىكى بىرەيلەندىن باشقا ھەممىسى كېتىپ قالغانىدى. ھېلىقى (قېيىقالغان بىردىنبىر) مۇلازىم مېنى كۆرگەن ھامان، قولىدىكى ھەممە ئىشنى تاشلاپ، مەن بىلەن پاراڭلىشىش ئۈچۈن ئولتۇردى. مېنىڭ قەشقەردىن «قوغلانغانلىقىم» ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلدى بولغاي، ئۇ نورمالدا «چەكلىنىدۇ» دەپ قارىلىدىغان نۇرغۇن گەپلەرنى دەۋەتتى.

«مىليونلىغان ئۇيغۇرلار لاگېرلارغا سولاندى. ئۇ يەردە ئۇلارغا تۇرۇپ قالغىنىغا ئون بەش يىل بولغان گۈرۈچلەر يېگۈزۈلۈۋاتىدۇ، ئۇلار يەنە تاياقمۇ يەۋاتىدۇ» دېدى ئۇ. ئۇ يەنە خىتاي ئۆلكىلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي يىغىنلارغا قاتنىشىشى كېرەكلىكىنى، بۇ خىل يىغىنلاردا خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ 19 – قۇرۇلتىيى دېگەنگە ئوخشاش سىياسىي تېمىلاردا سىناقلار ئېلىنىدىغانلىقىنى، سىناقتىن ئۆتەلمىگەنلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا قايتۇرۇۋېتىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

«ساقچىلار بىز بىلەن پاراڭلاشقاندا، ھەممە ئىشتىن شۇبھىلىنىدۇ. ئۇلار بىزدىن <تاماكا چېكەمسەن؟> دەپ سورايدۇ، ئەگەر چەكمىسىڭىز، نېمىشقا چەكمەيدىغانلىقىڭىزنى سورايدۇ. ئۇلار يەنە بىزدىن نامىز ئوقۇمسەن؟ چەتئەلگە

چىققۇچ بارمۇ؟ ئىلگىرى پاسپورتقا ئىلتىماس قىلغانمىدىڭ ياكى ئاللىقاچان پاسپورت ئېلىپ بولغانمۇ؟ دېگەنلەرنى سورايدۇ. ئەگەر (بۇ جەريانداا) ساقچىنىڭ يۈزىگە قارىسىڭىز، ئۇ سىزدىن نېمىشقا ئۆزىگە قارىغىنىڭىزنى سورايدۇ؛ ئەگەر (ئۇنىڭغا قارىماي) يەرگە قارىۋالسىڭىز، ئۇ يەنە نېمىشقا يەرگە قارىۋالسەن دەپ سورايدۇ. ھەر قېتىم پويىزغا چىققىنىمىزدا، بېكەتتىن ئايرىلىشتىن بۇرۇن چوقۇم (مەخسۇس بىز ئۇچۇن تەسىس قىلىنغان) ئايرىم بىر ئۆيدىن ئۆتۈشمىز كېرەك. ئۇلار ئۇ ئۆيدە بىزنىڭ ماتېرىياللىرىمىزنى تەكشۈرىدۇ ۋە بىزنى سوراق قىلىدۇ» دېدى ئۇ.
مەن ئۇنىڭ گەپلەرنى بۇنچە ئېچىپ دەۋەتكەنلىكىدىن ئەنسىرەپ قالدىم. ئەمما، ئۇمۇ ئۆزى (مۇشۇ گەپلەرنى قىلغانلىقى سەۋەبلىك) دۇچ كېلىدىغان خەۋپنى ھېس قىلغاندەك ياكى پات يېقىندا تۇتۇلۇپ كېتىمەن دەپ ئويلاۋاتقاندەك قىلاتتى. دېگەندەك، بىر ھەپتىدىن كېيىنكى ئۇيغۇرلارنى تازىلاش دولقۇنىدا، ئۇ مەجبۇرىي ھالدا «يۇرتىغا قايتۇرۇۋېتىلگەن»لەرنىڭ قاتارىدا ئىدى.

بۇلتۇر 10 - ئايدا خىتاينىڭ 19 – قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندا توردا قىزىقارلىق بىر ھادىسە يۈز بەردى. خىتايچىنى ئاساسەن بىلمەيدىغان ئۇيغۇر دوستلىرىم تۇيۇقسىزلا شى جىنپىڭ ۋە خىتاي قۇرۇلتىيىنى مەدھىيەلەيدىغان، ناھايىتى ئۆزۈن ھەم راۋان خىتايچە يازمىلارنى تورلاردا يوللاشقا باشلىدى. بىر قانچە ئايدىن كېيىن مەن «ئۇندىدار»دا «مەيدانىنى ئىپادىلەش» ئىقتىدارىغا ئىگە سالونلار بارلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. بۇ سالونلاردا كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىسمىنى تەييارلاپ قويۇلغان ئۇيغۇرچە ياكى خىتايچە بايانىتىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزسىلا بولىدىكەن. مەزكۇر بايانات كومۇنىستىك پارتىيەگە ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرىگە بولغان سادىقلىق، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى»نى قوغداپ، تېرورىزىمغا قارشى تۇرۇش ئىرادىسى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئىسمىنى كىرگۈزۈپ بولغاندىن كېيىنكى (رەسمىدە كۆرسىتىلگەندەك) رەسمىنى «ساداقەت»نىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە بىۋاستە (ئۇندىدار دوستلار چەمبىرىكى دېگەندەك) ئىجتىمائىي تورلارغا چىقارغىلى بولاتتى.

خىتاي ئۆلكىلىرىدىكى مەن زىيارەت قىلغان نۇرغۇن ئۇيغۇر ئاشخانىلىرىدا، بۇ خىل «ساداقەت» گەپتىن بەكرەك كۆرگىلى بولىدىغان نەرسىلەردە ئىپادىلىنەتتى. تۇزۇمگە ئاساسەن، ئۇيغۇر ئاشخانىلىرى ئۆزى جايلاشقان كوچىدىكى خىتاي بايرىقى ئېسىلغان بىرىنبىر جاي ھېسابلىناتتى. قىزىل بايراق ئۆز نۆۋىتىدە تېرورىزىمغا قارشى قەتئىي كۈرىشىش ئىرادىسىنىڭ نامايەندىسى ئىدى. بەزىدە ئاشخانىنىڭ ئىچىدىمۇ كىچىك بايراقلار، شى جىنپىڭنىڭ سۈرىتى ياكى خىتايچە «مىللەتلەرنى «ئانارنىڭ دانىسىدەك زىچ ئۇيۇشۇش»قا چاقىرغان شوئارلار بار بولاتتى. ھەتتا، بەزى ئاشخانىلاردا خىتاي كومپارتىيەسى ۋە شى جىنپىڭغا ئالاقىدار ئۇيغۇرچە كىتاپلارمۇ تىزىلغان بولاتتى. يەنە بىر ئۇيغۇر دوستۇم خىتاينىڭ مەلۇم بىر ئۆلكىسىدە كىچىك دۇكان ئاچاتتى. يېقىندا يەرلىك ساقچىلار ئۇنىڭ پۈتۈن ئىمپورت ماللىرىنى «خىتايچە ماركا يوقكەن» دېگەن باھانىدە مۇسادىرە قىلىۋاپتۇ.

لېكىن، ئۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ پۈتۈن ئۇيغۇر ياشلىرىنى قارىقويۇق نىشانغا ئېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا گەپ قىلىۋېتىپمۇ «مەن نۇرغۇن ئىشلارنى باشتىن كەچۈردۇم. ئەگەر ئۇلار مېنى قولغا ئالسا مەيلى. بولىدىغان ئىش ھامىنى بولىدۇ» دېدى.

(مانا شۇنىڭدەك) كۆپ قىسىم ئۇيغۇرغا نىسبەتەن (بىر ئۆمۈر خىتايغا سادىق خىزمەت قىلغان نۇرىبەكرى ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن باشلىقى قادىر مەمەتكە ئوخشاش ئاكتېپلارنىڭمۇ ئاقىۋەتتە ئاللىقاندا باھانىلەر بىلەن خىتاي تۇرمىلىرىگە تاشلانغانلىقىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرگىنىمىزدە، بۇ يەردە <ھەرقانداق ئۇيغۇرغا نىسبەتەن> دېيىش تېخىمۇ مۇۋاپىق بولۇشى مۇمكىن، ت) تۇتۇلۇپ كېتىش ۋە قولغا ئېلىنىش تەشۋىشى كۈندىلىك ھاياتىنىڭ ساقلانغىلى بولمايدىغان بىر قىسمىغا ئايلانغان.

بۇ دوستۇم ۋەزىيەت توغرىسىدا توختالغاندا: «ھازىرقى بۇ ئەھۋال مۇسۇلمان دۇنياسى دۇچ كەلگەن بىر سىناق. سۈرىيەدە ياكى دۇنيانىڭ باشقا يېرىدە مۇسۇلمانلارنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىشلارغا قارايدىغان بولسىڭىز، پۈتۈن مۇسۇلمان دۇنياسىنىڭ سىناقتا ئۇچراۋاتقانلىقىنى كۆرەلەيسىز. لېكىن، ئاللاھ يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىپ تۇرىدۇ» دېدى. ئۇيغۇرلار ئۇچۇن نامىاز ئوقۇش چەكلەنگەن بولغاچقا، ئۇ نامىزنى خىتاي

دائىرىلىرى بايقىيالمايدىغان شەكىلدە، ئورۇندۇقتا ياكى يول بويىدىكى بىرەر دەرەخنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇپ ئىشارەت بىلەن ئوقۇۋاتىپتۇ.

باشقىلارغا نىسبەتەن، ئۇمىد كۆڭۈل ئاۋۇندۇرىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان. نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ماڭا «ئىشلار پات يېقىندا ياخشى بولۇپ كېتىدۇ» دەيتتى – يۇ، بۇ سۆزنىڭ ئاساسىنى ئۆزىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەيتتى. بەزىلەر تۇتۇپ كېتىلگەن دوستى ياكى ئۇرۇق – تۇغقانلىرىنىڭ يېقىن كەلگۈسىدە قويۇپ بېرىلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. «چۈنكى، ئۇلار تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقىلى نۇرغۇن ئايلار بولغانىدى». يەنە بەزىلەر «تېرورىزىم مەغلۇب قىلىنغان ھامان» ۋەزىيەتنىڭ نورماللىشىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى...

لېكىن، بۇ خىل ئۇمىدۋار سادالار شىددەتلىك ۋاقىت ئېقىنلىرى ئارىسىدا غايىب بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئايلار يىللارغا ئايلانغان بولسىمۇ، قاماقتىكىلەر ھېلىھەم قاماقتا ئىدى، ئاشخانىلار داۋاملىق خىزمەتچى ۋە خېرىدارلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتاتتى. خۇلاسە، ۋەزىيەت بارغانسېرى ناچارلىشىۋاتاتتى.

ئىنگلىزچىدىن ئەنۋەر قاراقۇرۇم تەرجىمە قىلغان

روبېرت دانكوف ۋە تۈرك دۇنياسىنىڭ ئىككى شاھانە ئەسىرى

ھېكمەتيار ئىبراھىم

تۈرك دۇنياسىنىڭ ئىككى شاھانە ئەسىرى بولغان دىۋانى لۇغەتىت تۈرك ۋە قۇتادغۇبىلىگ پروفىسور روبېرت دانكوف تەرىپىدىن ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلىنغان. پروفىسور، دوكتور روبېرت دانكوف 1943-يىلى ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرىنىڭ نيۇيورك شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1964-يىلى كولۇمبىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا پەلسەپە كەسپى بويىچە باكلاۋېرلىق ئوقۇشىنى تاماملىغان. دوكتورلۇق تەتقىقاتىنى 1971-يىلى خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا تاماملىغان.

روبېرت دانكوف ئوتتۇرا مەكتەپتە لاتىنچە ئۆگەنگەن. ئۇنىۋېرسىتېتتا پەلسەپە كەسپىدە ئوقۇغان. ئۇنىۋېرسىتېت دەۋرىدە گېرمانچە ۋە گېرىكچە ئۆگەنگەن. ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن تۈركىيەگە كەلگەن، تۈركچە ئۆگەنگەن ۋە تۈركىيەدىكى مەلۇم بىر ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىككى يىل ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدا يېقىن شەرق تىللىرى ۋە ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىدا تۈركولوگىيە بويىچە ماگىستىرلىقتا ئوقۇغان، ئارقىدىن بۇ كەسىپتە دوكتورلۇق ئوقۇشىنى تاماملىغان.

تۇڭەندىكىسى پروفىسور روبېرت دانكوفنىڭ تۈركىيە بىلكەنت ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى دوكتور باربارا بلەكۇېل گۇلەن بىلەن قىلغان ئىنگلىزچە سۆھبىتىدىكى ئىككى بۈيۈك ئەسىرنىمىز ۋە ئۇنىڭ تەرجىمىسىگە ئائىت بايانلاردۇر. روبېرت دانكوف سۆھبەتتە مۇنداق دەيدۇ: دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالەمنى مەھمۇد قەشقىرىنىڭ «دىۋانى لۇغەتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرى توغرۇلۇق يازدىم. ئەرەپچىنى چوڭقۇرلاپ ئۆگەندىم. ئەسلىدە مەن تۈركىيەدىكى چېغىمدا ئەرەپچە ئۆگىنىشنى باشلىغان ئىدىم. تۈركىيەدە مەن تۇرغان يەردىكى مەسجىدنىڭ ئىمامى مېنىڭ ئىنگلىز تىلى كەچلىك دەرسىمگە قاتناشتى. بىز تونۇشتۇق، ئارقىدىن بىر-بىرىمىزدىن دەرس ئېلىشقا باشلىدۇق. مەن ئۇنىڭغا ئىنگلىزچىدىن ئايرىم دەرس ئۆتۈپ بېرەتتىم، ئۇ ماڭا ئەرەپچە ئۆگۈتەتتى. بۇ تەرىقىدە مەن كلاسسىك ئەرەپچىنى ياخشى سەۋىيەدە ئۆگىنىۋالدىم. بۇ مېنىڭ ئەرەپچىنى چوڭقۇر ئۆگىنىشىمدە پايدىلىق بولدى، چۈنكى، مەن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىدىمۇ ئەرەپچىنى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرغان ئىدىم. مېنىڭ تەتقىقات پروگراممام تۈركولوگىيە، كلاسسىك تۈركولوگىيە، تۈركىي تىللار تەتقىقاتى، ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىيات ئابىدىلىرى تەتقىقاتى قاتارلىق ساھەلەر بويىچە ئىدى. مەن يەنە ئەرەپ ۋە سېمىت تىللىرى بويىچە مۇتەخەسسىلەشتىم. ئاخىرىدا دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالەمنى دىۋانى لۇغەتىت تۈرك توغرىسىدا يېزىش داۋامىدا تېخىمۇ كۆپ تۈركچە ئۆگەندىم. بۇ ئاساسلىقى تۈرك دىئالېكتلىرى توغرىسىدىكى ئەرەپچە يېزىلغان لۇغەت ئىدى. ئاخىرىدا دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالەمنى دىۋانى لۇغەتىت تۈرك توغرىسىدا يېزىش داۋامىدا تېخىمۇ كۆپ تۈركچە ئۆگەندىم. بۇ ئاساسلىقى تۈرك دىئالېكتلىرى توغرىسىدىكى ئەرەپچە يېزىلغان لۇغەت ئىدى. ئەمەلىيەتتە، مەن بۇ لۇغەتنى دوستۇم جېيمس كېلىي بىلەن بىرلىكتە تولۇق تەرجىمە قىلىپ چىقتىم. ئەرەپچە ئىنتايىن چوڭقۇر ۋە باي تىل بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ شاھانە لۇغەتنى تەرجىمە قىلىش تولىمۇ تەس بىر ئىش. گەرچە دىۋانى لۇغەتىت تۈركتە نۇرغۇنلىغان گرامماتىكىلىق ۋە كۆپلىگەن ناتونۇش ئاتالغۇلار بولسىمۇ، ئەمما، بۇ كىتاب تولىمۇ ئېنىق ۋە روشەن يېزىلغان، ئۇنىڭدا ھېچقانداق سىرلىق نەرسىلەر يوق. بۇ لۇغەتنى تەرجىمە قىلىش ئۆز-ئۆزىگە جەڭ ئېلان قىلىش ئىدى. مەن باشقا ھەر قانداق ئەسەرنىڭ تەرجىمىسىگە قارىغاندا، دىۋانى لۇغەتىت تۈركنىڭ تەرجىمىسى مەن ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى پىشىپ يېتىلىش جەريانى بولدى دەپ قارايمەن.

دۇانى لۇغەتنت تۈركنىڭ تەرجىمىسنى تۈگەتكەندىن كېيىن، تۈرك ئەدەبىياتىنىڭ شاھانە نامايەندىسى ھېسابلىنىدىغان «قۇتادغۇبىلىگ» نامىلىق ئەسەرنىڭ تەرجىمىسنى ئىشلەشكە تۇتۇش قىلدىم. قۇتادغۇبىلىگ دۇانى لۇغەتنت تۈرك بىلەن ئوخشاش دەۋردە يېزىلغان ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. مەن بۇ ئەسەرنىڭ تەرجىمە خىزمىتى ئۈچۈن ئامېرىكا فولولوگىيە فوندىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشتىم. دۇانى لۇغەتنت تۈركنىڭ پەقەتلا بىرلا قولىازما نۇسخىسى بار. بۇ نۇسخا سۈپىتى ئانچە ياخشى بولمىغان كۆچۈرۈلمە نۇسخىسىدىن ئىبارەت. دۇاننىڭ 1917-يىلى نەشر قىلىنغان بىر نۇسخىسى بولۇپ، بۇ نۇسخىنى كىلىسلى رىفات تولىمۇ ئىخلاس بىلەن ئىشلىگەن. مەندە دۇاننىڭ ئورگىنالىنىڭ رەسىملىك ھۆججەتلىرى بولۇپ، بۇ كۆچۈرۈلمە نۇسخىدىن ياخشىراق ئىدى. ئەسەرنىڭ بەسىم ئاتالاي تەرىپىدىن تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىسىمۇ بار بولۇپ، بۇ تەرجىمىدە بەزى كامچىلىقلار بولسىمۇ، مەن تەرجىمە جەريانىدا بۇ نۇسخىدىنمۇ پايدىلاندىم.

قۇتادغۇبىلىگنىڭ تەرجىمىسى دۇاننىڭ تەرجىمىسىگە تۇپتىن ئوخشىمايدىغان بىر خىزمەت ئىدى. قۇتادغۇبىلىگنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا ئىككى ئامىل مەۋجۇت ئىدى: ئۇنىڭ بىرى ئەسەرنىڭ تېكىستىنى ئاڭقىرىش بولۇپ، بۇ ئاسانغا توختىمايتتى. يەنە بىرى بولسا، تەرجىمە ئۈچۈن ئۇيغۇن ئېنگىلىزچە كەلىمىلەرنى تاللاش ئىدى. ئەسەرنىڭ تەرجىمىسىگە شېئىرىي تىل ئىشلىتىشىم كېرەك ئىدى. شۇنداق قىلىپ، مەن ئۆزۈم ئېنگىلىزچىدە ئوقۇغان ئېنگىلىزچە سۆزلۈكلەرنىڭ تۈزۈۋېلىشنى ئويلىدىم. بۇنداق قىلىشىمدىكى سەۋەب يېڭى سۆزلۈكلەرنى ئوگىنىش يۈزىسىدىن ئەمەس، سۆزلۈك مىقدارىمنى كېڭەيتىپ، ئۆزۈم تەرجىمىدە قوللىنىدىغان سۆزلۈكلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىدى. مەن ئون بىرىنچى ئەسىردە مەركىزى ئاسىيا تۈركچىسى بىلەن يېزىلغان مەتىنى زامانىۋى ئېنگىلىزچە ئارقىلىق ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم.

قۇتادغۇبىلىگنىڭ ئۇچ خىل نۇسخىسى بار. مەن بۇ ئەسەرنىڭ ئەڭ ياخشى نۇسخىلىرىدىن بىرى ھېسابلانغان، بۈيۈك ئالىم رەشىت رەھمەتى ئارات تەرىپىدىن 1940-يىلى يورۇقلۇققا چىققان (تۈركچە نەشرىي) نۇسخىسىدىن كۆپ پايدىلاندىم. شۇنداقلا، قۇتادغۇبىلىگنىڭ ئەسلى ئورگىنالىدىنمۇ پايدىلاندىم. رەشىت رەھمەتى ئارات بۇ ئەسەرنىڭ قولىازمىسىنىڭ كۆچۈرۈلمە نۇسخىسىنى نەشر قىلدۇرغان بولغاچقا، تەرجىمە تەرىيانىدا ئۇ يەر-بۈيەرگە دوقۇرۇپ، قول تەڭلەپ يۈرۈشۈمگە ھاجەت قالمىغان ئىدى.

قۇتادغۇبىلىك تەرجىمىسىدىن كېيىن ئوسمانىيلار دەۋرىگە كۆچمەكچى بولدۇم. ئوسمانىيلار دەۋى مەن تەتقىق قىلىشنى ئەڭ ياقتۇرىدىغان دەۋردۇر، بولۇپمۇ ئوسمانىيلار شېئىرىيىتىنى ياخشى كۆرىمەن. ھەتتا مەن ئامېرىكا ئارمىيىسىدىكى كۇنلىرىمنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئوسمانىيلار شېئىرىيىتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانماقچى بولدۇم. كۆپلەپ مەسنەۋي ئوقۇغان بولسامۇ، ھېچقانداق تەرجىمە بىلەن شۇغۇللانمىدىم. قىلغىنىم، مەسنەۋي توغرۇلۇق، مەسنەۋىدىكى غەزەللەر توغرۇلۇق ماقالە يېزىش بولدى.

يەھۇدي ئالىمىسىدە ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئامېرىكىلىق بۇ تەتقىقاتچى تۈركولوگىيە ساھەسىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. روبېرت دانكوف تۈرك دۇنياسىدىكى، جۈملىدىن دۇنيا مىقياسىدىكى ئەڭ بۈيۈك پەن-مەدەنىيەت نامايەندىلىرىدىن ھېسابلانغان تۈركي تىللار دۇانى ۋە قۇتادغۇبىلىگنى ئېنگىلىزچىگە تەرجىمە قىلغاندىن كېيىن، يەنە بىر مۇھىم ۋە زور ھەجىملىك ئەسەرگە تۇتۇش قىلغان. ئۇ بولسىمۇ، ئون ئالتىنجى ئەسىردە ئوسمانىيلار ھۆكۈمىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئەۋلىيا چەلەبىنىڭ ساياھەتنامىسىنى ئېنگىلىزچىگە تەرجىمە قىلىشتۇر. «ئەۋلىيا چەلەبى ساياھەتنامىسى» ئون جىلدلىق بۈيۈك ئەسەر بولۇپ، ئون ئالتىنجى ئەسىردە ئىستانبۇلدا ياشىغان ئەۋلىيا ئىسىملىك كىشى ئەللىك يىل جەريانىدا ياۋروپا، ھىجاز ۋە باشقا ئەرەپ زېمىنلىرى، شۇنداقلا داغىستان قاتارلىق يۇرتلارنى كېزىپ، كۆرگەن، بىلگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى بىرمۇ بىر يېزىپ بايان قىلغان. «ئەۋلىيا چەلەبى ساياھەتنامىسى» نىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، بۇ ئەسەر ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە مەدەنىيەت ئاتموسفېراسىنى زىللىق ۋە مەسئۇلىيەت بىلەن خاتىرىلىگەن. ھەر قايسى يۇرت، مەملىكەتلەردە كۆرگەنلىرىنلا يېزىپ قويۇشتەك تېيىزلىقتىن ھالقىپ ئۆتكەن ئەۋلىيا چەلەبى مەلۇم بىر يۇرتنى جۇغراپىيىلىك نۇقتىدىن بايان قىلىش بىلەنلا توختاپ قالماي، ئۇ يۇرتنىڭ تارىخى، بۇگۈنى، مەدەنىيىتى ۋە سىياسىي ۋەزىيىتىدىنمۇ مەلۇمات بەرگەن.

پروفېسور روبېرت دانكوف تۈرك مەدەنىيىتىدىكى ئەڭ شاھانە ۋە قىممەتلىك ئەسەرلەردىن ئۇچىنى ئېنگىلىزچىگە تەرجىمە قىلىش بىلەن، تۈركولوگىيە ساھەسىدە، شۇنداقلا دۇنيا ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان ئاكادېمىك تەتقىقاتچى ھېسابلىنىدۇ.

مېنىڭ ھاياتىم

ئۆمەرجان ھەسەن بوزقىر

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانى، تونۇلغان يازغۇچى ئۆمەرجان ھەسەن بوزقىر، 2016-يىلى 5-ئايدا تۇتقۇن قىلىنغان بولۇپ، تا ھازىرغىچە ئۇ توغرۇلۇق ھېچقانداق مەلۇمات يوق.

ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغلىرىنىڭ ئاسمان -پەلەك قەد كۆتۈرگەن مۆزلۇق چوققىلىرىدىن سىرغىپ چۈشۈپ ، ئاتام زامانلاردىن بۇيان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى مۇنبەت ئېكىنزارلىقنى ھاياتلىق مەنبەسى بىلەن تەمىن ئېتىپ كېلىۋاتقان بىر ئانا دەريا بار. بۇ نامى يىراق-يېقىنغا پۈركەتكەن مەشھۇر مۇزات دەرياسىدۇر. مەن ئەنە شۇ مۇزات دەرياسىنىڭ باش ئېقىنى ئەسىرلەر مابەينى ياشارتىپ تۇرغان قەدىمىي يۇرت-باي ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى ياقېرىق بوستانلىقىنىڭ بوز كەنتىدىكى بىر ئۇقۇمۇشلۇق دېھقان ئائىلىسىدە، 1965-يىلى 2-ئاينىڭ 8-كۈنى يورۇق دۇنياغا كۆز ئېچىپتىمەن. ياقېرىق بوستانلىقى شىمالدىكى تەڭرىتېغى بىلەن پاراللېل تۇز سىزىق ھاسىل قىلغان چۆلتاغ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان، تەڭرىتېغىنىڭ نەم ئىقلىم بىلەن چۆلتاغىنىڭ قۇرغاق ئىقلىمى ئۇچرىشىپ ئۆزگىچە كېلىمات ھاسىل قىلغان سۈيى ئەلۋەك، تۇپرىقى مۇنبەت يۇرت ئىدى.

ئېسىمنى بىلگۈدەك بولسام قاچانلا قارىسا بىر خىل بوزىرىپلا تۇرىدىغان تاقىر تاغلارغا يانداش كېچىككىنە مەھەللىمىز ئاجايىپ قاينام-تاشقىنلىقلارغا ئىگە ئىكەن. ئېتىز بېشىغا قادالغان قىزىل بايراقلارنىڭ جەۋلانىغا جۇر بولۇپ قاينام-تاشقىنلىق ھاسىل قىلغان كوللېكتىپ ئەمگەك مەنزىرىسى؛ ياغاچ مىلتىق بىلەن قوراللانغان خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ كىنولاردىكىدەك جەبدەس ھەركەتلىرى؛ يول ئاغزىغا چازا قۇرۇپ، ئۆتكەن-كەچكەنلەرنى توسۇپ ماۋزېدوك ئۇزۇندىللىرىن ئىمتاھان ئېلىپ، ئىمتاھاندىن ئۆتەلمىگەنلەرنىڭ چازىدىن ئۆتكۈزۈلمەسلىكى؛ يول بويلىرىدىكى كۆركەم «ئۇزۇندە تاملىرى»؛ مەھەللىمىزنىڭ بۇ بېشىدىن باشلىنىپ، ئۇ بېشىدىن چىقىدىغان ئەگرى-بۈگرى لەخمىلەر؛ مەھەللە بويلاپ سوزۇلغان يولنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان زىننەت دەرۋازىسى...مانا بۇلار مېنىڭ بالىلىق قەلبىمدە ئۆچمەس يالدامىلارنى قالدۇرغانىدى.

يازدا مەھەللىدىكى بالىلار بىلەن گاھ قاشلىرى ياپيېشىل ياۋا ئوت-چۆپلەرگە پۈركەنگەن، ئەگرى-بۈگرى ئېقىن ياساپ لۆمشۈپ ئاقىدىغان ئۆستەڭ سۈيىگە چۆمۈلسەك؛ قىشتا ئىتلىرىمىزنى ئەگەشتۈرۈپ ساي بويلىرىدا توشقان قوغلايتتۇق؛ گاھ مەھەللىنى چاك كەلتۈرۈپ ھەربىي-دۈشمەن ئويۇنى ئويناساق، گاھ خامان بېقىۋاتقان بوۋايلاردىن قىسسە ئاڭلايتتۇق. يەنە كېسەك ئۆيىنىڭ تېمىدىكى قوزۇقتا ئېسىپ قويۇلغان كونا رادىيودىن پاشا ئىشان، داۋۇتجان ناسىر، مۇساجان روزىلارنىڭ مۇڭلۇق خەلق كۈيلىرى بىلەن ئۇزۇن تۇنلەرنى تۇڭلۇكتىن جىمرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا قاراپ ياتقىنىمچە ئايام ئېيتقان چۆچەكلەر قويىندا ئۆتكۈزۈش بالىلىقىمغا ئۇزگىچە مەنىلەرنى ئاتا قىلاتتى. بولۇپمۇ مەن ئۇچۇن دۇنيادىكى ئەڭ سۆيۈملۈك كىشى سانىلىدىغان ناھىيە بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق نەۋرە ئاكام مەھەللىمىزگە يىلدا پەقەت بىر-ئىككى قېتىملا كېلىدىغانلىقىغا قارىماي، ھەر قېتىم كەلگىنىدە نۇرغۇن كىتابلارنى ئەكىلىپ بېرەتتى.

تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققاندا مۇشتۇمدەك تۇرۇپ يوتقان-كۆرپە ۋە بىر كىچىك ساندۇقنى ئېشەك ھارۋىسىغا بېسىپ، ئۆيىمىزدىن ئون نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى يېزا مەركىزىگە جايلاشقان ياتاقلىق مەكتەپكە يول ئالدىم.شۇنداق جاپالىق شارائىتلارغا چىداپ ئوقۇپ، 1983--يىلى ئالىي مەكتەپ ئىمتاھانىدىن ئەلا نەتىجە بىلەن ئۆتۈپ، شاڭخەي فۇدەن ئۇنىۋېرسىتېتى-نىڭ ئاخبارات كەسپىگە قوبۇل قىلىنغانلىق ئۇقتۇرۇشى

قولۇمغا تەگدى. 1985-يىلى قەشقەر پىداگوگىكا ئىنىستىتوتىدىكى ئىككى يىللىق خەنزۇچە تەييارلىق ئوقۇشىمزنى غەلىبىلىك تاماملاپ ، قالغان ئوقۇشىمزنى شاڭخەي فۇدەن ئۇنۇۋېرسىتېتىدا داۋاملاشتۇرۇشتەك شېرىن چۇشىنىك پەيزىنى سۈرىۋاتقىنىمىزدا، ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتى بىلەن "شىنجاڭ" ئۇنۇۋېرسىتېتىدىن بىزنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا كەلگەنلەر ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولۇپ قالغانلىقتىن، بىزنىڭ شاڭخەي فۇدەن ئۇنۇۋېرسىتېتىدا ئوقۇش پىلانىمىزنىڭ ئەمەلدىن قالغانلىقىنى، قالغان ئوقۇشنى "شىنجاڭ" ئۇنۇۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ ئاخبارات كەسپىدە ئوقۇيدىغانلىقىمزنى ئۇقتۇردى.

شۇنداق قىلىپ ۋەتىنىمىزنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇنۇۋېرسىتېتتا خەنزۇ تىلى تەييارلىق سىنىپىدا ئوقۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ شىمالىدىكى ئۇنۇۋېرسىتېتتا كەسىپ ئوقۇشتەك باشقىلار ئاسان قوبۇل قىلالمايدىغان بۇ مۇشەققەتلىك ئوقۇش مۇساپىسىنى 1989-يىلى تاماملاپ ، ھازىرغا قەدەر ئىلگىرى-ئاخىرى بولۇپ ئاقسۇ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، دۆلەتلىك مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىغا قاراشلىق مىللەتلەر ئېتتىپاقى ژۇرنىلى نەشرىياتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە ئىشخانىسى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كۆكەرتىش كومىتېتى ئىشخانىسى قاتارلىق نەچچىلىگەن ئىدارە-ئورگانلاردا تەرجىمان، تەرجىمە تەھرىرى، كىنو-تېلېۋىزىيە تىياتىرى تەرجىمە بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، مۇدىر يارەمچىسى، مەمۇرىي خادىم بولۇپ ئىشلەپ كەلدىم.

بۇ جەريانىدا تالاي يىللار ئۆتتى، مەندە تالاي ئۆزگىرىشلەر بولدى، ئۆزۈمدىكى تالاي نەرسىلەردىن ۋاز كەچتىم، يەنە تالاي يېڭىلىقلارنى قوبۇل قىلدىم. ئەمما ، ئۆزۈمدىكى مۇنداق ئىككى نەرسىدىن ۋاز كېچەلمىدىم : بۇنىڭ بىرى ئۇنتۇلماس بالىلىق خاتىرلىرىم قالغان ئەشۇ بوز تۇپراق ئىدى. يەنە بىرى ئەشۇ بوز تۇپراقتىكى مېنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگەن، چوڭ بىلگەن، مەندىن تالاي ئۈمۈدلەرنى كۈتكەن؛ خۇرسەنلىك، خۇرسىنىش، گاڭگىراش، ئىزتىراپلىق نەزىرى بىلەن مەندىن جاۋاب ئىزدەۋاتقان سەبى، ئاقكۆڭۈل يۇرتداشلىرىم ئىدى.ھەر قېتىم يۇرتداشلىرىمنىڭ ئەشۇ ھالىتىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرسەم ئازابلىق خىياللارغا پاتىمەن. ئۇلارغا ھېچقانداق بىرەر ئەمەلىي ئىش قىلىپ بېرەلمىگەنلىكىمدىن پۇچىلىنىمەن. ئۇلارنىڭ تەگسىز سوئاللىرىغا جاۋاب تېپىش ئىستىكىدە قەلەمنى بولسىمۇ قولۇمغا ئېلىشقا مەجبۇر بولىمەن. شۇ تەرىزدە يازغان يازمىلىرىمدىن پۈتكەن «بۇيۇك بۇددا ئالىمى كۈماراجىۋا» بىلەن «مىڭئۆيلەر ، سىلەرگە يۇز كېلەلمەيمىز» ناملىق ئىككى كىتابىم 2003-يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى. ئالدىنقى كىتابىمدىن ئېلىنغان شۇ ناملىق تېكىست 7-يىللىقلار ئۇچۇن تۇزۇلگەن 2-قىسىم «تىل-ئەدەبىيات» دەرسلىكىگە تاللاپ كىرگۈزۈلدى. كېيىنكى كىتابىم ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك «ئەڭ ياخشى كىتاب مۇكاپاتى» غا نائىل بولۇپ، ماڭا قارىغاندا بوز تۇپراقتىكى يۇرتداشلىرىمنى تېخىمۇ خۇرسەن قىلدى. ھەر قېتىم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇمغا بارغىنىمدا، ئۇلارنىڭ ماڭا كۆرسىتىۋاتقان ئىلتىپاتلىرىدىن مەن بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ تولۇق ھېس قىلىمەن. ئۇزۇمنى ئۇلار ئالدىدا تېخىمۇ قەرزدارەك ھېس قىلىپ قالىمەن. ئەنە شۇنداق قەرىزدارلىق ھېسسىياتى مېنى توختىماي قەلەم تەۋرىتىشكە ئۈندەپ كەلدى.

ماڭا ئەڭ تەسىر قىلغان يازغۇچىنى تىلغا ئېلىشقا توغرا كەلسە مەن يەنىلا چىڭغىز ئايتماتوفنى تىلغا ئالماي تۇرالمايمەن. ئۇنۇۋېرسىتېتتىكى چېغىمدىلا بۇ يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرى ۋە ئىدىيىسى بىلەن تونۇشۇشقا باشلىغانمەن. ئۇنىڭ «ئاق پاراخوت»، «جەمىلە»، « تۇنجى مۇئەللىم»، « يەر ئانا» ۋە « سەرۋى قامەتلىك دىلبىرىم» پوۋېستلىرىدىكى كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان تەسۋىرلەر ھېلىھەم مېنى ھاياجانغا سالىدۇ.. ئومۇمەن چىڭغىز ئايتماتوفنىڭ ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان بارلىق ئەسەرلىرىنى يېنىش-يېنىشلاپ ئوقۇدۇم ۋە چىڭغىز ئايتماتوفقا ئائىت بارلىق ماتېرىياللارنى يىغىپ ساقلىدىم.

ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىدىن ئەختەم ئۆمەرگە ئالاھىدە ھۆرمىتىم بار. بۇ يازغۇچىنىڭ دەسلەپكى بىر يۈرۈش پوۋېستلىرىدا تەكلىماكان ئۇيغۇرلىرىنىڭ سىدام تەسۋىرى پەردازسىز رەۋىشتە سىزىپ چىقىلغان. مەن بۇ يازغۇچى بىلەن بىر نەچچە قېتىم ۋاستىلىك ھالدا ئەسرار بولۇپ باقتىم. كېچىك پېئىل، راست سۆزلۈك كىشى ئىكەن. قارىسام ھۆكۈمەت تاراتقۇلىرىدا بۇ يازغۇچى ئانچە كۆپ چېلىقمايدىكەن. ئىلمىي-ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭ نام-ئەمەل تىزىملىكى، مۇكاپات تىزىملىكى ياكى تەھرىر ھەيئەت تىزىملىكى دېگەن يەرلەردىمۇ ئىسىم-شەرىپى ئانچە چېلىقمايدىكەن. بۇ ئادەم ماڭا ئەدەبىيات كوچىسىغا ساپ قەلبى بىلەن كىرىپ، ساپ قەلبى بىلەن چىقىپ كېتىۋاتقاندەكلا تۇيىلىدۇ.

ئالتە ئايغىچە جوزا- ئورۇندۇق بېرىلمىدى. قاق تۆت يىل ئۆتكەندە ئاندىن زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىنلا قويۇدىغان يەر تاپالمايى قالغان بىر كومپىيوتېرنى ئىشخانامغا قويۇپ قويۇشتى. سان-ساناقسىز كۇنلىرىمنىڭ، تالاي ۋاقتىمنىڭ مەمۇرىي مەھكىمە

بىلەن ئورمانچىلىق ئىدارىسى ئوتتۇرىسىدا ئازابلىق قەدەملەرنى ئېلىپ، تۈگمەس سوئاللار قاينىمىدا قانچە قېتىم ماڭغانلىقىمنى بىلمەيمەن. خەيرىيەت، مېنىڭ شۇ چاغدىكى ھالىتىمنى بەئەينى ئامېرىكىنىڭ تاقىلىش ئالدىدا تۇرغان گۇۋاڭتاناما تۇرمىسىدىكى جىنايەتچىلەرنى مەلۇم بىردۆلەتكە تاڭغىنىغا، شۇ دۆلەتنىڭ ئۆز ئوبرازىنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن ۋە ئىچكى نارازىلىقتىن قورقۇپ ئۇ جىنايەتچىنى قوبۇل قىلمىغىنىغا ئوخشىتىشقا بولاتتى. مەن ئىككى ئارىلىقتا قېلىپ شۇنچە خورلۇق تارتقۇدەك زادى قانداق جىنايەتلەرنى سادىرقىلغان بولغۇيتتۇم؟ مەن سىياسىي ئارقا كۆرۈنۈشۈم شۇنچە خەتەرلىك، سىياسىي جەھەتتىن شۇنچە قورقۇنۇشلۇق ئادەممۇ؟ مۇنداقچە قىلىپ ئېيىتقاندا مەن مىللىي بۆلگۈنچى ياكى تېرورچىمۇ؟ ئۇنداق بولمىسا شەرقى چوڭ كوچىنىڭ شىمالىدىكى بىر ئىداره مېنىڭ خىزمىتىمنى نېمىدەپ سەۋەبسىزلا شۇ كوچىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر ئىدارىغا تەڭشۈېتىدۇ ؟ شۇ كوچىنىڭ جەنۇبىدىكى ئىداره نېمىدەپ ئۆزىدىن بىر دەرىجە يۇقىرى ئورۇننىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى رەت قىلىپ، خىزمەت رەسمىيىتىمنى ۋاقتىدا بېجىرمەيدۇ؟ مەن ئون ئايلاپ پۇل خەجلىمەيدىغان، تاماق يېمەيدىغان، كىيىم كىيمەيدىغان تۆمۈر ئادەممۇ ؟

تېخىمۇ ئېچىنىشلىقى يەرلىك دائىرىلەر نېمە ئۈچۈندۇر مەركەزدە ئىشلەش سالاھىيىتىگە ئېرىشكەن، ئەسەرلىرى دۆلەت دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغائېرىشكەن، دەرسلىك كىتابلارغا كىرگۈزۈلۈپ ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئۆتۈلۈۋاتقان مەندەك بىر قانۇنلۇق گىراژدانلىق « جۇڭخۇاخەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى » بەرگەن مۇقەددەس ئاپتورلۇق ھوقۇقىمنى چەكلەپ، يەرلىكتە نەشر قىلىنۇاتقان «ئاقسۇئەدەبىياتى» دا ئەسەر ئېلان قىلىش ۋە يەرلىك ئەدەبىيات –سەنئەت تەشكىلاتلىرى تەشكىللىگەن تۈرلۈك يىغىلىشلارغا قاتنىشىش ھوقۇقۇمنى بوغدى. بۇ جەريانداا تالاي تونۇش-بىلىشلىرىم، دوستلىرىم، ھەتتا بىر قىسىم ئۇرۇغ-تۇغقانلىرىمۇ «قارىسى يۇقۇپ قالدۇ» دەپ ئەنسىرەپ مەندىن ۋاز كەچتى.

ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدىكى ئورۇنسىز گۇماندىن كەلگەن بېسىم، چەتكە قېقىش، سۈرگۈن قىلىشلار ۋە ئاز بولمىغان خانۇەيرانچىلىقلار مېنىڭ تار دائىرىدىكى سىنىپ، سىياسىي، مىللەت، دۆلەت چېگرىسىدىن ھالقىپ پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق قىممەت قارىشىنى ئىپادىلەشنى غايە قىلغان بىر ساپ سەنئەت ئەقىدىسىگە ئىگە يازغۇچى بولۇش غايەمنى بىت-چىت قىلۇەتتى. گەرچە «سەنئەت ئۇچۇن سەنئەت» دەپ ياشاش كىشىگە تولىمۇ روھى ئازادلىك بەخش ئېتىدىغان، شۇنچە لەززەتلىك ئىش بولسىمۇ، ئەمما شۇنىڭغا تۇشلۇق ياشاش ئىمكانىيىتى يوقالسا، ئۇ خىل لەززەت تەبئىيلا ئازابقا ئورۇن بوشتىدىكەن. مەن بىمەھەل ئىزدەنگەن تارىخ كىشىگە ھەرقانچە سەلتەنەتلىك، ھەرقانچە جەسۇرانە تۇيغۇ ئاتا قىلسىمۇ، ئەمما ئۇ بۇگۈنگە باراۋەر ئەمەسكەن. بىر ئەدىب ئۆزى تەۋە بولغان قەۋمىنىڭ كۆز ئالدىدىكى رېئاللىقىغا كۆز يۇمسا، ئۇلارنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى چۈشىنىشىنى خالىمىسا، رېئال مەسىلىلەرنى چىن، ھەققانىي مەيدانداا تۇرۇپ ئەكىس ئەتتۇرۇشنى تەرك ئەتسە، مەيلى ئۇ قانچە دۇنياۋى ئاڭغا ئىگە بولۇپ كەتسۇن، مەيلى تارىخى بىلىمى قانچە چوڭقۇر بولۇپ كەتسۇن، ياكى قانچە كۆپ كىتاب نەشر قىلىسۇن، قانچە كۆپ مۇكاپات ياكى شان-شەرەپ ئىگىسى بوپكەتسۇن، بەربىر ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپ، ئۆزى تەۋە قەۋم، ئۆزىنى باققان زېمىن، ئۆزى ياشىغان دەۋىر تەرىپىدىن ئۇنتۇپ كېتىلىشى مۇقەررەكەن.

مەن ئۆزۇم دۇچ كەلگەن رېئاللىق ئالدىدا كەسكىن تاللاشقا دۇچ كەلدىم. ئاخىردا پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ سىياسەت-قانۇنلىرىغا قارشى يول تۇتۇپ ، مەن ۋە ماڭا ئوخشاش تالاي زامانداش،ماكانداشلىرىمغا ئارامچىلىق بەرمەيۋاتقان ئادالەتسىزلىك، چىرىكلىك، قارا قورساقلىققا جەڭ ئېلان قىلىش نىيىتىگە كەلدىم. شۇ يوسۇندا يازغان «ئالىمجان ساقلىڭىزغا رەھمەت»، «خېشىننىڭ يەنە بىر يۈزى»، «دىپلوم زاۋۇتلىرى ۋە براك ماللار كىرىزىسى»، «بۇلبۇل قوتاندا، ئېشەك بوستاندا» قاتارلىق بىر تۈركۈم ئەسەرلىرىم دەل شۇنداق بىر كۆچنىڭ تۈرۈتكىسىدە مەيدانغا كەلگەن دېسەممۇ بولىدۇ.

*ئۇيغۇرلارنىڭ قەلب تۇردىن ئورۇن ئالغان، ۋىجدانلىق ئۇيغۇر زىيالىيسى ئۆمەرجەن ھەسەن بوزقىرنىڭ مىسرانىم توری باشقۇرغۇچىسى بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، سۆھبەتنىڭ بۇ بۆلىكى نۆۋەتتە يىغىۋېلىش لاگېرلىرىدا (ۋەياكى تۇرمىدە) ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان ئۆمەرجان ھەسەن بوزقىرنىڭ قەلب تېۋىشلىرىنى رېئال شەكىلدە ئىپادىلەپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن، ئاپتورنىڭ بايانلىرى يۇقارقى تېما ئاستىدا ئۆز پېتى بېرىلدى.

ھېكمەتيار ئىبراھىم تەييارلىدى

مائارىپ ھەققىدە نېمە؟

(مىلادىدىن بۇرۇنقى بىرىنچى ئەسىردىن، يېگىرمە بىرىنچى ئەسىرگىچە بولغان مەشھۇرلارنىڭ جاۋابى)

1. مەكتەپلەردىكى مائارىپنىڭ ئاساسىي مەقسىدى پەقەتلا ئىلگىرىكى ئەجدادلار قىلىپ كەلگەن ئىشلارنى قىلالايدىغان كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىرىش بولماستىن، بەلكى يېڭىچە ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدىغان ئوغۇل-قىزلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش بولۇشى كېرەك. (جېن پياجىت، 1896 – 1980؛ شېۋىتسىيەلىك پىسخولوگ، پەيلاسوپ)

The principle goal of education in the schools should be creating men and women who are capable of doing new things, not simply repeating what other generations have done. (Jean Piaget, 1896-1980, Swiss developmental psychologist, philosopher)

2. مائارىپ دېگەن سېنىڭ قانچىلىك نەرسىنى ئەستە ساقلىغانلىقىڭ ئەمەس، ياكى سېنىڭ قانچىلىك نەرسە بىلگەنلىكىڭمۇ ئەمەس. ھەقىقىي مائارىپ دېگەن ئۆزۈڭ بىلمىگەن نەرسىلەر بىلەن بىلمەيدىغان نەرسىلەرنىڭ ئارىسىنى پەرقلەندۈرەلىشىڭدۇر. (ئاناتولى فرانس، 1844-1924؛ فرانسىيەلىك شائىر، يازغۇچى)

An education isn't how much you have committed to memory, or even how much you know. It's being able to differentiate between what you know and what you don't. (Anatole France, 1844-1924, French poet, novelist)

3. مائارىپ سەن دۇنيانى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئىشلىتەلەيدىغان ئەڭ كۈچلۈك قورالدۇر. (نېلسون ماندېلا، 1918-2013؛ جەنۇبىي ئافرىقا پرېزىدېنتى؛ مۇستەقىللىق جەڭچىسى)

Education is the most powerful weapon which you can use to change the world. (Nelson Mandela, 1918-2013, South African President, philanthropist)

4. مائارىپنىڭ نىشانى بىزگە گۈزەللىكنى سۆيۈشنى ئۆگىتىشتۇر. (ئەپلاتون، مىلادىدىن بۇرۇنقى 424-348؛ گرېك پەيلاسوپى)

The object of education is to teach us to love beauty. (Plato, 424-348 BC, philosopher mathematician)

5. مائارىپنىڭ فۇنكسىيىسى كىشىگە چوڭقۇر پىكىر قىلىشنى ۋە تەنقىدىي پىكىر قىلىشنى ئۆگىتىشتۇر. ھەقىقىي مائارىپنىڭ مەقسىدى ئەقلىي ئىقتىدار ۋە خاراكتېر يېتىلدۈرۈشتۇر. (مارتىن لۇتېر كىڭ، 1929-1968؛ ئاكتىۋىست، ئىنسانپەرۋەر)

The function of education is to teach one to think intensively and to think critically. Intelligence plus character - that is the goal of true education. (Martin Luther King, Jr., 1929-1968, pastor, activist, humanitarian)

6. مائارىپ ــ براۋ مەكتەپتە ئۆگەنگەن نەرسىسىنى ئۇنتۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭدا قېلىپ قالغان نەرسىدۇر. (ئالبېرت ئېينىشتېين، 1879-1955؛ فىزىكا ئالىمى)

Education is what remains after one has forgotten what one has learned in school. (Albert Einstein, 1879-1955, physicist)

7. بىر ئىدىيەنى قوبۇل قىلماستىن تۇرۇپ، ئۇ ئىدىيە ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزەلەيدىغان بولۇش مائارىپ تەربىيىسى كۆرگەن پىكىر ئىگىسىنىڭ بەلگىسىدۇر. (ئارىستوتېل، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 384 – 322؛ گرېك پەيلاسوپى)

It is the mark of an educated mind to be able to entertain a thought without accepting it. (Aristotle, 384-322 BC, Greek philosopher, scientist)

8. كىشى ئۆز تەربىيىسىنى نۇرغۇنلىغان خاتالىقلار، ئازابلىنىشلار، ۋە بەختسىز كەچۈرمىشلەردىن ئالىدۇ. (رومېن رولاند، 1866-1944، فرانسوز يازغۇچىسى، تەتقىقاتچى، ئىجتىمائى پائالىيەتچى، مۇزىكىشۇناس. ئۇ 1915-يىلى نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.)

Man gets his education at the cost of many mistakes, sufferings, and unhappy experiences. (Romain Rolland 1866-1944 . Romain Rolland was a French writer, social activist, researcher, and musicologist. Romain Rolland is the Nobel Prize Winner for Literature awarded him for the noble idealism of his literary works, for the sympathy and love of truth.)

9. ھەقىقى مائارىپ بىزنى شەخسىيەتسىز ھالدا پۈتۈن ئىنسانىيەت بىلەن باغلانغان ،تېخىمۇ ياخشى ئۆزلۈك بىلەن تەربىيەلەپ چىقىشى كېرەك. (نەنسى ئاستور، 1879-1964، ئامېرىكادا تۇغۇلغان ئەنگلىيەلىك سىياسىيون ۋە ئىجتىمائىيەتچى)

Real education should educate us out of self into something far finer– into a selflessness which links us with all humanity. (Nancy Astor, 1879-1964, American-born English politician and socialite)

10. مائارىپ چېلەك توشقۇزۇش ئەمەس، بەلكى چىراق يېقىشتۇر. (ۋىليام بۈتلېر ييتز، 1865-1939؛ ئىرلاندىيەلىك شائىر)

Education is not the filling of a pail, but the lighting of a fire. – William Butler Yeats, 1865-1939, Irish poet

11. مائارىپ دېمەك ــ ھۆرلۈك دېمەكتۇر. (پاۋلو فرېير، 1921-1997؛ برازىلىيەلىك پداگوگ، پەيلاسوپ)

Education is freedom. (Paulo Freire, 1921-1997, (Brazilian educator, philosopher

12. مائارىپ ھايات ئۈچۈن تەييارلىق قىلىش ئەمەس. مائارىپ سېپى ئۆزىدىن ھاياتتۇر. (جون دېۋي، 1859-1952؛ پەيلاسوپ، پسخولوگ، مائارىپ ئىسلاھاتچىسى)

Education is not preparation for life; education is life itself. – (John Dewey, 1859-1952, philosopher, (psychologist, education reformer

13. مائارىپ ئەركىنلىكنىڭ ئالتۇن ئىشىكىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچتۇر. (جورج ۋاشىڭتون كارۋېر، 1864-1943؛ تەبئىي پەن ئالىمى، بوتانىك، پداگوگ)

Education is the key to unlock the golden door of freedom.–(George Washington Carver, 1864-1943, (scientist, botanist, educator

14. مائارىپ مەدھىيەگە لايىق نەرسىدۇر. بىراق، ھەر قاچان شۇنى ئەسته ساقلاش ياخشىكى، ئۆگىتىلەيدىغان بولۇشتىنمۇ بەكراق بىلىشكە ئەرزىيدىغان نەرسە يوقتۇر. (ئوسكار ۋايلد، 1854-1900؛ ئىرلاندىيە يازغۇچىسى، شائىر)

Education is an admirable thing, but it is well to remember from time to time that nothing that is worth knowing can be taught. – (Oscar Wilde, 1854-1900, (Irish writer, poet

15. مائارىپنىڭ تۈپكى مەقسىدى ئۆزىنىلا كۆرىدىغان ئەينەكلەرنى ئۆزىدىن يىراقتىكىنى كۆرەلەيدىغان ئەينەكلەرگە ئۆزگەرتىشتۇر. (سىدنېي ج. ھارىس، 1917-1986؛ ژۇرنالىست)

The whole purpose of education is to turn mirrors into (windows. (Sydney J. Harris, 1917-1986, journalist

16. مائارىپنىڭ مەقسىدى قۇرۇق كاللىنى ئوچۇق كاللىغا ئۆزگەرتىشتۇر. (مالكولم فوربىس، 1919-1990؛ نەشرىياتچى، سىياسەتچى)

Education's purpose is to replace an empty mind with an open one. (Malcolm Forbes, 1919-1990, publisher, (politician

17. تېخىچە ھېچكىم بالىلارنىڭ روھىيىتىگە بوشۇرۇنغان ھېسسداشلىق، ئاقكۆڭۈللۈك ۋە سېخىيلىق قاتارلىق بايلىقلارنى ھېس قىلىپ يېتەلمىدى. توغرا مائارىپ ئۈچۈن قىلىنغان ھەر بىر تىرىشچانلىق چوقۇم بۇ خەزىنىلەرنى ئېچىش ئۈچۈن بولۇشى كېرەك. (ئىممما گولدمەن، 1869-1940؛ سىياسىي ئاكتىۋىست، يازغۇچى)

No one has yet realized the wealth of sympathy, the kindness and generosity hidden in the soul of a childThe effort of every true education should be to unlock that treasure. (Emma Goldman, 1869–1940, political activist, writer)

18. زامانىمىزدىكى كۆپۈنچە مائارىپ مەنسىزلىك ئۈلگىسىنى يارىتىۋاتىدۇ. بىزنىڭ ھەر دائىم قىلىۋاتقىنىمىز ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ گۈللىرىنى ئۆستۈرۈشنى ئۆگىتىشكە تېگىشلىك تۇرۇغلۇق، ئۇلارغا گۈل ئۆزۈشنى ئۆگىتىش بولىۋاتىدۇ. (جون گاردنېر، 1912-2002؛ پرېزىدېنت لىندېن جونسوننىڭ سەھىيە، مائارىپ ۋە خەير-ساخاۋەت سېكرېتارى)

Much education today is monumentally ineffective. All too often we are giving young people cut flowers when we should be teaching them to grow their own plants. (John W. Gardner, 1912-2002, Secretary of Health, Education, and Welfare under President Lyndon Johnson)

19. ئاددىي تىل بىلەن ئېيتقاندا، مائارىپ ــ بىر ئەۋلادتىن يەنە بىر ئەۋلادقا ئۆتۈشۈش سۈپىتى بىلەن ــ بىر جەمئىيەتنىڭ روھىدۇر. (گىلبېرت چېستېرتون، 1874-1936؛ ئەنگلىيە يازغۇچىسى، پەيلاسوپ)

Education is simply the soul of a society as it passes from one generation to another. (Gilbert K. Chesterton, 1874-1936, English writer, theologian, poet, philosopher)

20. مائارىپ قاراڭغۇ-زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقىش ھەرىكىتىدۇر. (ئالان بلوم، 1930-1992؛ پەيلاسوپ، ئاكادېمىك)

Education is the movement from darkness to light. (Allan Bloom, 1930-1992, philosopher, classicist, and academician)

21. مائارىپ ئۆزۈڭنىڭ بىلمەيدىغانلىقىنى بىلمەيدىغان نەرسىلەرنى ئۆگىنىشتۇر. (دانىيل بۇرستىن، 191-2004؛ تارىخچى، پروفېسور، ئادۋوكات)

Education is learning what you didn't even know you didn't know. (Daniel J. Boorstin, 1914-2004, historian, professor, attorney)

22. مائارىپنىڭ مەقسىدى ھەقىقەت بىلىمى ئەمەس، قىممەت بىلىمىدۇر. (ۋىليام بۇروگس، 1914-1997؛ يازغۇچى)

The aim of education is the knowledge, not of facts, but of values. (William S. Burroughs, 1914-1997, novelist, essayist, painter)

23. مائارىپنىڭ مەقسىدى ياشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ھاياتى ئارقىلىق ئۆزىنى تەبىيلەشكە تەييار قىلىشتۇر. (روبېرت ھاچىنس، 1899-1977؛ مائارىپ پەيلاسوپى)

The object of education is to prepare the young to educate themselves throughout their lives. (Robert M. Hutchins, 1899-1977, educational philosopher)

24. مائارىپ كۆۋرۈك ياساش مەسىلىسىدۇر. (رالف ئېلىسون، 1914-1994؛ يازغۇچى، ئەدەبىي تەنقىدچى)

Education is all a matter of building bridges. (Ralph Ellison,1914-1994, novelist, literary critic, scholar)

25. ھەيكەلتراشلىق مەرمەر تاشنى ئويۇش بولسا، مائارىپ روھنى تاۋلاشتۇر. (جوسىف ئادسون، 1672-1719؛ شائىر، ئوپېراتور، سىياسەتچى)

What sculpture is to a block of marble, education is to the soul. (Joseph Addison, 1672-1719, English essayist,

poet, playwright, politician)

26. مائارىپ كەلگۈسىنىڭ پاسپورتىدۇر. كىلەچەك بۇگۈن ئۇنىڭ ئۈچۈن تەييارلىق قىلغۇچىغا مەنسۇپتۇر. (مالكولم ئىكس، 1925-1965؛ مىنىستىر، ئىنسان ھەقلىرى پائالىيەتچىسى)

Education is the passport to the future, for tomorrow belongs to those who prepare for it today. (Malcolm X, 1925-1965, minister and human rights activist)

27. مائارىپ غەلىبىلىك ھاياتنىڭ ئاچقۇچى. ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھاياتىغا مەڭگۈلۈك تەسىر كۆرسىتىدۇ. (سولومون ئورتىز، -1937، ئامېرىكىلىق مىللەت ۋەكىلى)

Education is the key to success in life, and teachers make a lasting impact in the lives of their students. (Solomon Ortiz, 1937-, former U.S. Representative-TX)

28. سەممىيەت ۋە گۈزەل پەزىلەتنىڭ يىلتىزى ياخشى مائارىپتۇر. (پلۇتارچ، 46-120؛ گرېك تارىخچىسى)

The very spring and root of honesty and virtue lie in good education. (Plutarch, 46-120AD, Greek historian, biographer, essayist)

29. بۇنى بىر نەچچە خىل قىلىپ باقسام تازا قاملاشمىدى. مائارىپ ئۆزىنى بېغىشلىغان ئوقۇتقۇچى، روھى ئۇرغۇتۇلغان ئوقۇغۇچى ، ۋە قىزغىن ئاتا-ئانا ئوتتۇرىسىدىكى يۇقۇرى تەلەپكە بولغان ئورتاق ئەھدىدۇر. (بوب بيۇپرەز، -1948 ، بۇرۇنقى ئامېرىكا پارلامېنت ئەزاسى)

Education is a shared commitment between dedicated teachers, motivated students and enthusiastic parents with high expectations. (Bob Beauprez, 1948-, former member of U.S. House of Representatives-CO)

30. تەربىيەش خاراكتېرىدىكى ئىشلارنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇكى بالىنىڭ ھۆجرىسىدا بولۇنغان پاراڭدۇر. (ۋىليام تېمپل، 1881-1944؛ ئەنگلىيەلىك ئوقۇتقۇچى)

The most influential of all educational factors is the conversation in a child’s home. (William Temple, 1881-1944, English bishop, teacher)

31. مائارىپ ئىنسان روھىنى ئەڭ ياخشى نەرسىلەرگە يېتەكلەيدۇ، ھەمدە ئۇلاردىن ئەڭ ياخشى نەرسىلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. (جون رۇسكىن، 1819-1900؛ ئەنگلىيە يازغۇچىسى)

Education is the leading of human souls to what is best, and making what is best out of them. (John Ruskin, 1819-1900, English writer, art critic, philanthropist)

32. مائارىپ مۇسابىقە مەيدانىنى تەكشىلەپ، ھەر-بىرەيلەننىڭ ئۇنىڭدا مۇسبەقلىشىگە يول قويىدۇ. (جويس مېيېر، 1943؛ خرىستىيان يازغۇچىسى)

Education levels the playing field, allowing everyone to compete. (Joyce Meyer, 1943-, Christian author and speaker)

33. مائارىپ ئۆگەنگەن نەرسىنى ئۇنتۇپ كەتكەندىن كېيىن قېلىپ قالغان نەرسىدۇر. (ب. ف سكىنېر، 1904-1990؛ پسىخلوگ، ئىجتىمائىيەت پەيلاسوپى)

Education is what survives when what has been learned has been forgotten. (B.F. Skinner, 1904-1990, psychologist, behaviorist, social philosopher)

34. مائارىپنىڭ ئەڭ بۈيۈك نىشانى تەپەككۇرنى بېزەش ئەمەس، ئۇنى مەشىقلەندۈرۈشتۇر. شۇنداقلا، كاللىغا باشقىلارنىڭ پىكىر يىغىندىلىرىنى قاچىلاش ئەمەس، بىراۋنىڭ ئۆز تەپەككۇرىنىڭ كۈچىنى ئىشلىتىشىنى ئۆگىتىشتۇر. (تايرون ئېدۋاردس، 1809-1894؛ تېئولوگ)

The great end of education is to discipline rather than to furnish the mind; to train it to the use of its own powers rather than to fill it with the accumulation of others. (Tyron Edwards, 1809-1894, theologian)

35. بىز مائارىپنى بىزنىڭ ئەڭ ياخشى قابىلىيەتلىرىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋاستىسى دەپ بىلەيلى. چۈنكى، ھەر بىرىمىزدە ئۆزىمىزگە خاس، ئەمەلگە ئاشقان، باشقىلارغا مەنپەئەت بېرەلەيدىغان ۋە دۆلەتكە كۈچ قوشالايدىغان ئىقتىدار بار. (جون كېنىدي، 1917-1963؛ ئامېرىكىنىڭ 35-نۆۋەتلىك پرېزىدېنتى)

Let us think of education as the means of developing our greatest abilities, because in each of us there is a private hope and dream which, fulfilled, can be translated into benefit for everyone and greater strength of the nation. (John F. Kennedy, 1917-1963, 35th President of the United States)

36. مائارىپ قاراڭغۇ كوچىدا يولۇڭنى يورۇتىدىغان پانۇسقا ئوخشايدۇ. (زەيد بىن سۇلتان ئەل نەھيان، 1918-2004؛ ئەرەب بىرلەشمە ئەمىرلىكىگە ئوتتۇز ئۈچ يىل ئەمىر بولغان شەخس)

Education is like a lantern which lights your way in a dark alley.

(Zayed bin Sultan Al Nahyan, 1918-2004, President of the United Arab Emirates for 33 years)

37. مائارىپ ئاچچىقلانماي ۋە ئۆزۈڭگە بولغان ئىشەنچىڭنى يوقاتماي تۇرۇپ ھەر قانداق نەرسىنى ئاڭلاشقا ۋاستە بولىدىغان ئىقتىدارىدۇر. (روبېرت فروست، 1874-1963، شائىر)

Education is the ability to listen to almost anything without losing your temper or self-confidence. (Robert Frost, 1874-1963, poet)

38. مائارىپنىڭ مەخپىيەتلىكى ئوقۇغۇچىلارنى ھۆرمەتلەشتۇر. (رالف ئېمېرسون، 1803-1882؛ شائىر)

The secret in education lies in respecting the student. (Ralph Waldo Emerson, 1803-1882, essayist, lecturer, and poet)

39. ئانام مېنىڭ چوقۇم جاھىللىققا قارشى بولۇشۇمنى، ئەمما ساۋاتسىزلىقنى توغرا چۈشىنىشىمنى ئېيتقان ئىدى. شۇنداق ئادەملەر بارکى، مەكتەپتە ئوقۇيالمىغان، ئەمما ئالىي مەكتەپ پرافېسسورلىرىدىنمۇ تەربىيىلىك ۋە ئەقىللىق. (مايا ئانگېلو، 1928-، يازغۇچى ، شائىر)

My mother said I must always be intolerant of ignorance, but understanding of illiteracy. That some people, unable to go to school, were more educated and more intelligent than college professors. (Maya Angelou, 1928-, author)

ئىنگلىزچىدىن ھېكمەتيار ئىبراھىم تەرجىمە قىلغان

ئاندرېۋ ئەپەندى

لوندوننىڭ گولدېرز گىرىن رايونى(Golders Green) ئاساسلىقى يۇقىرى كىرىملىك يەھۇدىلار ئولتۇراقلاشقان جاي. بۇ يەردە ئولتۇرۇشلۇق ئاندرېۋ ئەپەندى ھەر سەيشەنبە ۋە چارشەنبە كۈنلىرى خىتاي ئەلچىخانىسى ئالدىدا ئۇيغۇرلار ئۈچۈن نامايىش قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

بىزنىڭ مىللىتىمىز بىر، تىلىمىز بىر، ۋەتىنىمىز بىر، دىنىمىز بىر، بايرىقىمىز بىر، دۇشمىنىمىز بىر، يەنە نېمە ئۈچۈن پېتىشمايمىز. بىزنى بىرلەشتۈرۈشكە سەۋەبچى بولۇاتقان ئىشلار بىزنى ئىختىلاپ قىلىشقا سەۋەبچى بولۇاتقان ئامىللاردىن تولىمۇ بۈيۈك ۋە يۈكسەك ئىشلاردۇر. تارىخنى بىلىشنىڭ ئەڭ مۇھىم سەۋەبى بىر خاتالىقنى يەنە سادىر قىلماسلىق ئۈچۈندۇر.